

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

**SON DÖNEM NAKŞİ ŞEYHLERİNDEN İBRAHİM HALİL
SOĞUKOĞLU'NUN HAYATI ESERLERİ VE TASAVVUFİ
GÖRÜŞLERİ**

HAZIRLAYAN
FATMA GÖKSU SANDIKLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. BETÜL GÜRER
KONYA-2024

NECMETTİN ERBAKAN
ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma GÖKSU SANDIKLI		
	Numarası	20810601042		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Son Dönem Nakşî Şeyhlerinden İbrahim Halil Soğukoğlu'nun Hayatı Eserleri Ve Tasavvufi Görüşleri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Fatma Göksu Sandıklı

İmzası

TC
NECMETTİN ERBAKAN
ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma GÖKSU SANDIKLI		
	Numarası	20810601042		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Betül GÜRER		
Tezin Adı	Son Dönem Nakşî Şeyhlerinden İbrahim Halil Soğukoğlu'nun Hayatı Eserleri Ve Tasavvufi Görüşleri			

İbrahim Halil Soğukoğlu (ö.1952) Osmanlı Devleti'nin son dönemiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşamış, Kurtuluş Savaşı'na iştirak ederek gazi olmuş bir mutasavvıftır. Şeyh İbrahim Halil, Hatay'ın anavatana iltihakı ve Suriye'nin Fransızlardan tecridi noktasında aktif rol oynamıştır. Yabancı kaynaklarda "Müridler Hareketi" olarak geçen Kuzey Suriye'de başlattığı silahlı mücadele hareketi ile bölge halkının sosyal, ekonomik, dinî ve askerî uyanışını sağlamıştır. Elli iki yıllık kısa ömrünü cihad, hapis ve sürgünlerde geçirmiş, mücahid, edip, âlim bir zâttır.

Tasavvufî, sosyal ve siyasî açıdan önemli faaliyetleri olmasına rağmen büyük oranda kendi tercihi ile ismi ve faaliyetleri yakın tarihin gizli sayfalarında kalmıştır.

Bu çalışma, yoğun mücadele ve mücahede yıllarına rağmen tasavvufî eserler vermekten geri durmayan son dönem Nakşî şeyhlerinden İbrahim Halil Soğukoğlu'nun hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerini içermektedir.

Araştırmamızın birinci bölümünde; müellifin hayatı ve eserleri ele alınmış, siyasî ve askerî mücadelesi, şeyhleri, halifeleri, eserlerinin muhtevası ve üslubu hakkında bilgiverilmiştir. İkinci bölümde ise müellifin eserlerinde yer alan tasavvufî görüşler, başlıkların muhtevasına göre farklı kaynaklardan yararlanarak ele alınmıştır. *Hulâsatül- Âdâb Fî Reddi's-Serâb* adlı 'edep' kitabı, müellifin *Divan-ı Kenzü's-Şümûs* eserine ait beyitlerinden iktibaslarla açıklanmıştır. Çalışmamızın son kısmında ise *Tulû* eserindeki tasavvufî görüşler, *Kenzü'l Maarif* adlı eser içeriğiyle desteklenerek dile getirilmiştir.

Şeyh İbrahim Halil'in hayatı ve tasavvufî şahsiyeti gerek siyasî tarihe gerek tasavvuf tarihine ışık tutması bakımından gün yüzüne çıkarılması gereken pek çok noktayı barındırmaktadır. Müellifin hayatı ve eserleri hakkında yeterli düzeyde kaynak ve araştırma bulunmaması bu çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İbrahim Halil Soğukoğlu, Müridler Hareketi, Hatay, Âdâb, Tulû

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN
ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Fatma GÖKSU SANDIKLI		
	Student Number	20810601042		
	Department	Department of Basic Islamic Sciences/Department of Sûfism		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Associate Professor Betül GÜRER		
Title of the Thesis/Dissertation	One of the Last Naqshbandi Sheikhs Ibrahim Halil Sogukoglu's Life, Works and Mystical Thoughts.			

İbrahim Halil Soğukoğlu (d.1952) is a Sufi who lived in the last period of the Ottoman Empire and the first years of the Republic of Turkey and became a veteran by participating in the War of Independence. Sheikh İbrahim Halil played an active role in the annexation of Hatay to the motherland and the isolation of Syria from the French. He ensured the social, economic, religious and military awakening of the people of the region with the armed struggle movement he initiated in Northern Syria, referred to as the "Mürid Hareketi" in foreign sources. He is a mujahid, literary and scholarly person who spent his short life of fifty-two years in jihad, prison and exile.

Although he had important Sufi, social and political activities, his name and activities remained in the secret pages of recent history, largely by his own choice.

This study includes the life, works and mystical views of İbrahim Halil Soğukoğlu, one of the late Nakshi sheikhs who did not refrain from producing Sufi works despite the years of intense struggle and struggle.

In the first part of our research; The author's life and works are discussed, and information is given about his political and military struggle, sheikhs, caliphs, the content and style of his works. In the second part, the Sufi views in the author's works are discussed using different sources according to the content of the titles. The 'decency' book named *Hulâsatül- Âdâb Fî Reddi's-Serâb* is explained with quotations from the couplets of the author's work *Divan-ı Kenzü 'ş-şümûs*. In the last part of our

study, the Sufi views in the work Tulu are expressed, supported by the content of the work called *Kenzü'l Maarif*.

The life and Sufi personality of Sheikh İbrahim Halil contains many points that need to be brought to light in terms of shedding light on both political history and the history of Sufism. The lack of sufficient resources and research on the life and works of the author made it necessary to conduct this study.

Key Words: Sufism, İbrahim Halil Soğukoğlu, Müridan Movement, Hatay, Adab, *Tulû*

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	İ
ÖZET	İİ
ABSTRACT	İV
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	İX
ÖNSÖZ	X
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu Yöntemi Amacı	1
II. Araştırmanın Metodu Ve Sınırlılıkları	2
III. Kaynakların Değerlendirilmesi	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
ŞEYH İBRAHİM HALİL SOĞUKOĞLU'NUN HAYATI VE ESERLERİ	5
1.1. Hayatı	5
1.1.1. İsim ve Mahlası.....	5
1.1.2. Ailesi, Neseb ve Soy.....	6
1.1.3. Doğumu ve İlk Yılları.....	10
1.2. İlmi ve Tasavvufî Şahsiyeti	11
1.3. İcazet Aldığı Şeyhler	16
1.4. Tarikatları	22
1.5. Siyasî ve Askerî Yönü	24
1.5.1. Suriye Günleri ve Mürid Hareketi'nin Doğuşu.....	27
1.5.2. Gaziantep Günleri ve Hapis.....	31
1.5.3. Fransız Manda Yanlısı Toprak Ağalarıyla Silahlı Mücadele (1934).....	33
1.5.4. Hatay'ın Anavatanına Katılmasındaki Rolü.....	35
1.5.5. Suriye'ye Hicret (1938).....	39
1.5.6. Fransız-Mürid Harbi.....	46
1.5.7. Fransızlar ve Müridlerin Siyasi Görüşmesi.....	50
1.5.8. Hizbu'l-Vatan'ın Partisi ile İlişkiler.....	54
1.5.9. Manisa Sürgünü.....	59
1.6. Vefatı	60
1.7. Halifeleri	62
1.7.1. Şeyh Hanif Arabû.....	62

1.7.2. Bekir Fehmi Efendi.....	64
1.7.3. Musa Na'san (Fakiru'l-Hak).....	65
1.8. Eserleri	66
1.8.1. <i>Kenzü'l Maarif</i>	66
1.8.2. <i>Tulû</i>	67
1.8.3. <i>Biliş ve Görüşlerim</i>	67
1.8.4. <i>Divan-ı Kenzü'ş-şümûs</i>	67
1.8.5. <i>Mebhas-ı Ümmet-i Muhammed</i>	68
1.8.6. <i>Mühimmât-ı Seyr ü Sülûk</i>	68
1.8.7. <i>Hülâsatü'l-Âdâb Fî Reddi's-Serâb</i>	68
İKİNCİ BÖLÜM.....	70
A- HÜLASÂTÜ'L-ÂDÂB ADLI ESERİNDE YER ALAN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ	70
1. Edebe Ait Kavramsal Çerçeve ve Âdâbın Unsurları.....	70
1.1. Tâlib Mürşid İlişkisi	77
1.1.1. Mürşid ve Gerekliliği	77
1.1.2. Mürid ve İrade	80
1.1.3. Mürşidi Ziyaret	82
1.1.4. Sohbet Âdâbı.....	86
1.1.5. Mürşide Karşı Hitap	89
1.1.6. Yolculuk Âdâbı.....	91
1.1.7. Mürşide İkrâm	93
1.1.8. Mürşide İtaat	95
1.1.9. Mürşide Teslimiyet	98
1.1.10. Mürşidin Tâlibi İmtihanı.	103
1.1.11. Mürşide Bağlılık ve Çile.....	107
1.2. Tâlibin Âdâbı.....	110
1.2.1. Ahlak.....	110
1.2.2. İntisâb	113
1.2.3. Tasarruf	115
1.2.4. Râbita.....	116
1.2.4.1. Râbita ve Kur'an İlişkisi.....	119
1.2.5. Zikir	123
1.2.6. Yemek Âdâbı.....	127
1.2.7. Oruç Âdâbı	129
1.2.8. Uyku Âdâbı	132

1.2.9. Konuşma Âdâbı.....	135
1.2.10. Tâlibin Sureti.....	137
B- TULÛ' ADLI ESERDE YER ALAN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ.....	141
2. İnaç Esaslarının Bâtinî Anlamı	141
2.1. Allah'a İman ve Bâtinî Anlamı.....	143
2.2. Peygamberlere İman ve Bâtinî Anlamı	148
2.2.1. Nübüvvet- Velayet ilişkisi	153
2.3. Meleklerle İman ve Bâtinî Anlamı	155
2.3.1. Meleklerin Hz. Âdem'e Secde Etmesi.....	158
2.3.2. Mukarreb Meleklerin Görevleri	160
2.4. Kitaplara İman ve Bâtinî Anlamı	162
2.4.1. Kur'an'ın Hakikati	165
2.5. Ahirete İman ve Bâtinî Anlamı.....	169
2.6. Kadere İman ve Bâtinî Anlamı	173
2.6.1. Kaderin Değişmesi.....	175
2.6.2. İnsan Fiillerinin Yaratılması	176
2.6.3. Takdir Tedbir İlişkisi.....	177
2.6.4. Kaderin Sırrı.....	178
3. İbadetlerin Bâtinî Anlamı	181
3.1. Allah'a Hizmet.....	183
3.2. Namaz.....	186
3.2.1. Hadesten Taharet.....	195
3.2.2. Necasetten Taharet.....	202
3.2.3. Setr Avret	206
3.2.4. İstikbâl-i Kible	210
3.2.5. Vakit	214
3.2.6. Niyet.....	217
3.3. Oruç.....	223
3.4. Zekât	226
3.5. Hac.....	228
SONUÇ.....	233
KAYNAKÇA	236

KISALTMALAR

A.g.e.	: adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: bin, ibn
B.C.A	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
edt.	: editör
haz.	: hazırlayan
Hz.	: hazreti
m.	: miladi
md.	: maddesi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: sayfa
sav.	: sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: sayı
ts.	: tarihsiz
trc.	: tercüme eden
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ünv.	: Üniversitesi
v.	: vefat tarihi
vs.	: vesaire
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yay.	: yayınları
yy.	: yüzyıl

ÖNSÖZ

20 yy.'ın ilk yarısında, işgallerle yıkıma uğrayan ülkemiz ve çevresinin madden ve manen tekrar hayat bulup güçlenmesini gaye edinen Şeyh İbrahim Halil Soğukoğlu, günümüze göre kısa denebilecek 51 yıllık ömrüyle yaşadığı coğrafyanın şekillenmesinde önemli rol oynayan ulusal ve uluslararası etkiye sahip bir mutasavvıftır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sosyal, kültürel, dini ve siyasi gelişimine ciddi katkılar sunan, divan ve eser sahibi, Kurtuluş Savaşı gazisi, mücadele ruhlu, bir şahsiyet olan müellif tefsir, hadis, fıkıh, kelim, kıraat ve tasavvuf gibi dini ilimlere de vâkıf olduğu kâleme aldığı eserlerinden de anlaşılmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde şeyhin kısa hayat yelpazesine sığdırdığı mücadelesinde ülke içinde ve dışında farklı toplumlar üzerindeki sosyo-kültürel, dini ve siyasi etkilerinden söz edilmiştir. Öncelikle ailesi, nesep ve soyu, çocukluk yılları, ilmi ve tasavvufi şahsiyeti, seyr ü sülûku, siyasi ve askeri yönü, sürgün ve hapis dönemleri, eserleri, halifeleri ile vefatı hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise İbrahim Halil Soğukoğlu'nun eserleri tasavvufî görüşler temelinde ele alınmıştır. Şeyhin eserleri üzerinde yapılan akademik çalışmalar, ağırlıklı olarak; özgeçmiş merkezinde, siyasi, kültürel ve askeri mücadelelerini içeren makaleler, ansiklopedi maddesi ve îtikâdî görüşler çerçevesinde kâleme alınmıştır. Bu çalışmanın diğer akademik çalışmalardan farklı olan yanı ise; şeyhin mutasavvıf kimliği çerçevesinde tasavvufî görüşleri üzerine bir çalışma olarak ele alınmış olmasıdır. İkinci bölümün ilk kısmında dervişin el kitabı diyebileceğimiz *Hülâsatü'l-Âdâb Fî Reddi's-Serâb* isimli eserindeki ıstılah ve kavramlar üzerinden müellifin tasavvuf âdâbı hakkındaki görüşleri ile mürid ve mürşid ilişkisinde uyulması gereken adap konuları ele alınmıştır. Buradaki terimler işlenirken yer yer *Divan-ı Kenzü'ş-şümûs* adlı eserinden manzumelere ait beyit örnekleri de alınıp açıklama getirilmiştir. İkinci bölümün son kısmında İmanın altı şartının tefsiri ve hakikati olarak özetleyebileceğimiz, namazın farzlarına ait rükünlerin işârî manalarını da içeren *Tulû* adlı eseri incelenmiştir. Bu zengin içerikler *Kenzü'l Maârif* adlı eseri ile desteklenerek tasavvufî açıdan izah edilmeye çalışılmıştır. Çok yönlü zengin bir kişiliğe sahip olan Şeyh İbrahim Halil'in hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri üzerine şekillenen bu çalışma; sadece son devrin büyük bir mutasavvıfını tanıtmakla kalmayıp bir dönemin askerî, siyasî ve dinî seçkin bir şahsiyetini tanıtmaktadır.

Çalışmamın başından sonuna kadar özveriyle her adımda yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Betül Gürer'e, savunma jüri üyelerim Dr. Öğr. Üyesi Yakup Pekdoğru ve Dr. Öğr. Üyesi Sami Bayrakçı hocalarıma değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim. Şeyh İbrahim Halil hakkında istihbarat raporları başta olmak üzere bilgi ve belgeleri bizimle cömertçe paylaşan Prof. Dr. Ömer Erden Beyefendi'ye, Şeyhin hayat kronolojisini oluşturmada değerli katkılar sağlayan Araştırmacı Tarihçi Yazar Süleyman Göksu'ya, çalışmama kıymetli katkılar sunan Dr. Gülizar Sönmez'e teşekkürü bir borç bilirim. Bu süreçte evde ve işte yürüttüğüm yoğun mesaimde sabırla desteklerini esirgemeyen hayat arkadaşım Halil İbrahim Sandıklı ve kızlarım Feride, Azize ve Ayşe'ye teşekkür ederim.

Yüksek lisans yolculuğuma başlamamda beni teşvik eden, başlamamı ve mezuniyetimi göremese de her an varlığını hissettiğim merhume annem Esen Ahsen Göksu'ya, tez konu seçimimde ilham kaynağım olan, kısa ömründe tüm mesaisini Şeyh İbrahim Halil'in eserlerini ortaya çıkarmaya adanmış dostum, rehberim, arkadaşım, merhum abim Araştırmacı Yazar Mehmet Davut Göksu'ya rahmet ve dua niyaz ederim.

Fatma Göksu Sandıklı
Konya 2024

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu Yöntemi Amacı

Araştırmanın konusu siyasi karmaşanın belirsizliğin ve iki büyük dünya savaşın meydana geldiği Osmanlı Devleti'nin son dönemleri Cumhuriyetin ilk yıllarında, yaşamış bir âlim ve mutasavvıf olan Nakşî şeyhi İbrahim Halil Soğukoğlu'nun hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerinin incelenmesidir. Kırk bir ayrı tarikatı icazetle bünyesinde toplayıp cem etmesi tasavvufî yönden, Hatay'ın anavatana katılması ve Suriye'den Fransızların kovulmasında etkin rol oynaması ise siyasi ve askeri yönden liyakatini göstermektedir.

Yapılan literatür çalışması sonucunda hem toplumsal hem İslami hem de tasavvufî alanda birçok faaliyeti olan müellifin eserlerine daha önce kısa değinilen çalışmalar yapılmış ancak, tasavvufî görüşleri üzerine bir çalışma yapılmamıştır. Şeyh İbrahim Halil'in hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerinin ele alınması müellifin mutasavvıf kimliğinin tanınması noktasında atılmış bir adım olarak gelecekte yapılacak çeşitli çalışmalara kaynak oluşturabilecek bir çalışma özelliği kazandırmaktadır.

İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, Şeyh İbrahim Halil'in hayatı, eserleri, tasavvufî şahsiyeti, İslam düşüncesindeki yeri, siyasi ve askeri yönü hakkında bilgi verilmiştir. Şeyh İbrahim Halil'in hayatı hakkında etraflı tek çalışma olan Fakiru'l-Hak Efendi olarak anılan halifesi Musa Na'san'ın yazdığı ama yayımlamadığı “*Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*” adlı yazma eseri ve müridlerine verdiği sohbetlerdeki sözlü anlatımlarına kaynak olarak başvurulmuştur.

Araştırmanın konusunu ağırlıklı olarak ihtiva eden ikinci bölümün ilk başlığı olan Âdâba dair görüşleri aktarılırken, müellifin *Hulâsatu'l-Âdâb Fî-Reddis-serâb* adlı eseri temel alınmış ve *Divan-ı Kenz'ül-Şumûs* adlı eserinden beyit örnekleriyle zenginleştirilmiştir. Mürid-mürşid ilişkisinde uyulması gereken edep kuralları ve tâlibin günlük yaşamında uyması gereken kuralların işlendiği bölümün kavram açıklamalarında ilk dönem klasik tasavvuf kaynaklarına başvurulmuştur. İbadet ve İnaç Esaslarının Hakikati'nin işlendiği ikinci bölümün son kısmında Şeyh İbrahim Halil'in *Tulû'* adlı eseri esas alınarak *Kenz'ül Maarif* adlı eserlerinden konuyla ilgili alıntılar yapılmıştır. İnanç ve ibadetlerin hakikati hakkında çıkarımlar yapılan bölüm, tasavvuf klasiklerinden ve modern çalışmalardan yararlanılarak açıklanmıştır.

Şeyh İbrahim Halil'in hayatı, düşünceleri ve etkisi hakkında yapılan bu çalışma hem akademik hem de toplumsal bilgi birikimi açısından faydalı olma amaç ve düşüncesini taşımaktadır.

Çalışmamızın amacını maddeler halinde şu şekilde özetlemek mümkündür.

- Müellifin ortaya koyduğu tasavvufî görüşlerini, kendi eserleri esas alınarak ve diğer kaynaklarla mukayese etmek suretiyle istifadeye sunmak.
- İbrahim Halil Efendi'nin hayatının aydınlatılması ve belgelenmesi.
- Yaşadığı dönemin askerî, siyasî ve sosyal olaylarına katkıları ve etkilerinin incelenmesi.
- Tasavvufî düşüncelerinin, öğretilerinin ve felsefesinin analiz edilmesi.
- Yazdığı veya başka eserlerde yer alan yazıları ve şiirleri üzerine detaylı bir çalışma yapılması.
- Toplumsal, dinî veya tasavvufî katkılarının toplum üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi.
- İbrahim Halil Efendi'nin hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında yeni bir kaynak ve referans oluşturulması.

II. Araştırmanın Metodu ve Sınırlılıkları

Araştırmanın birinci bölümü Şeyh İbrahim Halil'in biyografisi hakkında yazılan tek kitap olan Musa Na'san'ın “*Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*” kitabı ve sohbetleri temel alınarak hazırlanmıştır. Bu eser Kaynakçada “Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*” olarak, sohbetleri de “Na'san, Sohbeti” olarak verilmiştir.

Şeyhin tasavvufî görüşlerinin anlatıldığı araştırmamızın ikinci bölümünde şeyhin tüm eserleri analiz edilememiştir. Sadece *Hulâsatu'l-Âdâb Fî-Reddis-serâb* ve *Tulû* adlı eserleri temel alınarak incelenmiş, kısmen *Kenz'ül maârif* adlı eserden tasavvufî görüşlerine yer verilmiştir. Şeyh İbrahim Halil'in bu eserlerindeki görüşleri ilk dönem ağırlıklı olmak üzere tasavvuf klasikleriyle de harmanlanarak aktarılmaya çalışılmıştır. Şeyh'in *Biliş ve Görüşlerim*, *Mebhas-ı Ümmeti Muhammed* ve *Divan-ı Kenz-i Şümus* adlı eserlerine çalışmamızda yer verilememiştir. Oldukça geniş ve şümüllü olan *Divan'ı* çalışmamızın kapsamını aşmaktadır. Ayrıca Şeyhin eserlerinin muhteva, tarz ve dil yönünden farklılık göstermesi görüşlerini belli başlıkla altında toplamayı zorlaştırmıştır.

Bu zorluğu aşma noktasında eserleri ayrı ayrı değerlendirilmiş, konu başlıkları büyük ölçüde eserleri esas alınarak oluşturulmuştur.

III. Kaynakların Değerlendirilmesi

Şeyh İbrahim Halil'in halifesi Musa Na'san'ın kâleme aldığı “*Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*” isimli henüz basılmamış yazma eser, çalışmamızın ilk bölümünün ana kaynağını oluşturacaktır. Kendisi de Suriye doğumlu olan Musa Na'san gerek şeyhin sohbet ve ifadelerinden, gerek bölgedeki müritlerin anlatımlarından, kendi ailesinin de müridan hareketi içinde olmasından istifade ederek eserini kâleme almış, kendisi de birçok meseleye görgü şahitliği yapmıştır.

Yakın dönem Nakşî Şeyhlerinden İbrahim Halil Soğukoğlu'nun hayatı eserleri ve tasavvufi görüşlerini ele aldığımız çalışmaya kaynak olabilecek “*1938 Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*” başlıklı bir makale Doç. Dr. Mustafa Öztürk tarafından kâleme alınmıştır. Resmi arşiv kayıtlarına ve Şeyh İbrahim Halil'in biyografisine ulaşamadığını belirten Öztürk, bölgede yaşayan müritlerle ve o dönem yaşananlara görgü şahitliği yapan hatta bizzat olayların içinde aktif olarak bulunan kişilerin yeminli ifadelerine dayanarak araştırmasını yazdığını belirtmiştir.

Fransız Roger Lescot'un “*Le Kurd Dagh et le Mouvement Mouroud*” adlı eserinde İbrahim Halil Efendi'nin Suriye'deki feodal toprak ağalarına ve Fransızlara karşı mücadelesini “*Kürt Dağı ve Müridler Hareketi*” başlığı altında ele almıştır. O sırada bölgede görevli olan diplomat Roger Lescot, eseri hem Fransızca hem de Kürkçe olarak yazmış ve Fransızlara rağmen bölgede “*Hızbu'l Müridan*” olarak kaynaklara geçirdikleri şeyhin ve müridlerinin bu kadar güçlenip büyük başarılar elde etmesinin nedenlerini eserinde irdelemiştir.

Dr. Sever Işık ise “*Ne Yakın Ne Uzak Bir Tarihsel Hadise; İbrahim Halil Soğukoğlu ve Kürt Dağı Mürit Hareketi*” başlıklı bir makale kâleme alarak Şeyh İbrahim Halil'in siyasi yönünü incelemiştir.

Prof. Dr. Ömer Erden'in kâleme aldığı “*Suriye Fransa Kısacasında Hatay*” isimli eserinin 3. Bölümün Kürt Dağı Olayları başlıklı kısmında Şeyh İbrahim Halil'in Kürt dağı bölgesindeki faaliyetleri istihbarat raporları ışığında ele alınmıştır.

“*Manisa'da Medfun Mutasavvıf Bir Şair: Seyyid İbrahim Halil Efendi ve Divan-ı Kenz-i Şümus*” başlıklı bir makale Prof. Dr. Kenan Erdoğan ve Arş. Gör. Tuğba

Aydoğan tarafından kâleme alınmıştır. Makalede şeyh İbrahim Halil'in hayatına kısaca değinilmiş, bunun yanı sıra *Divan-ı Kenz-i şümus* eserinin edebî yönünü incelemişlerdir.

İslam Ansiklopedisi Ek-Cilt 2 bölümünde Doç. Dr. Fehmi Soğukoğlu tarafından kâleme alınan "İbrahim Halil Soğukoğlu" maddesinde şeyh'in özet biyografisine yer verilmiştir.

Fehmi Soğukoğlu tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde şeyh İbrahim Halil'in kısa biyografisine ve itikadî görüşlerine yer verilmiştir.

Bunların yanı sıra kayıt altına alınmış ailesinin ve müritlerinin sözlü anlatımları ve sohbetleri de çalışmanın şekillenişinde yer tutmuştur.

Çalışmamızda şeyh İbrahim Halil Efendi'nin hayatı var olan bu kaynaklara dayandırılarak yer verilirken, eserleri de tasavvuf ilminin verileri doğrutusunda belirlenen kavramlar çerçevesinde ele alınarak şeyhin tasavvufî yaklaşımı incelenmiştir. Bu doğrutuda belirlenen kurumsal çerçeve ile yakın geçmişte ilmî, siyasi ve tarihî kimliği, tasavvuf ilmine olan katkısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYH İBRAHİM HALİL SOĞUKOĞLU'NUN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

1.1.1. İsim ve Mahlası

Babası Said Hilmi tarafından kendisine İbrahim Halil adı verilen şeyh, Divanındaki manzumelerinde “Recâi, Hüdâi, Halil, İbrahim” mahlaslarını kullanmıştır. Mahlaslarını manzumelerinin içerik ve muhtevasına uygun düşecek biçimde kullandığı görülmektedir.

Lakapları: “Recâî, Hüdâî, Hâdî, Hüseyinî ve Vehbî”dir.¹

Şeyh İbrahim Halil, “Vehbî” lakabının kendisine verilmiş nedenini şu şekilde açıklamıştır; “şeyhlerinden birisinin hizmetinde iken mürşidinin dua etmelerini ve dualarının kabul olunacağını söylemesi üzerine Allah’tan “ilim” dilediğini ve şeyhinin berekâtı ile duasının kabul olarak kendisine altı yüz yıl ilim tedrisatı gören misli ilim bahşolunduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine kendisine ‘Ebâ Nureddin el-Vehbi’ künyesinin verildiğini ifade ederek sahip olduğu ilmin Vehbî olduğunu beyan etmiştir.²

Hüseyinî lakabının soyunun Hz Hüseyine dayanması nedeniyle verildiği anlaşılmaktadır. Diğer lakaplarının verilmiş nedeni hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte seyr u sülûku esnasında yaşadığı hal ve makamlar nedeniyle şeyhleri tarafından verildiği düşünülmektedir.

“Soğukoğlu” ise dedesi Muhammed Hattat’tan kalan bir lakap olduğu ifade edilmiştir. Kendisi dedesine bu lakabın verilmiş sebebini; “Dedem kar yağdığı zaman yalın ayak giderken önünde karlar erirdi. Onun için kendisine ‘Soğukoğlu’ demişler” şeklinde ifade etmiştir.³ Şeyhin bu ifadelerinden dedesinin de ehl-i keramet olduğu

¹ İbrahim Halil Soğukoğlu, *Divan-ı Kenzü’ş-şümûs*, çev. transkripsiyon. Süleyman Göksu, haz. Mehmet Davut Göksu (İstanbul: Başer Matbaacılık, 2001), 4.

² Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 11.

³ Musa Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 16.

anlaşılmaktadır. Bu lakap daha sonra İbrahim Halil'e 'soyadı' olarak verilmiştir. Çocukları ve torunları halen bu soyadını kullanmaktadır.

1.1.2. Ailesi, Neseb ve Soyu

Şeyh İbrahim Halil'in dedesi Seyyid Muhammed Hattat, Nakşibendi tarikatının büyük bir nüfuza sahip olduğu belirtilen⁴ Rusya'ya bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyetinin Tabasaran bölgesindeki Rükûk şehrinde doğmuştur. Oradan ailesiyle birlikte Artvin iline hicret etmiş bir süre burada kaldıktan sonra Hopa'ya geçmiştir. Seyyid Muhammed Hattat bir rivayete göre: 'İstanbul'a gitmiş şeyhadelere müderrislik ve huzur hocalığı yapmıştır. Padişah 2. Mahmut (1808-1839)'un sosyal ve toplumsal hayata dair yaptığı bazı yenilik hareketlerine karşı çıkması nedeniyle Batum şehrine sürgüne gönderilmiş, bir müddet sonra affedildiği belirtilmiştir. Konu hakkında net ve kesin bilgiye ulaşabilmek için arşiv belgelerinin taranması gerektiği açıktır. Muhammed Hattat'ın daha sonra Gürcistanlı muhacirlerle birlikte Sultan Abdülhamid tarafından muhacirlerin iskânı için verilen İzmit vilayetine bağlı Karamürsel kazasının 'Bahçecik' nahiyesi civârında bir köy kurarak bölgeye yerleştiği ifade edilmiştir. Köyün adını önce Borçka koysalar da daha sonra kendilerine iskân için yer veren padişaha istinaden 'Hamidiye' diye değiştirmişlerdir. Seyyid Muhammed Hattat bu köyün kabristanında medfundur. Şeyh İbrahim Halil dedesinin mâhir bir hattat olduğunu ifade etmiştir.⁵

İbrahim Halil Efendi'nin babası Saîd Hilmi Efendi (ö.1943); tefsir, hadis, fıkıh gibi dini ilimleri tahsil etmiş, ömrünün 40 senesini medreselerde ilim tahsili ile geçirmiş, ders vermiş, verâ sahibi, faziletli bir âlimdir.⁶ Osmanlı zamanında Artvin iline bağlı Borçka köyünde doğmuştur. Saîd Hilmi Efendi ilim tahsiline Hopa'da başlamıştır. Babası Muhammed Hattat ile hicret ettiği Hamidiye köyünde bir müddet ikamet ettikten sonra Fevziye köyüne yerleşmiş ve bu köyden Şerife Emine Hanım'la (ö.1941) evlenmiştir. Mescidi olmayan bu köye mescit inşa ettirip imamlık yapmıştır.⁷

4 Ziya Musa Buniyatov "Dağıstan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/404.

5 İbrahim Halil Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb Fî Reddi's-Serâb* (İstanbul: İstikamet Yayınları,1987),

9; Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şümûs*, 9; Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 16.

6 Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 9.

⁷ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 17.

Osmanlı devletinin İslam hukukuna tam vakıf bir âlimi Arnavutluk bölgesine göndermek için açtığı imtihanı kazanmış, on iki sene Arnavutluk bölgesinde görev (bir rivayete göre kadı nâipliği) yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra döndüğü İzmit'te Yunanlılar tarafından esir edilmiş ve üç yıl Yunanistan'da esaret altında kalmıştır. Esaret dönüşü çeşitli yerlerde imamlık yapmıştır.⁸ İzmit'in Gölcük ilçesinin Fevziye köyünde, Ankara Akyurt ilçesindeki camilerde ve Gaziantep Nurgana'da imamlık yaptığı yakınları tarafından belirtilmiştir.⁹ Hicri 1368 (M.1943)'te Manisa'da zorunlu ikamette tutulan oğlu Seyyid İbrahim Halil'in yanında vefat etmiştir. Manisa'nın Çatal kabristanında medfundur.¹⁰

Validesi; Emine binti Hasan Fehmi b. Feyzullah'tır. Emine Hanım'ın dedesi Feyzullah Efendi Batum şehrinden göç ederek devlet tarafından Adapazarı civarında iskân olan, dedesinin ismiyle anılan Fevziye köyünü kurmuşlardır. Batum'da 'İmamoğulları' lakabı ile anılan aile, soyadı kanununda sonra 'Çelik' soyadını almıştır. Emine Hanım'ın gerek babası Hasan Fehmi, gerekse dedesi Feyzullah Efendi ve onun da babası Mustafa Efendi âlim vasfına sahip ulemadan oldukları belirtilmiştir.¹¹

Şerife Emine Hanım Kuran-ı Kerim okumaya ve ibadet etmeye çok düşkün, sâliha, muttaki bir hanım olduğu belirtilmiştir.¹² Şerife Emine Hanım Gaziantep ilinin Nurgana semtinde yeni adıyla Yeşilkent mezarlığında medfundur.

Şeyh İbrahim Halil'in nesebi hem babası hem de annesi tarafından Hz. Muhammed'e ulaşmaktadır. Babası Seyyid, annesi ise Şerif'tir. Halifesi Musa Na'san Efendi (Fakiru'l-Hak) (v. 2020), Şeyh'ten naklen şu bilgiyi aktarmıştır: "Validem tarafından sülâlemiz Hz. Hasan b. Ali b. Ebu Tâlip (ö. 669)'e erişir. Şeyh Abdulkadir Geylani (ö.1166) 26. dedemizdir."¹³ Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere şecere itibariyle evlad-ı Fatıma'dan olan Şeyh bu hususu eserlerinde şöyle ifade etmiştir:

⁸ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 9.

⁹ Musa Na'san "Sohbetler".

¹⁰ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 17.

¹¹ Na'sân, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 18.

¹² Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 10.

¹³ Na'sân, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 18.

Sâdât'ın tozudur deyû rahm ettiler sana Halil

Sen de sana rahm ideni sıbta söylesene Halil

Müellif, kendisine olan himmet ve rahmeti Hz. Peygamber'in soyundan olması sebebine bağlamaktadır. Şeyhlerinin kendisini tabi tuttuğu seyr ü sülûk imtihanlarını bir beytinde şu şekilde beyan etmiştir;

Hasibeyn ile nesibeyn iken bana iki ceddeyn

*Çektirdiler bana seddeyn çekinmediler Ali'den.*¹⁴

Hasîb kelimesi sözlükte “itibarlı, soyu temiz, muhterem”¹⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Şeyh İbrahim Halil, “hasibeyn” ve “nesibeyn” kelimeleri ile soylu iki sülaleden geldiğini belirtmektedir. Bu beytiyle; Âl-i Resûl olmak bir imtiyaz gibi görünse de bunun ayrıcalık sebebi olmadığını belirtmiş, imtiyazının belki daha büyük imtihanlara muhatap olmasına yol açtığını ifade etmiştir. Bu hususta Şeyh İbrahim Halil'in tasavvuf erkânına dair görüşlerini şu beyitleri üzerinden aktarmak da yerinde olacaktır:

Sevmez billahi sevmez kim ki yoluna girmez

Şerîre oğlum dimez ol Aliyyü'l-Mürtezâ

(...)

Oğul oldun ise bil yok iftihâr ey Halil

*Hayrü'l-halefe delîl Ol Aliyyü'l-Mürtezâ.*¹⁶

Şeyh, babası tarafından Hz. Ali'ye ulaşan şeceresini ‘*Divan-ı Kenzü's-şümûs*’ eserinde manzum olarak ifade etmiştir.¹⁷ Halifesi Fakîru'l-Hakk Efendi manzumelerden hareketle müellifin soy şeceresini şu şekilde sıralamıştır:

1- “Muhammedü'l-Mustafâ Resûlullah Sallallahu Teâlâ aleyhi ve alâ âlihi ve sahabihi ve sellim.

2- Seyyidinâ Ali bin Ebi Tâlip (ra.)

¹⁴ Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 334.

¹⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1998), 335.

¹⁶ Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 26.

¹⁷ Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 330.

- 3- Seyyid Hüseyin bin Ali (ra.)
- 4- Seyyid Zeynelâbidin (ra.)
- 5- Seyyid Muhammed Bâkır (ra.)
- 6- Seyyid Ca'fer es-Sâdık (ra.)
- 7- Seyyid Mûsâ el-Kâzım (ra.)
- 8- Seyyid Ali (ra.)
- 9- Seyyid Muhammet Kâni (ra.)
- 10- Seyyid Aliyyü'l-Hâdi (ra.)
- 11- Seyyid Ca'fer el-Mehdî (ra.)
- 12- Seyyid Muhammet Ebul-Kâsım (ra.)
- 13- Seyyid Abdu'l-Hâlık (ra.)
- 14- Seyyid Ulvî Abdullahi'l-Kâtım (ra.)
- 15- Seyyid Muhammet Ebû Tayyib (ra.)
- 16- Seyyid Nûreddin Abdu'l-Hâlık (ra.)
- 17- Seyyid Ali Zeynel Âbidîn (ra.)
- 18- Seyyid Ebul Hasan Ebû'n-Necâ (ra.)
- 19- Seyyid Muhammet Musaddak (ra.)
- 20- Seyyid Kureyş bin Muhammed (ra.)
- 21- Seyyid Ebû'l Mecde (ra.)
- 22- Seyyid Ebû Tâhir İbrâhim (ra.)
- 23- Seyyid Ebû'l Abbas Abdullah (ra.)
- 24- Seyyid İsâ el-Ahrâr (ra.)
- 25- Seyyid Ebû'l Haşim Süleymân (ra.)
- 26- Seyyid Ahmet el-Bağdâdî (ra.)
- 27- Seyyid Mustafâ Kâsım Ahrâr (ra.)
- 28- Seyyid İbrâhim (ra.)
- 29- Seyyid İsmâil Nâzım (ra.)
- 30- Seyyid Mûsâ Kâzım (ra.)
- 31- Seyyid Muhammed Zâhid (ra.)
- 32- Seyyid Ca'feru's-Sânî (Zeki) (ra.)
- 33- Seyyid Dâvûd (ra.)
- 34- Seyyid Ebû Hamzâ (ra.)
- 35- Seyyid Kâsım Cemâleddin (ra.)

- 36- Seyyid Ebû Hamid Hasan Dâni (ra.)
- 37- Seyyid Ebû'l-Mâsûm Ali Haydar (ra.)
- 38- Seyyid Ebû'l-Evtat Muhammet Müştak (ra.)
- 39- Seyyid Hasan Mücahid (Davud) (ra.)
- 40- Seyyid Muhammet Hattat (ra.)
- 41- Seyyid Saîd Hilmi (ra.)
- 42- Seyyid İbrahim Halil (r.a. ve aleyhim ecmaiyn)”¹⁸

1.1.3. Doğumu ve İlk Yılları

Şeyh İbrahim Halil, h. 1320 (m. 1900 veya 1902, rûmî 1317) de İzmit ili, Karamürsel kazası, Hamidiye köyünde doğmuştur.¹⁹

Annesi Şerife Emine Hanım'ın oğlu İbrahim Halil'i abdestsiz emzirmedeği, kundağını 'Yasin suresi' okumadan açmadığı belirtilmiştir. Şeyh, kendisini bu hassasiyet ve özenle büyüten annesinden ilk edep ve terbiye eğitimini almış olması hasebiyle; “Benim ilk mürşidim validemdir” ifadesini kullanmıştır. Şeyhin çok küçük yaşlardan itibaren babasından ciddi bir ilim tahsil etmesine rağmen annesini ilk mürşidi olarak görmesi ilk etapta ilginç gelebilir. Ancak buradan anlaşılıyor ki tasavvuf yolu ilimden ziyade gönül yolu, edep ve terbiye yoludur. Çocuk ta bu edebi ilk önce annesinden almaktadır.

On iki, on üç yaşlarında henüz çocukluk çağındayken halktan uzaklaşarak Fevziye köyünün doğusundaki dağa çıktığı, mağarada uzlete çekilerek zikirle meşgul olduğu, zikir seslerinin köye kadar ulaştığı köy halkı tarafından ifade edilmiştir. İbrahim Halil'in küçüklüğü oldukça hareketli, gençliği ise bir o kadar sakindir. Davranışlarının yaşlılarından farklı olmasından dolayı köy halkı kendisine “deli” demektedir.²⁰ Şeyh İbrahim Halil bu durumu bir manzumesinde şöyle ifade etmiştir:

Bana deli denildi yârimin delisiyim

*Kimlerin ersin aklı mest-i ezeliyim.*²¹

¹⁸ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 21; Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 35.

¹⁹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 9; Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 9.

²⁰ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 10.

²¹ Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 374.

Şeyhin küçük yaşlardan itibaren göstermiş olduğu olanüstü haller ve kerametleri akrabaları ve köy halkı tarafından nakledilmiştir. Bu rivayetlerden biri de şu şekildedir:

İbrahim Halil'in yine zikir için mağaraya çekildiği bir cuma gecesinde şiddetli yağmur yağmış, dere taşmış ve geçit vermez bir hal almıştır. Ertesi gün cuma saati yaklaştığında köye gelen İbrahim Halil'in taşkın ve sel hali devam eden dereden karşıya geçmesi ve ıslanmamış olması köy halkının merakını celbetmiştir. Küçük yaşta mağaralarda zikir ettiği için adının deliye çıkmasından rahatsız olan halaoğulları bir daha mağaraya gitmemesi için İbrahim Halil'i korkutmak istemiş, ancak mağaranın kapısına yaklaştıklarında kapıda bekleyen iki tane beyaz kıyafetli nöbetçi görmüş ve korkup kaçmışlardır.²²

Naime ve Zeynep isminde iki kız kardeşi, Sâdık isminde bir erkek kardeşi olan müellifin, erkek kardeşi 17 yaşında vefat etmiştir. Kız kardeşleri ise kendisinden sonra vefat etmiştir.²³

1.2. İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti

Şeyh İbrahim Halil, ilk eğitimini müderris olan babası Saîd Hilmi Efendi'den almış, yedi yaşında Kur'an-ı Kerim'i hıfz etmiştir. Sekiz yaşında Şeyh Muhammed Bîcan'ın (ö.1451) "*Muhammediyye*" kitabını ezberlemiştir. Babasının kırk yılda tahsil ettiği kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ilimlerini on dört yaşına kadar tamamlamış olan İbrahim Halil'in, yüksek zekâ ve kuvvetli bir hafızaya sahip olduğu belirtilmiştir. Hocalarından bir kez duyduğu dersi bir daha tekrara ihtiyacı olmadığı ifade edilmiştir. Kuran-ı Kerim'i yedi kıraat üzere okuduğu, oldukça geniş bir hadis ezberibulunduğu ifade edilen şeyh İbrahim Halil'in, dört mezhebe ait fikha aşına olduğu ve Arapça, Türkçe, Farsça, Fransızca, Gürcüce, Lazca, Bulgarca, Arnavutça, Kürtçe, Çerkezce dillerini konuştuğu belirtilmiştir.²⁴ Evlatlarından Cemaleddin Soğukoğlu'nun verdiği bilgiye göre; şeyh karşılaştığı her yabancı ile onun lisanında konuşmaktadır.²⁵ İlk ilim

²² Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 21.

²³ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 9.

²⁴ Fehmi Soğukoğlu, "Soğukoğlu İbrahim Halil", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/518-519.

²⁵ Cemaleddin Soğukoğlu, *Mülâkat*, İstanbul, 3 Ağustos 2021.

tahsilini babası Said Hilmi Efendi'den aldığı bilinmekle birlikte ilmi eğitimini aldığı diğer hocaları hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kendisi yirmi beş yıl ilim tahsil ettiğini ancak asıl ilmin şeyhlerinin feyz ve berekatından bahşolunduğunu ifade etmiştir.²⁶

Kanun ve hukuka dair konuları çok iyi bilen Şeyh'in hukuk müdafaalarını kendisinin yaptığı, mahkemelerine birçok avukatın katılıp müdafaasını dinlediği kayıtlara geçmiştir.²⁷ Şeyh İbrahim Halil'in hastalıkların tedavisi ve sağlığını koruması konusunda tıbbi tedbirlerin alınmasına çok önem verdiği, sağlığı iyi olmayanları mutlaka doktorlara yönlendirdiği ifade edilmiştir. Tıp ilmine vâkıf olduğu, tıbben tedavi edilemeyen bazı hastalıkları tabâbet ve keramet yoluyla tedavi ettiği yakın çevresi tarafından beyan edilmiştir.²⁸ Ancak tıp eğitimi aldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Şeyh İbrahim Halil'in seyr ü sülûkuna küçük denecek yaşta, on üç yaşında gördüğü bir rüya üzerine Nakşibendî şeyhi olan Ahmed Hüsameddin (v. 1925)'e intisabı ile başladığı ifade edilmiştir. Rüyasında Hz. Fâtıma (ra.), İstanbul'da Şeyh Ahmed Hüsâmeddin'e gidip intisap etmesini söylemiştir. Rüya üzerine İstanbul'a gitmek için babasından izin istemiş ancak babası kabul etmemiştir. Bunun üzerine "ilk müşidim" dediği annesinden izin istemiş, halini anlayan annesinin gitmesine izin vermesi ile köyünü terkederek ileride hakkına bilgi verilecek olan Seyyid Ahmed Hüsâmeddin'e intisâp etmiştir. Oğlunun aldığı medrese ilmi yeterli gören babası birkaç kez oğlunu alıp memleketine geri getirdiyse de İbrahim Halil Efendi fırsat buldukça yeniden şeyhinin yanına gitmiştir.²⁹

Küçük yaştan itibaren zühd hayatına meyilli olduğu anlaşılan şeyh İbrahim Halil'in eserlerinde tefsir, hadis, kelim konularından ayrıntılı bahsetmesi bu ilmî sahalara vukûfiyetini göstermektedir. Kırk bir tarikatten icazet alması nedeniyle onun eğitim metotlarında birçok tarikatın etkisi hissedilmektedir.

²⁶ Na'san, *İbrahim Halil Kimdir*, 3.

²⁷ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 9; Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 11.

²⁸ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 17; Na'san, "Sohbetler", Cemaleddin Soğukoğlu, Mülakat, İstanbul: 3 Ağustos 2021.

²⁹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 11; Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 19.

Kendisi ulaştığı makamlara ve kırk bir şeyhi kısa sürede gezmesini yüksek teslimiyet, edebe riayet ve Allah'ın lütfuna bağlamaktadır.³⁰ Bu şeyhin sistemini de bir anlamda bize özetlemektedir. Onun metodolojisinde çok ibadet ve riyazetten ziyade edep, teslimiyet ve hizmet esastır. Dervişlerine az yemek yemeleri ya da sünnet olan nafil oruçlar dışında oruç tutmaları yönünde bir telkini bilinmemele birlikte aksine Musa Na'san'ın belirttiğine göre “Benim dervişim aslan gibi yer aslan gibi çalışır”³¹ diyerek dervişin hizmeti hakkıyla yapabilmesi için yemek yemesi gerektiği görüşündedir. Melâmet neş'esi ağırlıklı bir tasavvuf anlayışı olduğu anlaşılan şeyh, tasavvufi görüşlerinde daha ayrıntılı izah edileceği üzere dervişlere has bir kıyafet giyilmesini, sâlikin görünüşünü dervişe benzeterek içini ihmal etmesini asla kabul etmemektedir. Aksine dervişlerine kınanacak elbiseler giydirdiği bilinmektedir. Musa Na'san Efendiyi halife olarak Suriye'ye gönderdiğinde üzerine dar, küçük gelen bir pantolon ve oldukça geniş büyük bir ceket giydirerek Suriyede bu şekilde dolaşmasını istemiştir. Musa Na'san (Fakiru'l Hâk) oraya halife makamı ile gitmesine rağmen bu kıyafet tarzından hazer etmediğini ifade etmiştir. Ancak bir müddet sonra devlet erkânı ile sık sık görüşme halinde olan müridler resmi yerlere giderken bari kıyafetini değiştirmesini rica edince şeyhine durumu bildirmiş ve bunun üzerine şeyh, sadece devlet erkânının yanına giderken kıyafetini değiştirmesine izin vermiştir.³² Kıyafetine oldukça önem veren başka bir dervişini de memleketine çirkin kıyafetlerle gönderdiği belirtilmiştir.³³

Keramete asla önem vermeyen şeyh, keramet göstererek kendisinde varlık ızhar eden kişilere hoş bakmamıştır. Kerameti kendinden menkûl müteşeyyihlerin sahteliğini ortaya çıkartmak için gayret gösterdiğini eserlerinde yer alan manzume ve hatıratlarında görmekteyiz.³⁴ Şeyhte görülen yüzlerce keramet olmasına rağmen konuya bakış açısı nedeniyle kerametlerine çalışmamızda yer vermedik. Kendisinin

³⁰ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 11.

³¹ Na'san, “Sohbetler”.

³² Na'san, “Sohbetler”.

³³ Arife Soğukoğlu, Mülakat, Manisa: 12 Ağustos 2012.

³⁴ İbrahim Halil Soğukoğlu, *Biliş ve Görüşlerim*, haz.: M. Davud Göksu (İstanbul: Albatros Ajans, 1997), 171.

keramet göstermesi de insanlara olağanüstü bir hal göstermekten ziyade bir mecburiyet olduğunda gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Şeyhin eğitiminde halvet anlayışının olmadığı bu konuda nakşbendiliğin de esas aldığı Abdulhâlık Gucduvânî'nin halvet der-encümen sistemini esas aldığı görülmektedir. Şeyh dervişlerini halvete sokmamakla birlikte çok fazla avamın içine karışmalarını da tavsiye etmemiştir. Tâlibin belli aşamaya gelene kadar cahillerle oturup kalkmasını, sohbet etmesini akrabaları dışında avamla hemhal olmalarına da sıcak bakmamıştır.

Şeyh İbrahim Halil'in yolunda üç önemli esas vardır. Aşk, şevk ve sohbet. Dervişlerinin bu üç esasla ilerleyebileceğini sık sık dillendirdiğini Musa Na'san Efendi beyan etmiştir. Ona göre aşk Allah'a götüren en hızlı yoldur. Şeyh İbrahim Halil *Divan-ı Kenz ü Ş-şümûs'un* aşk kitabı olduğunu ve dervişlerinin hafif sesle onu okumalarını istemiştir. Yakın müridlerin biraraya gelerek sohbet etmelerini tavsiye etmiştir. Uzaktakilerin de mutlaka ayda bir kez ziyaret etmeleri mümkün değilse mektup yazmalarını istemiştir.³⁵

Dervişlerine telkin ettiği zikir nakşbendilikte yaygın olmayan cehrî zikirdir. Şeyh İbrahim Halil zikri çok yüksek sesle değil, kısık sesle itidalli bir şekilde yapılmasını tavsiye etmiş, cezbe gösterenleri hoş görmemiştir. Tüm bu özelliklere bakıldığında Şeyh İbrahim Halil'in melâmet düşüncesinde yer alan prensiplerin çoğunu barındırdığı görülmektedir. Çoğu zaman manevi hallerini gizlemiş, şöhret ve gösteriştan kaçınarak toplum içinde sıradan bir insan gibi davranmıştır. Tarikat mensubu olduğunu gösterecek özel kıyafetlerden uzak durmuş, kerametlerini gizlemiştir. Tekke kurmaktan sakınan Şeyh, kabrinin de sade olmasını istemiş, üzerine kapalı herhangi bir yapı yapılmasını istememiştir.³⁶ Bu yöndeki eğilimini pek çok menzumesinde belirtmiştir.

Cehl içre kaldı alil kim ki bilinmek diler

*Hak'tan diğere Halil bildirme halka seni.*³⁷

³⁵ Süleyman Göksu, Mülakat, İstanbul: 5 Eylül 2023.

³⁶ Na'san, "Sohbetler".

³⁷ Soğukoğlu, *Kenz'ü Şumûs*, 627.

N'olaydı bu dünyâda adım söylenmeseydi

*Mevlâ'm ile kalaydım kimseler bilmeseydi.*³⁸

Mevlevî neş'esini de kendisinde barındıran şeyhin müzik aletleri çalmasını bildiği ifade edilmiştir. “Allah aşkı ve peygamber aşkı ile çalınan def ve emsali çalgıları ibadet ve taat mesabesinde gören³⁹ şeyh İbrahim Halil'in semâ döndüğünü kızı Ahsen Göksu ifade edilmiştir.⁴⁰ Ancak dervişlerine semâ telkini verdiği dair bilinen bir rivayet yoktur.

Fütüvvet neş'esi baskın olan şeyhin çok cömert olduğu, sokakta bulduğu kimsesiz, yolda kalmış hatta sarhoş insanları evine getirip yıkadığı giydirdiği, yedirip içirip yanına harçlığını da verip gönderdiği ifade edilmiştir. Ancak aynı fütüvveti cimri insanlara karşı göstermediği, cimriliği ile bilinen bir tarla komşusunda kalan cüz'i miktarda para üstünü onda bırakmadığı söylenmiştir. Ayrıca şeyhin kimseden hediye ve para kabul etmediği de ifade edilmiştir.⁴¹

İşsiz boş duran insanlardan asla hoşlanmayan şeyhin sisteminde çalışmak ve kimseye yük olmamak esastır. Yapılması gereken bir hizmet olduğu halde onu yapmayarak köşede nafîle ibadet eden ailesini, dervişlerini uyardığını evlatları ifade etmiştir.⁴²

Sigara içenleri dervişliğe kabul etmediği bilinen şeyh ancak sigarayı bırakırlarsa tâlip olabileceklerini beyan etmiştir. Müridlerine zikir telkiniyle birlikte bir cüz Kur'an-ı Kerim okumalarını da istemiş ve gününde okunamayan Kur'an dersinin ertesi gün kazasının yapılarak iki cüz okunmasını istemiştir. Kur'an okumanın kazasını yaptırmaması bu ibadeti farz mesabesinde gördüğünü göstermektedir.

Seyr ü sülük metodunda farz ve sünnetlerden tavizi asla kabul etmemiştir. Kızını oğluna isteyen mâli durumu oldukça iyi olan bir adamın oğlunun, sabah

³⁸ Soğukoğlu, *Kenz'ü Şumûs*, 681.

³⁹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 121.

⁴⁰ Ahsen Göksu (kızı), Mülakat, Konya: 5 Mart 2019.

⁴¹ Huriye anne (hanımı), “Sohbet”.

⁴² Reyhane Turpan (Kızı), Mülakat, Manisa: 27 Ocak 2024.

namazını kaçırdığını duymuş ve kızını ona vermeyerek fakir bir dervişe vermiştir. Gereksiz örf ve âdetlerin uygulanmasını tasvib etmemiş, kızı evlenirken düğün yapmak, çeyiz hazırlamak isteyen ailesine kızının Hz Fatıma'dan daha değerli olmadığını söyleyerek âdet ve gelenekleri uygulamamıştır.⁴³

Onun eğitimde asıl önemli olan cihattır. “Âlem-i irşada değil, âlem-i cihada geldiğini” kendisi ifade etmiştir.⁴⁴ Kendi yaşantısında cihat önemli bir yer tutmuştur. *Kenz'ül-maarif* isimli kitabında 54 farzı anlatırken 26. madde olan “ulul emre itaat” farzını söylememiş ve onun yerine “Allah'tan korkmak, insanlardan korkmamak ve pervasızlık olarak” ifade etmiştir. Döneminin ve içinde olduğu şartlar neticesinde bu madde hakkında farklı düşündüğü anlaşılmaktadır. Zâlimin zulmüne rıza göstermeyen şeyh İbrahim Halil, bu konuda her türlü mücadeleden geri durmamıştır. Sık sık yöneticilerle irtibata geçen şeyhin bu davranışının nedeni halkı zulümden korumak olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵

1.3. İcazet Aldığı Şeyhler

Ahmed Hüsameddin Dağıstânî, Şeyh İbrahim Halil'in hem ilk şeyhi hem de ecdatları itibariyle üçüncü nesil babadan akrabası olmaktadır. Seyyid Ahmed Hüsameddin Efendi'nin babası Nakşibendî-Müceddidî şeyhlerinden Şeyh Seyyid Mehmed Saîd er-Rükkâlî Efendi (ö.1870) ile Şeyh İbrahim Halil'in dedesi Muhammed Hattat er-Rükkâlî Efendinin kardeş oldukları belirtilmiştir. Babaları Seyyid Hasan Mücahid'dir. (ö.1824). Mehmed Saîd Efendi, hac için gidip daha sonra yerleştiği Mekke'de vefat etmiş, Muhammed Hattat ise yukarıda değinildiği gibi İzmit ilinin Gölcük ilçesine bağlı Hamidiye köyüne göç ederek orada vefat etmiştir.⁴⁶

Şeyh İbrahim Halil'in ilk şeyhi olan Ahmed Hüsameddin Efendi, Dağıstan'ın Tabasaran bölgesindeki Rükâl şehrinde doğmuştur.(1848-1925). Dağıstânî nisbesiyle tanınan bu zât, ilk tahsilini babasından almıştır. Babası Seyyid Mehmed Saîd er-Rükkâlî Nakşibendî şeyhlerindedir. Ahmed Hüsâmeddîn Efendi, 1861'de babasıyla hacca gitmiştir. 1870'te babasının Mekke'de vefatı üzerine önce Medine'ye daha

⁴³ Cemaledin Soğukoğlu, Mülakat, İstanbul: 9 Ağustos 2021.

⁴⁴ Na'san, “Sohbetler”.

⁴⁵ Mehmet Davut Göksu, Mülakat, İstanbul: 25 Ocak 2021.

⁴⁶ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 15.

sonra İstanbul'a geçmiştir. Sonrasında sırasıyla Uluborlu, Sivrihisar, Ankara ve Bursa'ya giderek ilim ve irşad faaliyetleriyle ilgilenmiştir. Trablusgarb'ta sürgünde kaldıktan sonra yeniden İstanbul ve diğer illere giderek faaliyetlerine devam etmiş, bu süreçte birçok eser telif etmiş ve birçok müridine Nakşîbendi hilafeti vermiştir.⁴⁷

Kadirî, Sühreverdî ve Çiştî tarikatlarından da icazetli olduğu kaydedilen Ahmed Hüsâmeddîn Efendi'nin sahip olduğu Nakşîbendîliğin dışındaki tarikatlarla ilgili icâzetlerini Abdullah Dihlevî'nin halifesi olan babası Muhammed Saîd Efendi'den aldığı belirtilmektedir.⁴⁸

Şeyh İbrahim Halil, *Dîvân-ı Kenzü's-şümûs* adlı eserinde kırk bir müridinin isimlerini manzumen sıralamıştır.⁴⁹

Mezkûr 415 numaralı manzumede yer alan isimlerin bazılarının lakap olduğu sanılmaktadır. İsimler seyr ü sülûk sırasına göre de değildir. Ve dokuz şeyhinden hangi tarikatları aldığını ifade etmiş, kalanının ise sadece ismini zikretmekle yetinmiştir. Buradaki bilgi eksikliğini kısmen Musa Na'san Efendi'nin eserinde yer alan ifadelerden gidermekteyiz. Seyr ü sülûk hayatı ile ilgili en geniş bilgiyi aldığımız bu eserde şöyle anlatılmaktadır: “Seyr ü sülûk hizmetini ilk şeyhi olan Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin yanında tamamladıktan sonra şeyhinin emri ile o dönemde Manisa ilinde mukîm olan Şazeli tarikatı şeyhi İzzeddîn Şâzeli'ye intisap etmiştir. Oradan Irak'ta bulunduğu belirtilen Kadirî tarikatı şeyhlerinden Şeyh Ömer'e, Mevlevî tarikatının müridlerinden Şeyh Ebu'l-Bahâ Bahâeddin'e, Rufâî tarikatının müridlerinden Şeyh Tâhâ'ya gönderilmiştir. Bu zatların yanında hizmetini tamamladıktan sonra Bandırma'ya Şeyh Ali Bezzaz (ö.1912)'in yanına gönderildiği belirtilmiştir. Daha sonra İstanbul'a Şeyh Ali Haydar'a, sonra yine İstanbul'da Eş-Şeyh Ömer Ziyâeddin'e, Yalova şehrine bağlı o zaman Reşâdiye köyü daha sonra Güneyköy şeklinde adı değiştirilen yerde mukîm Şeyh Şerâfettin (ö.1936)'e gönderilmiştir. Burada seyr ü sülûk hizmeti bittikten sonra Şeyh Ömer Uşşâkî'ye, Şeyh Muhammed Esad'a daha sonra Şeyh Abdullah'a gönderilmiştir. Daha sonra

⁴⁷ Turan Alptekin, “Ahmed Hüsâmeddin” *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2./90-92.

⁴⁸ Harun Alkan, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstâni'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 20.

⁴⁹ Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 337.

hicaz bölgesi, Medine-i Münevvere, Mısır, Yunanistan sonra tekrar İstanbul'da Şeyh Kemaleddin Bektaşî; Irak, Suriye'nin Humus şehrine Şeyh Ebu'n-Nasr'a (ö.1947) (burada altı ay kadar seyr ü sülûk hizmetinde bulunmuş), Suriye'nin Hama şehrinde mukim olan Şeyh Ahmet Murad'a gönderilmiştir. Oradan Şam'a Şeyh Bedreddin el-Mısri (ö.1936) ve diğer bazı meşayihlere gönderilmiş ardından Ürdün ve Lübnan'a gitmiştir.”⁵⁰

Şeyh İbrahim Halil böylece kırk bir tarikatın meşayihinden irşad olup mezun olarak hilafet almıştır. İcazet aldığı şeyhlerin yanında kalma süreleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu seyr ü sülûk yolculuğu ve hizmetinin toplam müddeti; ‘üç sene, altı ay, on yedi gün’ ile tamamlanmıştır. Kendisi bu durumu manzum olarak da belirtmiştir.

Üç altı on yedi ile varılır mı idi yola

Meğerki dört bin yüz ile kırk bir hele sana Halil ⁵¹

Bu durumu şeyh şu şekilde ifade etmektedir:

“Kırk bir mürşidimin bana olan merhamet ve füyûzları sıbta-i Rasûlullah'ın bir tevzii olduğundan hem ecdadım hem de mürşidlerim bana tez tez himmet edip diğer bir mürşide gönderdiler. Hatta vefat eden dört bin yüz adet meşayih-i kiramın ruhanîyetlerinin himmet ve füyûzlarına kavuştum. Yoksa üç sene altı ay on yedi günde çalışmakla ebedi olan hayat-ı câvidâna kavuşmak imkânsızdı.”⁵²

Şeyh İbrahim Halil, zâhiren Nakşîbendî tarikatıyla, manen kırk bir tarikata mezun (izinli) olur. Seyr ü sülûkunun başlangıcı Osmanlı Devleti'nin son padişahı Muhammed Reşad'ın (1909-1918) dönemine tevafuk etmekte olduğunu şeyhi Kemaleddin Bektaşî'nin yanındayken Sultan Reşad'ın gelmesi ve orada vuku bulan bir hadiseyi not defterinde aktarmış olmasından anlaşılmaktadır.

İbrahim Halil Efendi'nin şeyhleri başlı başına bir araştırma konusudur. Çünkü bazı şeyhlerini sadece lâkapla andığını ifade etmiştir.⁵³ Elbette bunun birçok sebebi

⁵⁰ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 20.

⁵¹ Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 334.

⁵² Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 15; Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 13; İbrahim Halil Soğukoğlu, “Not Defteri” 6.

⁵³ “Bazı didim lakab ile bazı ismin edep ile” bkz.: Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 334.

olabilir. Kendisini halktan gizleyenler olabileceği gibi şeyhleri arasında tanınması uygun olmayanlar ya da tanınmasında birtakım sakınca olanlar düşünülerek lakap ya da nisbe kullanılmış olması ihtimaller arasındadır. Bunlardan bir kısmı halifesi Musa Na'san tarafından tespit edilerek belirtilmiştir. Musa Na'san Efendi; “Şeyhi'nin intisap ettiği müridlerini sıra ile yazdığımı ancak bu sıralamada bazı ihtilaflar olabileceğini” belirtmiştir.⁵⁴

Müellifin yazdığı manzumelerinden, menâkıplarından ve daha çok Musa Na'san Efendi'nin yazdıklarından edindiğimiz bilgilere göre İbrahim Halil Efendi'yi irşâd eden Mürşid-i Kâmillerin isimlerinin listesi şöyledir:

- 1- Şeyh Muhammed Medenî'den emaneti devir alan Eş-Şeyh Şerâfeddin Zeynel Âbidin Dağistani'dir. (H.1355-M.1936)
- 2- Şeyh İzzeddîn eş-Şâzelî
- 3- Şeyh Ömer el-Kadirî
- 4- Şeyh Ebu'l-Bahâ el-Mevlevî
- 5- Şeyh Tâhâ Er-Rufâî
- 6- Şeyh Ahmet el-Halvetî
- 7- Şeyh Ca'fer el-Celvetî
- 8- Şeyh Nur Muhammed Sühreverdi
- 9- Şeyh Bedreddin el-Mısrî (ö.1936)
- 10- Şeyh Seyyid Osman Velid
- 11- Şeyh Seyyid Ârif
- 12- Şeyh Muhammed Vâhid (Ebu'n-Nâsır ö.1947)
- 13- Şeyh Necmeddîn
- 14- Şeyh Abdullah
- 15- Şeyh Saîd
- 16- Şeyh Hasan el-Hâdî

⁵⁴ Na'san Şeyh İbrahim Halil Kimdir?, 8.

- 17- Şeyh Ali Haydar
- 18- Şeyh Emânü'z-Zaman
- 19- Şeyh Ali Rızâ Bezzaz (v.1912)
- 20- Şeyh Kerim
- 21- Şeyh Ömer Uşşâkî
- 22- Şeyh Mûsâ Kâzım
- 23- Şeyh Avnüddîn
- 24- Şeyh İbrahim
- 25- Şeyh Abdullah Ebû'l-Merâhim
- 26- Şeyh Hüseyin
- 27- Şeyh Refik
- 28- Şeyh Nûri
- 29- Şeyh Muhammed Âsım
- 30- Şeyh Hamza
- 31- Şeyh Ebu Bekir el-Melâmî
- 32- Şeyh Ebu'l Celâ er-Rufâî
- 33- Şeyh Şefik
- 34- Şeyh Osman Zü'l-Velâ
- 35- Şeyh Zeynuddîn
- 36- Şeyh Hasîb
- 37- Şeyh Ahmed Hoca
- 38- Şeyh Şehâbeddin
- 39- Şeyh Abdüssamed
- 40- Şeyh Ziyâeddin
- 41- Şeyh Kemâleddîn Bektâşî⁵⁵

⁵⁵ Na'san, Şeyh İbrahim Halil Kimdir?, 22.

Şeyh İbrahim Halil Efendi kırk bir ayrı mürşide gönderilmesini şöyle ifade etmiştir; “Kırk bir tarikata seyr ü sülûkte miktar-ı mezkûr pîr-i kâmillere hizmet ettim: Gayeleri bir ise de tarz ve meslekleri ayrı ayrı bulunan bu zevatın himmetlerini ancak fena ve mahviyet tarikini tutmakla buldum. Ve tez tez her birinden diğerine teslim edilmekle müyesser oldum.”⁵⁶ Müellif kırk bir tarikatten icazet aldığını manzumelerinde de belirtmiştir.⁵⁷

Seyr ü sülûkunda teslimiyeti önemli bir yere oturtan Şeyh; “Mürşidlerimin her biri kemalce diğerinden büyük olmak üzere kâffesini birbirine faik ve hepsini birer bahr-i la nihâye buldum. Şöyle ki kırk bir asrın gavs-ı azamlarını zamanımda toplanmış bildim. Onlara ayrı ayrı intisabım kendilerinin emriyle oldu. Ve her birinin tarikini diğerinin maâdası olmak üzere buldum. Bunların yanında öyle zevat-ı ruhâniyyundan istifade ettim ki, bunlar birbirinden seçilmez ve dünya âleminden irtihal ettikleri halde adetleri dört binden ziyade idi.”⁵⁸ İfadelerini kullanmıştır. (Başka bir manzumesinde bu sayıya ‘dört bin yüz adet’ şeklinde açıklık getirmiştir.)⁵⁹ “Bunlardan gördüğüm tarikatlara göre adad-ı turuk; yüz yirmi dördtü.”⁶⁰ diye diğer bir rivayet olarak verilmiştir.

Seyr ü sülûkunun neticesinde “Turuk-ı Aliyeyi mezkûrenin” kırk biri ile manen, biri ile zâhiren irşada memur olduğunu ifade eden Şeyh İbrahim Halil, o bir tarihin istediği zaman kırk birden dilediği tarik olduğunu beyan etmektedir. Müellif, “O bir tarîk hükmen ve imdâden kırk bir tarîki içtimânın aynıdır. Hatta yüz yirmi dört pîranın imdadı; böyle ihvanımızın istidâdı miktarı istifâde olunmakta olduğu biiznillah meşhudumuzdur.” diyerek yolunu şöyle tarif etmiştir: “Bu cümlenin gayesi ve mercii Hz. Fahr-i Âlem efendimizin hudut içinden çektiği bir hatt-ı müstakim ve ‘Tarîk-i Muhammediye-i Mehdiye-i Hatemiye’dir. Mevc itibariyle kesret üzere ise de bir deryanın gayrisinde ve Huda’nın maadasında değildir.”⁶¹

⁵⁶ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 16; Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 22.

⁵⁷ Soğukoğlu, *Kenzü's-Şümûs*, 335-375-396-402-506.

⁵⁸ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 27.

⁵⁹ Soğukoğlu, *Kenz-i Şumûs*, 334.

⁶⁰ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 16; Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 21.

⁶¹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 78; Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 27.

1.4. Tarikatları

Şeyh İbrahim Halil'in *Hulâsatü'l-Âdâb* isimli eserinde zikrettiği kırk bir tarikatın isimleri şu şekildedir:

“1.Nakşibendiyye, 2. Şazeliyye, 3. Kadiriyye, 4. Ahmediyye, 5. Rifâiyye, 6. Nakşibendiyye, 7. Ekberiyeye, 8. Mevleviyye, 9. Halvetiyye, 10. Şa'baniyye, 11. Osmaniyye, 12. Kübreviyye, 13. Gülşeniyye, 14. Celvetiyye, 15. Kettaniyye, 16. Rumiyye, 17. Sa'diyye, 18. Ceştiyye, 19. Hamzaviyye, 20. Gazzaliyye, 21. Bayramiyye, 22. Buhuriyye, 23. Uşşakiyye, 24- Abbasiyye, 25. Gayyibiyye, 26. Şettariyye, 27. İsevi'l-Mağribiyye, 28. Sümbüliyye, 29. Aleviyye, 30. Haddâdiyye, 31. Zeyniyye, 32. Matbûliyye, 33. Üveysiyye, 34. Beyyûmiyye, 35. Hıdriyye, 36. Melâmiyye, 37. Bekriyye, 38. Ömeriyye, 39. Sühreverdiyye, 40. Ayderûsiyye, 41. Bektâşiyye olup bunların dışında “Senûsiyye, Kelâmiyye, Hüseyniyye, Hâliidiyye, Şeybâniyye”⁶².

Şeyh İbrahim Halil öncesinde yüz yirmi dört adet olan tarikat sayısının sonradan kırk bir tarikat sayısına indirgenerek toplandığını bunlarından hepsinden zâhiren ve bâtınen icazet alıp irşada memur olduğunu, ihvanının bir tarîkten dilediği himmetin kırk birinden dileyip istifade etmekle aynı manaya geldiğini belirtmiştir. Her tâlibin dervişlik istidat ve kabiliyeti ölçüsünde zâhiren biri üzerinden kırk birinin ve hatta yüz yirmi dört adedinin manevi feyiz ve himmetine nâil olacağını zımnen beyan etmiştir.⁶³

Musa Na'san Efendi, Şeyh İbrahim Halil'in şeyh Şeraâfeddin Reşâdî (1936) vasıtasıyla gelen şu tarikat silsilesini zikretmektedir:

- 1- Hazret-i Mahbûb-i Hudâ Seyyidü'l-evvelin ve'l-ahirîn sâhib-i Makâmu'l-Mahmûd müfeyizü'ş-şerâyi' ve't-tarâik seygidinâ ve şefi'ina Muhammedü'l-Mustafâ Resûlullah Sallallahu Teâlâ aleyhi ve alâ âlihi ve sahabihi ve sellim.
- 2- Hazret-i Şefik fi'l-gâr refik-i efdalü'l-âlemîn Ebû Bekri's-Siddîk (ra.)
- 3- Hazret-i sâhab-ı Rasûlullah Selman-ı Fârisî (ra.)

⁶² Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 80; Nas'an, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 21.

⁶³ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 79.

- 4- Hz. Kâsım bin Muhammed Ebi Bekri's-Sıddık (ra.)
- 5- Hz. Seyyid Ca'fer-i Sâdık (ra.)
- 6- Şeyhü'l-Ârifîn Ebâ Yezid Bestâmi kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 7- Şeyh kutbü'l-aktâb Ebu'l-Hasan el Harkânî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 8- Şeyhi'l-Şuyûh Ebu Ali Farmedî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 9- Şeyh Ebû Yakûb Yusuf Hemedânî kaddesallahu sırrah'l-âlâ.
- 10- Şeyh Hoca-i Hâcegân Abdulhâlık Gücdevânî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 11- Şeyhü'l-urefâ Ârif Rivkerî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 12- Şeyh Mahmûd İncir Fağnevî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 13- Şeyh Ali Râmitenî eş-şehir-i ba'zirân kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 14- Şeyh Muhammed Babasemmâsi kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 15- Şeyh Seyyid Emir Küllal kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 16- Şeyh Seyyidina ve Mevlana kutbü'l-tarâik ve gavsü'l-halâik Muhammed Bahâuddîn bin Muhammedü'l Buhârî el-evliyâ-i şehir-i bi'n-Nakşîbend kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 17- Şeyh Yâ'kûb el-Çerhî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 18- Şeyh Ubeydullah el-Ahrâr Taşkendî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 19- Şeyh Muhammed Zâhid Bedahşî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 20- Şeyh Derviş Muhammed kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 21- Şeyh Muhammed Hâce-i Emkenkî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 22- Şeyh Muhammed Bâkibillah kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 23- Şeyh Mevlânâ İmâm-ı Rabbânî Müceddid-i elf-i Sânî Ahmed Fâruk Serhendî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 24- Şeyh Urvetü'l-vüskâ Muhammed Ma'sûm kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 25- Şeyh Muhammed Seyfeddîn kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 26- Şeyh Nur Muhammed Bedvanî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 27- Şeyh Şemseddin Habibullah Mirza camî cânân kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.

- 28- Şeyh Müceddidü'l-miete's-selâsete aşer Abdullah el-Ma'rûf bi-gulâm alâ Dehlevî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 29- Şeyh İsmail Medenî Kurdemir kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 30- Şeyh Has Muhammed Şirvânî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 31- Şeyh Muhammed Begregî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 32- Şeyh es-seyyid Cemâleddin Kumûki kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 33- Şeyh Ebu Ahmed es-Suğûri kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 34- Şeyh Muhammed Medeni kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 35- Şeyh Şerâfeddîn Reşâdî kaddesallahu sırrahu'l-âlâ.
- 36- Sâhibü'z-zamân ve ebu'l-vakt ve kutbu'l-aktâbu'l-asrîn el-fevtü'l-ekber ve'l-veliyy-i ecl el-Hâsib el-nesîb Seyyidü't-tâifeteyn mürşidi'sakâleyn şâhu'l-berrin vel-bahrin es-Seyyid Ebû Nureddin ibnis-seyyid Sâid es-Seyyid Muhammed eş-Şeyh Seyyid İbrahim Halil.”⁶⁴

1.5. Siyasî ve Askerî Yönü

Şeyh İbrahim Halil'in ilmi ve tasavvufî eğitimini devam ettirdiği zaman diliminde 1. Dünya Savaşı'nın yaşanmasıyla beraber Osmanlı Devleti dağılma sürecine girmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'yla birlikte İtilaf devletleri Osmanlı topraklarını, Anadolu dâhil olmak üzere kendi aralarında paylaşmaya başlamıştır.⁶⁵ Fransızlar; Adana, Kozan, Osmaniye, Tarsus, Mersin ve Pozantı'yı işgal etmiştir. İngiltere ve Fransa 1. Dünya Savaşı içinde aralarında gizli imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması (16 Mayıs 1916) sonucu; Suriye, Lübnan, İskenderun limanlarıyla, Kilis, Antep, Urfa, Maraş, Çukurova ve Sancak bölgeleri, Fransa'nın nüfuz alanına dâhil edilmiştir.⁶⁶ Bölge halkı 19 Aralık 1919'da Fransız güçlerine karşı mücadele kararı

⁶⁴ İbrahim Halil Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, haz: M. Davud Göksu, Süleyman Göksu (İstanbul: Düzey Matbaa, 2008), 10.

⁶⁵ Mustafa Öztürk, *1938/ Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 4.

⁶⁶ Mustafa Sıtkı Bilgin, “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası”. *Gazi Akademik Bakış* 9/18 (Aralık 2016), 33-44.

olarak İskenderun Sancak'ında ilk direniş hareketini başlatmıştır. Güneydoğu Anadolu ile İskenderun Sancak'ında iki yıl devam eden direniş hareketleri neticesinde Ankara hükümeti ve Fransa arasında 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla direniş faaliyetlerine ara verilmiştir. Türkiye ile antlaşma yaparak cephenin birisini kapatan Fransızlar kısa süre sonra Suriye'nin tamamını işgal edip Faysal (ö.1933) liderliğindeki Suriye hükümetine son vererek manda yönetimini uygulamaya başlamışlardır.⁶⁷ Şerif Hüseyin'in oğlu olan Faysal, İngilizlerin desteği ile Suriye kralı ilan edilmiştir. Ancak Fransanın Suriyedeki manda yönetimi ile kraliyeti sona ermiştir.⁶⁸

Fransızlar antlaşmaya uymayarak İskenderun Sancak'ından çekilmemişlerdir. Bölgedeki Türk nüfusuna kötü muamele yapmaları üzerine halk direniş örgütü tekrar faaliyete geçmiştir. Merkezi Adana'da olan İskenderun ve Havâlisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Tayfur Sökmen (ö. 1980)⁶⁹ başkanlığında kurularak Fransızlara karşı mücadele ve savunma sürecine girilmiştir. 1922'de Fransızlar tarafından Suriye Federasyon Devleti olarak kurulmuş ve İskenderun Sancağı, bu Federasyona bağlı olarak Halep Devleti içinde yer almıştır. Yeni Türkiye Devleti'nin sınırlarını çizen Lozan Antlaşması'nda Hatay konusu kesin bir karara bağlanmadan bırakılmıştır.⁷⁰

Musa Na'san Efendi'nin bu dönemde Fransızların Suriye'yi işgali ve sonrasına dair verdiği ayrıntılar şu şekildedir: 1920 yılında Fransızlar Suriye'de ihtilal yapmış ve ihtilal sonucu Fransızların kovulması için halk örgütlenerek direniş başlatmıştır. Direnişin başında Cephe-i Vatani Kitleleri ve başkanları İbrahim Hananu vardır. 1929 yılına gelindiğinde İbrahim Hananu Fransızlarla anlaşma yapmıştır. Anlaşmada direnişçilerin silah bırakması ve Suriye hukukunun silahsız sağlanması karara bağlanmıştır. Seçim yapılacak ve seçimi Hızbu'l-Vatan kazanırsa Fransızlar mahalli idareyi onlara bırakacak, Fransızlar kazanırsa mahalli idareleri yönetecek kişileri

⁶⁷ Figen Atabey, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 3/7 (15 Temmuz 2015), 193-209.

⁶⁸ Mustafa Bilge, "Faysal" *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/264.

⁶⁹ Hatay Erkimlik Cemiyeti Reisliği yapmıştır. Antakya bağımsız milletvekili olan Tayfur Sökmen, Hatay Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığı görevini yürütmüştür. Bkz: Şerafettin Can Erdem, "Sökmen Tayfur" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2009), 391.

⁷⁰ Atabey, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 3/7 (15 Temmuz 2015), 193-209.

Fransızlar seçecekti. Fransızların bölgedeki taraftarları ise kabile şeyhleri ve aşiret ağlarıydı.”⁷¹

Şeyh İbrahim Halil, Kuvây-ı Milliye’ye iştirak etmiş, Dumlupınar Meydan Muharebesi’nde Çavuş rütbesiyle savaşmış, orduda keşif ve istihbârat görevinde bulunmuştur.⁷² Süngü muharebesinde on üç düşman askerini öldürdükten sonra düşman süngüsüyle yaralanan İbrahim Halil’in ameliyatla göğsünden iki kaburga kemiği alınmıştır. Olayın akabinde Şeyhin Mustafa Kemal tarafından ziyaret edilişi ve aralarında geçen diyalogu halifesi Musa Na’san Efendi bir sohbetinde şu şekilde aktarmıştır: Dumlupınar’da Mustafa Kemal ‘Halil Çavuş nerede?’ diye sormuş, yaralı olduğunu öğrenince kendisini ziyaret ederek tamamen iyileşene kadar istirahatette kalmasını istemiştir. Ancak Şeyh İbrahim Halil, Mustafa Kemal’e ‘Yunan’ı İzmir’den denize dökene kadar savaşa devam edeceğini belirterek tekrar savaş alanına dönmüştür.⁷³ Kaynaklarda bu sırada 21 yaşında olduğu söylenen Şeyhin, keşif ve istihbarat görevinde gösterdiği ciddi yararlılık, savaşta gösterdiği kahramanlıktan dolayı kendisine yapılan İstiklâl Madalyası tekliflerini hasbetenlillah cihat ettiği için reddettiği ifade edilmektedir.⁷⁴ Şeyhin madalya tekliflerini reddetmesinin sebebinin Allah için savaşması olduğu düşünülmektedir.

Şeyh İbrahim Halil, ordudan terhis edildikten sonra 1925 yılında Şeyh Saîd İsyani olarak adlandırılan ayaklanmanın başlaması üzerine ikinci kez ihtiyat askeri olarak göreve çağırılmıştır. O zamanki bazı politikalara karşı olan şeyh göreve gitmek istememiş, ancak gitmek zorunda bırakılmıştır. 17. Kolordu’ya gönderilerek kendisine askeri istihbarat kâlem kâtipliği görevi verilmiştir.⁷⁵

Silahlı her çatışma ve mücadele halinde olduğu gibi Şeyh Saîd Hareketine doğrudan katılmayan bölgedeki Kürt halkı olaylardan olumsuz etkilenip zarar görmüştür. Gelişen bu olumsuz hadiselerden rahatsızlık duyan Şeyh İbrahim Halil, harekete katılmayan meskûn Kürt halkının maksadı aşan baskı ve zulme muhatap

⁷¹ Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 52.

⁷² Soğukoğlu, “Soğukoğlu İbrahim Halil”, Ek 2/ 518; Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?* 25.

⁷³ Na’san, “Sohbetler”.

⁷⁴ Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 48.

⁷⁵ Soğukoğlu, “Soğukoğlu İbrahim Halil”, Ek 2/ 518; Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 49.

olmasına razı olmamıştır. Orduda bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan bazı zabıt ve kumandanlar da bu zulüm ve işkencelere rıza göstermemişlerdir. Şeyh, bölge halkının suçsuz insanına karşı onları koruyucu tavırları nedeniyle, askerî kaymakamın talebiyle üç ay hapis cezasına çarptırılmıştır.⁷⁶

Bahsedilen dönemdeki politikalara tamamen taraftar olmayan komutanlar Şeyhi hapisten çıkartmış ve bölgeden uzaklaştırmışlardır. Daha sonra hakkında; 'isyancıları kaçıranların Suriye'ye kaçtığı ve İbrahim Halil Soğukoğlu'nun isyancıları takip için görevlendirildiği' şeklinde bir rapor yazmışlardır. Şeyhin bölgedeki tutumunu benimsemeyen diğer askerî makamlarca da olumsuz bir rapor tutulmuş ve raporda askeriyeden terhis olmadan firar ettiği şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir.⁷⁷

1.5.1. Suriye Günleri ve Mürid Hareketi'nin Doğuşu

Yukarıda belirtilen olaylar neticesinde şeyhin 1928 yılında Türkiye'den ayrıldığı, bir rivayete göre önce Irak'a gittiği, oradan Suriye'nin Halep şehrinde mukîm olan Şeyh Ebu Nâsır'ın yanına giderek irade tesliminde bulunduğu söylenmiştir. Şeyh Ebu Nâsır'ın emriyle Suriye'nin Hama şehrinde meskûn Şeyh Ahmed Murad'a gitmiş, orada hizmet ettikten sonra Halep'e geri dönmüştür. Dört ay Hacı Fatih Maraşî'nin⁷⁸ evinde ikamet ederek Şâbâniye medresesinde ilim tedrisatına devam etmiştir. Daha sonra Şam, Lübnan ve Mısır'a giderek oradaki meşayihleri ziyarette bulunmuştur.⁷⁹ Halifesi Musa Na'san Efendi'nin (Fakiru'l-Hak) naklettiği bu gelişmeler hakkında o sırada Suriye'de görevli olan Fransız diplomat Roger Lescot⁸⁰ şunları söylemiştir: "Bu kişi, gerçek adı İbrahim Halil Soğukoğlu'dur; İzmit doğumludur, son savaşta Osmanlı ordusunda savaşmış ve yaralanmıştır. 1925 yılı

⁷⁶ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 18.

⁷⁷ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 93.

⁷⁸Hacı Fatih Maraşî, Halep'teki "Halk Cephesi" veya "Hizbu'l Ahrar"ın temsilcilerindedir. Maraşlıdır ve Türkleri seven birisidir. Bkz:Pakize Çoban Karabulut, "Tek Parti Döneminde Suriye-Türkiye Dış Politikasında Fransa'nın Rolü", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, (20 Ekim 2021), 388.

Halepte nüfuzlu, şeref ve servet yönünden tanınmış ailelerinden birisinin Maraşiler olduğunu belirtilmiştir. Bkz: Erden, *Fransa -Suriye Kışkırcısında Hatay*, 267.

⁷⁹ Soğukoğlu, "Soğukoğlu İbrahim Halil", Ek 2/519; Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 50.

⁸⁰ Fransız istihbaratı için çalışan bir diplomattır. Kürt basını ve edebiyatı konusunda uzmanlaşarak Fransız Mandası içindeki Kürt faaliyetlerini denetledi. 1936'da Suriye'nin Fransız mandası sırasında Kürt Dağı'ndaki Ezidilerle ve Lübnan'ın güneyindeki Şiilerle temas halinde olduğu belirtilmiştir.

civarı tedavi için Suriye'ye gelmiş ve farklı tarikatlardan birçok şeyhin talebeliğini yapmış; onlardan icazet almıştır. Bunlar; Nakşibendi tarikatına mensup Şeyh Ebu Nasr, Şamlı Şeyh Saîd Kâri, Şamlı Şeyh Sait, Bedreddin Mısrî, Hamalı Şeyh Ahmed Murad Halif'tir. Şeyh İbrahim Halil 41 farklı tarikata mensuptur.”⁸¹ Lescot *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*⁸² isimli kitabında şeyhin Suriye'ye tedavi amacıyla geldiğini söylemiştir ancak kaynaklara göre Suriye'ye zâhiren gidiş nedeni yukarıda da belirtildiği gibi Şeyh Said Hareketindeki hal, tavır ve eylemleri nedeniyle zarar görmemesi için bölgeden uzaklaştırılmasıdır.

1929'da Halep, Azez ve Afrin mıntıkasına geçtiği ifade edilen şeyh, Urya Nebi⁸³ makamının mescidinde Cuma vaazlarına başlamıştır. Türkiye sınırına 2 km mesafede olan, Afrin'in kuzey doğusunda bulunan Urya Nebi'nin bir peygamber makamı olduğu belirtilmiştir. Bahsedilen dönemde Urya Nebi'nin etrafında Osmanlı devletinin bu makama hürmeten türbenin yanına yaptırdığı mescit dışında yerleşim yeri bulunmamaktadır. Ancak halkın bu makama çok itibar ettiği Cuma namazlarını burada kılıp kurbanlar kestiği ifade edilmiştir. Davudî sesi ve güçlü hitabeti olduğu söylenen Şeyh İbrahim Halil'in yaptığı vaazlarının tesirinde kalan halk büyük kitleler halinde şeyhin sohbetlerine katılmaya başlamıştır. Şeyh'in cuma vaazlarına gelenleri tarikata intisap etmeye davet etmesiyle kaynaklarda “Mürid Hareketi” olarak geçen hareketin ilk tohumları burada atılmıştır. Şeyhin sigara içenleri ve sigara içmeye devam edenleri müridliğe kabul etmemesi gibi keskin kuralları olmasına rağmen, bölge halkının büyük teveccühünü kazandığı ve kendisine biat etmeye başladıkları kaynaklarda yer almıştır. Çok uzak köylerden dahi akın akın gelen halk, büyük kalabalıklar oluşturmuştur. Kısa zamanda şeyhlerine karşı büyük bir muhabbet ve

⁸¹ Roger Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud* (Stockholm Sweden, 1993), 10.

⁸² Türkçesi “*Kürt Dağı ve Mürid Hareketi*” olan kitap, Fransızca ve Kürtçe olarak kaleme alınmıştır. Şeyh İbrahim Halil'in bölgedeki faaliyetlerini anlatan müstakil bir kitap olması hasebiyle önem arz etmektedir.

⁸³ Evliyâ Çelebi, “Kilis Şehrinin batısında bir top atımı yerde Şeyh Üryâ Nebî türbesi bulunur.”

Öğr. Gör. Dr. Muhammet Atasever, “Evliya Çelebi Seyehatnâmesi'nde Kilis”, *7.Uluslar Arası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, (2020), 484.

Hıfzî de benzer bilgiyi vermiş, buranın hâlâ önemli bir ziyaret yeri olduğunu şöyle dile getirmiştir: “Hâlâ Kilis vilâyetinde garb tarafında bir tagda yatur. ‘Azîm ziyâret-gâhdur ve ba’zılar dirler ki Urya peygamberdür.” Bkz: Bilge Karga Göllü, “XVII. Yüzyılda Kudüs'te Olmak: Hıfzî'nin Kudüs İzlenimleri”, *Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 2 (20018), 132-145.

teslimiyet içerisine giren müridler birbirlerine bir ailenin üyeleri gibi sımsıkı kenetlenmiş, bölgede âdetâ bir eğitim seferberliği başlamıştır. Halka şeriat ahkâmı, tasavvuf eğitimi verilmesinin yanı sıra okuma yazma da öğretilmiştir. Musa Na'san Efendi müridlerin sayısının otuz bin civarında olduğunu belirtmiştir.⁸⁴

Roger Lescot, “bölgede müritlik hareketinin 1930’lu yılların sonunda İbrahim Halil’in verdiği vaazlarla ortaya çıktığını” söyleyerek şunları eklemiştir: “Kürt toplumunda dini hareketlerin önemli bir yeri olmasına rağmen Kürt Dağı (Cebeli Ekrad)’da yaşayan Kürtler dindar değillerdir. Bölgede çok az sayıda tarikat müridi vardır ve halkın ibadetlerini yerine getirdikleri söylenemez. Suriye’nin tamamı ele alındığında en az cami Kürt Dağı (Cebeli Ekrad)’da bulunmaktadır.”⁸⁵

Lescot bölgenin sos yo-ekonomik yapısı hakkında ise şunları aktarmaktadır; Kürk dağında tarım toprakları ağalarının elindedir. Afrin’de en verimli araziler Şıkak ve Pijan aşiretlerinin elindedir. Pijan aşiretinden en fazla köy ve toprağa sahip olan şeyh İsmailzâde sülalesidir. Ağalar sürekli topraklarını genişletme çabası içindedir. Köylüler kendi topraklarında ancak işçi olarak çalıştırılmaktadır. Siyasi güç peşinde olan açgözlü bir ağa için göz diktiği toprağa ya da köylünün hasadına el koyması çok kolaydır. Ağalar zor durumda fakir olan köylüye ipotekli borç vererek daha kolay bir şekilde topraklarına el koymuşlardır. Köylüye verdikleri borçlarda yüzde elli gibi çok yüksek faiz uygulamışlar ve çoğu köylü bu borcu ödeyememiştir. Ödeme yapanların da ödediğine dair elinde belge olmadığı için aynı borcu tekrar tekrar ödemek zorunda kalmış ve sonunda ödeme yapamayıp faizler birikmiş, biriken faize güç yetiremediği için toprağını ağalara bırakmak zorunda kalmıştır.⁸⁶

Bu sırada Fransız mandası altında olan Suriye’de, Fransız rejimi ağalar tarafından desteklenmektedir. Ağaların yüzlerce silahlı adamları ve halk üzerinde büyük baskıları vardır. Fransız yönetiminden güç alan ağalar bölgede kanun tanımayıp, her türlü zulmü yapmaktadır.⁸⁷ Kürt Dağı’nda ‘adam kaçırma’ sıklıkla

⁸⁴ Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 13; Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 52.

⁸⁵ Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 12.

⁸⁶ Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 15.

⁸⁷ Öztürk, *1938/ Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*, 18.

görülmekte, kızları ya da eşleri ağa tarafından kaçırılan köylüler buna karşı hiçbir şey yapamamaktadır.⁸⁸

Bölgeye hâkim olan Şeyh İsmail ve Diko Ağalar başta olmak üzere aşiret ağaları İbrahim Halil Soğukoğlu'na önceleri destek vermişler ve onu himaye etmek istemişlerdir. Ancak Şeyh İbrahim Halil'in icraatları yoksul sınıfın sevgi ve sempatisini kazanmasını sağlarken, kendi menfaatlerine uymayacağını anlayan ağaların düşman olmasına sebep olmuştur.⁸⁹ Lescot, Mürid Hareketi'nin Cebel'de yüksek karşılık bulmasını; şeyhin toplumsal hareketleri desteklemesi ve meşrulaştırmayı başarmasına bağlamaktadır. "Şeyh, kendisini önceleri destekleyen ağalardan desteğini çekmiş, yoksul köylünün yanında olmayı seçmiştir. Müridlerin çoğu, ağalar tarafından borçlandırılmış, yoksul sefil bir hayat sürmeye mecbur edilmiş, toprakları ellerinden alınmış insanlardan oluşmaktaydı."⁹⁰

Bölge hakkında tüm bu değerlendirmeler ışığında, Kürt Dağı halkının dini eğilimleri olmadığı halde dinî ve tasavvufî bir yapıya bu denli teveccüh göstermelerinin sebebi; içinde yaşadıkları sos yo-ekonomik sıkıntılar, en temel ihtiyaçlardan olan can ve mal güvenlikleri dâhil her çeşit haklarının ağalar tarafından ellerinden alınmış olması mürid hareketinin bölgede gelişmesini sağladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Şeyh İbrahim Halil'in bölgede yaptığı ilk faaliyetler vaaz ve nasihat etmek, halkın okuma yazma öğrenmesini sağlamak, bölge halkının dini ve dünyevi ilim bakımından gelişmesine katkıda bulunmak olmuştur. Sırtını Fransızlara dayayarak derebeylik kuran ağaların icraatlarına şiddetli bir şekilde karşı hareket başlatan Şeyh, bölgenin her türlü dengesini değiştirici faaliyetlerde bulunmuştur. Şeyhin bu faaliyetleri ileride ayrıntılı anlatılacaktır.

Fransızların, Şeyh İbrahim Halil'in her adımını izledikleri bölgedeki diplomat Lescot'un şeyh hakkında verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Şeyhin müridleri üzerinde uyguladığı dini eğitimden de bahseden Lescot; şeyhin sünnet ibadetlere çok önem verdiğini, müridlerine yine sünnete uyarak sakal bıraktırdığını, pazartesi,

⁸⁸ Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud.*, 13.

⁸⁹ Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 15; Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 34.

⁹⁰ Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 11.

Perşembe günleri halka zikir yaptırdığını ifade etmiştir. Hatta zikri cehri yaptırmasının Nakşibendi usulünün dışında olduğunu da belirtmeden geçememiştir.⁹¹

Şeyh'in bölgede yaptığı vaazlar ve diğer eğitim öğretim faaliyetlerinin, halkın bilinç seviyesini artırması, hakları gasbedilmiş fakir ve mağdur halkın şeyhin himayesine girmesi ve ağaların zulmüne karşı büyük bir topluluk oluşturmaları bölgedeki ağaların halk üzerindeki tahakküm güçlerini zayıflatmıştır. Müridlerin artan şöhret ve itibarına tahammül edemeyen, menfaatleri zarar gören ağalar, Fransız güçlerine; Şeyh İbrahim Halil'in Türkiye'den gönderilmiş bir casus olduğu ihbarında bulunmuşlardır. Bu ihbarlar üzerine Fransızlar şeyhi iki kez tevkif etmiş sonrasında şeyhin din adamı olduğuna kanaat getirip serbest bırakmışlardır. Ancak kendisini yakın takibe almışlardır.⁹²

Ancak başta şeyh İsmail olmak üzere ağalar, bir yandan Fransız yönetimine şeyhin Türk casusu olduğu yönünde raporlar vermeye devam etmiş, diğer yandan Türkiye'ye Kilis kazası Halk Fırkası Başkanı İsmail Bey'e İbrahim Halil'in bölgede tarikat şeyhliği yaptığı yönünde raporlar göndermişlerdir. Nihayet 20 Temmuz 1930 yılında bölgede görevli olan Fransız müsteşar Kapitan Larest şeyhi tevkif ettirmiştir.⁹³

1.5.2. Gaziantep Günleri ve Hapis

Suriye'de müridan teşkilatını kurduğu, teşkilatı geliştirdiği ve tarikat şeyhliği yaptığı gerekçeleriyle tevkif edildikten sonra Türkiye Fransa arasında imzalanan 18 Şubat 1926 tarihinde "Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi" gereği Türkiye'ye teslim edildiği kaynaklarda belirtilmiştir. Gaziantep'te on altı ay hapis yatan şeyh askeriyeden gelen raporlar neticesinde Suriye'deki faaliyetlerinin Türkiye aleyhine olmadığı kabul edilmiş ve serbest bırakılmış, fakat takip ve gözetim altında tutulduğu ifade edilmiştir.⁹⁴ Gaziantep hapishanesinde yatması şeyhin güneydoğu bölgesinde de şöhretinin artmasına neden olmuştur. Nedenlerden birisi hapishanede yaptığı faaliyetlerdir. Oradaki suçluların ıslahı noktasında gayret göstermiş, adeta suç

⁹¹ Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 17.

⁹² Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 51.

⁹³ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 52; Soğukoğlu, "Not Defteri" 9; Fehmi Soğukoğlu, "Milli Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu", (2015), 247.

⁹⁴ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 55; Soğukoğlu, "Not Defteri", 18.

makinasına dönüşmüş kişiler şeyhin sohbetleriyle sükûn bulmuştur. Şeyhin kaldığı on altı ay sürecinde hapisanede hiçbir olayın çıkmadığı, suçluların tövbe edip namaza başladığı beyan edilmiştir. İkinci neden ise, halifesi Musa Na'san'ın ifadesine göre bölgenin önemli meşhur simalarından Mekke şeyhi namıyla maruf Kadı Abdullah Efendi (ö. 1931)'nin kendisine büyük hürmet ve tazimde bulunması, şeyhin halk tarafından tanınmasına sebep olmuştur. Abdullah Efendi'nin vasiyeti üzerine kızıyla evlenmiş, ve bu durum şeyh için Gaziantep'te kalma vesilesi oluşturmuştur.⁹⁵

Gaziantep'e yerleşen şeyh İbrahim Halil'in Gaziantep'te müridlerinin en yoğun olduğu bölge İslahiye ilçesidir. Halifesinin ifadesine göre; Şeyh takip altında olduğu için ihvanlarıyla fazla görüşmektedir. İhvanlarına gerektiğinde Suriye'de halife olarak bıraktığı müridi Şeyh Hanif(ö. 1947)'in yanına gitmelerini, onunla irtibat kurmalarını bildirmiştir. O dönem Türkiyede tarikat faaliyetlerinin yasak olması ve hareketin sıkı takip altında olması nedeniyle müridler ibadet ve zikrullahı geceleri dağlarda buluşup yapmışlardır. Ancak durumun şikâyet edilmesi üzerine müridler üzerinde baskılar artmış ve Türkiye'deki müridan ailelerden bir kısmı Suriye'ye iltica etmek zorunda kalmıştır. Fransız hükümeti iltica edenleri geri teslim etmiş, Türkiye tarafındaki müridler çeşitli işkencelere maruz kalarak bir kısmı işkenceler altında hayatını kaybetmiştir.⁹⁶ Bu durumu Lescot; "Türkler 1930 ila 1935 arasında Şeyhin İslahiye kazasında mürit toplamasını engelleyecek tedbirler aldılar."⁹⁷ şeklinde ifade etmiştir.

Suriye tarafında ise, 1930'da Fransızlar, Şeyh İbrahim Halil'i Türkiye'ye teslim ettikten sonra Diko ve İsmail Ağaların Kürt Dağı bölgesinde müridlerle mücadelesi devam etmiştir. Bu süre zarfında yine Fransızların teşvikiyle bu iki aşiret ağaları, müritlerle mücadele ederek bazılarının öldürülmesine, bazılarının iftiralarla hapse atılmalarına sebep olmuşlar, mal ve mülklerini ellerinden almışlardır. Müridler, şeyhlerinin yokluğunda halifesi Hanif Efendi ve Nakşî Şeyhi Ebu'n-Nâsır ile sürekli iletişim halinde kalmış âdeta bir vücudun âzaları gibi hareket ederek ağalara karşı direnmeye devam etmişlerdir. Şeyhi Türkiye'ye teslim edince mürid hareketinden

⁹⁵ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 51.

⁹⁶ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 53.

⁹⁷ Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 14.

kurtulacaklarını düşünen Fransızlar ve ağalar, bu planlarının işe yaramadığını kısa sürede idrak etmişlerdir. Çünkü şeyhin Kürt Dağı'nda bulunduğu iki yıl gibi kısa zaman zarfında otuz bin civarında müridi olduğu söylenmektedir.⁹⁸

Musa Na'san Efendi'nin “*Şeyh İbrahim Halil Kimdir*” kitabında verdiği bilgiler ışığında Şeyh'in Gaziantep'te bulunduğu süre zarfında Suriye'ye gidip geldiği, bölgedeki siyasilerle görüşmeler yaptığı anlaşılmaktadır. Çünkü Na'san Efendi 1932'de şeyhin Suriyedeki Hizbu'l-Vatan partisi⁹⁹ mensupları ile ittifak yaptığını yazmıştır.¹⁰⁰ Bu süreçte Suriye'de seçim yapılmış ve seçimleri Hizbu'l-Vatan'ın kazanmasından memnun olmayan Fransızlar bütün idari işlere el koymuşlardır. Fransızlar karşı halk galeyana gelerek çeşitli eylemler, yürüyüşler yapmış, dükkânlarını kapatmıştır. Ancak bir sonuç elde edememişlerdir.”¹⁰¹

1.5.3. Fransız Manda Yanlısı Toprak Ağalarıyla Silahlı Mücadele (1934)

Şeyh'in Türkiye'ye teslim edilmesine rağmen kuzey Suriye Kürt Dağı bölgesinde mürid ayaklanmalarının önüne geçemeyen ve istediği manda yönetimini kuramayan Fransa'nın, müridleri öldürmeleri için başta Şeyh İsmail ve Diko Ağalar olmak üzere toprak ağalarına ruhsatlı silahlar verdiği kaynaklarda belirtilmiştir.¹⁰² Ağaların müridleri katletmeye başlamaları üzerine 1934'te müridler, Şeyh'ten izin alarak kendilerini müdafaa etmek için içlerinden bir kısmını silahlandırmışlardır. Şeyh İbrahim Halil, bu silahlı hareketin başına önde gelen müridlerinden Reşit İbo'yu komutan olarak atamıştır. Daha sonra bu gruba, Türkiye'de dağlarda yaşamak zorunda kalan mürid grubu da katılmıştır. Böylece Suriye Dağları'nda yaşayan ve düşmanlarına korku salan silahlı bir mürid grubu meydana gelmiştir.¹⁰³ Lescota göre

⁹⁸ Na'san, “Sobetler”.

⁹⁹ “Hizbul vatani” adını alan eski “Kitle-i Vataniye” partisidir ve bu parti Suriye'de Cabiri ailesinin elindedir. Şamlı-Halepli Sünnîlerin Kitle-i Vataniye Partisi'nin (el-Kutle el-Vataniyye). Bkz:Karabulut, “Tek Parti Döneminde Suriye-Türkiye Dış Politikasında Fransa'nın Rolü”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, (20 Ekim 2021), 388.

¹⁰⁰ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 32; Bkz: Erden, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, İstihbarat Raporu (27 Ağustos 1938), 121-12/12-62-1.

¹⁰¹ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 52.

¹⁰² Ömer Erden, “*Fransa-Suriye Kışkacında Hatay (1937-1939)*”, (Ankara: Serüven Yay., 2015), 216; Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir*, 35.

¹⁰³ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 56; Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 27.

Türkiye’den gelip Kürt Dağı bölgesinden geçerek Musul’a giden trenlerin bölgedeki güvenliğini müridler sağlamaktaydı.

Müridan hareketini bastırmak, dağlarda kaçak olarak yaşayan müridleri yakalamak için Türk hükümeti ve manda Fransız yönetimi birlikte hareket etmişlerdir. Bu durumu Musa Na’san Efendi şu şekilde ifade eder; “Fransızlar, bir taraftan gizli casus teşkilatları, süvari milisleri ve istihbarat askerleri; diğer taraftan jandarma kuvvetiyle müridleri yakalamak için peşlerine düşerlerdi. Geceleri mürid köylerini muhasara eder, evlere baskın düzenlerler. Müritlere çeşitli zulüm ve işkenceler yapar ancak bir sonuç elde edemezlerdi.”¹⁰⁴

1935’te ise Gaziantep Vali ve Emniyet Müdürü’nün; Şeyh hakkında, Suriye’de ‘müridlik teşkilatı’ kurduğu, Gaziantep’in kazalarında da müridlerinin olduğu, şeyhlik yaptığı” gibi ithamları¹⁰⁵ nedeniyle hakkında yeniden dava açılmış ve dava sonucunda bakanlar Kurulu kararıyla Bilecik’e sürgün edilmiştir.¹⁰⁶

Bilecik sürgünü üç yıl süren Şeyh İbrahim Halil, tevkif, sürgün ve sorgulamalarla ilgili olarak “Beni yirmi dört senedir takip ve murakabe altında tutuyorlar, ancak ne olduğumu hala bilebilmiş değiller” demiştir.¹⁰⁷ 10 Ekim 1938 tarihli istihbarat raporunda yer alan bilgi şu şekildedir; “Kürt Dağı Müridleri’nin reisi olan Halil İbrahim birkaç arkadaşıyla mürit teşkilatını bu bölgede geliştirmeyordu. Neyi amaçladığı Halil İbrahim’den sorulduğunda teşkilatı kurduktan sonra gaye ve amacını söyleyeceğini ifade ediyordu.”¹⁰⁸

Şeyh, Bilecik’te sürgünde iken müridleri ile bağlantısı kopmamış gizli bir şekilde iletişim kurmaya devam etmiştir.¹⁰⁹ Bu süreçte müridleri, Afrin bölgesinde

¹⁰⁴ Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 22.

¹⁰⁵ Musul’a giden trenlerin geçtiği Kürt dağı bölgesi, Türkler açısından son derece önemlidir. Müridlik onların buraya girmesine izin vermiştir. Başlangıçta İbrahim Halil’in faaliyetlerinden endişe duysalar da 1930 ila 1935 arasında Şeyhin İslahiye kazasında mürit toplamasını engelleyecek tedbirler aldılar. Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement Mouroud*, 14.

¹⁰⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararname, 3.2.937, 5986.

¹⁰⁷ Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 52; Soğukoğlu, “Not Defteri”, 17.

¹⁰⁸ Bkz: Erden, B.C.A., İstihbarat Raporu, (10 Ekim 1938), 121-12/12-66-1”.

¹⁰⁹ Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 23.

kontrolü ele geçirmiş ve askerî adlî, malî, organları olan İslamî ilkelere bağlı otonom bir yapı kurmuşlardır.¹¹⁰

1937’de Fransızlar, müridlerin müttefiki olan Hizbu’l-Vatan vasıtasıyla müridlerin silahlı grubunun başkanı Reşit İbo’yla görüşme talebinde bulunmuştur. Şeyh Hanif ve Ali Galip görüşmeyi kabul etmiş, Biloluka Dağı’nda görüşmüşlerdir. Bunun neticesinde karşılıklı antlaşma ile Reşid İbo ve müridlerin önde gelenleri Şam’a sürgüne gönderilmiştir. Mahalli idare başkanı Sadullah Cabiri ve Hizbu’l-Vatan ileri gelenlerinin girişimleri sonucu komutan Reşit İbo’nun da aralarında bulunduğu mücahitler serbest bırakılmıştır.¹¹¹

1.5.4. Hatay’ın Anavatana Katılmasındaki Rolü

Mondros mütarekesinden kısa bir süre sonra Antakya, Halep ve Kuzey Suriye Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. 20 Ekim 1921 de TBMM hükümeti ve Fransa arasında yapılan Ankara anlaşması ile bir an evvel savaşın sona ermesi amaçlandığı için Sancak bölgesi Suriye’ye bırakılmıştır. “Ancak anlaşmanın 7. Maddesinde bölgedeki Türk halkın kültürünün geliştirilmesi ve Türkçenin resmi nitelik taşıması öngürülerek bölgede özel bir yönetim rejimi kurulması istenmiştir.” Daha sonra 1923 tarihinde yapılan Lozan antlaşması, 1926 da Suriye adına Fransa ile imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesinde Sancağın durumu özel yönetim şeklinde Suriye’ye bağlı olarak kalmıştır.

Fransız olağanüstü komiserliği Sancak(Hatay)’ı 1925 yılına kadar Halep valiliğine, 1925 ten sonra direk merkez Şam’a bağlanmıştır. Ve bunu yaparken de türklerin yoğun olarak yaşadığı Bayır-Bucak, Hazne gibi belli bölgeleri İskenderundan kopararak Lazkiyeye bağlamıştır.¹¹² Fransa’nın bu adımındaki maksadı Hatayda Türk nüfusu azaltarak Türkiyenin buradan hak istemesini engellemek olduğu düşünülmektedir.

¹¹⁰ Fehmi Soğukoğlu, “İbrahim Halil Efendi’nin Hayatı ve İtikadi Görüşleri”, (Sakarya: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 21.

¹¹¹ Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 55; Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 14.

¹¹² İsmail Soysal, “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, *Belleten Türk Tarih Kurumu* 6 (15 Şubat 1985), 80; Mesut Çapa, “Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 62 (2 Şubat 2018), 23.

9 Eylül 1936'da Fransa Suriye'nin bazı şartlar karşılığı bağımsızlığını tanıyacağını bildirmiştir.(Ancak Fransa bu anlaşmaya hiçbir zaman uymamıştır.) Bu anlaşma ile Ankara anlaşmasıyla ayrıcalıklı olarak Fransızlara bırakılan İskenderun Sancağı'nın Türkiye'nin rızası olmadan Suriye'ye bırakılması demekti ve bu duruma Türkiye'nin itirazı sonucu meselenin çözümü Milletler Cemiyetine havale edildi. Milletler Cemiyeti Suriye'nin bölünmesine izin vermeyeceklerini bu nedenle Sancak'a bağımsızlık verilmeyip özerkliğinin korunacağını ve geliştirilebileceğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Hatay ismini verdiği bölgenin Türkiye'ye katılması konusunda kararlıdır. Milletler Cemiyetine yapılan başvurular sonucunda 2 yıl sonra Hatay'da seçim yapılması kararlaştırılmıştır. Seçimde 20 yaşını doldurmuş erkek seçmenler hangi topluluktan olduklarını kaydettireceklerdi. Ve salt çoğunluk bu kayıtlara göre belirlenecektir.¹¹³ Bir nevi hangi milletin sayısı çok olursa meclis çoğunluğu ona ait olacaktır. Fransızların Bayır Bucak gibi Türkmen bölgelerini İskenderundan ayırması, bölgeye Ermenileri yerleştirmesi, Sancaktaki alevi Türk halkına saldırılar düzenleyip geceleri ev baskınları yaparak yıldırma politikaları uygulamaları¹¹⁴ gibi nedenlerle seçim riske girmiştir. Tam da bu dönemde Şeyh İbrahim Halil'in bölgedeki nüfuzuna ve etkisine ihtiyaç duyulmuştur. Şeyhin bölgedeki nüfuzu ve etkinliği seçimlerin Türkiye lehine sonuçlanmasını sağlayacak hem de bir nevi Fransızlara gözdağı verecektir. Çünkü Türkiye aynı seçimi Kuzey Suriye için de talep ederse Kürt Dağı bölgesinin çoğunluğunun mürid olması nedeniyle o bölgenin de Türkiye'ye katılması da kaçınılmaz olacaktır ki bu Fransızların istediği bir durum değildir.

1937'de Mustafa Kemal imzalı kararname ile şeyhin Bilecik sürgün cezası kaldırılmıştır.¹¹⁵ Meseleyi izah eden Musa Na'san Efendi Şeyh'in affedilmesinin ardından Ankara'ya çağrıldığı orada dönemin idarecileri ile görüşme yaptığı ve Şeyhten iki konuda destek istendiğini ifade etmiştir. Bu isteklerden birincisi; Hatay'da yapılacak olan seçimlerin Türkiye lehine sonuçlanması için desteği ve bu konuda bölgede çalışma yapmasıdır. İkinci olarak ise; Kürt Dağı Mıntıkası'nın da Hatay'a ilhaki için; Araplarla müttefik olan ve bölgede etkin gücü bulunan Şeyhin müridlerinin

¹¹³ Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", *Belleten Türk Tarih Kurumu* 6 (15 Şubat 1985), 97.

¹¹⁴ Erden, "*Fransa -Suriye Kışkırcısında Hatay (1937 - 1939)*", (ts.), 69-70-71.

¹¹⁵ B. C. A., Kararname, 3.2.937, 5986, (sürgünün sona erdiğine dair).

Araplardan ayrılması ve iltihaka katılmaları istenmiştir. Bunlar karşılığında artık; hakkında gözaltı, sürgün vb. konuların olmayacağı konusunda taahhüt verilmiştir.¹¹⁶ Görüşme sonrasında Ankara'daki yetkililer, bölgedeki etkinliğinden faydalanarak referandumda Türkiye lehine sonuç almak için bil fiil desteğini istemişlerdir.¹¹⁷

Şeyh, dinen hoş görmediği bazı yasakların kaldırılması için Hatay meselesini vesile yapmak istemiş ve belli şartlar hazırlamıştır. Bunların Hatay halkının istekleri olduğunu ifade ederek, bu şartları öne sürmeleri için oradaki din adamları vasıtasıyla çalışma yapmıştır.¹¹⁸

Bu hazırlıklar sonunda Şeyh, Hatayla ilgili Ankara'ya sunduğu raporlarda;

- Hatay halkının dinî açıdan uygun görülmeyen yasakların kalkmasını,
- Ezanın Arapça okunmasını,
- Din ve devletin bir olmasını istediklerini ifade etmiştir.

“Bu istekler kabul edildiği takdirde oylarımızı Türkiye lehine kullanacağız.” sözleri ile taleplerini rapor halinde iletmışlerdir. Şeyh önceden bölgede dostu olan nüfuzlu din adamları vasıtasıyla halkı örgütlediği için Hatay'a Şeyh dışında gönderilen kişiler de aynı minval üzere rapor vermişlerdir.

Hazırlanan bu raporlar üzerine Tayfur Sökmen ve diğer 3 mebusun destekleriyle şu konularda ittifak edilmiştir:

- 1- Kur'an-ı Kerîm tâlimi için Kur'an kursları açılması.
- 2- Türkiye'nin her vilayetine bir vaizin tayin edilmesi.
- 3- Her gün bir mescitte 1 sayfa Kur'an okunması.
- 4- Kadınlarının örtünmelerine karışılmaması.
- 5- Şapka takma mecburiyeti konusunun gevşetilmesi konularında mutabık kalınmıştır.

¹¹⁶ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 57; İki maliye müfettişini Hatay nüfusuna kayıtlıymış gibi bölgeye gönderdik. Arasında bir de meşhur Nakşibendi şeyhi vardı. Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler* (Şükrü Sökmensüer), İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1997, s. 91).

¹¹⁷ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 63; Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 15.

¹¹⁸ Na'san “Sohbetler”.

Bunların yanı sıra yapılması planlanan bazı inkılapların 12 yıl tehir edilmesine karar kılınmış, çok kısa sürede kararlar uygulamaya geçmiştir.¹¹⁹

Şeyh bir konuşmasında; “Hatay halkı bana hiçbir talepte bulunmadı. Türkiye Müslümanlarını rahatlatmak ve belayı azim olan musibetten halas için Allah-u Teâla’nın dostlarının himmetiyle oldu. Suriye’deki müridlerin Hizbu’l-Vatanla ittifaka devam etmeleri tâlimatını verdik.” demiştir. Şeyh İbrahim Halil burada Hatay Egemenlik Cemiyeti’ne bir dönem başkanlık ettiğini de notlarına kaydetmiştir.¹²⁰

Bölgede çalışmalar yaparak çeşitli milletlerden olan halkların kendilerini Türk topluluğuna yazdırmalarını, seçimlerde Türkiye lehine tercihte bulunmalarını sağlamıştır. Seçim sonucu halkın 35.847’si Türk topluluğuna kayıt yaptırmıştır ve salt çoğunluk Türkiye lehine sağlanmıştır. 11.319’u civarı alevi topluluğuna, 5.504 ü Ermeni topluluğuna, 1.845’i Arap, 2098’i Rum-Ortodoks topluluğuna kaydını yaptırmıştır.¹²¹ Ortaya çıkan sonuçta ilginç olan; Aleviliğin bir milliyet olmamasına rağmen ayrı bir millet başlığı altında değerlendirilmesi, kendisini kürt topluluğu olarak kaydettiren kimsenin olmaması ve Arapların sayısının oldukça az çıkmasıdır. Tüm bu sonuçlar şeyhin çalışmalarının etkisini gözler önüne sermektedir.

Mustafa Öztürk’e göre Mürid Hareketi, Hatay meselesinin çözümünü kolaylaştırmıştır. Fransa, Hatay meselesinde direnirse Cebel-i Ekrad’da devam eden olaylar yüzünden Kuzey Suriye’de de halk oylaması yapmak zorunda kalacağını ve Kuzey Suriye’nin elden gideceğini anlamış ve Hatay’ı gözden çıkarmıştır.¹²² Bu dönemde Fransa’yı en çok tedirgin eden durum Kuzey Suriye’de Türkiye ve Türklere karşı büyük sempatinin oluşmasıydı.¹²³ Türkiye Kürt Dağı bölgesinin de topraklarına

¹¹⁹ Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 72; Na’san “Sohbetler”.

¹²⁰ Soğukoğlu, “Not Defteri” 18.

¹²¹ Soysal, “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, *Belleten Türk Tarih Kurumu* XIX/6 (15 Şubat 1985), 97.

¹²² Öztürk, *1938/ Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi’nin Faaliyetleri*, 21.

¹²³ Erden, “Fransa -Suriye Kısacasında Hatay”, 245.

katılması istemiştir ancak politik sebeplerden dolayı bu amacından daha sonra vazgeçmiştir.¹²⁴

Müfid Yüksel bu konuda şunları söylemiştir: “1930’lu yıllarda Hatay’ın Türkiye’ye bağlanmasında Hatay ve Suriye’deki kürtler başat rol oynamıştır. Özellikle, bölgede Türkiye adına faaliyet gösteren tarikat Şeyhi Halil İbrahim Soğukoğlu’nun Kürt aşiretleri üzerindeki etkisi ve onları örgütlemiş olması Hatay sorununda Türkiye lehine en büyük katkıyı sağlamıştır. Soğukoğlu, Kürt kökenli olmamasına karşın çok iyi derecede Kürtçe öğrenmiş hatta müstakil bir Divan oluşturacak kadar Kürtçe şiirler yazmıştır.¹²⁵ Bu etki ile Kürt aşiretleri, üstelik Kemalizm’in zirvede olduğu otuzlu yıllarda, Hatay’ın Türkiye’ye katılması lehinde ciddi faaliyetlerde bulunmuşlardır”.¹²⁶

Şeyh İbrahim Halil’in Hatay’ın Türk topraklarına katılması için verdiği mücadelesinin salt milliyetçilikten öte bir mücadelenin devamı olduğu anlaşılmaktadır. O dönem Osmanlı Devleti’nin parçalanması için kullanılan milliyetçilik olgusundan ziyade ümmetçilik görüşünü benimsediği ve Müslüman ümmetin selameti için gerek araplarla gerek ülkesi olan Türkiye ile her türlü anlaşma ve uzlaşma yaptığı ortadadır.

1.5.5. Suriye’ye Hicret (1938)

Hatay seçimlerinin Türkiye lehine sonuçlanması ve Tayfur Sökmen’in Hatay cumhurbaşkanı olmasının ardından 1938 yılında Tayfur Sökmen Şeyh İbrahim Halil ile görüşmüştür. Bu görüşmede; “Kürt Dağı bölgesinin Türkiye’ye ilhaki için müritlerin Araplardan ayrılıp ağalarla ittifak yapması gerektiğini ve bunun sağlanması için de Şeyh’in hemen Suriye’ye gitmesi gerektiğini” söylemiştir.¹²⁷ Ta yfur

¹²⁴ Sever Işık, “Ne Yakın Ne Uzak Bir Tarihsel Hadise: İbrahim Halil Soğukoğlu Ve Kürtdağı Mürid Hareketi”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, (30 Ağustos 2018), 1056-1073.

¹²⁵ Şeyh İbrahim Halil’in kayda geçirilebilen kürtçe söylediği manzumeleri *Kenz’ül Şumûs Divanı* isimli eserine eklenmiştir. Manzumelerin birçoğunu farklı zaman ve mekânlarda irticalen söylemiştir. Bu nedenle kayıt altına alınamamış birçok kürkçe manzumesinin bulunduğu düşünülmektedir.

¹²⁶ Müfid Yüksel, “Dağlıca’dan Suriye’ye Giden Yol”, haz. Piri Medya A.Ş - Müfid Yüksel, *Yeni Şafak, Yeni Şafak* (Erişim 26 Şubat 2023).

¹²⁷ Tayfur Bey (Sökmen) ve Haydar Bey (Karnabe’de) gibi bazı Türk subayları müridlerin lideriyle sürekli irtibat halindeydi. Bkz: Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 15.

Sökmen'in şeyhten taleplerine bakıldığında Hatay'ın ardından Kuzey Suriye'nin de Türkiye'ye katılması noktasında bir amaç taşıdıkları anlaşılmaktadır. Çünkü türk nüfusunun yaşadığı Bayır Bucak, Hazne bölgeleri Suriye topraklarında kalmıştır.

Bu durumu Suriye'ye geçmek için fırsat bilen Şeyh İbrahim Halil, Hatay Reisi Cumhuru Tayfur Sökmen'in muvafakatiyle ailesiyle birlikte Suriye'ye hicret etmiştir. Bir müddet Halep'te ikamet etmiş, burada Şeyh Ebu'n-Nasır, Şeyh Ahmet Murad, Şeyh İsa Beyanuni gibi zevat ve diğer bazı meşayih ve âlimlerle görüştüktan sonra müttefikleri olan Hizbu'l-Vatan Mensupları ve Mahalli İdare Başkanı Sadullah Cabir'i ve diğer zevatla görüşmüştür.¹²⁸ Lescot bu görüşmelere şu şekilde yer vermiştir: "Şeyh, 1938'de tekrar Suriye'ye döndüğünde Suriyeli siyasiler ve devlet adamları tarafından şaşalı bir şekilde karşılandı."¹²⁹ Bölgede şaşalı karşılamaları Suriye'nin bağımsızlığı noktasında şeyhe ve mürdilerine ihtiyaçları olması olabilir.

Yedi yıldır hem Fransızlarla hem ağalarla mücadelesini sürdüren şeyh İbrahim Halil, iki ay kadar Fransızların siyaseti üzerine Hizbu'l-Vatan mensuplarıyla yoğun istişarelerde bulunarak onları ikaz ettiği ifade edilmiştir. Mücadeleleri sonucunda müridlerinin öldürüldüğünü, hapsedildiğini, mallarına mülklerine el konulduğunu Hizbu'l-Vatan mesuplarına tekrar hatırlatan şeyh, bütün bunların Araplarla olan ittifakını bozmak ve yıldırmak için olduğunun altını çizmiştir. Şeyh Fransızların diğer meşayihlerin müridlerine karışmamalarına rağmen kendi müridlerine her türlü zulmü yapmalarının nedeni olarak müridlerinin mücahit olmasını göstermiştir. Müridlerin aktif cihat faaliyetlerinde bulunmaları hakkında Lescot da şu ifadeleri kullanmıştır: "İbrahim Halil soyundan gelenler Şamil'e bağlı değildir ancak Kürt Dağı bölgesindeki Müridler'in günümüzde 19. yüzyılda Kafkasya'dakine benzer eğilimleri sergilediğini görmek oldukça şaşırtıcıdır."

Şeyh, Fransızları yurttan kovma konusunda da yürüyüş yapmakla, dükkân kapatmakla Fransızların insafa gelmeyeceğini silahlı mücadele olmadan kurtuluşun mümkün olmayacağını ifade ederek arapları cihada davet etmiştir.¹³⁰

¹²⁸ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 45.; B.C.A., *İstihbarat Raporu*, (19 Aralık 1938), 121 12/13-69-1, Erden, *Fransa- Suriye Kıskacında Hatay*, 216.

¹²⁹ Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 14.

¹³⁰ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 27.

Bu görüşmeden sonra Hızbu'l-Vatan temsilcileri ve Şeyh İbrahim Halil 'cihat' üzerine ittifak etmişlerdir. İttifaka göre;

- 1- "Fransızların, uzaktan ağaları müridlere karşı teşvik etmesi ve her hususta onlara yardım etmesine karşılık; gerek Naipler Meclisi ve gerek Hızbu'l-Vatan Kitleleri, müridlere her türlü maddi ve manevi yardımı yapacaklardır.
- 2- Jandarma müritlerin işlerine müdahale etmeyecektir.
- 3- Fransızlar herhangi bir müdahalede bulunurlarsa o zaman bütün Suriye'yi harekete geçireceklerdir."¹³¹

Bu olaylar gelişirken Fransızlar, Şeyh'i iki defa sorguya almış ancak Mahalli İdare Başkanı'nın kefaletiyle serbest bırakılmıştır. Şeyhin ifadelerine göre Fransızlar şeyhle Hızbu'l-Vatan partisinin arasını açmak için çalışmalar yürütmüşler hatta mahalli idare başkanı Sadullah Cabiri'ye şeyhin Türkçü olduğunu söylemişlerse de bir sonuç elde edememişlerdir. Cabiri'nin bu ithamlara inanmaması karşısında Türkiye adına çalışmıyorlarsa şeyh ve müridlerinin silahlarını Suriye hükümetine teslim etmelerini istemişlerdir. Durumdan haberdar olan şeyh İbrahim Halil; "Müritlerin silahlarını hükümete karşı gelmek için değil, zâlim aşiret ağalarının zulümle müridler ve fakir halkın mallarını ve mülklerini ellerinden almalarını önlemek ve onları himaye etmek için bir tedbir olarak bulundurduklarını, ağaların silahları tecrit edildiği takdirde kendilerinin de silahlarını teslim edeceklerini bildirmiştir."¹³² Fransızlar, Şeyh'in bu teklifi karşısında sessiz kalmıştır çünkü aşiret ağalarından silah almak imkânsız görülmüştür.¹³³

¹³¹ B.C.A., İstihbarat Raporu, (19 Aralık 1938), 121-12/13-69-1, Erden, *Fransız Suriye Kışkırcısında Hatay*, 217.

¹³² Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 52.

"Şeyh İsmailzadeler, Badınlı İzzet ağa ve bazı ağalar ve mebus Hüseyin Avni, iki gün boyunca Vatani Partisi merkezinde toplanarak müridlerin silahlarının toplanması konusunda baskı yapmışlardır. Oradaki müridlerin temsilcisi ağalar silahlarını bıraktıkları zaman müridlerin de silah bırakacaklarını bildirdiği Kırıkhan Jandarma komutanlığı tarafından bildirilmiştir." (B.C.A., İstihbarat Raporu, (23 Şubat 1939)121-12/13-69-1.), Bkz: Erden, *Fransız Suriye Kışkırcısında Hatay*, 215.

¹³³ Kürt Dağı ağalarından Şeyh İsmailzade Şeyho Ağa'da 60 mavzer, Şeyh İsmailzade Faik Ağa'da 40 mavzer bir otomatik tüfek, Şeyh İsmailzade Hacı Cafer Ağa'da 40 mavzer bir otomatik tüfek, Şeyh İsmailzade Hacı Mennan'da 25 mavzer, Seydo Oğlu Dik Hasan Ağa'da 40 mavzer, Şeyh İsmailzade Ali Ağa'da 120 mavzer, Mehmet Pinik Ağa oğlu Ahmet Ağa'da 25 mavzer, Hüseyin Avni ve Ahmet Ağalarda 300 mavzer, Bekir Neyso'da 30 mavzer, Arif Hamit Ağa'da 20 mavzer bir otomatik tüfek,

Fransa, Türkiye'nin Osmanlı Devleti'ni canlandırmak istediği yönündeki propagandalarla, ülkedeki Kürtleri, Ermenileri, Dürzî ve Marunîleri kışkırtmış bunun sonucunda Suriye hem siyasi ve ekonomik politika takip edememiş hem de Türkiye ile ilişkileri olumsuz etkilenmiştir.¹³⁴ Yukarıda yaşanan örnekte de olduğu gibi Fransa kendisinin de içinde bulunduğu batı devletlerinin Osmanlı devletini bölmek için kullandığı milliyetçilik vurgusunu Suriyede de sürdürmüştür.

Şeyhin Suriye'ye yerleşince yaptığı faaliyetleri Lescot şöyle anlatır; “Şeyh, 1938 Şubat ayında Suriye'ye geri dönmüş, ve hakkında sürgün kararı olmasına rağmen kimse ona zorluk çıkarmamıştır. Hama, Halep, Şam'da rahatça kalmakla birlikte Milliyetçi blok liderleriyle görüşmüştür. Ekim ayında Kürt dağına geçen şeyhin silahlı bir orduyla dağlarda gezdiğini ifade eden Lescot; “Kürt dağında adaleti kendisi dağıtıyor, ağaların ellerinden topraklarını alarak yeniden pay ediyor, köylülere dağıtıyordu.”¹³⁵ şeklinde durumu beyan etmiştir. Lescot'un da aktardığı bilgiler ışığında şeyhin öncelikli olarak gelir dağılımındaki dengesizlik ve adaletsizliğe son vererek sosyal adaleti sağlamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bu Şeyh İbrahim Halil'in bölgede kurmak istediği özerk bir islam devletinin temellerini atma yolunda ki somut icraatlerindedir. İkinci adım olarak 1938'in Eylül ayında şeyh, Kürt Dağı mıntikasına geçerek İsmail ve Diko Ağalarla müridler arasında yedi senedir devam eden düşmanlığı kaldırmak ve sulh yapmak istemiş ve çalışmalara başlamıştır.

Şeyh sulh mektuplarını önce Şeyh İsmail Ağaların yaşlısı olan Hacı Hennan Ağa'ya göndermiştir.¹³⁶ Fakat mektubuna cevap alamamıştır. Diğer aşiret ağalarına da

toplam 700 mavzer ve 3 otomatik tüfek olduğu öğrenilmiştir. Erden, *Fransız Suriye Kışkacında Hatay*, 217.

B.C.A., İstihbarat Raporu, (16 Aralık 1938), 121-12/13-69-1.), Bkz:Erden, *Fransız Suriye Kışkacında Hatay*, 217.

¹³⁴ Karabulut, “Tek Parti Döneminde Suriye-Türkiye Dış Politikasında Fransa'nın Rolü”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, (20 Ekim 2021), 392.

¹³⁵ Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 17.

¹³⁶ Şeyh İbrahim Halil'in gönderdiği mektupta şunlar yer alır: “Elimizi sulhtan çekmedik, size bir adavetimiz yoktur, yedi senedir müritlerimize gösterdiğiniz mezâlimleri sarf-ı nazar ettik, elimizi sulh için size uzattık, kabul etmediniz. Yanınıza gelmek istedik, yine kabul etmediniz. Benim buradan gitmemi istediniz. Bunu size yaptıran Fransızlardır; bana söylediklerinizi Fransızlara söylemeniz daha münasip olur, çünkü bana söylemeniz haksızlıktır. Ben müslümanım, bulunduğum yer de müslümandır. Müslümanlar kardeşdir; sulh ise dinimizin en akdes umurundandır. Fırsat elde iken zayi etmeyiniz.

mektuplar göndermiştir. Ancak ağalar barıştan yana değillerdir. Sulh girişimi karşısında en çok direnen ağa Şeyh İsmail Ağalardan K r Reşid Ağa olmuştur.¹³⁷ Musa Na'san Efendiye göre Ağaların sulha yaklaşmama nedenlerinden birisi; Fransa'nın onayı olmadan hareket etmedikleri, diğeri ise, kendi menfaatlerine uygun bulmadıkları içindir.¹³⁸

Bölgenin en büyük ağalarından biri olan K r Reşid'in Fransızlarla ortak hareket etmesi nedeniyle Hızbu'l-Vatan partisi mensupları ve Hüseyin Avni k r Reşid' e suikast düzenlemiş ve bu suikasttan K r Reşid yaralı kurtulmuştur.¹³⁹ 19 Aralık 1938 tarihli istihbarat raporuna göre Bu olaydan sonra ağalar ümitsizliğe düşmüşlerdir. Fransızlar ağaların desteklerini kaybetmemek için onlara silah yardımıyla bulunmuşlardır.¹⁴⁰

Şeyhin  n n  kesmek isteyen Fransızlar ağalar arasında birlik sağlamak için çaba harcadıkları gibi şeyhle ittifak eden Kitle-i Vataniye Partisi mensupları ile şeyhin arasını açma yönündeki çabalarına devam etmişlerdir. Çeşitli vaatlerle Kitle-i-Vatani partisi mebusu Hüseyin Avni'yi kandırarak Şeyh İsmail ağalarla ittifak yapmalarını sağlamışlardır. Şeyhanlı aşireti ağalarından olan Hüseyin Avni,¹⁴¹ şeyhin ve müridlerinin desteği ile mebus seçilmesine rağmen 1938 yılında Fransızlar ve Şeyh İsmail Ağalarla sulh yaparak Şeyh'e ihanet etmesi, Şeyh'in işini zora sokmuştur.

Dünyada ve ahirette bunun nedametini çekersiniz. Her Şeye rağmen sizi sulha davet ediyorum. Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 60.

¹³⁷ Osmanlı Devleti'nin inkırazından sonra K r Reşid Ağa aile efradıyla ittifak ederek Fransızların h dimi olmuşlardır. Kürt dağı mıntikasını Suriye'nin diğerk bölgelerinden önce Fransızlara teslim etmiştir. Şeyh İbrahim Halil'in en büyük düşmanlarından. Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 61.

¹³⁸ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 55.

¹³⁹ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*; Erden, "*Fransa -Suriye Kıskaçında Hatay*", 216.

¹⁴⁰ Erden, *Fransa -Suriye Kıskaçında Hatay*, 216.

¹⁴¹ 1936'da, seçimler sırasında, her ikisi de aday olan pijan aşiretinin reisi K r Raşid ve Şeyhan aşiretinin reisi Hüseyin Avni, Şeyh Hanif'e giderek müridlerin desteğini istemiştir. Kazanan Hüseyin Avni olmuş ve büyük oranda Müridlerin desteğiyle Suriye parlamentosunda Kürt Dağı vekili seçilmiştir. Kararsız bir tabiatı olsa ve sırasıyla Türklerin, Fransızların ve Arapların tarafına geçse de 1938'e kadar seçimlerde ona destek veren ulularla iyi ilişkilerini devam ettirmiş, sonra bu bağ kopmuştur. Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement Mouroud*, s.13.

Hüseyin Avni, gizlice, Fransızlara hizmet eden Şeyh İsmail ve Diko ağalarla ittifak yaparak üç aşiretin birleşmesini sağlamıştır.¹⁴²

Hüseyin Avni, Fransızların teşvikiyle bir yandan Şeyh'i katletmeye çalışırken diğer yandan da Naipler meclisinde ve Hizbu'l-Vatan temsilcileri yanında Şeyh'in aleyhinde kampanyalar yürütmüştür. Şeyhin yanındaki komutanları çeşitli vaatlerle satın almaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır.

Fransızlar Hüseyin Avni ve Behiç Hatib¹⁴³ gibi etkili kişileri vaatlerle yanlarına çekmelerine, üç aşireti birleştirmelerine, mürid hareketi ve şeyhe karşı saldırı ve suikastlar¹⁴⁴ tertiplemelerine rağmen ne hızbu'l Müridan hareketini engelleyebilmiş ne de şeyhi öldürmeyi başarabilmişlerdir.

Sonrasında müridanın silahlı grubunun komutanı Reşit İbo'yu ele geçirmek için Fransız zabitlerle beraber köyünü basmışlar fakat Reşit İbo'yu ellerinden kaçırmışlardır. Şeyhi, müridan hareketi komutanı Reşid İbo'yu ve Halifesi Bekir Fehmi'yi ele geçirme operasyonları birer birer başarısız olan Behiç Hatip yine şeyhin halifesi olan Şeyh Hanif'in kendisinin ihanet ettiğinden haberdar olmamasında yararlanarak yakalamış ve Fransız hapisanesine attırıştır.¹⁴⁵ Bunun üzerine Sadullah Cabiri¹⁴⁶ müritlere bir tebligat göndererek Behiç Hatip'in hain çıktığını artık jandarmaya güvenmemelerini bildirmiştir. Hatta Şeyh Hanif serbest kalana kadar jandarmaları esir almaları tâlimatını vermiştir.¹⁴⁷

¹⁴² 15 Aralık 1938 tarihli İstihbarat Raporu, B.C.A., 121-12/13-69-1, Erden, *Fransa-Suriye Kışkırcısında Hatay*, 218.

¹⁴³ Behiç Hatip Umum jandarma komutanıdır. Şeyh'i yakalatmak için Behiç Hatib 500 jandarmayla gelmiştir ancak başarılı olamamıştır. Bkz.: Erden, *Fransa-Suriye Kışkırcısında Hatay*, 225.

¹⁴⁴ O kadar ileri gitmişlerdir ki Cuma namazı için Urya Nebiye gelen müridlerin üzerine altı bin kişi ile saldırmışlardır. Şeyh'in aldığı tedbirler ile başarısız olmuşlardır. Şeyh kaçmalarına izin vermiştir. Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 59.

¹⁴⁵ Behiç Hatip; Hanif Efendiyle görüşmek istediğini söyleyerek onun yanına gitmiştir. Behiç Hatibi kendilerinden olduğunu düşünen Hanif Efendi ona güvenmiş yanına kabul etmiş ve tedbir almamıştır. Bir sürü jandarma ile köyü saran Behiç Hatip gece Şeyh Hanif'i kaçırmıştır. Bu olay müritlerle jandarmanın arasının açılmasına sebep olmuştur. Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 63.

¹⁴⁶ (1893–1947) Suriyeli Arap politikacı, iki kez başbakan ve iki kez Dışişleri ve Gurbetçiler bakanlığı yapmıştır. Cabiri, Fransız yetkililer tarafından Kuzey Lübnan'daki Douma köyüne sürgün edilmiştir.

¹⁴⁷ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 60; Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 18.

“10 Aralık 1938’de Suriye Mebusu Hüseyin Avni, Şam’dan Halep’e gelerek Kör Reşit Ağa, Musa Ağa ve bazı Kürt ağalarıyla, hükümetin Kürt Dağı’ndaki Müritleri takviye ettiğini ve buna engel olunması hususunu görüştüğü¹⁴⁸ Türk istihbaratınca da rapor edilmiştir.

Başka bir istihbarat raporu şu şekildedir: Kör Reşid Ağa, Musa Ağa dışında Ahmet Halil Ağa, Mezkenli Musa Ağa, Buğdanlı Mustafa Ağa, Bikzade Halil Ağa, Şeyh Kelozade Halil, Abdülmennan Ağa, Seydo Oğlu Hasan Ağa, Mennan Oğlu Faik Ağa ve Hacı Mennan Ağanın da katıldığı görüşmede Kürt Dağı’ndaki müritlerden kendilerini kurtarmaları için Türkiye’ye sığınma kararı görüşülmüştür. Türkiye için canlarını feda edeceklerini teyit edip Kur’an ve Atatürk adına yemin ettikleri istihbaratı alınmıştır.¹⁴⁹

Görüşme sonrası bu sefer de ağalar, Halep istihbarat reisi Kabiten Cirpone’nin yanına giderek Kürt Dağı’ndaki olaylara (mürid hareketi) müdahale etmedikleri takdirde isyan edeceklerini Türkiye’ye sığınacaklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine Fransız Delegatesinin ve İstihbarat Reisinin ısrarı sonucunda Hüseyin Avni, Suriye Meclisi’nde teşebbüste bulunmak için Şam’a gitmiştir.¹⁵⁰

“Kürt Dağı’nın selameti ve asayişin temini için Fransız ordusunun bölgeyi himaye etmesi yolunda Yüksek Komiserliğe bir mazbata hazırlayarak göndermişlerdir. 24 Ocak’ta ağalarla müritleri barıştırmak için bir toplantı yapılmış ancak toplantıda hangi kararların alındığı öğrenilememiştir.”¹⁵¹

Özetle ağalar şeyhten kurtulmak için ellerinden gelen her yola başvurmuşlardır. Şeyhin üst düzey müridlerini ve şeyhi destekleyen Suriyeli siyasileri satın almaya çalışmaları, alamadıklarına suikatler düzenlemişler, hatta daha da ileri giderek şeyhe de suikastler düzenlemişlerdir. Bunlardan istedikleri sonucu alamayınca şeyhin “türkçü” olduğunu, yaptığı faaliyetleri türkiye adına yaptığını söyleyerek şeyhle ittifak yapan Hızbu’l-Vatan mensupları ile şeyhin arasını açmaya

¹⁴⁸ 16 Aralık 1938 tarihli istihbarat raporu, B.C.A., 121-12/13-69-1, Erden, *Fransa-Suriye Kışkırcısında Hatay*, 218.

¹⁴⁹ 16 Aralık 1938 tarihli İstihbarat Raporu, B.C.A., 121-12/13-69-1, Erden, *Fransa-Suriye Kışkırcısında Hatay*, 217.

¹⁵⁰ Erden, *Fransa -Suriye Kışkırcısında Hatay*, 218.

¹⁵¹ 28 Ocak 1939 tarihli İstihbarat Raporu, B.C.A., 121-12/13-69-1.

çalışmışlardır. Türk istihbaratının verdiği raporlardan da anlaşılacağı üzere şeyhe karşı ittifak yapan ağalar; bir yandan Türkiye ile irtibata geçerek kendilerini şeyten kurtarmaları talebinde bulunmuşlar, kendilerini şeyhten kurtardıkları takdirde Türkiye'ye canlarını feda edeceklerine yemin etmişler, diğer yandan da Fransız yetkililere giderek Kürt dağına Fransız ordusunun girmesini, kendilerini şeyhten kurtarmalarını istemişlerdir. Bunu sağlamak için Fransızlarla defalarca görüşme sağlamışlardır.

1.5.6. Fransız-Mürid Harbi

Yukarıda yaşanan tüm bu girişimler sonucunda 1939'da Fransızlar, Şeyh'in rahatsız oldukları faaliyetlerinin önüne geçemeyince Suriyede iktidar olan ve şeyhle ittifak eden Hizbu'l-Vatan partisi mensuplarını sıkıştırmaya başlamışlardır. 1939'un başında yaşanan bu hadiselerden sonra Hüseyin Avni ile Şeyh İsmail Ağalar Fransız dostlarına giderek müridlere askeri müdahale talebinde bulunmuşlar.¹⁵² Bunun üzerine 1939 senesinin Şubat ayında Fransızlar askeri müdahaleye başlamıştır.¹⁵³ Fransız General Moni'nin başına geçtiği harekât¹⁵⁴ sonucu Kürt Dağındaki köyler hem

¹⁵² Kürt Dağı ve Azaz Fransız istihbarat zabitleri milis kaydı işine oldukça önem vererek kayıt olmak isteyenlerin müracaat etmeleri için Kürt Dağı köylerine ilanlar yapıştırmışlardı. Kürt Dağı'na bağlı Karababa, Raco, Bülbül, Şardanlı ve Mabetli karakolları, onar jandarma ile takviye edilmiş ve Bey Obası Köyü'ne de 20 süvari milis yerleştirilmişti. Kör Reşit ve Kürt Dağı'nın Gümraş Kariyesi'nde bulunan Haydar Bello Reşo ile Kürt Dağı Mebusu Hüseyin Avni'nin, 30 lira aylıkla 400 milis kaydetmek için Fransızlar tarafından görevlendirildikleri Türk istihbaratınca haber alınmıştı. (8 11 Şubat 1939 tarihli istihbarat raporu, B.C.A., 121-12/13-69-1); Öztürk, *1938/ Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*, 19.

¹⁵³ Fransızlar Müritleri sindirmek için sürekli milis kaydediyordu. 15 Şubat'tan itibaren Kürt Dağı'ndaki Müritler üzerine harekâta başlanacağı ve bu iş için Afrin ile Azaz'da Fransız istihbarat zabitleri tarafından 400 kadar milis kaydedileceği bildirilmişti. Behiç el Hatip, 14 Şubat'ta Halep'ten Afrin'e geleceğini ve emrine verilen 2 jandarma binbaşısı ve 300 kişilik jandarma kuvveti ile Kürt Dağı'nda asayiş sağlayacağını ifade etmişti. Söz konusu jandarmaların Şam'dan hareket ettikleri Türk istihbaratınca haber alınmıştır. Müritlerin reisi Şeyh Halil İbrahim, 12 Şubat'ta Meydanekbez'de bulunan üç dükkân sahibi Kürd'ü Meydanlı Köyü'ne naklederek halka üç aylık iaşelerini ve ihtiyaçlarını temin etmeleri gerektiğini ilan etmişti. İbrahim, Fransızların Müritlere karşı faaliyete geçtiği anda silahla karşılık vereceklerini ve kendilerine Halep, Humus, Hama, Harim, Çişişşur kazalarının da destek vereceğini bildirmişti. Kör Reşit, Kürt Dağı muhtarlarına baskı yaparak, Fransızlara katılacaklarına dair bir mazbata hazırlattırmıştı. Bu mazbata Fransızlara verilmişti. Bkz: Erden, *Fransa -Suriye Kışkacında Hatay*, 227.

¹⁵⁴ Fransız Kolonel Düşelyon ve Kumandan Merkovi bir alay piyade askerini Azaz ve Afrin kazalarına göndermiştir. Her iki kazada bulunan Süvari Milis Alayı, iki bin kadar jandarma kuvveti ve üç Aşiret ağasının eşkiya çeteleri beraber harekete geçmişlerdir. Havadan on üç uçak bir iki gün sonra bombardımana başlamıştır. Her gün iki üç defa uçaklar mürid köylerini bombalamıştır. Görgü şahitleri

karadan hem havadan günlerce bombalanmış, harabeye dönen köylerden kaçan halk mağaralara sığınmak zoruna kalmıştır.

Hem havadan hem karadan süren düşman taarruzuna karşı müridlerin şiddetli mukavemet gösterdiğini görgü şahitleri belirtmiştir.¹⁵⁵ Kış aylarında başlayan ve tüm yaz boyu süren harekât ve bombardımanlar Türkiye tarafındaki köylerden izlendiğini ve zaman zaman bu köylerden halkın sınırı geçerek müridlerin safında savaşa katıldığını Mustafa Öztürk görgü şahitlerinin dilinden beyan etmiştir.¹⁵⁶

Fakiru'l Hak Efendi harekât hakkında şunları söylemiştir: müridlerin yeterli silah ve cephaneleri yoktur. Onlara kimsenin silah satmadığı gibi zaten büyük çoğunluğunun da silah alacak gücünün bulunmadığını, müridlerin sadece yüzde onunun silahlı olduğunu belirtmiştir. Bu süreçte Hızbu'l-Vatan partisi şeyhe verdikleri sözü tutmamış, Şeyh'i müritleriyle yalnız bırakmıştır. Bu sebeple müritlerin büyük zarar gördüğü ifade etmiştir.¹⁵⁷

Hızbu'l-Vatan Partisinin şeyhle ittifak yaptığını ve belli konularda anlaşıkaları konusuna yukarıda değinmiştik. Anlaşmaya göre jandarma müridlere hiçbir şekilde müdahale etmeyecekti ancak jandarma hem şeyhin Halifesi Hanif Efendiyi yakalamış hem de bu harekâta Fransızlarla birlikte jandarmanın da katıldığını görmekteyiz. Diğer madde müritlere maddi manevi yardım edecekleri yönünde idi. Fakat Musa Na'san Efendi hiçbir silah yardımı almadıklarını kitabında belirtmiştir. Bir diğer madde Fransızlar müdahale ederlerse tüm Suriye'yi harekete geçirecekleri yönünde idi. Fakat bu konuda da sessiz olduklarını Şeyh İbrahim Halil şöyle dile getirmiştir: "Bizim çok silaha ihtiyacımız var. Arap kardeşlerimiz Fransızlardan korkup bize vaat ettikleri umurlara muhalif kalıp bu hâlimize seyirci kaldılar. Bu hareketimiz Suriye'de bir Kuva-i Milliye hareketidir. Her şeye rağmen ağalardan silah istedik kabul etmediler,

bazen bombalayan uçak sayısının on yedi olduğunu belirtmişlerdir. Erden, *Fransa -Suriye Kışkacında Hatay*, 230; Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 67.

¹⁵⁵ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 67; Öztürk, *1938/ Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*, 20.

¹⁵⁶ Öztürk, *1938/ Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*, 20.

¹⁵⁷ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 68.

etbairıyla, eşkıyasıyla itidatta bulundular,¹⁵⁸ Şeyh hiçbir şekilde harp istemediklerini, mecburen müdafaada bulduklarını her fırsatta dile getirmiş ve Kürt Dağında yaşanan olaylara bütün Suriye'nin sessiz kalması şeyhi hayrete düşürmüştür. Ve durumu şöyle ifade etmiştir. “Bu müdahaleye karşı Hizbu'l-Vatan mensupları ve azaları, Dâhili İdare Başkanı ve Naipiler Meclisi hala susuyor. Bu dava bütün Suriye'de yaşayanların davasıdır. Suriye halkı her taraftan bu müdahaleye karşı itirazlarda ve müzaharalarda bulunmaları vacipken Fransızların korkusundan bize yapılan saldırıya karış sükût ettiler. Sanki bu müdahale Suriye'de olmuyor gibi herkes hadisenin neticesini bekliyor.”¹⁵⁹

Şeyh, zor durumda kalan müridleri bu müşkülattan kurtarmanın yegâne çaresinin, Türkiye'ye teslim olmak olduğu kanaatine varmıştır. Çünkü Fransızların asıl hedefi Şeyhdir, onun Suriye'deki varlığından rahatsız olmuşlardır. Bu sebeple yanına bir müridini de alarak Türkiye hududuna gitmiş ve Türkiye Hudut Komutanlığı'na teslim olmuştur. Adana hapishanesi gönderilen Şeyh İbrahim Halil burada idamla yargılanmaya başlanmıştır. Şeyhin mahkeme heyetinden kendisini Bilecik'e sevk etmeleri isteği kabul edilmiş ve Bilecik hapishanesine sevk edilmiştir.¹⁶⁰

Müridlere bir mektup gönderen şeyh, mektubunda adı geçen on üç kişi dışında kalan diğer müridlerin bulunduğu yerde teslim olmalarını ve Türkiye'ye iltica etmemelerini istemiştir. Fakat bu mektup kırk gün sonra müridlerin eline ulaşmıştır. O zamana kadar herkes (Şeyh'in istisna ettiği on üç kişi de olmak üzere) Türkiye'ye iltica etmiştir. 18 Mart 1939'da müridlerden silahsız olan, ihtiyarlar, erkek, kadın ve çocuklar Türkiye'ye sığınmışlardır.¹⁶¹

¹⁵⁸ Fransızların Müritlere karşı yaptıkları harekâttan dolayı bölgedeki bazı ağalar, Fransızlara sadık olduklarını bildirmeye başlamışlardı. Örneğin 9 Nisan'da Kürt Dağı ağalarından Faik, Mamuluşağı Köyü'nden Ahmet Halil, Şeyh Gilo Zade Abdülmennan, Badinli İzzet, Biriçme'den Hamid ve Ahmet ağalar, Azaz İstihbarat subayının yanına giderek Fransızlara sadık olduklarını bildirmişlerdi. Yine Kersurye oğlu Arslan Ağa, Fransızların Kürt Dağı'na yönelik harekâtlarında ciddiyet görürse kendisinin de onlarla birlikte çalışacağını ilan etmişti. Bkz: Erden, *Fransa-Suriye Kışkacında Hatay*, 236.

¹⁵⁹ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 68.

¹⁶⁰ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 73.

¹⁶¹ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 73; Öztürk, *1938/ Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*, 20.

Fransızlar, Türkiye’den müridlerin silahlı olanlarını da ilticaya mecbur tutmasını istemişlerdir. Fransızların bu talebi üzerine Türk Hükümeti Suriye’de harp eden silahlı müridlere bir bildiri göndermiştir. Bu bildiriye; ‘Herkesin silahlarını Türk Hükümetine teslim edip evlerine gelmeleri, aksi takdirde kadın ve çocuklarının tekrar Suriye’ye iade edileceği, iki komşu ülkenin arasında herhangi bir müşkül duruma sebep olunmadan bildiriye uymaları’ istenmiştir. Bu ihtar üzerine az sayıda mürid silahlarıyla Türkiye’ye teslim olmuştur. Diğer silahlı müridler ihtar dikkate almayarak Fransızlarla harbe devam etmişler, Fransızlar uçaklarla, süvari milis ve piyade alaylarıyla hücumla geçtikleri halde başarı elde edememişlerdir. Müridler ancak cephaneleri bittiğinde geri çekilmiştir.¹⁶²

1939 Mart ayı ‘Parsa Dağı’ muharebesi,¹⁶³ nisan ayında ‘Pendirek Muharebesi’,¹⁶⁴ nisan sonunda ‘Bülbül Nahiyesi Muhasarası Tırmık Harbi’,¹⁶⁵

¹⁶² Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 65.

¹⁶³ Parsa Dağı muharebesinde müridlerin 800 kişi Fransız kuvvetlerinin ise 5 katı olduğu söylenmektedir. Müridlerin dağda mevzilenip hazırlanması üzerine Süvari milisi ve piyade alayı Miralay Koronel Düşelyon, 4. Tabur Komutanı Merkovi ile hücumla geçmişlerdir. Otomatik silahlar ve havadan uçaklarla keşif yapıp bombalamışlardır. fakat dağ muharebesinde müridlere üstünlük sağlayamamışlardır. Fransızların 2 uçağının düşürüldüğü pek çok askerinin öldüğü muharebe akşama kadar sürmüştür. Muharebe neticesinde cephaneleri tükendiği için Bekir Fehmi’nin emri ile geri çekilen müridler 1 şehit, 5 yaralı, 4 esir vermiştir. Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 69.

¹⁶⁴ Pendirek, Türkiye sınırına yakın bir köydür. Aynı zamanda Müridlerin komuta merkezidir. Müridler bu merkezden Reşit İbo ve Bekir Fehmi tarafından yönetilmektedir. Fransız kuvvetlerine ağaların da yardımıyla kuşatılan bölgeye Fransız kumandanı Merkovi ve Kapitan Penito emirlerindeki 4. Piyade Alayı 3. Bölük Süvarileri 27. Kevkeb Tankları ve uçaklarla taarruza başlamışlardır. Muharebe sonucu Fransız kumandan Penito yaralanmış, ağır silahları ve cephaneye taşıyan katırları bırakıp kaçmışlardır. Fransız komutan Merkovi, Üst Teğmen Mülazım Cemaleddin’e “Raporlarımızda Türkiye askeri, müridlere yardım ediyor.” diye (mecburen) yazdık. Birçok muharebede bulduk hiç böyle bir hezimete uğramadık. Bir avuç mürid önünde hezimete uğradık.” demiştir. Şeyh; “Halbuki Türkiye hükümeti müridleri yakalamak için fırsat arıyordu ve hiçbir surette müridlere yardım etmedi, hatta müridlerin Fransızlardan ele geçirdikleri ganimetleri müridlerin ellerinden alıp hudut kapısından Fransızlara iade ettiler. Ancak ilticaları Fransızların muvafakatıyla kabul ettiler.” demiştir. Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 70.

¹⁶⁵ Burası İsmail ağaların karargâh merkezidir. Bölgede Fransız Askeri Kumandanı Merkovi, Dolabumis ve Yutnan Corc Ördekçi emirlerinde olan askerler, ağaların evleri ve silahlı çeteler bulunmaktadır. Müridlerin saldırısı sonucu çatışma çıkmış, çatışma sonucu ağalar ve Fransız askerleri bölgeden kaçmışlardır. Nahiyeye giren müridlere, ağalardan korktukları için kimse kapılarını açmamıştır. Bunun üzerine müridler nahiyeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 72.

yapılmıştır.¹⁶⁶ 1939'un mayıs ayında müridler, Raco Nahiyesini, Fransızların Milis Süvari Askerleri Komutanlığını teslim almak üzere harekât düzenleyerek çatışmaya girmişlerdir.

1.5.8. Fransızlar ve Müridlerin Siyasi Görüşmesi

1939 Pendirek hezimetinden sonra Fransız hükümeti adına Komutan Merkovi, Üsteğmen Cemaleddin'i de yanına alarak müritlerle görüşme talebinde bulunmuştur. Şeyh'in Bilecik'te hapisanede olması hasebiyle görüşmeye müridler adına Şeyho Seydo ve Bekir Fehmi Efendi katılmıştır. Pendirek'te yapılan görüşmede Fransızlar, askerî ve siyasî yönden yanlış yaptıklarını itiraf etmişler ve bu yanlışları gidereceklerini ifade ederek vaatlerde ve tekliflerde bulunmuşlardır.¹⁶⁷ Ancak bu teklifler mürid komutanlarınca reddedilmiştir. Fakiru'l-Hak Efendi'nin ve diğer sözlü tanıklar; Fransızlarla şeyhin kendisi görüşebilseydi bölgenin özerkliğini isteyeceğini belirtmişlerdir.¹⁶⁸

Görüşme sonrası Fransızlar, müritler için af ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Şeyh, cezası ağır olmayan müridlerin ve aile efradının Suriye'ye dönmelerini istemiştir. Müridlerin çoğunluğu Suriye'ye geri dönmüşlerdir. Ancak ağalar tarafından baskı, zulüm ve işkence görmeye devam eden müridlerin Türkiyede oldukları sürede evleri yakılıp yıkılmış, tüm mal varlıklarına ağalar tarafından el konulmuştur. Geri döndüklerinde ise haksız suçlamalarla hapse atılmışlardır.

Şeyh İbrahim Halil, 1940 yılında Türkiye'nin Bilecik şehir hapisanesinde, Suriye davasından idamla yargılanmıştır. Başsavcının idam talebine sebep gösterilen suçlamalar; "Suriye'ye gidip Araplarla ittifak edip Fransızların aleyhine harp ederek iki komşunun arasında fitne çıkarmak ve Hatay Meselesini bozmak" şeklinde

"Bülbül mıntıkasında, sınır boyunda Müritlerle Şeyh İsmailzade taraftarları arasında saatlerce devam eden bir çatışma olmuş ancak çatışmanın sonucu ile ilgili bir bilgi alınamamıştır." 30 Aralık 1938 tarihli istihbarat raporu, B.C.A., 121-12/13-67-1.

¹⁶⁶ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 74; Erden, "*Fransa -Suriye Kıskaçında Hatay*", 231.

¹⁶⁷ Fransızlar, Türkiye'de mülteci konumundaki müridlerin Suriye'ye dönebilmeleri için af ilan edecekleri, zayi olan zararların temin edileceği, müridlerin şecaatinden etkilendikleri için müridlerden oluşan bir ordu kurup diğer askerlerden çok daha fazla maaş verecekleri, ordu komutanlarının ve zabitlerin müritlerden olacağı vb. vaatler de bulunmuşlardır. Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 84.

¹⁶⁸ Öztürk, *1938/ Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*, 21; Na'san "Sohbetler".

gösterilmiştir. Şeyh yaptığı savunmada Tayfur Sökmen ve Şükrü Kanatlı¹⁶⁹ Paşa'nın muvafakatini istemiş ve onları şahit göstermiştir. Mahkeme, idam kararından beraatına ve Bilecik'te mecburi ikamet etmesine karar vermiştir.¹⁷⁰

II. Dünya Harbi'nde Fransızlar, Almanlara mağlup olup Paris işgal edildiği bir sırada, Fransızların yirmi altıncı maddesi gereği bir idamlık iken Fransızlarla yarım kalan mücadelesini sürdürebilmek için, sürgünde olduğu Bilecik'ten gizlice Halep'e gitmiştir.¹⁷¹ Şeyh Ebu'n-Nasır'ın müridlerinin evlerinde saklanmış, Fransız hükümetine mektuplar göndermiştir. Ancak mektuplarına cevap alamadığı gibi Suriye'de olduğunun anlaşılması üzerine Kilis'e geri dönerek mülteci müridlerin evlerinde gizlenmiştir. Musa Na'san Efendi ve şahitlerin verdiği bilgiye göre Şeyh, 1940 yılının Ağustos ayında Kilis ve İslahiye civarındaki silahlı yüze yakın müridini dağda toplayarak Suriye'ye dönme konusunda onlarla istişare yapmıştır. Musa Na'san Efendi, şeyhin o bölgede özerk bir yapı kurmak istediğini bu konudaki taleplerini Fransızlara kabul ettiremezse oradaki mürid köylerine yerleşip cihada devam etme niyetinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁷² Bunun için ağalara mektuplar yazıp Fransa'nın Almanlara mağlup olduğu, müritlerle ittifak etmelerinin daha hayırlı olacağı mahiyetinde sulh tekliflerinde bulunmaya devam etmiştir. Ağalar ise teklifi kabul etmiş görünüp her seferinde tuzaklar kurmuşlardır.¹⁷³

¹⁶⁹ 1941 yılında Tuğgeneral olan Şükrü Kanatlı Paşa 1939 yılında Hatay Sorunu'nun çözülmesiyle birlikte komutası altındaki birliklerle Hatay'a girmiş, 1941 yılına kadar bölgenin çeşitli karargâh ve birliklerinde görev yapmıştır. Fatma İlhan, "Irak Muharebelerinde 3. Piyade Alayı Hatıraları", Genel Kurmay Başkanlığı (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 2006), 10.

¹⁷⁰ Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 16; B. C. A., Kararname, Haziran 1941, 16033.

Türk Milli Güvenlik teşkilatından Bilecik mahkemesine gönderilen 29402 numaralı, 14/ 6/ 1939 tarihli gizli mektup, 14/3/1940 tarihinde Şeyh lehine bir delil olarak tutanağa geçmiştir. Bu belgenin bir kopyası Haziran 1940'ta Halep'te, İbrahim Halil'in bir dostunun Ahmed Soydavi'nin evinde ele geçirilmiştir. Bkz: Lescort, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 15.

¹⁷¹ B. C. A., Kararname, Haziran 1941, 16033.

Halepte iken İsmet İnönüye mektup yazmış Bilecikte olduğu sürede iç işleri bakanına önemli meseleler hakkında kendisiyle görüşmesi gerektiği talebinde bulunduğunu ancak cevap alamadığını bu sebeple Suriyeye iltica ettiği bilgisini vermiştir. Na'san "Şeyh İbrahim Halil Kimdir?", 74.

¹⁷² Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 74.

¹⁷³ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 70.

Ağalar şeyhin mektubuna sulhu kabul ettikleri yönünde cevap vermeleri üzerine şeyh tedbir icabı görüşme tarihinden 3 gün sonra 70 kişiyle Türkiyeden Suriyeye geçerek görüşmeye gider ancak yolda ağalar tarafından pusuya düşürülmüşlerdir. 2 saat ateş altında tutulan şeyh ve müridleri karşı tarafa tek

Bu süreçte sık sık Suriye Türkiye hudutu arasında gidip gelen Şeyh zaman zaman Fransız milisleriyle çatışmaya girmiştir.¹⁷⁴ Fransızların Türkiye’den; “Şeyh İbrahim Halil’den kendilerini kurtarmaları” yönünde talepte buldukları ifade edilmiştir. Türkiye Hükümeti, müridlerin ileri gelenleri aracılığı ile şeyhe haber göndermiş; Suriye’den döndüğü takdirde hakkında mahkeme ve sorgulama olmayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Şeyh, ağalardan da aradığı sulhu bulamayınca yanındaki müridlerine silahlarınıza dağlarda kaçak olan arkadaşlarınıza bırakarak evlerinize dönün” tâlimatı vermiş, Suriye ile ilgili planlarını ertelediklerini bildirmiştir. Kendisi de 1941 yılının ağustos ayına kadar dağlardaki müridleriyle beraber kalmıştır. Bu arada devlet erkânıyla yazışmalarını devam ettirmiştir. 1941 yılında Kilis’e giderken yakalanmış ve kısa süre içinde serbest bırakılmıştır. Ancak bu sefer Manisa’da zorunlu ikamete mecbur edilmiştir.¹⁷⁵

Şeyh, Fransız Hükümeti’ne yazdığı mektuplarda şu taleplerde bulunmuştur:

- 1- Fransız hapisanelerindeki müridlerin bırakılması,
- 2- Türkiye’de mülteci kalanların hepsinin vatana dönebilmeleri için resmi af çıkarılması,
- 3- Harbe sebep olan Şeyh İsmail ve Diko Ağalardan müridlere verdikleri zararlar ve yakıp yıktıkları köylerin yeniden tamiri için gereken hakların onlardan tahsil edilmesi,
- 4- Bu iki ağadan Fransız himayesinin kaldırılması,

bir kurşun bile sıkılmayarak müteessir şekilde geri dönmüşlerdir. Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 75.

¹⁷⁴ Avrupa’daki Fransız birlikleri Türklere yeni bir ayaklanma korkusu yaratmıştı. İbrahim Halil bir jandarmayı yaraladıktan sonra Türkiye’ye dönmek zorunda kaldı. Temmuz ayında sınırda büyücek bir çetenin başında görüldüğü haberi gelmişti. Aynı anda Cebel’de güvenlik güçleri ile silahlı Müridler arasında birkaç çatışma yaşandı. 15’inde, Şeyh Meydan Ekbes garına saldırdı ve 26’sını 27’sine bağlayan gece Memanlı köyüne saldırdı. Kürt dağına yeni güçlerin gönderilmesi, Balkanlardaki durumun karışık olması Türklere projelerinden geçici bir süre vazgeçmesine yol açtı. Birkaç ay boyunca hiçbir yeni olay yaşanmadı. İbrahim Halil bile sınırdan uzaklaşmıştı. Bkz: Lescort, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 19.

¹⁷⁵ B. C. A., Kararname, Haziran 1941, 16033.

- 5- Afrin, Azaz ve Cebel Sem'an kazalarının Zati Hükümdarlığını (özerk yönetim hakkını) müridana verilmesi, Afrin Mıntıkasında zati hükümdarlık vermek istemiyorlarsa; Cezire Mıntıkasının verilmesi.”¹⁷⁶

Şeyh bir yandan cihatla meşgulken son mektuplarında Fransız büyükelçisine: “O kadar gönderdiğim mektuplara cevap vermediniz, ben müridlerimle hayatta kaldıkça Fransızları rahat bırakmaksızın cihat edeceğiz!” şeklinde yazarak Fransızları tehdit etmiştir. Fransızların, Şeyh’in isteklerini kabul etmeyip, mektuplarına cevap vermemelerinin sebepleri Musa Na’san Efendi şu şekilde sıralamıştır:

- 1- Müridlerin yerlerinden ve köylerinden ayrılmış olmaları
- 2- Türkiye’ye iltica edip, tekrar Türkiye’den Suriye’ye dönen müridlerin ağaların eline düşerek mezâlîm altında olmaları
- 3- Müridler Cemaati dağılmış ve meydan aşiret ağalarına kalmıştı; onlar da zaten Fransızların emrindeydiler. Öyle ki, müridler ağaların mezâlîmlerinden serbestçe ibadetlerini bile yapamaz haldeydiler.¹⁷⁷

Şeyh 1939’da Türkiye’ye teslim olduğunda, uyarı niteliğinde yazdığı mektubun¹⁷⁸ müridlerin eline geç geçmesi nedeniyle çoğunun Türkiye’ye iltica etmesi ile meydan aşiret ağalarına kalmıştır. Müridler 1940’tan 1941’e kadar Suriye’ye dönmek istemişlerse de yerleşecek bir köy bulamamış ve yerleşememişlerdir. Çünkü her taraf ağaların zaptına girmiştir. Bundan dolayı şeyh mürid köylerine yerleşerek müridlerini yeniden toplamak ve bir kumandanlık merkezi kurmak istemiştir. Böylece Fransızlara karşı eli güçlenecek, taleplerini dinletebilecek ve mektuplarına cevap alması mümkün olabilecektir.”¹⁷⁹ Ancak ağaların Fransız taraftarlığı bırakıp barışa yanaşmamaları ve yukarıda sayılan nedenlerden dolayı şeyh İbrahim Halil’in bu amaçları gerçekleştirmediği ve Türkiye’ye dönmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır.

¹⁷⁶ Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 69.

¹⁷⁷ Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 67.

¹⁷⁸ Mektupta ‘On üç kişiden başka herkesin olduğu yerde teslim olmasını ve Türkiye’ye iltica etmemesini, topraklarını asla terk etmemelerini’ bildirmiştir.

¹⁷⁹ Na’san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 70.

1.5.9. Hizbu'l-Vatan'ın Partisi ile İlişkiler

1939'da müridlerin de Türkiye'ye ilticasından sonra Hüseyin Avni ve Şeyh İsmail Ağalar, Şeyh'in aleyhinde iftira kampanyalarını artırmışlardır. Hizbu'l-Vatan Camiasında “Şeyhi Türkiye'nin gönderdiği ve Kürt Dağ mıntikasını Türkiye'ye iltihak etmek istediği” şeklinde haberler yaydıkları¹⁸⁰ belirtilmiştir. Bu haberlerin yayıldığı dönemde Şeyhin Bilecik hapishanesinde olması ve Suriye'de Araplarla ittifak edip Fransızlarla savaşarak iki komşunun arasını açmak suçundan idamla yargılanması dikkat çekicidir.

Suriye hükümeti; Şeyh'in, Suriye'nin bağımsızlığına kavuşması için Hizbu'l-Vatan ile ittifak etmesi ve bu bağımsızlığı sağlamak için müritleriyle beraber on sene mücadele ve cihat etmesine rağmen, Hüseyin Avni'nin ve Fransız mandacısı ağaların iftiralara inanmışlar ve Şeyh'in bütün yaptığı cihad ve mücadelesini yok saymak istemişlerdir. Tertiplenen bu asılsız planı tastiklemeleri için Şeyh Hanif ve Reşid İbo'ya baskı uygulamışlar ve bu baskıların sonucu olarak Şeyh Hanif ile bir kısım müridler Fransızların hapishanelerinde müebbet hüküm giymişlerdir.¹⁸¹ Şeyh Reşit İbo ise, Fransızlarca idamı istendiğinden bir kısım müridle birlikte 1945 yılına kadar Türkiye dağlarında kaçak yaşamaya devam etmiştir.”¹⁸²

Musa Na'san Efendi'nin ifadesine göre; 1945 yılında Şeyh İbrahim Halil, Manisa şehrinde zorunlu ikamette iken, Komutan Reşit İbo'ya haber göndererek Suriye'nin kurtuluşunun yaklaştığını, müridlerle Suriye'ye geçip cihad hazırlığı yapmalarını istemiştir. Bu sırada Türkiye Dağları'nda kaçak olarak yaşayan Reşit İbo, haberi alır almaz arkadaşlarını da alarak Suriye dağlarına geçmiş ve Hizbu'l-Vatan Azaları ile yeniden irtibat kurmuştur.

Halep Jandarma Kumandanı Münir Milli de Şeyh Reşit İbo'ya bir mektup göndermiştir. Mektupta şunlar yazmaktadır.; “Kardeşim Reşit İbo'ya, Bade's-salam Muhammet Molla Nasan namındaki şahısla gönderilen talepleri aldım. Her halde icap edeni yapacağım. Bu hususta mutmain olunuz. Arzum odur ki; emniyeti haleldar

¹⁸⁰ Öztürk, *1938/ Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*, 18.

¹⁸¹ Hanif Arabû sekiz yıl hapiste kalmış ve 1947 yılında şehit edilmiştir.

¹⁸² Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 77.

edecek bütün sailden uzak kalınız! Af için çalışıyorum; inşallah yakında bu tebşiri (müjdeyi) size bildiririm. Ve's-salam. Münir Milli 11.03.1945.”¹⁸³

1945'te tekrar cihadın başlamasından endişe duyan Fransızlar, Afrin kazasında, Şeyh Reşit İbo'yla görüşme talebinde bulunmuşlardır. Bir elçi göndermiş ve Araplardan uzak durmasını talep ederek çok miktarda rüşvet teklif etmişlerdir. Şeyh Reşit İbo, on beş yıldır Fransızların ülkeden gitmesi için mücadele ettiklerini ve onlar gidene kadar da bu davadan vaz geçmeyeceklerini belirterek elçinin tekliflerini reddetmiştir.¹⁸⁴

1946'da Reşit İbo'nun kumandasında müridler, Hizbu'l-Vatan ittifakıyla cihada başlamıştır ve daha önce müridlerden gördükleri kahramanlığı unutmayan Fransız kuvvetleri bir gün içinde Kürt Dağı mıntikasını bırakıp kaçmışlardır. Bu nedenle Suriye'de ilk olarak Kürt Dağı Fransızlardan temizlenmiştir. Reşit İbo müridlerle Halep şehrine geçmiş, Halep halkı ve Jandarma kuvvetleriyle birlikte Fransız askeri kışlalarına ve merkezlerine her gece hücum etmiş ve böylece Halep de Fransızlardan temizlenmiştir. Fransızlar, Suriye'den kovulana kadar müridler silah bırakmamışlardır. Düşman kovulduktan sonra yedi seneden beri Fransız hapishanelerinde bekleyen şeyhin halifesi olan Hanif Efendi ve arkadaşları hapisten çıkarılmıştır. Fakat müridlerin bir kısmı Fransız hapishanelerindeki kötü muamele ve işkenceden dolayı hapishanede vefat etmiştir.¹⁸⁵

1946'da Şeyh Hanif, Fransız hapishanesinden çıktığında, Halep halkı ve Hizbu'l-Vatan partisi azaları tarafından sevgi ve tezahüratlarla karşılandığı, Halep caddelerinde müritlerle ilgili sloganlar atılarak müridlerin şecaatleri hakkında şiirler söylendiğini belirtilmiş ancak Şeyh İbrahim Halil hakkında hiçbir bahis geçmediği ifade etmiştir.¹⁸⁶

Müridlerin kumandanı Reşit İbo ve Şeyh Hanif, şeyhleri ve cihatta önderleri olduğu için Şeyh İbrahim Halil'in Suriye'ye gelmesini istemişlerdir. Fakat Fransızlarla ittifak edip ülkelerine ihanet eden zengin toprak ağaları, Şeyh'ten son derece

¹⁸³ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 79.

¹⁸⁴ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 78.

¹⁸⁵ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 80.

¹⁸⁶ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 80.

çekindikleri için onun hakkında başlattıkları iftira kampanyalarına hız vererek Hizbu'l-Vatan partisi mensuplarını etkilemeye çalışmışlar, Şeyh'in Türkiye'nin adamı olduğunu iddialarına devam etmişlerdir. Hâlbuki o sıralar Manisa'da sürgünde olan Şeyhin Türkiye hayatı mahkemede, yargıda, hapiste ve sürgünlerde geçmiştir. Halifesi Şeyh Hanif'e yazdığı mektupta: Suriye'de kendisi için söylenen Türkiye casusu söylemlerinin esef verici olarak gördüğünü, bu söylemlerin bölgedeki Fransız taraftarı ağaların desiseleri olduğunu, kavmiyetçiliği İslam'dan üstün tutmadığını ifade etmiştir. Türk casusu olsa Türkiye'de hapis ve sürgünler yaşamayacağını ifade eden şeyh; "Türkiye'de bana "Suriye'de Araplara yardım ettin." diyorlar. Suriye'de bir kısım kimseler; 'O Türk casusuydu!' dediler, bu ne kadar teessüf ve hakarettir. Bu tavır Fransız siyasetini yürütmektir." demiştir.¹⁸⁷

Şeyh Hanif, Hizbu'l-Vatan Partisi azalarına Hüseyin Avni ve ağaların iddialarının doğru olmadığını ne kadar anlattıysa da başarılı olamamıştır. Suriye halkının Şeyh Hanif'e ve müritlere büyük teveccühleri devam etse de Hizbu'l Vatan ile müridlerin arasındaki ihtilaf iyice büyümüştür.

1947'de hükümet naiplik seçimi yapma kararı almış ve Kürt dağı bölgesinde çok sevilen Şeyh Hanif'in aday olmasını istemişlerdir. Bu konuda çekinceleri olan Hanif Efendi Manisa'da sürgünde olan Şeyh'ine mektup yazarak ne yapması gerektiğini danışmıştır. Şeyh İsmail ve Diko Ağalar da naip olmak istemişler ve bu yönde Şeyh Hanif'i kendilerine engel olarak görmüşlerdir. Kendilerine tâbi olan diğer aşiret ağalarıyla Şeyh Hanif'i öldürmek için anlaşmışlar ve 1947'de Haziran ayının yirmi üçünde Şeyh İsmail Ağalardan Faik, Şeyho ve Zemci Ağaların içinde olduğu suikast çetesi, hükümet yetkililerinin de göz yummasıyla Şeyh Hanif'i müridlerle çarşı esnafı ziyareti yaptığı bir sırada şehit etmişlerdir.

Hükümet, cinayeti tertipleyen Şeyho Ağa ve Faik Ağa'yı ortalık sakinleşinceye kadar tevkif etmiş ve daha sonra serbest bırakarak emniyetli bir bölgeye göndermiştir.¹⁸⁸ Şeyh Reşit İbo ve arkadaşları suçluların cezalandırılması için her

¹⁸⁷ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 75.

¹⁸⁸ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 85.

Müridlerden Hasan Davut katili öldürmekle suçlanarak on sene mahkûmiyet ve üç sene Şam'da sürgün cezasına çarptırılmıştır. Hasan Davut daha sonra umumi bir aftan yararlanarak altıncı senesinde hapisten çıkmış ve Şam'a sürgüne gönderilmiştir.

makama başvursalar da sonuç alamamışlar ancak Şeyh İsmaillerin naip seçilmemesi için gayretle çalışmışlar ve başarıya ulaşmışlardır. Daha sonra müridler Şeyh Hanif'in intikamını almak istemeleri üzerine ağalar korkmuş ve hükümetten yardım istemişlerdir. O zamana kadar müridlerin hiçbir hakkını savunmayan, ağalara müdahale etmeyen hükümet, müridlerle ağaları barıştırmak için üstün çaba harcadıysa da müridler bu sulhu kabul etmemişlerdir.

Suriye'nin bağımsızlığı için her türlü fedakarlığı yapan aktif cihadın içinde olan ve Fransız hapisanelerinde yıllarca yatan birisinin Fransız taraftarı ağalar tarafından katledilmesi ve yıllarca şeyhin ittifak ettiği hükümetin başındaki Hızbu'l-Vatan partisinin de buna göz yumması ilginçtir. Üstelik seçim bahanesiyle müridlerin ellerinden silahlarını âlimişler ancak ağaların silahlarına dokunmamışlardır.

Suriye hükümeti şeyhin Türkiye için çalıştığı yalanına inanmayı tercih ederek on sekiz senelik (1928-1946) mücadele ve cihadını yok saymışlardır. Musa Na'san bu mücadelenin Suriye tarihine kaydedilmediğini, bağımsızlık bayramlarında anılmadığını hatta hatıratlarda bile zikredilmediğini ifade etmiştir. Suriye'de 18.07.1972'de çıkan karar gereği 1928 tarihine kadar cihat edenlere çeşitli haklar verilmiştir. Müridlerin cihadı 1928'den sonra başladığı için kararnamenin içine dâhil edilmemiştir. Halbûki müridler 1928'de 1946 yılına kadar, yani Fransızlar kovuluncaya dek silah bırakmamışlardır.¹⁸⁹ Üstelik Suriye'de en çetin en kanlı mücadele Fransızlarla müridler arasında olmuştur.¹⁹⁰

Suriyeli yöneticilerin, bu kadar mücadelesine rağmen şeyh hakkında yapılan kampanyalara inanmaları ve tarihlerine kaydetmedikleri gibi halifesinin öldürülmesine göz yummalarının altında yatan sebeplerden birisi şeyhin Türkiye kökenli olmasıdır. Anlaşılan odurki Fransızlar Suriye'den kovulmuş olsa da yaydıkları milliyetçilik cereyanları orada kalıcı olmuştur. Şeyh Hanif Arap, müridlerin komutanı Reşid İbo Kürttür ancak Hızbu'l-Müridan hareketinin liderinin Türkiyeli olması yapılan tüm

¹⁸⁹ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 85.

¹⁹⁰ Bölgenin Fransızlar tarafından işgali, çatışmalara rağmen büyük bir zorlukla gerçekleştirilmemiştir. Şıkaklar ve Yezidiler Fransızlara kısa sürede boyun eğmiştir. Birkaç tereddüdün ardından Kır Raşid (Biya) yeni rejimi tanımıştır. Ardından Şeyhanlar ve Cumlar 1920'de aynını yapmıştır. Türkiye'de silahlanan ve cephane yüklenen çetelerin çatışmaları körüklediği birkaç yılın ardından Kürt Dağı'nda barış ortamı sağlanmıştır. Bölge, Mürid Ayaklanması'nın ilk günlerine kadar sakin kalmıştır." Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 17.

hizmet ve cihatlarını yok saymalarına kılıf olmuştur. Bir diğer sebep ise şeyhin Hatay'ın özerkliği konusunda Türkiye lehine yaptığı çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Suriye yönetimi "1944'de Fransızlar Suriye'den çıkartıldıktan sonra Fransızlarla yapılan anlaşmalara bağlı kalacaklarını söylemelerine rağmen kısa süre sonra Hatay'ın Suriye'ye iadesini istemişler ve bu mesele Suriye ve Türkiye arasında gerilime neden olmuştur."¹⁹¹ Suriyedeki diğer üç partide de Sancak'ın Suriyeye iadesi konusunda "Hizbulvatani" partisi ile aynı görüştedir.¹⁹²

Şeyh İbrahim Halil'in cihadını değerlendiren Musa Na'san; şeyhin 19 evliyaullah ile silahlanıp kuva-i milliyeye iştirak ettiklerini, Müslümanları kâfirin işgalinden kurtarmak için her türlü faaliyette bulunarak canlarını feda ettiklerini ve bunu yaparken de herhangi bir dünyevi menfaat gözetmediklerini belirtmiştir.

Suriye'de Fransızlara karşı mücadele sebebi Suriye'nin müstakil bir Müslüman devleti olması içindir. Şeyh, Suriye'nin bir an evvel istiklaline kavuşması ve zor durumda kalan müslümanların hicret edecekleri bir yer olmasını istemiştir. Bu hedeften Şeyh Ebu'n-Nâsır gibi zatlar da haberdardır. Hatay meselesinin çözümünde izlediği siyaset Türkiye'deki Müslümanların rahatlamasına sebep olmuş ve Suriye'ye hicret etmesinin önüne geçmiştir. Şeyh'in cehdi, temennisi ve hedefi; âlem-i İslam'ın ecnebilerin istilasından kurtulup istikballeri olan İttihâd-ı İslam Devleti'nin kurulmasıdır. Ancak bunu ne ağalar ne Suriye halkı anlamamıştır. İslam âleminin kurtuluşunun ancak İttihâd-ı İslam Devletiyle mümkün olacağını söyleyen Şeyh bu mücadeleleri karşısında ne Suriye'den ne de Türkiye'den bir makam, mevki sahibi olma fikrinde değildir. Şeyh İbrahim Halil, Suriye Fransızlardan temizlendikten sonra ki hedefinin Filistin olduğunu, Yahudilerin orada toplanarak düşündükleri melanet plana fırsat vermemek olduğunu açıklamıştır.¹⁹³

Şeyh İbrahim Halil yazdığı eserlerinde siyasi ve askeri mücadelesinden bahsetmemiştir. Bu durumu Musa Na'san; şeyhin hizmetten başka hiçbir gayesi olmadığı için kitaplarında yer vermediği şeklinde yorumlamıştır. Şeyhin dünya

¹⁹¹ Tek Parti Dönemi Suriye-Türkiye Dış Politikasında Fransa'nın Rolü İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi, 2021, Cilt 5, Sayı 2.

¹⁹² B.C.A, 030.1.0.0/406. 13, 02.07.1947 tarihli İstihbarat Raporu.

¹⁹³ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 82, 83, 85.

malında mülkünde, makamda, mevkide hiçbir şekilde gözü olmadığını, dini dünya işlerine alet edenlerden nefret ettiğini belirterek İsraktan uzak gayet mütevazi bir hayat sürdüğünü ifade etmiştir.

Musa Na'san, Şeyhin Fransızlarla yaptığı muharebede istediği siyasi sonucu elde edememe nedenini silah ve teçhizatının yetersiz olmasına bağlamıştır. Aşiret ağalarının adamlarının müritlerden çok fazla olmasına ve Fransızlardan maddi manevi yardım almalarına rağmen müritlerle 4 ay muharebe edebilmişler ve Fransızları yardıma çağırılmışlardır. 7 ay kadar da Fransız askerleriyle birlikte müritlerle savaşmışlardır. Yine müridlerin ancak bin beşyüz kadarının silahlı olduğu, silahları da Türkiyeden kaçak olarak satın aldıklarını belirtmiştir. Çatışmaların Türkiye sınırına çok yakın olduğunu eğer Arapların iddia ettiği gibi şeyh Türkiye için çalışıyor olsa silah ve teçhizat sıkıntısı çekmeyip Türkiyeden silah yardımı alabilirdi değerlendirmesinde bulunmuştur. Müridlerin Türkiyeye iltica nedenleri de silahlarının olmamasıdır. Silah yardımı görmedikleri gibi yakalanan müridlerin ellerinden silahları alınmış ve sınırdan uzaklaştırılarak iç bölgelere sürgüne gönderilmiştir.¹⁹⁴ Bu süreçte Fransızların, şeyhe Hızbu'l-Vatan'dan uzaklaşarak kendi taraflarına geçmesi konusunda birçok maddi vaad ve teklifte bulduklarını da belirten Na'san şeyhin her seferinde; “Ben siyasetçi değilim, din adamıyım, Tarik-i Nakşî ile meşgulüm” diyerek teklifleri reddettiğini belirtmiştir.¹⁹⁵

1.5.10. Manisa Sürgünü

1941 yılında Şeyh, Suriyedeki faaliyetlerinden dolayı Manisa'da mecburi ikamete tabi tutulmuş ve şehirden çıkması yasaklanmıştır.¹⁹⁶ Bir müddet sonra gittiği ilin polisine bilgi vermek şartıyla yakın şehirlere çıkma izni verilmiştir. Ancak doğu ve güney illerine gitmesi kesinlikle yasaktır. Demokrat Parti zamanında sürgünler ve yasaklar kaldırıldığı halde hayatının sonuna kadar polis, istihbarat gözetimi altında kalan Şeyh'in sürgünü kaldırılmadığı gibi bizzat Adnan Menderes'in çıkarttığı emirle Manisa'dan göç etmesi ve serbest dolaşması yasaklanmıştır. Manisa'dan çıkmaması için devlet emlakından arazi verilmiş, kendisi bunu şiddetle reddetse de alması mecbur

¹⁹⁴ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 92.

¹⁹⁵ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 87.

¹⁹⁶ B. C. A., Kararname, Haziran 1941, 16033.

tutulmuştur. Bunun üzerine Şeyh, müritlerinin bir kısmını yanına çağırarak onları çiftlikte işçi gibi göstermiştir. Bir tekkeye dönüşen çiftlikte tedrisat ve seyr ü sülûk faaliyetleri devam etmiştir. Manisa halkı, kendilerinden hakikatini saklayan Şeyh'e, çalışanlarının çoğunun Kürt asıllı olması sebebiyle “Kürt Beyi” lakabını takmıştır. Bir kısmı da “Hafız Bey” şeklinde hitap etmiştir.¹⁹⁷

Suriye'deki ağalarla mücadelesine benzer şekilde burada da hükümet gücüne dayanarak halk üzerinde tahakküm kurmuş, onlara haksızlıklar yapan şahsiyetlere karşı Şeyh, hukuki yollara başvurarak davalar açmıştır. Bu sebeple çeşitli siyasiler Şeyh'e düşman olmuşlardır ancak Demokrat Parti seçimleri kazanana kadar bir zarar verememişlerdir. Şeyh'in haklarında açtığı suiistimal ve gasp davalarını örtmek için Şeyh aleyhinde Demokrat Parti aleyhinde halkı etkilediğini ileri sürerek Adnan Menderes'i ikna etmişler ve Şeyh'in aleyhinde kararlar almışlardır.¹⁹⁸ Şeyh İbrahim Halil'in oğlu Hakkı Soğukoğlu'nun ifadesine göre şeyhin Hatay meselesinde gösterdiği yararlıklar meclis arşivine kaydedilmiştir. Ancak bu kayıtların siyasi kişiler tarafından imha edildiği bizzat getirilmiştir.¹⁹⁹

1.6. Vefatı

1951'de Şeyh Manisa merkezine yakın kendisi tarafından ekip biçilen trlaya giderken pusuya yatmış iki kişi tarafından arkasından vurularak ağır yaralanmıştır. Başka bir Şeyh'in müridleri, Şeyh İbrahim Halil'in intikamını almak için gelmişler ve Musa Na'san Efendi'nin de dâhil olduğu grup, hazırlık yaparak faillerin peşine düşmek istemiştir. Ancak durumdan haberdar olan Şeyh, Musa Na'san Efendiye kendisini vurduranların Ankara'da olduklarını belirterek “Cenab-ı Hak intikamımızı onlardan alır, siz kendi evinizle ilgilenin” emrini vermiştir. Zira şeyh yaralanmadan kısa sıra önce kendisini takip eden silahlı kişileri farkederek yakalatmış ancak şüpheliler kısa zaman içinde serbest bırakılmıştır.²⁰⁰

¹⁹⁷ Soğukoğlu, “Soğukoğlu İbrahim Halil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ek-2/518; Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 88.

¹⁹⁸ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 89, 90.

¹⁹⁹ İsmail Hakkı Soğukoğlu, Mülakat, Manisa: Ağustos 2023.

²⁰⁰ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 79.

Şeyh, hastanede tedavi süreci devam ederken birkaç kez zehirlenme girişiminde bulunulması üzerine hastaneden çıkarak tedavisine evinde devam etmiştir.²⁰¹ İyileştikten sonra Ankara'ya giderek Adnan Menderes ile görüşme talebinde bulunmuş ancak talebi Menderes tarafından reddedilmiştir.²⁰² Daha sonra Menderes'in yakın dostlarını araya koyarak kendisine iftira atıldığını, kendisini sevenlerin Demokrat Parti ile bir meselesinin olmadığını söylemiştir. Menderes'in bu konuda yakın dostlarını da dinlememesi üzerine Şeyh, gazetelerde kendisine yapılan saldırı ve suikastları ilan etmiştir.

O dönem Gaziantep milletvekili, Şeyh'e bir işinin düşmesi üzerine kendisini Ankara'ya davet etmiştir. Bu vesileyle Şeyh Ankara'daki dostlarına veda etmiş, oradan Gaziantep ve kazalarına geçerek oradaki müritlerini ziyaret etmiştir. Suriye'deki müridlerinden bir kısmını yanına çağırarak, onlarla görüşerek nasihat ve tembihlerde bulunmuştur. Onlara veda konuşması yaparak, müridlerinin gitmeyin ısrarına karşı; "Allah'ın mukadderatından kaçmayız. Nereye gitsem arkamdan geliyorlar, murad-ı ilahi budur. Ben de ölümü arıyorum..." demiştir. Bu duygusunu manzumen şöyle ifade etmiştir:

Mevlâm seni dilerim ben

Gel de bana dime git git

Yüzüm sana dönerim ben

Gel de bana dime git git

.....

Müşâkînam al cânımı

Yerlere döküb kanımı

Kabul idüb kurbânımı

²⁰¹ Bir seferinde zehirli iğne yapmak istemişler diğeri ise yemekle zehirlenmek istemişler ancak Şeyh Hanımı Huriye hanıma yemeği yemek istemediğini söylemiş dışarıdan yemek istemiştir. Huriye hanım yemek alıp geldiğinde hastaneden verilen yemeğin üzerinin zehir belirtisi olan yeşil renge döndüğünü görmüştür. Huriye Hanım, Sohbet.

²⁰² Kısa zaman sonra Adnan Menderes ile Karaosmanoğulları'nın arası açılmış, Menderes, Karaosmanoğullarını bakanlıktan ve partiden ihraç etmiştir. Hz. Şeyh'in kendisine söylemek istediklerini nihayet anlamıştır ancak artık çok geçtir. Bkz.: Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 97.

Gel de bana dime git git''²⁰³

Şeyh'in, Gaziantep'teki müridlerinin önde gelenleri Manisa'ya gelerek Şeyhin oradan ayrılması konusunda oldukça ısrarcı davranmışlardır. Ancak Şeyh tekraren “mukadderattan kaçmak olmaz” diyerek takdir-i ilahiye teslim olmuştur.

25 Nisan 1952'de (51 yaşında) akşam namazından sonra çiftliğe giderken kiralık yedi katilin kurmuş olduğu pusuya düşmüş, çapraz ateşte kalan Şeyh orada şehit düşmüştür. Hükümet cinayeti sorgulamamış ne savcılık ne de diğer merciler hiçbir tahkikatta bulunmamıştır. Hatta görgü şahitleri savcı tarafından susturulduğu ifade edilmiştir. Şeyh İbrahim Halil Manisa'da Çatal kabristanında metfundur.²⁰⁴

1.7. Halifeleri

Şeyh İbrahim Halil'in halifelerinin biyografisi hakkında yazılı bir kaynak olmaması dolayısıyla, bilgiler genel çerçevede evlatları Cemaleddin Soğukoğlu, halifesi Musa Na'san'ın sohbetlerinden alınarak derlenmiştir.

1.7.1. Şeyh Hanif Arabû

Şeyh, 1929'da Kürt Dağı mıntıkasında bulunan, ilk kez gittiği Duraklı köyünde civarda Hanif isminde bir genç olduğunu ve kendisine getirmelerini istemiştir. Hanif köyde okuma yazması olmayan, çobanlık yapan biridir. Hanif geldiğinde ona “Hanif seni hayvanların çobanlığından alıp insanların çobanlığına getireceğim” demiştir.²⁰⁵ Kürt Dağın'da halkın mürid olmak için şeyhin yanına koştuğu bir süreçte okuma yazma bilmeyen çobanlıkla geçinen bir genci şeyhin kendisinin istemesi ilgi çekicidir.

Şeyh, büyük bir edep ve teslimiyetle bağlanan Hanif'i yanından hiç ayırmamış, ona kısa sürede okuma yazma ve diğer ilimleri öğretmiştir. iki yıl içinde Şeyh'in halifesi makamına yükselen Hanif Efendi, Şeyh'in bulunmadığı zamanlarda müritlere vaaz ve nasihat etmiştir. Şeyh, Türkiye'de gözaltına alındığında Suriye'deki müritlerini kendisine emanet etmiştir. Bir müşkülleri olduğunda ona danışmalarını istemiştir.²⁰⁶

²⁰³ Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şimûs*, 92.

²⁰⁴ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 91; Soğukoğlu, *Hulâsatü 'l-Âdâb*, 22.

²⁰⁵ Soğukoğlu, *Hulâsatü 'l-Âdâb*; Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 92.

²⁰⁶ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*; Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 10.

Şeyh İbrahim Halil Efendi, Şeyh Hanif'in kendisine yazdığı bir mektuba cevaben gönderdiği manzume, onun manevi yetkinliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Sivâ-i Hakk'a meyl etme sana sen kâfisin Hanîf

Derd için Lokman'a gitme sana sen şâfisin Hanîf

Olur bazı vakitler kim girersin câh-ı fetrete

Bu fetretten halasına sana sen vâfisin Hanif

.....

Sen seni vâra terk eyle ki Halil olasın bir gün

Halil beytinde iken sen halkın mutâfısın hanif.²⁰⁷

Hanif Efendi Suriye'de ağalık rejimi ve Fransızlarla yapılan mücadelelerin içinde yer almış, bu mücadeleler neticesinde Şam'da yedi ay hapis yatmıştır. Mahalli İdare ve Hizbu'l Vatan azalarının çalışmalarıyla serbest bırakılan Hanif Efendi²⁰⁸ Naz Uşağı köyüdeyken Fransızlar tarafından satın alınmış jandarma umum komutanı Behiç Hatip tarafından kaçırılmış ve hapse atılmıştır.²⁰⁹ Fransız mahkemelerinde idamla yargılanan Şeyh Hanif müebbet hapis cezasına çarptırılmış, sekiz yıl Fransız hapishanelerinde kalıp türlü işkenceler görmüştür. Fransızlar Suriye'den kovulduktan sonra 1946'da Hanif Efendi ve arkadaşları Fransız hapishanesinden çıkartılmış, Halep halkı ve Hizbu'l- Vatan Azaları tarafından sevgi ve tezahüratlarla karşılanmıştır. Seçimlerde vekil olması konusunda yapılan ısrarlı teklifleri değerlendiren Şeyh Hanif'i, ağalar kendileri için engel olarak görmüş ve onu öldürmek için aralarında anlaşmışlardır. Şeyh Hanif kendisine yapılacak olan suikastı haber almış ve bu durumu Şeyhine yazdığı mektupta bildirmiştir.²¹⁰

²⁰⁷ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 267.

²⁰⁸ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 81; Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, 17.

²⁰⁹ Behiç Hatip kendisiyle görüşmek için izin ister. Müritlerin kuşulanmalarına rağmen Şeyh Hanif Behiç Hatip'i tanıdığı için (Hizbul vatan temsilcileriyle beraber onunla birçok kere görüşmüşlerdir.) ihanet edeceğine ihtimal vermemiştir. Aralarındaki ittifaka güvenerek köye girmelerine izin verir. Behiç Hatip ve köyü saran 200 askeri tarafından gece kaçırılmıştır. Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 80.

²¹⁰ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 83.

23 Haziran 1947 de, Şeyh Hanif, çarşıda esnaf ziyareti yaptığı sırada arkasından vurularak şehit edilmiştir. Şeyh, Manisa sürgününde iken, müteessirane ve hüznün içinde şeyh Hanif'in şehit olduğunu söylemiş ve dört gün sonra Şeyh Hanif'in şehadet haberi gelmiştir.²¹¹

Hanif Efendi, Şeyh İbrahim Halil'in hapis ve sürgün günlerinde hem Suriyedeki hem Türkiyedeki müridlerin sevk ve idaresini üstlenmiş onlarla ilgilenmiştir. Müridlerin harbinde hapse girene kadar Reşid İboyla birlikte savaşmıştır. Şeyh Hanif'in özellikle hapishane günlerinde söylediği manzumeleri olduğu belirtilmiş hatta bir kısmı Musa Na'san tarafından de selendirmiştir ancak bu manzumeler elimize yazılı şekilde ulaşmamıştır.²¹²

1.7.2. Bekir Fehmi Efendi

Doğduğu tarih bilinmeyen Bekir Fehmi Efendi İslahiye'nin İdilli köyünde doğmuş bir zâttır.²¹³ Askeri kökenden geldiği de ifade edilen Bekir Fehmi Efendi Suriye'de ağalar ve Fransızlarla yapılan harplere katılmış, zaman zaman Reşit İbo ile müridlere komutanlık yapmıştır. Pendirek ve Parsana dağı, Bülbül Deresi muharebelerini kumanda etmiştir. Türkiye'ye ilticası sırasında Çorum'a sevk edilmiş, orada zehirlenerek öldürülmek istenmiş ancak yattığı hastaneden kaçarak kurtulmuştur.

Fransızlar ve ağalar tarafından birçok kez yakalanma ve suikast girişiminde bulunulduysa da başarılı olamamışlardır. Şeyh'in Türkiye'de sürgün ya da hapiste olduğu zamanlarda Fransızlarla siyasi görüşmelerde bulunmuştur.

Kendisine manzume yazma izni verilen Bekir Fehmi Efendiye ait manzumelerin bir kısmı *Divan-ı Kenzü'ş-şümûs* adlı eserin sonunda bulunan "Manzûme-i İhvân-ı Halil" başlıklı kısma eklenmiştir. Müridlerin marşını da yazan Bekir Fehmi Efendi, Şeyh İbrahim Halil'den önce 1942 yılında şehit edilmiş ve Şeyh, onun vefatından çok müteessir olmuştur.²¹⁴

²¹¹ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 85.

²¹² Na'san, "Sohbetler".

²¹³ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 22.

²¹⁴ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 92.

1.7.3. Musa Na'san (Fakîru'l-Hak)

1925 yılında Suriye'nin Halep ilinin Afrin ilçesine bağlı bir köyde doğan Musa Efendi, Şeyh'in halifelerinin içinde en genci ve şeyhten sonra hayatta kalan tek halifesidir. Ailesi Kürt Dağı ihvanlarından olan Musa Efendi, küçük yaşlarında Şeyh İbrahim Halil'in sohbet ve vaazlarına katılmaya başlamıştır. Müridlerin Türkiye'ye ilticası sırasında o da ailesiyle Türkiye'ye iltica etmiş -hatta bu sırada açlık ve hastalıktan bir kardeşi vefat etmiş- daha sonra Suriye'ye geri dönmüşlerdir. Şeyh, Manisa'da sürgünde iken şeyhinin yanında kalmıştır. Şeyh Hânîf'in vefatı sonrası Şeyh, kendisine "Fakîru'l-Hâk" künyesi vermiş ve halifesi olarak Suriye'ye göndermiştir. O sıralar 25 yaşında olan Musa Efendi'nin yaşının küçük olması oradaki ihvanlar tarafından garip karşılanmış, 'küçük bir çocuğa mı itaat edeceğiz' serzenişleri olmuştur. Bunun üzerine Şeyh, Suriye'deki ihvanına mektup yazarak manzumen şu hitabı göndermiştir:

Fakîru'l-Hak Nûr-ı Hak'dır Ana uyan nûr olur

Kim ikilikitse Ana Hak yolunda dûr olur

.....

Hil'at-i Halîl'den fakrını fahr eyleyen

*Hak fakîrini hor gören ind-i Hak'da hor olur.*²¹⁵

Suriye'de ihvanların birlik ve beraberliğini tesis konusunda çalışmalar yürüten Musa Efendi'nin şeyhinden aldığı mektupta manzumen şunlar yazmaktadır:

İrdi nazar Pîrimden Allâh'a döndü yönüm

Gel didiler sırrımdan Allâh'a döndü yönüm

.....

Arz-ı merâm ideyim anlamazsan n'ideyim

*Sen gel ki ben gideyim Allah'a döndü yönüm*²¹⁶

²¹⁵ Soğukoğlu, *Kenzü's-şimûs*, 217.

²¹⁶ Soğukoğlu, *Kenzü's-şimûs*, 376.

Musa Efendi “*Sen gel ki ben gideyim Allah’a döndü yönüm*” mısraındaki mesajı almış ve hemen Türkiye’ye gitmek üzere yola koyulmuştur. Ancak Manisa’ya ulaştığında Şeyhi şehiden vefat etmiştir.

Türkiye-Suriye arası devamlı gidip, gelen Musa Efendi, iki taraftaki müridlerle ve Şeyh’in küçük yaşlarda yetim kalan evlatlarıyla ilgilenmeye çalışmış, ancak sınırı pasaportsuz geçtiği gerekçesiyle sınır dışı edilerek bir daha Türkiye’ye girmesi yasaklanmıştır. Yasağın kalkması yirmi sekiz yıl sürmüştür.

1952-1954 yılları arasında müridleri tek tek, köy köy dolaşarak İbrahim Halil Efendi’nin manzumelerini toplamış ve bu faaliyeti 2 yıl sürmüştür.²¹⁷ Musa Na’san Efendi *Divân-ı Kenzü’ş-şümûs* adlı eser için bir lügatçe hazırlamış ve bu lügatçe *Divan-ı Kenz-i Şümûs’un* sonunda yer almıştır. Küçüklüğünden itibaren şeyhin tâlim ve terbiyesinde olması, şeyhinin Suriye’deki faaliyetlerini yakından bilmesi, o dönemdeki yaşanan meselelerin canlı şahidi olması hasebiyle değer arzeden henüz basılmamış olan çalışmamızın da ana kaynağını oluşturan “*Şeyh İbrahim Halil Kimdir*” adlı kitabını da aynı zamanda kaleme almıştır. Şeyhin eserlerinin toplanması, basımı, açıklama ve tahkiki noktasında büyük çaba sarfeden Musa Efendi, Şeyh İbrahim Halil’in manzumelerini sözlü olarak şerh etmiştir. Sohbetlerinden oluşan bu çalışmalar henüz kitaplaştırılmamıştır.

2000 yılında Türkiye’ye tamamen yerleşen Musa Efendi, 16 Aralık 2020 yılında 97 yaşında iken İstanbul’da vefat etmiştir. Manisa Çatal kabristanında Şeyh İbrahim Halil Efendi’nin yanında metfundur.

1.8. Eserleri

1.8.1. Kenzü’l Maarif

Şeyh İbrahim Halil’in itikadî görüşlerini içeren 560 soru ve cevaptan oluşmaktadır. Temel ilmihal bilgileri ve 54 farzı da içeren eser 2004 yılında İsviçre’de Osmanlıca olarak şeyhin oğlu İsmail Hakkı Soğukoğlu tarafından basılmıştır. Transkript ve çevirisini tarihçi, yazar Süleyman Göksu ve araştırmacı yazar Mehmet Davut Göksu (ö.2021)’nin yaptığı eser, 2008 yılında Latin harfleriyle İstanbul’da

²¹⁷ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 9.

basılmıştır. Eserin orijinali ve Musa Na'san Efendi tarafından tashih edilen istinsah nüshası Cemaleddin Soğukoğlu'nun kütüphanesinde bulunmaktadır.

1.8.2. Tulû

İmanın şartlarını, namazın rükün ve şartlarını tasavvufî bir üslupla ele aldığı eseridir. Latin harflerine çevrilerek basılan ilk eseridir. Transkriptini Süleyman Göksu'nun yaptığı eserde ayet ve hadisler çeviri ve meal yapılmadan alınmıştır. Nedeni ise Şeyh İbrahim Halil Efendi'nin "Ayet ve hadisleri Türkçe almıyorum ki, zamanın âlimlerinden uzak kalmayasınız. Gidin bilenlerden sorup öğrenin" ifadeleri olmuştur.²¹⁸ Aynı sistem *Kenzü'l Maarif* eserinde de uygulanmıştır. Eser 1997'de İstanbul'da basılmıştır. Yakın çevresinin belirttiğine göre Tulû eserinin şerhi M. Davut Göksu tarafından yazılmış ancak ömrü vefa etmediği için henüz basılmamıştır. Müellifin kâleme aldığı orijinal nüsha Cemaleddin Soğukoğlu'nun kütüphanesinde yer almaktadır.

1.8.3. Biliş ve Görüşlerim

1915-1920 yılları arasında kendisi 15-20 yaşlarında iken başından geçen bazı hikmetli olayları anlattığı küçük bir risalesidir, hatırat türündedir. Eserin aslı Osmanlı Türkçesidir. Transkript ve çevirisi Süleyman Göksu tarafından yapılmıştır. *Tulû* adlı kitabının sonuna eklenerek basılmıştır.

1.8.4. Divan-ı Kenzü'ş-şümûs

Tasavvufî görüşlerini ve seyr ü sülûk sürecini içeren, 830'dan fazla manzume ve yaklaşık 8 bin beyitten oluşan manzum olarak kâleme alınan eseridir. İçinde Osmanlıca, Arapça ve Kürtçe manzumeler bulunmaktadır. "Eser, tasavvuf tarihinde yazılmış en şümûllu divanlardır biridir. Bu şümül kemmiyet yönüyle böyle olmakla beraber keyfiyet veçhesiyle de böyledir."²¹⁹

Eserin bir kısmı Şeyh İbrahim Halil tarafından yazılmış, bir kısmını ise ihvanı onun ağzından kâleme almıştır. Yazımı 1952 yılına yani vefatına kadar sürmüştür. Halifesi Musa Na'san tarafından toplanması iki yıl sürmüş, 1954'de tamamlanmıştır.

²¹⁸ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 5.

²¹⁹ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, (içinde Mukaddime, M. Davut Göksu), 14.

İlk olarak 1994 yılında Arap harfleriyle İsmail Hakkı Soğukoğlu tarafından İsviçre’de basılmıştır.

Transkript ve çevirisi, M. Davut Göksu ve Süleyman Göksu tarafından yapılan eser, 2001 yılında şeyhin oğlu M. Cemaleddin Soğukoğlu tarafından İstanbul’da Türkçe olarak basılmıştır. Kitabın sonuna Musa Na’san tarafından hazırlanan ve Süleyman Göksu’nun çevirdiği tasavvufi lügatçe eklenmiştir. Manzumelerin bir kısmı M. Davut Göksu tarafından şerh edilerek çeşitli dergi ve radyo programlarında yayınlanmıştır. Bir Türkçe bir de arapça manzumesi sanatçı Ender Doğan tarafından bestelenmiş ve “Dervişane” isimli albümde Ender Doğan tarafından seslendirilmiştir.

Şeyhin toplanan manzumelerde bazı eksik ve kayıpların olduğu düşünülmektedir. Şeyhin *Kenzü’l Maarif, Hülâsatü’l-Âdâb Fî Reddi’s- Serâb* isimli eserlerindeki manzumelerin hepsi *Divan-ı Kenzü’ş-şümûs* isimli esere geçmemiştir. Kayıp olan manzumeler de düşünüldüğünde kitabın hacminin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Eserin şeyh İbrahim Halil tarafından kâleme alının kısmı ve Musa Na’san Efendi tarafından toplanarak yazıya geçirilen ve tashih edilen nüshası Cemaleddin Soğukoğlu’nun kütüphanesinde mevcuttur.

1.8.5. Mebhas-ı Ümmet-i Muhammed

Mukaddime ve Naat-ı Resul ile başlayan ve Ümmet-i Muhammed’in kısımlarını ve bu kısımların vasıflarını anlatan küçük bir risaledir. Transkriptini Süleyman Göksu’nun yaptığı eser, *Divan-ı Kenz-i Şümûs* isimli eserinin sonuna eklenmiştir.

1.8.6. Mühimmât-ı Seyr ü Sülûk

Seyr ü sülûk yolcularına rehber olacak nitelikte yazılmış küçük bir risaledir. Çevirisini M. Davud Göksu’nun yaptığı eser, *Divan-ı Kenz-ü Şümûs* isimli eserin sonuna eklenmiştir.

1.8.7. Hülâsatü’l-Âdâb Fî Reddi’s-Serâb

Tasavvufta tâlibin şeyhine karşı edebi ve kendi günlük hayatında göstermesi gereken edeplerin neler olduğunu anlatmaktadır. Şeyh, eseri genç yaşta vefat eden kardeşi Sâdık’ın dilinden yazmıştır. Eser 1987 yılında oğlu Doç. Dr. Muhiddin

Soğukoğlu tarafından İstanbul'da basılmıştır. Eserin müellif el yazmasına ulaşılammıştır ancak müellifin üzerinde düzeltmeler yaptığı matbu nüsha Muhiddin Soğukoğlu'nun kütüphanesinde mevcuttur.

Bu eserlerin dışında “*Ma'rifetü'l-Enbiyâ*” isimli bir eseri *Kenzü'l Maarif* 'te zikretmiş ancak eser bulunamamıştır.²²⁰ Şeyh İbrahim Halil'in eserleri kâleme aldığı tarihler hakkında net bilgi sahibi değiliz.

²²⁰ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 7.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYH İBRAHİM SOĞUKOĞLU'NUN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

A- HÜLASÂTÜ'L-ÂDÂB ADLI ESERİNDE YER ALAN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Şeyh İbrahim Halil'in tasavvufî görüşlerine yer vereceğimiz çalışmamızın ikinci bölümü kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır. İlk kısım Şeyh İbrahim Halil'in hayatta iken basılan tek eseri olan *Hülasâtü'l-Âdâb Fî Reddi's-Serab* adlı eseri temel alınarak hazırlanmış ve *Kenz-i-Şumûs* eserinden manzume örnekleriyle geliştirilmiştir. Bazı yerlerde manzumeler olduğu gibi verilmiş bazı yerlerde ise sadece şerh ve açıklamasına yer verilmiştir. Tasavvuf geleneğinde yer alan konuların ele alındığı bölümde; tâlibin müridine, nefesine, çevresindeki insanlara karşı uyması gereken âdâba yer verilmiştir. İlk dönem klasik eserlerdeki edep tanımları ve edep konusundaki görüşler de kısaca ele alınarak müellifin *Hulâsatül Âdâb Fî Reddis-Serâb* adlı eseriyle bir bütün halinde verilecektir.

İkinci bölümün ikinci kısmında müellifin *Tulû* adlı eseri temel alınmış ve *Kenzü'l-Maarif* isimli eserden konuyla ilgili alıntılar yapılmıştır. Tasavvuf klasiklerinden yapılan alıntılarla konu geliştirilmeye çalışılmıştır.

1. Edebe Ait Kavramsal Çerçeve ve Âdâbın Unsurları

Cismaniyetten çıkıp, hayvaniyetten sıyrılarak kalp ve ruhun hayat mertebesine yükselmesi ve güzel ahlakı konu alan tasavvuf, insanın zihni tefekkür ve fiili amellerini saflaştırmayı ve edeplendirmeyi amaçlar. Bu anlam zenginliği ve manevi derinliğiyle “edep” kavramı, tasavvufun temel ıstılahları arasında yer almaktadır.

Sözlükte “güzel ahlak, incelik, münasip tavırlar, zarafet, takdir, nezaket, hicap, hayâ” gibi anlamlara gelen edep kavramının çoğulu “âdâb”tır.²²¹ Kur'an-ı Kerim'de “edep” kelimesi geçmemekle birlikte “ahlak” kelimesinin kökü olan “hulk” kelimesi geçmektedir. Hadislerde ise “edep ve âdâb” kavramları yer almaktadır. Bu kavram erken dönemden itibaren dini literatürde kullanılmaya başlanmıştır. Fıkıh kitaplarında farz, vacip, sünnet başlıklarından sonra “âdâb” başlığı açılmıştır.²²² Kur'an-ı Kerim'de “ibadet ve muamelat” konularının yanında “ahlak ve edebe dair” konular

²²¹ Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 83.

²²² Mustafa Çağrı, “Edep”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1994), 10./412.

bulunmaktadır. Nitekim Hz. Aişe'ye peygamberimizin ahlakı sorulduğunda “*Onun ahlakı Kur'an'dır*”²²³ demiştir.

Edep, tasavvuf yolunun temel rükûnlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Hz. Ali (ö.661) ise; “Edebin ne kadar önemli olduğunu bilseydiniz, Allah'tan rızık yerine edep isterdiniz.” sözüyle edebin önemini vurgulamıştır.²²⁴ Abdullah b. Mübârek (ö.797)'in nefisini bilmek²²⁵ şeklinde tanımladığı edep için İbn-i Atâ (ö.922) “Ameli güzelleştiren hususlar üzerine durmaktır.” demiştir.²²⁶ Ebu Hafs Haddâd (ö.874) “Tasavvuf tümüyle edeptir.”²²⁷ diyerek konuyu özetlemiştir. 13. yy. sûfîlerinden olan Abdurrezzak Kâşânî (ö. 1335), edebi “müridin ifrat ve tefrit arasında orta bir yol tutması, ifratla tefrit arasındaki sınırı korumasıdır.” şeklinde tarif etmiştir.²²⁸

Sûfîlerin uymak zorunda oldukları kurallara “âdâb ve erkân”, “âdâb-ı tarikat”, “âdâb-ı sûfiyye” gibi isimler verilmiştir. İlk dönemden itibaren âdâb konusunda “*Kitâbu'l-Âdâb, Tezhîbü'l-Ahlak, Mekarimu'l-Ahlak*” vb. başlıklı müstakil kitaplar yazılmıştır. Bunların bir kısmı sohbetin, bir kısmı şeyhliğin, bir kısmı da müridliğin âdâb ve görgü kurallarını anlatmaktadır.

Şeyh İbrahim Halil, müridlerin uyması gereken edep kurallarını anlattığı “*Hulâsatü'l-Âdâb Fi Reddi's-Serâb*” adlı eserinde “Bizi şeriat-ı mutahhara edepleri ile edeplendiren Allah'a hamd olsun” ifadelerinden sonra edebi şu şekilde tanımlamıştır: “Edep üç harftir ki; Bunlardan “elif” harfî, Refik-i Âlâ' ya, “dal” devlet-i uzma'ya, “be”, Zât-ı Bâri hazretlerine vâsıl olmaya ve bu suretle tüm saadetleri kendinde toplamaya işarettir.”²²⁹ Ahlâk-ı hamîde ve edebi “dinin ruhu”²³⁰ olarak vasıflandıran müellif, Tulu' isimli eserinde “Allah ruhsuz hiç bir şey yaratmadığı gibi ruhsuz olan bir

²²³ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Müsâfirîn 139 .

²²⁴ Eş-Şerif er-Radî, *Nehcü'l Belâğâ*, çev.: Prof. Dr. Adnan Demircan, (İstanbul: Beyan yay., ts.), 48.

²²⁵ Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif Tasavvufun Esasları*, haz.: Hasan Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz (Vefa Yayıncılık, 1990), 354; Ebu'l-Kâsım Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle*, haz. Süleyman Uludağ (Dergah yay., 2003), 371.

²²⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 372.

²²⁷ Ali b. Osman Cüllâbî Hucvîrî, *Keşfu'l-mahcûp Hakikat Bilgisi*, haz.: Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yay., 1996), 481.

²²⁸ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, trc.: Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 46.

²²⁹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 48.

²³⁰ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 117.

şeyi de kabul etmez” demiştir.²³¹ Şeyh İbrahim Halil’in görüşleri ışığında; Allah ruhsuz olanı kabul etmeyecekse, dinin ruhu da edep ise o zaman edebın insan için bir tercih değil, uyması gereken bir zorunluluk olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim müellif edebi fitri bir gereklilik ve zorunluluk olarak gördüğünü terbiyenin ilk insanla, ilk peygamberle başladığını ifade ettiği manzumesinde daha net ortaya koymaktadır.

Başladı terbiyeye Âdem'de Rabbi'l-âlemîn

*Şân-ı Rabb-ı merbûb terbiye kul olmak şânı senin*²³²

Beyitte “terbiye eden” anlamındaki “Rab” sıfatının Allah’ın bir şânı olduğunu, insanın şânının ise terbiye ile kulluğa ulaşmak olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Hz. Muhammed; “*Beni Rabbim terbiye etti, terbiyemi de pek güzel kıldı.*”²³³ buyurmuştur. Sühreverdî (ö.1234) bu konu hakkında “Allah insanı, salâh ve fesadı; iyi ve kötüyü kabule istidatlı olarak yaratmış ve onu edep ve güzel ahlâka lâıyk kılmıştır.”²³⁴ demiştir. Edebe riayet güzel ahlakın temelidir. İnsanın iyi güzel ahlaklı olması fitratının icabıdır dolayısıyla edep insanlığın temel düzeyde bir gereksinimidir.

Edepten mahrum olmanın tüm saadetlerden uzak kalmak, edebe riayetın ise gerçek saadet ve kemâlât-ı insaniyeye ulaşmak olduğunu ifade eden Şeyh İbrahim Halil, şeriattaki helal ve haram kavramları ile tarikattaki edep ve hilaf-ı edep kavramlarını kıyaslamaktadır. Buna göre edep, şeriattaki helal kavramını, hilaf-ı edep de haram kavramına işaret etmektedir. Müellifin bu görüşü ilk dönem sûfileriyle de örtüşmektedir. Kuşeyrî (ö.1072)’nin ifadesine göre, edebi olmayanın ne şeriati, ne imanını de de tevhidi vardır.²³⁵ Sehl b. Abdullah (ö.896) ise nefsinı edeple mağlup eden kişinin ancak Allah’a ihlasla amel edebileceğini ifade etmiştir.²³⁶ Abdullah b. Mübarek, ‘edebi küçümseyen, sünnetlerden mahrum kalmakla cezalandırılır, sünneti küçümseyen farzları ihmal etmeye başlar, farzları küçümseyen mârifet-i ilahiden mahrum olur.’ demiştir.²³⁷

²³¹ İbrahim Halil Soğukoğlu, *Tulû*, Haz.: M. Davud Göksu (İstanbul: Albatros Ajans, 1997), 55.

²³² Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 328.

²³³ Celaluddîn Suyûtî, *Camiu’s-Sağır*, 1/12.

²³⁴ Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, 342.

²³⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 372.

²³⁶ Ebu Nasr Serrâc, Tûsî, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, haz.: H. Kâmil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk, 1996), 152.

²³⁷ Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, 346; İzzeddin Kâşânî, *Misbâhu’l-Hidâye ve Miftâhu’l-Kifâye*, çev.: Hakkı Uygur, (İstanbul: Kurtuba, 2010), 204.

Peygamber efendimiz; “*Güzel edep imandandır.*”²³⁸ buyurmuştur. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere kulluğun gereği olan farzlar sünnetler gibi amellerin ve bu amellerin temeli olan tevhide ve ihlase ulaşabilmenin yolu edepli olmaktan geçmektedir.

Müellifin *Divan-ı Kenzü’ş-şümûs adlı* eserinde “edep” üzerine yazılmış müstakil bir manzumesinin olması “edep” mefhumunu tasavvufî açıdan ne denli önemli ve vazgeçilmez bir unsur olarak gördüğünün ifadesidir:

Edepten mahrûm olan Mevlâ'ya kul olur mu?

*Sûretle şekle kalan hâr acep gül olur mu?*²³⁹

Allah’ın rızasını kazanmada, kul olma yolunda önemli bir merhale olan edebî sadece surette değil sirette de olması gerektiği anlatılmaktadır. Eserlerinde edep bahsine oldukça geniş yer veren müellif, “Tarikatların cümlesinin esası edeptir.” beyanı ile tâlibin başlangıçtan sona kadar edepten ayrı kalamayacağını açıklar.²⁴⁰ Bu konuda hicri 5. asırda yaşayan ilk dönem sûfilerinden Ebû Ali Dekkâk (ö. 1015) “Kul ibadeti ve taati ile cennete, ibadet ve taattaki edebî ile Allah’a vâsıl olur.” demiştir.²⁴¹ Sülemi ise sûfiye gereken şeyin nefsinde önce edebî daha sonra ahlakî alıp uygulamasıdır diyerek bunlara uyulursa Allah’ın yüce halleri ihsan edeceğini beyan etmiştir.²⁴²

Seyr ü sülûkuna devam etmek isteyen mürid edebî nasıl olması gerektiğini öğrenmeli ve ona göre davranmalıdır. Çünkü edebe riayet etmeyen dervişi mürşid kabul etmez. Ebu Ali Dekkak; “Edebe riayet etmeyi kovarlar. İçeride bîedep davrananı kapıya gönderirler, kapıda edepsizlik eden hayvanlara bakmaya ahıra gönderirler.”²⁴³ dediği hususu Şeyh İbrahim Halil manzumen şöyle ifade etmiştir:

Anları görmek Hudâ'ya vaslın ibtidâsıdır

*Bî-edeppler tard olur hiç eyleme vehmi sana*²⁴⁴

²³⁸ Müslim, İman 59; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, el-Câmiu’s-Sahîh (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), İman, 7.

²³⁹ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 542.

²⁴⁰ Soğukoğlu, *Hulâsatü’l-Âdâb*, 49.

²⁴¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 385.

²⁴² Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Sülemî Risaleleri*, çev.: Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 14.

²⁴³ Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, 347; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 373.

²⁴⁴ Soğukoğlu, *Hulâsatü’l-Âdâb*, 48; Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 75.

Mürşidin huzurunda bulunmak Allah'a ulaşmanın başlangıcıdır. Ancak edebe riayet etmeyenler, huzurda kalamayacağı için boş yere Allah'a kavuşma ümidine ve hayaline girmemelidir. Bu yönüyle edep, bidayetden nihayete kadar müridin asla vazgeçemeyeceği erkân ve usuller arasında yer almaktadır.

Bir hoş kâr imiş bildim şimdi ben kâr-ı edep

*Gülistân imiş meğer sâlike nâr-ı edep*²⁴⁵

Dizeleriyle başlayan “edep” redifli manzumesinde müellif; edebın maddi ve manevi faydasını edebe riayet etmesi sonucunda kavradığını, edebe uymak için gayret ve tahammül gösterme zorluğunun ve yakıcılığının kişiyi zihnen ve kalben gül bahçesine dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Edebin kişinin kalbini yumuşatacağını ifade eden müellif, “usulsüz vusul olmaz” sözü mucibince edebın, kulu Mevla'sına kavuşturacağını ve ona yokluk sırlarını öğreteceğini manzumen ifade etmiştir.

Tasavvuf literatüründe zâhir ve bâtın olmak üzere iki türlü edepten söz edilmektedir. Bir tâlibin mürşid huzurunda ve diğer zamanlarda ameli bakımdan uyması gereken kurallar manzumesi onun zâhirdeki edep sorumluluğudur. Huzurda veyahut diğer zamanlarda duygu, düşünce ve hayal bakımından zihnine ve kalbine edebe mugayir bir şeyin girmesine izin vermemesi ise onun bâtınî edebidir. Tâlibin beden edebe riayeti de kalben ve zihnen taşıdığı itikat ve teslimiyete göre şekillenecektir. Bu anlamda iç dünyada sahip olunmayan inanç ve teslimiyetin zâhirde gösterilmesi de mümkün olmayacaktır. Bu yönüyle zâhir ve bâtın edebın bir bütün olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Dolayısıyla her tâlip, mürşidin hakikatine vukûfiyeti ölçüsünde inanacak ve kazandığı yakîn derecesine göre mürşidine edep gösterebilecektir.

Zâhiri edep tasavvufun temelidir. Amaç ameli, riyadan yani münafıklıktan korumaktır. İkincisi bâtını edeptir. Bu da kalbin durumuyla alakalı olup kalpteki şehvet, itiraz, irade zayıflığı gibi arızaları temizlemektir.²⁴⁶ Nitekim kalbi edeplendirmek tasavvufî terbiyenin nihai amacı olan ârifliğin vasfı sayılmıştır. İlk dönem sûfîlerinden olan Zünnun-ı Mısırî (ö. 859), arifin edebi tüm edeplerden üstündür, çünkü onun iyiliği kalbini edeplendirmiş olmasındandır, demiştir.²⁴⁷ Sülemî (ö.1021) ise “Allah ile zâhir ve

²⁴⁵ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 48.

²⁴⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2009), 181.

²⁴⁷ Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*, 352.

bâtında edebe göre muamele de bulunmaktır”, şeklinde değerlendirmiştir.²⁴⁸ Sühreverdî (1234), edebi zâhir ve bâtın terbiyesi olarak tarif ettikten sonra kulun müeddep olabilmesi için hem zâhirini hem bâtınını terbiye etmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁴⁹

Şeyh İbrahim Halil, edebın yalnızca zâhirden ibaret olmadığını, zâhiren mürşid serbest davransa bile ona karşı hem zâhir hem bâtın edebın asla terk edilmemesi gerektiğini ifade eder.²⁵⁰ Edep sadece bedenle yapılan bir amel olmayıp duygu, düşünce ve fikir boyutuyla da bütün olarak değerlendirilen bir olgudur. Müellif, ulaşılmak istenen hedefi; beden, kalben ve zihnen kemal-i edebe sahip olmak ve ikisini tevhid edebilmek olarak belirlemiştir. Edebın sonucunda zâhir ile bâtın birleşir. Zâhirle bâtın birleştirememek ise müridin seyr ü sülûkte ilerlemesine engeldir.²⁵¹ Naşbendî şeyhlerinde Alâaddîn Attar’ın halifelerinden olan Seyyid Şerif Cürcanî (ö.1413) ise sûfilerle paralel olarak tasavvufu; zâhiri ve bâtınî manada şeriat âdâbına vakıf olmaktır, şeklinde tanımlayarak âdâb sayesinde tâlibin zâhirde olan hükümleri bâtında, bâtınî hükümleri de zâhirde göreceğini söylemektedir. Bu iki rü’yetle edeplenmiş kimse için kemal hâsıl olur, düşüncesi müellifin düşüncesiyle örtüşmektedir.²⁵² Kâşânî, müeddep olmak isteyen ve talebinde doğru olan sâlikin zâhir ve bâtınını daima kötülük ve çirkinliklerden temizlemesi gerektiğini söyleyerek edebın zâhir ve bâtınını arındırmak olduğunu ifade eder.²⁵³ Tasavvuf tarihi boyunca müellifin de içinde bulunduğu sûfilerin edebi sadece zâhirden ya da bedenın bir takım hareketlerinden ibaret değerlendirmemiş bilakis insanın iç dünyasını edebıyla bütünleştirerek zâhiri ve batını edep olarak çift yönlü değerlendirmişlerdir.

Şeyh İbrahim Halil, Allah’a vâsıl olmak isteyen kişinin bu çift yönlü edebi önce Rabbine sonra mürşidine ve yol arkadaşlarına göstermesi gerektiğine dikkat çekmiştir:

Dünyâda hem uhrâda hem de ind-i Mevlâda

*Mu'teber vesîledir kulda âsâr-ı edeb*²⁵⁴

²⁴⁸ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 487.

²⁴⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 343.

²⁵⁰ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 49.

²⁵¹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 49.

²⁵² Seyyid Şerif Cürcanî, *Ta'rifat Tasavvuf Istılahları*, çev.: Abdulaziz Vecdi Tolun (İstanbul: Litera, 2014), 103.

²⁵³ Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye*, 201.

²⁵⁴ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 75.

Üzerinde edepten eser bulunan kulun, hem dünyada hem ahirette hem de Allah'ın huzurunda muteber olacağını belirterek Allah'a karşı edebi; "Allahtan gayrısını anmamak, ondan gayrısını nazar-ı dikkate almamak" şeklinde tanımlamış ve bu durumu manzumen şöyle ifade etmiştir:

Zevk ü tarab ile zikr it mezkûr gayrı terk it

*Âdâb-ı Hakk'ı derk it olmayasın zulmânî*²⁵⁵

Allah'ı zevk ve sevinçle zikredip O'ndan gayrıyı terk etmelisin. Hakk'a karşı bu edepleri gözetmez, idrak etmezsen zulmet ve karanlıkta kalırsın. Müellif, Allah'tan başkasını anmanın mâsivâyı zikretmek anlamına geleceğini, bu durumun kişiyi zulmet ve karanlıkta bırakacağını ifade etmiş, bunun yerine zevk u sefa ile Allah'ı zikredip anmak gerektiğini vurgulamıştır. Buradan anlaşılan odur ki; âdâbın en üst mertebesi, kulun zaruret dışında zâhiren ve bâtınen mâsivayla meşgul olmaktan hayâ etmesi gerektiğidir.²⁵⁶

Kişi Allah'ın hidayetine pir aracılığıyla ulaşabilecek ve ancak edepte üstün olanlar mürşidin manevi yardımını bulacaktır.

Pîr yüzündendir hidâyet-i Rahmân ey Halîl

*Edebde mâhir olan buldular ma'rifetî.*²⁵⁷

Müridin, kemâl-i himmetle hidayete erişebilmesi, ancak mürşid gönlüne girmesi ile mümkün olacaktır. O da edep ve hizmete tam riayetle gerçekleşmektedir. Mürşidin gönlü sâlihlerin kıblesi sayıldığından müridin o gönülde yer alması yüksek bir makama nail olma anlamına gelmektedir.

Müellif, edebın dinin ruhu ve esası olduğunu ve bunu da insanın yaratılışının bir ihtiyacı ve neticesi olduğunu ifade ederek edebi tasavvufî anlayışın, terbiyenin temeline yerleştirmiştir. Hakk'a vâsıl olma yolunun ancak edepten geçtiğini ve edebın sadece zâhiri bir takım düzenlemelerden ibaret olmayıp insanın iç dünyasının da tanzimine delalet ettiğini söylemiştir. Klasik manada tüm tasavvuf tarihinde olduğu gibi zâhiri ve bâtınî edebi iki temel boyutta değerlendirmiştir.

²⁵⁵ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 502.

²⁵⁶ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 75.

²⁵⁷ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 525.

Eserlerinde edepten sık sık dem vuran müellif *Hülâsatü'l-Âdâb*'da dervişin Allah'a, mürşidine göstermesi gereken edeplerden bahsetmiş, ancak tekke âdâbından bahsetmemiştir. Yaşadığı kurtuluş savaşı yılları ve cumhuriyet döneminde tekkelerin faaliyetlerinin resmi olarak yasaklanması ve hayatını savaş meydanlarında, dağlarda, sürgün ve hapislerde geçirmesi nedeniyle zâhiri bir tekke kurma imkânı olmadığından tekke âdâbına yer vermediğini düşünmekteyiz. Ancak bu konu hakkında Musa Na'san Efendi sohbetlerinde şeyhin kendi ifadesiyle 'âlem-i irşattan çok âlem-i cihada geldiğini ve dolayısıyla 'cihadı, tekkeden üstün tuttuğunu' ifade etmiştir.²⁵⁸

1.1. Tâlib Mürşid İlişkisi

Şeyh İbrahim Halil'in mürid mürşid ilişkisine dair belirttiği âdâb kurallarında daha çok tâlibin şeyhine karşı göstermesi gereken edeplerden söz etmiştir. Bu başlık altında mürşidi ziyaret, mürşidle sohbet, mürşide hitab, mürşide ikram, mürşide itaat, çile gibi konularda gösterilmesi gereken edep kurallarına değinilecektir. Tâlibin mürşidden azami istifade edebilmesi için bu âdâb kurallarına çok dikkat etmesi gerekmektedir. Bu nedenle olsa gerek şeyhin hayatta iken basılan tek kitabı edeple ilgili olan kitabıdır. Yola giren tâlibin ilk öğrenmesi gereken edep olduğu konusunda sûfiler hemfikirdir diyebiliriz. Müridin mürşide karşı edebine geçmeden önce mürşid, mürid, irade kavramlarına ve mürşidin gerekliliğine kısaca değinilecektir. Zira bu konular ilk dönemden itibaren tasavvuf eserlerinde işlenmiştir

1.1.1. Mürşid ve Gerekliliği

Mürşid kelimesi "rehber, doğru yolu gösteren, kılavuz, uyaran, irşâd eden" gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁹ Yaşlı kimse anlamındaki "şeyh" sözcüğü "mürşid" kelimesiyle eş anlamlıdır. "Şeyh" kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de sözlük anlamıyla geçerken, "mürşid" kelimesi Kehf suresinde "veliyen mürşidâ" doğru yolu gösteren kılavuz anlamındadır.²⁶⁰ Kur'an-ı Kerim'de "mürşid" sözüyle ilgili "irşad eden, doğru yolu gösteren" vasfının kullanılması "mürşidliğin" ilahi beyanla tasdik altına alındığını

²⁵⁸ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 7.

²⁵⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 455.

²⁶⁰ Casim Avcı, "Şeyh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yay., 2010), 39/49.

göstermektedir. Tasavvuf ekollerinde “Sadıklarla beraber olun.”²⁶¹ “Allah’a ulaşmak için vesile ittihaz edin”²⁶² ayetleri mürşid i kâmillere işaret ettiğini ifade dilmektedir.

Tasavvufî terim olarak tarikatın başındaki kişi anlamına gelen “mürşid” kavramı yerine aynı manaya gelen “postnişin, şeyh, seccâdenişîn” ifadeleri de kullanılmıştır.²⁶³ Tasavvuf literatürüne göre “Mürşid-i âzâm” Hz. Muhammed’dir. Diğer mürşidler, O’nun manevi mirasını elde etmeyi başarmış kişilerdir.²⁶⁴ Mürşidin haiz oluşu irşad makamı Allah’a davet noktasında peygamber vekilliğinin en üst derecesidir. Seyyid Şerif Cürcânî’ye göre mürşid, insanları dalaletten tarik-i müstakime götüren kişidir.²⁶⁵ Nitekim Kuşeyrî, bir şeyhten edep öğrenmek mürid üzerine vaciptir, diyerek Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 848)’nin “Mürşidi olmayanın imamı şeytandır.”²⁶⁶ sözünü nakleder. Mürşid, “dinin hükümlerini talebelerinin kalbine takrir eden kişi”²⁶⁷ şeklinde ifade edilmiştir.

Müellife göre Cebrail (as.) Hz. Muhammed’e rehberlik ederek bir nevi mürşid vazifesi görmüştür. Bu durum ümmetinin de Hakk’a rehbersiz vâsıl olamayacağını en açık göstergesidir.

Ol Ahmed'in mürşidi

*Hak'tan Cebrâil idi.*²⁶⁸

Şeyh İbrahim Halil, divanında “şeyh, mürşid, insan-ı kâmil” mefhumlarına geniş yer vermiştir. Mürşidi; bazen şefkatli bir babaya (her ne kadar mürşide ‘baba’ diye hitap edilmesini tasvip etmese de), çoğu zaman mâhir bir hekime²⁶⁹, nefs-i emmâreyi öldüren bir cellada, kibrit-i ahmer’e, şâh-ı merdân-ı Hudâ’ya²⁷⁰ benzetmiştir.

²⁶¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu* (Ankara, 2009), et-Tevbe 9/119.

²⁶² el-Mâide 5/35.

²⁶³ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 455.

²⁶⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 455.

²⁶⁵ Cürcânî, *Ta'rifat*, 89.

²⁶⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 483; Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 133.

²⁶⁷ Eraydın Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1994), 118.

²⁶⁸ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 88.

²⁶⁹ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 5, 31, 204, 402, 493.

²⁷⁰ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 53.

Şeyh İbrahim Halil tarikat yolunun bilinmez gizliliklerle dolu olduğunu bu yüzden mürşidi rehber edinmeden sülûk edilemeyeceğini söyler. Tarikat yolunun tecrübe edilmeden bilinmeyeceğini belirten müellif şu beyiti söylemiştir;

Durmaya mürşidsiz hem yol gitmeye rehbersiz o

*Zîrâ kütüb okumakla fehm idemez seyrüden.*²⁷¹

Kitap okuyarak ruhun yolculuğunun bilinmeyeceği ve bizzat insanın kendinde idrak etmesinin gereği vurgulanmaktadır. Müellif sadece kitap okumakla seyr ü sülûk yolculuğu yapılamayacağını bir başka manzumesinde “Bin cilt kitap şerh eylesem bir manayı bilmez bilmez.”²⁷² sözü ile de teyit etmektedir. Hakikate dair idrak pencereleri açılmadan, gayriyyet perdeleri yakılmadan, hakikatin idrak edilemeyeceğini belirtir ve bilmenin, aynel yakîn ve hakkal yakîn mertebelerine işaret eder. Yani ‘Hakk’a ve hakikate bizzat şahit olmak anlamında “*Rabbimiz! İndirdiğin kitaba inandık ve gönderdiğin peygambere uyduk. Artık bizi gerçeğe şahitlik edenlerle birlikte yaz.*”²⁷³ ayetine atıf vardır.

Şeyh İbrahim Halil manzumelerinde, Allah’a kul olmayı öğrenebilmek için önce gerçek bir kula uymak gerektiğini ifade etmiştir. Allah’a ulaşmak, O’na varmak isteyen kulun o yolları bilen bir rehber ihtiyacı olduğunu dile getirir. Tâlibin bu yolculuğa çıkmadaki gayesi, taklidi imandan tahkiki imana geçmesi, imanın hakikatine ulaşmasıdır. Tüm bunlar için manevi rehber mürşit gereklidir. Zâhir ve bâtında Allah’a ulaşmayı dert edinenin dermanı mürşidin elindedir. O mürşidler öyle kimselerdir ki, onların sâliklerin hidayetinden başka muradları yoktur. Hak ehlinin amacı Hakk’a gitmek isteyenlere rehberliktir. Çünkü o yola gidip hidayete erişerek irşâda memur bir seyr ü sülûk rehberi olarak geri dönmüşlerdir.

Onlar gerçek müridlerine karşı iki cihanda da vefakârdır. Onların her sözü Hak muradı üzeredir ve müride rahmettir. Kendilerinden bir söz icat etmezler. Tâlibin sıdk ile şeyhine bağlanması onun emrine uyması dertlerine devadır. Onun verdiği virdler, zikirler tâlip için koruyucu kaledir.²⁷⁴

²⁷¹ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 406.

²⁷² Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 225.

²⁷³ Âl-i İmrân 3/53.

²⁷⁴ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 120,30.

1.1.2. Mürid ve İrade

Mürid, sözlükte “irade sahibi, dileyen” manasındadır. Sûfi ıstılahında “iradesi olmayan, iradeden soyutlanan kimse” demektir. İradesini Hakk’ın ve şeyhinin iradesine teslim etmeyen tâlibin ‘Allah’ı isteme’ davası batıl sayılmıştır.²⁷⁵ Müridden beklenen tüm mâsivâdan kendisini soyutlamak, dünyevi muradını gerçekleştirebilecek iradeye, güce sahipken onlardan uzaklaşmaktır. Hakiki mürid; iradesini Hakk’ın iradesine teslim eden, kendi iradesini yok eden kişi olarak tanımlanmıştır.²⁷⁶ Tasavvufi ıstılahta irade, nefsi arzularından kurtulmak, Allah’ın emirlerine razı olmaktır.²⁷⁷ İlk dönem sûfilerinden Vâsiti (ö.932), nefsi arzularını ve kendi iradesini ortadan kaldırarak Hak Teâlâ’yı irade etmesini müridliğin ilk makamı olarak ifade etmiştir.²⁷⁸ Allah’a gitmeye niyet edenlere verilen ilk isimdir. Sûfilere göre “İradesinden sıyrılıp çokmayan kimse mürid olamaz.”²⁷⁹ Cüneyd; iradede ulaşılan sonunun, kişinin içini ve dışını maddi manevi kirlilerden temizlemesi şeklinde belirlemiştir. “Mürdidin iradesi temiz olursa safasının da temiz olacağını ve bundan dolayı ona sûfi dendiğini ifade etmiştir”²⁸⁰

Müridin her yönden iradesini şeyhine teslim etmesine, şeyhte fâni olmak (fenâ fi’ş-şeyh) denir. Bu, Allah’ta fâni olmanın (fenâfi’llâh) ilk basamağıdır.²⁸¹ Fenâ fi’ş-şeyh müridin iradesini gayretini, aşkını şeyhinde temerküz etmesidir.

Sûfiler iradeyi “alışkanlık ve âdetleri terk etmek” olarak nitelendirmişlerdir. İrade, halkın alışkanlıklarına ve nefsin gafletine uymayıp Hakk’a giden yolları bulmaktır.²⁸² Diğer bir deyişle mürid, genel alışkanlıkları bırakan kendisini Rabbine veren kişi olmalıdır. Müridin alışkanlıklarını bırakarak Hakk’ın iradesine göre hareket etmesi, ilahi irade karşısında kendi istek ve taleplerinden fani olması gerekmektedir. Bu da ancak şeyhe edeple bağlanma ve teslimiyetle olabilmektedir.

²⁷⁵ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 499; Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü* (İnsan Yayınları, 2013), 1037; Cürcânî, *Ta’rifat*, 182.

²⁷⁶ Mustafa Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 1037.

²⁷⁷ Cürcânî, *Ta’rifat*, 72.

²⁷⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 285.

²⁷⁹ Kuşeyri, *er-Risâle*, 283.

²⁸⁰ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, 14.

²⁸¹ Avcı, “Şeyh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yay. 2010), 39/49.

²⁸² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 283.

“*Ey iman edenler nefsinizi ve ehlinizi ateşten koruyun.*”²⁸³ ayetini İbn Abbas (ö.687) tefsir ederken ailenin ve çocukların cehennemden kurtuluşunu onların edeplendirilmesine, terbiye edilmesine bağlamıştır.²⁸⁴ Müridin ikinci doğumu diyebileceğimiz manevi doğuşuna vesile olması nedeniyle manevi baba konumunda olan mürşid-i kâmillerin müridleri ile olan münasebetlerini de bu bağlamda değerlendirebiliriz. Tâlip iradesini şeyhine bırakarak bir nevi nefsi ile kendisi arasında şeyhinin hakemliğini kabul etmiş olur. Mürşidi sayesinde nefsinin kendisine kurduğu tuzaklara karşı uyanık olur. İradesini şeyhine teslim ederek her işinde onun tasarrufunu kabul etmiş olmaktadır.

Şeyh İbrahim Halil, bir mürşide biat eden kişinin nefesine bu durumun başlangıçta ağır geldiğini ifade etmiştir. Çünkü bir kâmile bağlanan kişiye dört düşman (a'day-ı erbaa) denilen “nefis, şeytan, dünya, heva” topluca hücum eder. Tâlibin mürşidi ile bağlantısı sağlam olduğunda bunların hepsiyle mücadele edebilir. Müellif, dervişin şeyhi karşısındaki durumunu güneş karşısında otların durumuna benzeterek şöyle misal getirir: Yeşil otlar, güneşi gördüklerinde yanacaklarından endişe eder, güneş gidince rahatlar. Hâlbuki büyümek, çiçek açmak için güneşin sıcaklığına ihtiyaçları vardır.²⁸⁵ Bu benzetme Ebu Ali Dekkak'ın benzetmesiyle aynı sonuca ulaşmaktadır. Dekkak; doğada kendi kendine biten ağacın yaprakları olacağı, ancak meyve veremeyeceğini ifade ederek, şeyhi olmayan müridin durumunu da bu meyvesiz ağaca benzetmiştir.²⁸⁶

Şeyhi rehber edinmeden Hakk'a vâsıl olacağını vehmeden kişi, nefis ve şeytanın hileleri karşısında savunmasız kalır. Nefsin insan üzerindeki hileleri Hayber kalesi gibi çok zorlu, çetin ve kavîdir. Bu hile ve desiselerle mücadele etmek için ilmin kapısı Hz. Ali gibi bir mürşide ihtiyaç vardır.

Hayber-i nefsi koparmağa gerektir Ali

*Gibi ilim kapusu, gayrısı koparamaz.*²⁸⁷

²⁸³ et-Tahrîm 66/6.

²⁸⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 147; Serrac, *el-Lüma*, 194; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 444; Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 480.

²⁸⁵ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 221.

²⁸⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 483; Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 123.

²⁸⁷ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 221.

Sonuç olarak mürşid yol gösteren kılavuz, mürid ise bu kılavuza uyan yolcudur. Gidilecek olan yol Hakk'a gidilen yoldur. Mürşid, bu yolda gidebilmek için daha önce oralardan geçmiş, yoldaki tehlikeleri zorlukları bilen yavuz bir kılavuzdur. Yola çıkıldığında artık geri dönülmez. Ya da mürşid, bir hekim, mürid ise nefis, şeytan ve hevasının zehirleriyle zehirlenmiş bir hastadır. Tedaviye ihtiyacı vardır. Tedavi olmaması onu helake götürür. Şifa için tedavi sürecinin zorluklarına katlanması gerekmektedir. Her halükârda Hakk'a vâsıl olmayı dileyen kişi için mürşidin rehberliği bir zorunluluktur.

1.1.3. Mürşidi Ziyaret

Mürşidi ziyaret esnasında gösterilmesi gereken edep, tâlip için oldukça önemlidir. Zira dervişin usulsüz vusûl bulamayacağı tasavvuf kaynaklarında belirtilmiştir. Mürşide karşı gösterilmesi gereken edep, ashap ve Hz. Peygamber arasındaki edeple bağdaştırılmıştır. Sûfiler tasavvufa ait pek çok konuda Hz Muhammed ile sahabe arasındaki muameleyi örnek almışlardır. Bu sûfilerden birisi olan Sühreverdî, sahabenin Hz. Peygamber huzurunda gösterdikleri edep gibi müridin de şeyhiyle beraberken uyması gereken edeplerin olduğunu, bu edep ve erkâna riâyetin sûfiler için en önemli meselelerden biri olduğunu beyan etmiştir.²⁸⁸ Edebe riâyet eden kimse mürşidinden feyiz ve bereket alır. Sûfiler²⁸⁹ miraçta Allah resulünün gözünün hiçbir yere kaymamasını²⁹⁰ huzurda edebin nasıl olması gerektiğine misal getirmişlerdir.

Tasavvuf kaynaklarında mürşidi ziyaret âdâbı ayrıntılı şekilde izah edilmiştir. Mürşidin huzuruna maddi ve manevi kirlere temizlenmiş olarak çıkmamanın esas olduğu kabul edilmiştir. Şeyh İbrahim Halil, "Azize karîn olan aziz olur." şiarınca mürşidin huzurunda bulunmanın bir ganimet olarak bilinmesi gerektiğini ifade ederek mürşidi ziyaret esnasında ve öncesinde uyulması gereken kurallardan bahsetmektedir. Mürşide karşı edep, ziyarete gitmeden önce başlar. Mürşidi ziyarete gitmeden evvel tüm günahları için kalpten tevbe etmelidir. Sonra gusûl abdesti alınır,²⁹¹ iki rekât namaz kılınarak dua edilir. Çeşitli zikirler okunarak mürşidin huzuruna edeple gidilir. Ahirete

²⁸⁸ Sühreverdî, *Avârifü 'l-meârif*, 504.

²⁸⁹ Sühreverdî, *Avârifü 'l-meârif*, 349.

²⁹⁰ en-Necm 53/17.

²⁹¹ Kuşeyrî üstadı Ali Dekkakın huzuruna oruçlu ve gusûl almış şekilde gittiğini ifade etmiştir. Ali Dekkak'ın da kendi şeyhi olan Nasrabazinin huzuruna çıkmadan önce gusûl abdesti adlığını ve ruh temizliği kadar beden temizliğine de riayet ettiğini beyan etmiştir. Kuşeyrî, *er-Risale*, 481.

irtihal etmiş mürşid için de aynı kurallara uyulur. Ziyaret yeri kabir ise ayak ucunda durup selam verilir. Bir müddet gözler yumulur ve mürşidin ruhaniyetinden feyz istenir. Biraz Kur'an okunduktan sonra arka dönülmeden edeple huzurdan ayrılmak gerekmektedir.²⁹²

Müellif, hayattaki üstadı ziyarete gidildiğinde ziyaret sona erene kadar edebin elden bırakılmayacağını ifade ederek, mürşidin huzurunda edebe dikkat edilmemesinin, mürşidin nazarından düşmeye sebep olacağını belirtmiştir. Hakikat erbabı da insan-ı kâmilin nazarından düşmenin yedi kat gökten düşmekten daha fena olduğunu beyan etmişlerdir.²⁹³

Sâlik huzura kabul edilmezse bunda bir hayır olduğu düşünerek geri döner. Tevbe istiğfar edip bir hafta sonra tekrar müsaade ister.²⁹⁴ Şeyh kabul etmedi diye tamamen dölüp gitmemelidir. Zira mürşid tâlibin hallerini anlamak için onu farklı şekillerde imtihan eder.²⁹⁵

Mürşidin yanına sadece onun ziyaretine niyet edilerek gidilmelidir. Huzura giderken ve dönerken başka yere uğranmaz. Yol üstü uğrarım vs. düşünceler himmetten kesilmeye neden olur. Mürşidin yanına giderken mutlaka abdestli olmak gereklidir.²⁹⁶

“Huy huydan çalar” sözü mucibince mürşidin yanına edepten nasibini almamış bir arkadaşla gidilmez. Huzurda malayâni bir söz söylemek, Allah dostlarına kılıç vurmaktan daha fena mesabede görülmüş ve bu durumun tâlibin helakine sebep olacağı ifade edilmiştir. Şeyhin yanında mümkün olduğunca az konuşmalı gerekmedikçe hiç konuşulmamalıdır. Çünkü insanın helaki dilindedir.²⁹⁷ Allah resulü bir hadisinde “*Kul dilini koruyuncaya kadar Rabbinden layıkıyla korkmuş sayılmaz.*”²⁹⁸ buyurmuştur. Bu konuda sûfiler, “Sükût âlimin süsü cahilin örtüsüdür.”²⁹⁹ demişlerdir.

²⁹² Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 52.

²⁹³ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 50.

²⁹⁴ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 53.

²⁹⁵ Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye*, 217.

²⁹⁶ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 53.

²⁹⁷ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 54.

²⁹⁸ Ebû Tâlip el-Mekkî, *Kûtü'l Kulûb*, çev.: Muharram Tan. (İstanbul: İz Yayıncılık, ts.), 1, 328.

²⁹⁹ Mekkî, *Kûtü'l Kulûb*, 1/ 331.

Kim isterse selâmet dû-cihân eyler sükût

*Bak almışsın ağzına ger ister isen öğüt*³⁰⁰

Şeyh İbrahim Halil, ehli-i kemale yakın olmanın birçok faydası varsa da edebe riâyet edememe ihtimaline karşı huzurda çekingen olmanın daha iyi olduğunu belirterek erenlerin ‘kurb-i sultan nâr-ı sûzan’ buyurdıklarını ifade eder. Müridin müşid ile teşrik-i mesaisinin artması müridin gevşekliğe ve edep konusunda rehavete düşmesine sebep olabilir. Mevlana: “Gerçi padişah seninle beraber oturur ama sen kendini tanı, haddini bil de daha edepli otur.”³⁰¹ demiştir. Huzurda göz yummak enaniyete, şeyhin yüzüne bakmak su-i zanna, uyuklamak gaflete işaret olarak görülmüştür. Huzurda sağa sola bakmak, serbest oturmak, tesbih çekmek, nafi namaz kılmak (ilk dönem sûfilere huzurda nafi namaz kılmayı gurur alameti olarak değerlendirmişlerdir.), saate bakmak, zikir meclisi değilse sallanmak, çevredekilerle konuşmak, emir verilmeden bir hizmete koşmak, başkasına hürmet etmek uygun değildir. Huzurda birisini methetmek veya kötülemek, emir almadıkça hatayı düzeltmeye çalışmak hilaf-ı edeptir ve sâlih amellerin iptaline sebep olur. Huzurda bir saatten fazla oturulmamalıdır. Aksi yönde şeyhin emri olursa “Emir edepten üstündür.” şiarınca emre uygun davranılır.³⁰²

Emr-i müşid tamam âdâbı ref eyler sülûk içre

*Kıl emre inkıyadı ki melik ol ta mülûk içre*³⁰³

Müellif, müşidin emrini normal bir insan, bir beşer emri gibi düşünmemek gerektiğini söyler. Müşid kemal-i himmetle dilediğinde müride bin senelik yolu bir solukta aldırabilir. Müşid bir şey emrettiğinde sâlikin tehir etmeden hemen yapması gerektiğini manzumen ifade etmiştir. Şeyhin huzurundayken şeyh; rahat, geniş davranılmasını istese de kısa süre itaat edip tekrar edep üzere olmalıdır. Şeyhin sözleri hakkında “acaba, neden” gibi sorular kalben bile düşünülmemelidir.³⁰⁴

İlk dönem sufilerinden olan Sühreverdî, huzurda gerek kalben gerek zâhiren hiçbir şeye iltifat edilmemesi gerektiğini şöyle özetlemiştir; “şeyhin huzurunda duran mürid, deniz kenarında Allah’ın kendisine vereceği rızkın sahile vurmasını bekleyen kimse gibi,

³⁰⁰ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 92.

³⁰¹ Mevlânâ Celaleddin Rûmî, *Mesnevî*, haz.: Firdevs Tunalı, (Ankara: Panama Yayıncılık, ts.), 170.

³⁰² Soğukoğlu, *Hulâsatü’l-Âdâb*, 58, 63, 64.

³⁰³ Soğukoğlu, *Hulâsatü’l-Âdâb*, 57.

³⁰⁴ Soğukoğlu, *Hulâsatü’l-Âdâb*, 58.

şeyhinden gelecek feyzi dikkatli bir şekilde beklemesi gerekmektedir. Tâlip, mürşidin sözü yerine kendisini talebinden uzaklaştıracak sözlere yönelir ya da kendi sözüne itibar ederse mürşidinden uzaklaşır. O zaman da feyz dileme makamından nefesine pay çıkarma makamına geçmektedir.³⁰⁵

Şeyh İbrahim Halil dört şey için mürşidin kapısına gidilmeyeceğini beyan eder:

1- Dünyevi bir iş talep etmek için ya da dünyevi bir menfaate şeyhin vesile olmasını istemek.

2- Herhangi bir kimse ile mürşid arasında veya kendisi için dünyevi menfaat, iltimas için tavassut ile ricada bulunmak.

4- Mürşidin nüfuzunu kullanarak evlilik talebinde bulunmak.

5- Mürşidin huzuruna kabul etmediği kişi için af talebinde bulunup, özür beyan etmek.³⁰⁶

Her amelde olduğu gibi mürşidin ziyaret edilmesini kıymetli yapan şey de niyettir. Dünyevi bir arzu için huzura gidilmez. Bazı mutasavvıflar kalpten dünyevi arzuyu çıkarmak, ziyaretten azami fayda elde edebilmek için ziyarete gitmeden önce “*Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin.*”³⁰⁷ ayetine vurgu yaparak sadaka verilmesini tavsiye etmişlerdir. Yine sûfiler, Hz. Musa’ya kutsal vadiye girerken yapılan “*Ayakkabılarını çıkar!*”³⁰⁸ hitabını Allah’ın huzurunda tüm dünyalıklarından arın, şeklinde tefsir ettikleri gibi şeyhin huzurunda da dünya ve ahiret kaygısını bırak, mâsivâdan uzaklaş, şeklinde yorumlamışlardır.³⁰⁹ Müellif bu durumu aşağıdaki beyitle özetlemiştir.

Kıyâs-ı na'leyn ile asâ-yı istidlâli

*Komayan nûr bulur mu gelüb Tûr-i Sinâ'dan*³¹⁰

³⁰⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 506.

³⁰⁶ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 54.

³⁰⁷ el-Mücâdele 58/12.

³⁰⁸ et-Tâhâ 20/13.

³⁰⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 518; Ebu'l-Kâsım Abdülkerim Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, (İstanbul:İlk Harf Yayınevi, 2012), 255.

³¹⁰ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 432.

Anlaşılan odur ki; mürşide dünyevi menfaat elde etme ya da veli olmak, keramet ehli olmak gibi manevi makam elde etmek amacıyla bağlanılmaz. Mürşide sade Allah rızası için bağlanılır.

Şeyhe hediye takdim edilmek istenirse hizmetinde bulunan kişiye verilmelidir. Hizmetinde kimse yoksa postunun altına koymak, gizli vermek edebe uygun değildir. Hediye şeyhin önüne konulmalıdır, kabul ederse hediye vermeye kendisini sadece sebep bilmeli, hamdetmelidir. Kabul edilmezse bunda da hikmet olduğunun düşünülmesi, vermek için ısrarcı olunmaması gerekir.³¹¹

Müellif ayrıca eserinde şeyhe ve ailesine gösterilmesi gereken edepleri ayrıntılı şekilde izah etmiştir.³¹²

Özetle, tasavvuf kitaplarında yer alan önemli konulardan birisi de mürşidi ziyaret âdâbıdır. Tâlibin azami derecede dikkat etmesi gereken bu âdâb mürşidi ziyarete gitmeden önce başlamaktadır. Hem zahiri hem manevi temizlikle başlayan ziyaret âdâbı niyetin ihlaslı tutulması ile devam etmektedir. Herhangi bir dünyevî menfaat maksadıyla mürşidlerin huzuruna varılmayacağı beyan edilmiştir. Büyüklerin edeple gelen lutufla uğurlanır sözü mürşidin huzurunda gösterilmesi gereken niyet, tavır ve davranışlar için de geçerlidir.

1.1.4. Sohbet Âdâbı

Sohbet Arapça'da arkadaşlık yapmak, karşılıklı konuşmak, beraber olmak, dost anlamlarına gelir.³¹³ Sahabi kelimesi de sohbet kökünden gelmektedir. Peygamber ahabını sohbetle yetiştirmiştir. Sahabi nâil olduğu her türlü şeref ve meziyete Allah resulü'nün sohbeti sayesinde nâil olmuştur. Hallerin en yücesi olan sahabiliğe mensup olduklarından sohbetten başka bir faziletle yüceltilmeleri mümkün değildir.³¹⁴ Hz. Peygamberin, sahabeyi sohbet yoluyla yetiştirmesi, tasavvufta vazgeçilmez bir eğitim metodu olarak kabul edilmiştir.³¹⁵

Tasavvufta sohbet ve hizmet, tâlibi manevi yüceliklere ulaştırır vasıtalarındandır. Sohbetle müridin, mürşidin nazarı ve himmetine kavuşması, mürşid-i kâmilin

³¹¹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 59.

³¹² Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 59.

³¹³ Mustafa Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 2004, 577; Serrac, *el-Lüma*, 507.

³¹⁴ Serrac, *el-Lüma*, 22-507.

³¹⁵ Kâşâni, *Tasavvuf Sözlüğü*, 577.

kâbiliyetlerinin müride yansması söz konusudur. Allah dostları sohbe çok önem vermişlerdir. Nakşibendi tarikatı piri Bahaddin Nakşibendi'nin 'tarik-i ma der-sohbet est' (Bizim yolumuz sohbet yoludur.) sözü tarikatın düsturuna örnektir.³¹⁶ İyilerle beraber olmayı emreden; "Ey iman edenler Allahtan korkun sâdik sâlihlerle beraber olun."³¹⁷ ayeti tarikatta sohbet usulünü ortaya çıkarmıştır.

Esas eğitim metodunun sohbet olduğunu söyleyen ilk dönem sûfilerinden Ebu Bekir Tamestani (ö.340/951); "Allah ile sohbet ediniz, eğer buna gücünüz yetmiyorsa Allah ile sohbet edenlerle (mürşidler) sohbet ediniz ki, bunların sohbetinin feyiz ve bereketi sizi Allah ile sohbet etme mertebesine eriştirsın demiştir."³¹⁸

Kuşeyrî sohbet edilecek kişileri üç kısma ayırır. Birincisi kendinden üste olanlarla sohbet; bu sohbetten çok hizmettir. İkincisi kendinden aşağı olanlarla sohbet burada şefkat ve merhamet esastır. Üçüncüsü kendine eşit kimselerle yapılan sohbet; burada îsâr ve fütüvvet esastır. Rütbe bakımından kendisinden üstün kimseyle sohbet eden kimsenin uyması gerekenler üst olan kişiye itiraz etmemek, ondan zuhur eden şeyleri güzel bir şekilde değerlendirmek, hallerini tasdik etmek ve inanmaktır.³¹⁹ Kuşeyrî'nin bahsettiği bu grubun mürşî-i kâmiller olduğu açıktır.

Başka bir sınıflandırmada sohbet arkadaşlığı dört gruba ayrılmıştır: Birinci grup, arkadaşlık ve sohbeti ilaç mesabesinde olup, hastalığa göre ilaç verenlerdir ki bunlar mürşidlerdir. Arkadaşlığı, sohbeti besin, gıda gibi olup, kişinin ruhunu ve maneviyatını besleyen ikinci grup mümin ve ihvanlardır. Haramı açıkça işleyen, farzları yapmayan fâsık ve fâcirlerin sohbeti mikrop gibidir. Kötü alışkanlıkları bulaşır, kişiyi hasta eder. İnançsız ve mülhidlerin sohbeti zehirdir, kişinin kalbini öldürür.³²⁰ Bu tasnifin ilk ikisinin sohbeti elzem görülürken, fâsık, fâcir ve mülhiden ise uzak durulması kuvvetle telkin edilmiştir.

Tâlibin, mürşidin sohbet âdâbına uyması ve 'sohbet hakkı' en önemli âdâbtan görülmüştür. Sûfilere göre sohbetin âdâbına uymak farz hükmündedir.³²¹ Âdâba riayet

³¹⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 576; Hasan Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu* (İstanbul: Altınoluk yay., ts.), 508.

³¹⁷ et-Tevbe 9/119.

³¹⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 385.

³¹⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 382.

³²⁰ Serrâc, *el-Lüma*, 509.

³²¹ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 484.

etmenin kalplerde muhabbete sebep olduğunu, müridin şeyhin sohbetinde müeddep olduğunda şeyhin kalbinde de müride karşı muhabbetin oluşacağını, böylelikle müridin gönlünün ilâhî rahmetin nazargâhı olacağını ifade etmişlerdir.

Bu edebî nasıl olması gerektiği noktasında Şeyh İbrahim Halil; “Mürşidin yanında konuşmamanın, konuşmak gerekirse gayet kısık sesle ve tevazuyla başı önünde az konuşulmasının huzurda sohbet esnasında gösterilmesi gereken âdâbtan olduğunu belirtmiştir. Tâlip Allah Resulü ile sahabe arasındaki konuşma âdâbına ilişkin ayetin gereğine uymalı; “Şüphesiz, Allah'ın Resul'ünün yanında (ve gıyabında tevazu ve teslimiyetinden dolayı) seslerini kısıp alçak tutanlar (var ya); işte onlar, Allah'ın kalplerini takva(ya ulaştırması) için imtihan ettiği kimselerdir. Kesinlikle mağfîret ve büyük bir ecir onlar içindir.”³²² ayetinin mazhariyetine ermelidir. Ayette bu konuda sâdık olan Hz. Ebu Bekir gibi davranılması gerektiği izah edilmiştir.³²³ Zira Hz. Ebû Bekir'in Allah Resulü ile sohbet ederken sırdaşıyla fısıltılı konuşan kimse gibi sessiz konuştuğu rivayet edilmiştir.³²⁴

Yine Hucurat Suresi'nin ikinci ayetinde “*Ey inananlar, seslerinizi, Peygamberin sesinden daha üstün bir tarzda yükseltmeyin ve onunla, yüksek sesle konuşmayın, birbirinizle konuştuğunuz gibi, sonra yaptıklarınız mahvolup gider de anlamazsınız bile*”³²⁵ uyarısı peygamberin adını anarken hürmet edin yüceltin anlamındadır. Sûfilere göre bu ayet aynı zamanda müridin şeyhine karşı konuşma edebini de göstermektedir.³²⁶

İbn Atâullah (ö.1309) “*La terfeu esvatekum*”(seslerinizi yükseltmeyin) ayeti kerimesini kendinden daha yüksek bir mevkide bulunanlara karşı hürmetin terk edilmemesi gerektiğini işaret eden kesin bir yasaktır, şeklinde yorumlamıştır.³²⁷ Ebu Bekir Tâhir (ö.941) ise aynı ayet için konuşmaya önce siz başlamayın, cevap verirken de sınırı aşıp fazla konuşmayın, der. Zünnun (ö.859) ise korkunun kaygılandırıldığını, hayânın susturduğunu belirtmiştir.³²⁸

³²² el-Hucurât 49/3.

³²³ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 60, 63.

³²⁴ Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*, 352.

³²⁵ el-Hucurât 49/2.

³²⁶ Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*, 510.

³²⁷ Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*; Güreer Betül, *İbn Atâ Tefsiri* (İstanbul, 2018), 186.

³²⁸ Kuşeyri, *er-Risâle*,372; Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*.

Sûfilerin; şeyhin tâliple yakın arkadaş gibi konuşması tâlip için hayra alamet değildir, şeklindeki görüşlerini paylaşan müellif, tâlibin bu hale aldanıp kibre gurura düşebileceğini ifade etmiştir.³²⁹ Bu duruma paralel olarak Ebu Ali Dekkak, “Padişahla sohbet ederken edebe riayet etmeyenin cehaleti onu ölüme teslim eder.” demiştir.³³⁰

Sâlik, şeyhin huzurunda dini veya dünyevi bir arzuyu iletmek istediğinde kendisi söze başlamamalı, şeyhinden emir alırsa söylemelidir.³³¹ Ebu Osman “*Eğer onlar, sen yanlarına gelinceye kadar sabretselelerdi kendileri için daha hayırlı olurdu.*”³³² ayetini sâlikin şeyhinin huzuruna çıkınca acele etmemesi, beklemesi ve sabretmesi gerektiği noktasındaki edebe örnek olarak vermiştir.³³³ Şeyhe meramını söyledikten sonra “Cevabı nedir?” gibi sorular sorulmaz. Rüya anlatılmak istendiğinde de aynı kaide geçerlidir. Şeyhi anlatmasını isterse anlatmalı, yoksa sükût etmelidir. Rüya anlatıldıktan sonra tabirini istemek de hilaf-ı edep sayılmıştır.³³⁴

1.1.5. Mürşide Karşı Hitap

Tasavvuf âdâbında, müridin mürşit karşısında “vekil asıl gibidir” fehvasınca şeyhini Allah ve Resul’ünün taht-ı nâibinde bilmesi ve öyle itikat etmesi gerekmektedir. Bu yönüyle mürşid huzurunda göstereceği edebi Allah ve Resulü huzurunda gösterilmesi gereken edepten farklı görmemelidir. Çünkü mürşid vâris-i Resul olduğundan ona karşı gösterilecek edebin temsil ettiği makama gösterilmesi de bir zarurettir. Mürşidi bu şekilde konumlandırması gereken tâlip bütün söz ve davranışlarında bu hakikati gözetmelidir. Tâlibin, mürşidin her söz ve tavrını emr-i Resul ve emr-i Hak bilmesi gerekmektedir. Nefsinin hoşuna giden ya da gitmeyen, mürşidin her emrini de hüsnü kabul ile karşılamalı; itiraz, şikâyet ve sorgulamaya girmemelidir.

Müellif, tâlip tasavvuf âdâbına aykırı davranış gösterir, mürşidin imtihanı neticesinde huzurdan kovulur veya uzaklaştırılırsa her fırsatta uzaklığı yakınlığa çevirmeye ve huzurda olmaya gayret göstermesi gerektiğini ifade eder. Tâlip hiçbir

³²⁹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 59.

³³⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 373.

³³¹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 60.

³³² el-Hucurât 49/5.

³³³ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 513.

³³⁴ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 82.

şekilde huzurdan kovulma ve uzaklaşmayı kabul ederek küskünlük içerisine girmemelidir. Zira müşhidler müridlerin hallerini anlamak için onları farklı şekilde imtihan edebilir. Şeyh İbrahim Halil'e göre; süt emen bebeğin annesinden ayrılamadığı gibi tâlibin şeyhin huzurundan ayrılması da manevi yoksunluğa sebep olacaktır. Çünkü tâlip hakikatte çocuktur.³³⁵

Ancak tâlibin müşhidi karşısında bir çocuk hükmünde olması gerçeği; tarikat şeyhlerine, müşhidlere, insan-ı kâmil ve pirlere “baba” denmesi icazetini vermemektedir. Kur'an-ı Kerim bu hakikate, peygamber ile sahabe arasındaki münasebeti düzenleyici bir beyanla işaret buyurmaktadır: “*Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.*”³³⁶ Müellif, her ne kadar ayet-i kerimenin nüzûl sebebinin bu olmasa da ayetin ruhunun bunu ihtiva ettiğini ifade etmektedir. Bu durumda Allah Resul'üne “baba” denilmesi caiz olmadığına göre peygamber varisi olan insan-ı kâmile ve diğer zâhir âlimlere de “baba” denilemeyecektir. Tahrif edilen dinlerden biri olan Hristiyanlık'ta Hz. İsa'ya, papazlara ve Allah'a “baba” denilmektedir.³³⁷ “*Yahudiler ve Hristiyanlar: “Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz” dediler.*”³³⁸ “*Allah onların iddia ettiklerinden son derece uzak, çok yüce ve pek büyük bir yükseklikle yüksektir.*”³³⁹ ayetleri buna örnektir.

Alevi-Bektaşî geleneğinde tarikat pirlere ve önderlerine “baba, dede” gibi unvanlar kullanıldığı bilinmektedir. Bu söylem diğer tarikatlerde çok yaygın olarak kullanılmamaktadır. Tasavvuftaki mürid ile müşhid münasebetinde müridin manevi doğumunun müşhid eliyle gerçekleşmesi hasebiyle her müşhid kendi müridinin manevi babası olarak konumlandırılmıştır. Müellif, seyr ü sülûkte bâtinî yönden varlığı kabul edilen bu durumun zâhiren dillendirilmesini tarikat âdâbına uygun görmemiştir. Müellif, tâlibin seyr ü sülûkünde kabul edilen bu durumu manzumen şöyle dile getirmiştir:

Eb-i müşfik gibiyem âlemde kadrîm kim bilir

³³⁵ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 82.

³³⁶ el-AHzâb 33/40.

³³⁷ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 84.

³³⁸ el-Mâide 5/18.

³³⁹ el-İsrâ 17/43.

*Her güne 'id olmuşam her şebbi kadrım kim bilir.*³⁴⁰

Müellif; mânâ âleminde şefkatli bir baba hüviyetinde olduğunu, bu değerinin ancak ehli tarafından bilineceğini, her günü bayram hükmünde olan kadri yüce gecelerine dair gizlilik sırrının zâhir ehline bilinemeyeceğini belirtmektedir.

1.1.6. Yolculuk Âdâbı

Tasavvuf klasiklerinde sefer âdâbı başlığı altında müridin yolculuk adabına genişçe yer verilmiştir. Çünkü sefer tasavvufta bir eğitim metodudur. Seyehat etmek Hz Muhammed'in sünnetlerindedir ve “seyehat edin sıhhat bulun” gibi pek çok hadiste seyehat etmek tavsiye edilmiştir. İlk dönem sûfîlerinden Bîşr el-Hâfî “seyahat ediniz ki tertemiz olasınız. Su bile bir yerde kaldığında kokusu, rengi, tadı bozulur.” diyerek seferi tavsiye etmekle kalmayıp bir zorunluluk bir gereklilik olarak değerlendirmiştir.³⁴¹

Ancak bu yolculuğun gezmek, memleket görmek, rızık aramak gibi nedenlerle yapılması, sûfî edebine aykırı görülmüştür. Dervişler hac, cihad, sıla-i rahim, ilim tahsili, şeyhlerle görüşmek, mübarek yerleri ziyaret, tefekkür edip ibret almak, insanlardan rağbet görmemek için unutulmayı, gözden uzak olmayı tercih etmek, nefsin hile ve tuzaklarını ortaya çıkarmak, hoş giden alışkanlıklarından kurtulmak gibi nedenlerle sefere çıkmışlardır. Bu konuda Şibli (ö. 946) sefere sefer denme nedeninin kişinin huylarının ortaya çıkması olarak beyan etmiştir.³⁴²

Medinede doğan bir adam Medinede vefat edince peygamberimiz “*Keşke doğduğu yerden başka bir yerde vefat etseydi*” buyurmuştur. Eğer başka yerde vefat etseydi doğduğu yerle öldüğü yer arası ölçülerek ona göre ecir verileceğini ifade etmiştir.³⁴³ Sevdiklerinden, alışkanlıklarından ayrılan nefis acı çeker. Bu acıyı Allah için nefse tattıran kişinin fazilet sahibi olacağı ifade edilmiştir.³⁴⁴

Sûfîlerin temel olarak gördükleri ve zâhirî yolculukta da ulaşmak istedikleri bir amaç vardır ki bu da halktan Hakk'a seferdir. Nakşibendilikte “Sefer der kadem” ilkesi olarak belirtilen bu yolculuk tâlibin kötü ahlaklardan güzel ahlaka, süfli sıfatlardan

³⁴⁰ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 219.

³⁴¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 164.

³⁴² Serrâc, *el-Lüma'*, 196; Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 160-161.

³⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Cenaiz, 61. (no:1682)

³⁴⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 159.

melekî sıfatlara sefer etmesidir. Hz İbrahim'in "ben Rabbime gidiyorum"³⁴⁵ sözü bu meyanda değerlendirilmiştir.³⁴⁶

Dervişler seyahat ederken de belli kurallara dikkat etmişlerdir. Sefer esnasında grup halinde yürürken en zayıf en yavaş yürüyen esas alınmıştır. En şefkatli olan hizmet etme görevini üstlenmiştir. Sûfîlerin buldukları yerde namaz vakti girdiyse namaz kılmadan yola devam etmedikleri belirtilmiştir.³⁴⁷

Tâlibin her halinde olduğu gibi yürürken de murakabe halinde ve uyanık yürümesi gerekmektedir. Bâyezid-i Bistâmî murakebesiz yürümeyi gaflet alameti görmüştür. Tâlibin gönlünün sağa sola kaymaması için yürürken başını önüne eğip hiçbir yöne bakmaması gerekmektedir. Bu nakşbendiliğin "Nazar ber-kadem" ilkesiyle örtüşmektedir. Tâlibin toplulukla beraber yürürken önlerine geçmemesi, topluluktan geri de kalmaması lazım geldiği ifade edilmiştir. Zira topluluktan geride yürümesi, tevazu sahibi sayılmasına neden olabilmektedir. Sûfîlere göre tevazuyu ızhar etme kibrin ta kendisidir.³⁴⁸

Tâlib mürşidiyle beraber yolculuk yapacaksa uyması gereken kurallar daha da artmaktadır. Mürşidle beraber yolculuk yapan ya da mürşidle beraber yürümesi gereken tâlibin uyması lazım gelen ilk kaide mümkün mertebe konuşmamaktır.³⁴⁹

"Ey iman edenler! Allah ve resulünün önüne geçmeyin, Allah'a itaatsizlikten sakının"³⁵⁰ ayetinde geçen "la tükaddimu" Allah resulünün önüne geçmeyin" emrini Peygambere soru sorulduğunda ondan önce konuşmaya başlayan sahabiler için gönderildiği ifade edilmişse de sûfîler "Allah resulünün önünden yürümeyin" anlamına da geldiğini öne sürmüşlerdir. Sahabeden Ebu'd-Derdâ (ö. 652); bir keresinde Hz. Ebu Bekir'in önünden yürüdüğünü ve Resulullah'ın "Dikkat et dünya ve ahirette senden daha hayırlı birisinin önünden yürüyorsun." şeklinde kendisini ikaz ettiğini rivayet

³⁴⁵ es-Saffat 37/99.

³⁴⁶ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul, 1994), 274.

³⁴⁷ Serrâc, *el-Lüma'*, 196.

³⁴⁸ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 499.

³⁴⁹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 62.

³⁵⁰ el-Hucurât 49/1.

etmiştir.³⁵¹ Tasavvuf âdâbına göre aynı edebe mürid de uymalı ve asla müşşidinin önünden yürümemelidir.

Müellif, bu konuda müşşidin arkasından yürünmesi gerektiğinden bahsetmemekle beraber müşşid dervişe önden yürümesini emrederse emre itaat edilmelidir şeklide izah etmiştir. Hatta uygun olmayan ortamlarda derviş şeyhi ile arkadaş gibi yürümeli edebini, hürmetini kalben yapmalıdır, demiştir.³⁵² Müellifin bu görüşlerinde yaşadığı dönemin şeyh, tekke ve zaviyelere ilişkin yasakların etkin olduğu görülmektedir.

Şeyhle yolculuk yaparken ya da şeyhin huzurunda tesbih çekilmez. Ancak sürekli kalbi zikir ile meşgul olan sâlik, müşşid konuşmadığı zaman lafza-ı Celal çekebilir. Sürekli zikir halinde bir derviş değilse müşşidin yanında kalbi zikir yapması bile edepten değildir. Zira tâlip müşşidin huzurunda olduğu her anı feyiz almak için bir ganimet bilmelidir.³⁵³

Şeyh İbrahim Halil, tâlibin, şeyhinin sürekli kullandığı yolu kullanmaması gerektiğini söyleyerek şeyhini yolda gördüğünde göstermesi gereken edebi şu şekilde izah etmiştir; Yolda şeyhini görürse yolunu değiştirmeli, değiştiremez ise edeple müşşidin selam vermesini beklemelidir. Müşşid selam vermezse bunda da bir hikmet olduğunu düşünmelidir. Müşşid emir vermedikçe ya da soru sormadıkça tâlip selam vermeye kalkmamalıdır.³⁵⁴

Özetle kişinin yolda karşılaştığına selam vermek gibi normalde uyması gereken görgü kuralları, yapması faziletli sayılan zikir çekmek vs virdler, sâlikin müşşid ile muhatablığı durumlarında âdâba uygun görülmemiştir. Normalde edepten sayılan kurallar tasavvufta bî-edep olarak değerlendirilebildiği anlaşılmaktadır.

1.1.7. Müşşide İkrâm

Müşşide ikram başlığı altında tâlibin müşşidi yemeğe davet ettiğinde, müşşidle aynı sofraya oturduğunda uyması gereken kurallara değinilecektir. Tâlibin yemek yeme âdâbı ileride gelecek olan “Tâlibin âdâbı” bölümünde alt başlık olarak daha detaylı işlenecektir.

³⁵¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 506.

³⁵² Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 62.

³⁵³ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 63.

³⁵⁴ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 62-63.

Şeyh-mürîd ilişkisi çerçevesinde sûfî müellifler, mürşide karşı hitabın edebinden mürşidle aynı sofrada oturma edebine varana kadar çok çeşitli mevzularda edep kurallarından söz etmişlerdir. Şeyh İbrahim Halil, şeyhini yemeğe davet eden tâlibin ilk dikkat etmesi gereken kuralın, yemeği abdesti olmayan ya da sâlih olmayan kimseye hazırlatmamak olduğunu ifade etmiştir. Dervişin de bilmediği kişilerin ya da gaflet ehlinin yemeğini yemesi uygun görülmemiştir.³⁵⁵ Konuyla ilgili Kuşeyrî'nin aktardığı hadise şöyledir; Cüneyd, Hâris Muhasibî'yi evine yemeğe davet etmiş ve düğünü olan komşudan gelen yemeği kendisine ikram etmiştir. Ancak Muhasibî yemeği yememiştir. Başka birgün Cüneyd (ö. 909)'in ikram ettiği kuru ekmeği yiyerek kendisine böyle ikramlar yapılmasını istemiştir. Kuşeyrî, düğünlerde oyun ve eğlence olduğu için sûfilerin düğün yemeği yemeyi takvaya uygun görmediklerini ifade etmiştir.³⁵⁶

Mürşidle beraber sofraya oturan tâlibin uyması gereken kural, şeyh izin vermeden yemeğe başlamamaktır. Ancak şeyh kendisinden önce yemeğe başlamasını emrederse emre itaat etmelidir. Şeyh yemekten elini çekmediği sürece tâlip de çekmemelidir. Ne hızlı ne de yavaş olmamak şartıyla edepli bir şekilde yemek yemelidir. Şeyhi tâlibe yemeğe devam etmesini söylerse, doymuş olsa bile itiraz etmeyerek yemeğe devam etmelidir. Zira kâmillerin yanında yenen yemek cennet lokması sayılmıştır. Huzur üzere yenen yemek huzur, gafletle yenen gaflet getireceği beyan edilmiştir.³⁵⁷ Sofrada “az yediniz ya da şunu da yiyin” vs. gibi tekliflerde bulunulmaz. Şeyhin önüne ya da başkasının önüne yemekte bir şeyler konmaz. Şeyh bir şey istediğinde yok demek edebe muğayir görülmüştür. İstenen şey yoksa sükût edilmeli, tedarik edilebilecek bir şeyse temin edilmeye çalışılmalıdır.³⁵⁸

Hizmet esnasında kısık sesle ve az konuşmaya dikkat edilmelidir. Sofrada şeyhe gösterilen edebi ilk dönem sûfilerinden Abdullah b Mübarek “Hizmetteki edep hizmetten daha yücedir.” şeklinde özetlemiştir.³⁵⁹

Bahsedilen edep kurallarından da anlaşılıyor ki, şeyh ile aynı sofrada yemek yerken uyulması gereken edep, normal bir misafire gösterilen edepten oldukça farklılık

³⁵⁵ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 63.

³⁵⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 105.

³⁵⁷ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 60.

³⁵⁸ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 61.

³⁵⁹ Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*, 344.

arz etmektedir. Misafire hürmet amaçlı gösterilen bir davranış şeyhe gösterildiğinde su-i edep sayılabilmektedir.

1.1.8. Mürşide İtaat

Tasavvuf eğitiminde tâlibin mürşidin emirlerini sorgulamaması ve koşulsuz itaat etmesi tâlibin eğitiminin esaslarındandır. Verilen emir tâlibin hoşuna gitmese hatta kendi zararına gibi görünse de emre uyması şart görülmüştür. Mürşidin davranışları uygun gelmese de eleştiriye açık değildir. Tâlibin seyr ü sülûku bir anlamda itaati ve teslimiyeti ölçüsündedir. Bu konuyu sehl; “Tasavvuf itirazdan yüz çevirmektir.” şeklinde özetlemiştir. İtaat konusunda tasavvuf kaynaklarında en çok verilen örneklerden birisi Hızır (as.) ve Hz. Musa kıssasıdır.

Kehf suresinde nakledilen kıssaya göre, Hz. Musa (as.), Hızır (as.)’a “*Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgiden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?*”³⁶⁰ demiştir. Kuşeyrî bu durumu şöyle izah eder: “Hz. Musa, Hızır (as.) ile arkadaş olmak isteyince edebe uyararak önce kendisinden izin istemiş, Hızır (as.) kendisine karşı gelmemesi ve hükümlerine itiraz etmemesi şartıyla kabul etmiştir. Yolculuk esnasında yaşanan olaylara Hz. Musa muhalefet etmiştir. Hz. Musa’nın birinci ve ikinci muhalefetine müsamaha gösteren Hızır (as.) üçüncü muhalefesinde “*İşte bu, beraberliğimizin sona ermesidir.*”³⁶¹ demiştir.³⁶² Müridin şeyhine teslimiyeti ve sükûtu Hızır (as.)’ın Hz. Musa’dan istediği teslimiyet gibidir. Eğer mürid şeyhine itiraz ederse Hızır (as.) ve Hz. Musa’nın yoldaşlıkları sona erdiği gibi müridin de şeyhiyle mânevî yoldaşlığı devam edmeyip sona erer.

Müellif tâlibin mürşidin her emir ve işaretini kendisi için farz derecesinde bilerek en ufak bir aksatma veya şikâyete girmemesi, kendi akıl ve hevasıyla verilen emri ölçüp biçmemesi gerektiğini belirtmiştir.³⁶³ Tâlib maddi manevi hiçbir işe şeyhinin görüşünü almadan başlamamalıdır. Şeyhin izni olmadan nafile oruç, nafile namaz vs. diğer nafile ibadetleri çoğaltmamalı, zikir, tilavet, murakabe gibi hiçbir ibadeti izinsiz yapmamalıdır.³⁶⁴ “Enbiyalar masum, evliyalar ise mahfuz” sıfatına haiz

³⁶⁰ el-Kehf 18/66.

³⁶¹ el-Kehf 18/78.

³⁶² Kuşeyrî, *er-Risâlesi*, 418.

³⁶³ Soğukoğlu, *Hulâsatü’l-Âdâb*, 107.

³⁶⁴ Kâşânî, *Misbâhu’l-hidâye*, 218.

görüldüklerinden müridlerin tavır, hareket ve kelimeleri tereddütsüz Rabbanî murad üzere görülmelidir. Çünkü onların halleri kendi ihtiyarları ile olmayıp Hakk'ın emrine, murad ve rızasına tamamen uygun olacak şekilde gerçekleşir. Müridin her söz ve adımı en az iki yüz gizli hikmeti barındırmaktadır.³⁶⁵ Müellif, Allah'ın evliyanın kalbini mâsivâdan temizlediğini ifade etmiştir. Allah resulü nasıl hevâ ve hevesinden konuşmazsa zâhiren ve bâtinen onun sünnetine ve ona uyan şeyh de nefsanî arzu ve isteklerine göre konuşmaz.

Şeyh İbrahim Halil bu konuyu manzumesinde şöyle ifade eder:

Her kelamı aynı rahmet Hakk muradı üzredir

Her işi Mevla ile dir sanma var icad-ı şeyh

Asla yoktur hatarı kim tutsa işaretini

*Emr-i Rabbani durur ne kim gele irad-ı şeyh.*³⁶⁶

Sûfiler şeyhe itirazı, öldürücü zehir gibi değerlendirmiş ve şeyhten gelen feyzin kesilmesine sebep olacağını bildirmişlerdir. Ali Dekkak'ın “Her ayrılışın başlangıcı muhalefettir.” sözünü Kuşeyrî; “Şeyhine muhalefet eden artık onun tariki üzerinde yürüyemez, aradaki rabîta kesilir.” şeklinde yorumlamıştır. Şeyh ile sohbet edip ona mürid olan bir kimse, daha sonra kalbiyle bile şeyhine itiraz ederse sohbetteki ahidini bozmuş olur. Hatasına tevbe etmesi vaciptir, ancak şeyhe itaatsizliğin tevbesinin olmadığını da sûfiler ifade etmişlerdir.³⁶⁷ Yani şeyhine itaatsizliğin affı ve telafisi olmadığını, itaat etmeyene yol verdiklerini bildirmişlerdir. Bu konuda Şeyh İbrahim Halil'in görüşü kuşeyri ve Ali Dekkak'tan farklı değildir.

Mürid iradesini şeyhine teslim eden kişi olarak tanımlandığına göre müridin kendisi için tercih ettiği şeyi kendisi için en uygun ve en doğru tercih bilmelidir. Müridin hiçbir emrine itiraz edilmeyeceği gibi vekil tayin ettiği kimseye itiraz etmek de hürmetsizlik, riayetsizlik hilaf-ı edep olarak görülmüştür. İlimde diğer kişilerden yüksek seviyede olmasa da vekil bırakılanı uygun görmemek üstadada kusur bulmak ve

³⁶⁵ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 71.

³⁶⁶ Soğukoğlu, *Kenzü's-ş-şümûs*, 125.

³⁶⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 418.

dalalet sebebi sayılmıştır.³⁶⁸ Kuşeyrî'nin, üstadına “niçin?” diyenin ebediyen felah bulamayacağına dair sözü bu anlamda yorumlanabilir.³⁶⁹

Müellif, emre itaatsizliğin mürşidin mekrine sebep olabileceğine işaretle üstadın mekrine muhatap olmamak için çok dikkatli ve uyanık olmak gerektiğini beyan etmiştir. Çünkü “Mekr-i evliyanın mekr-i enbiyadan, mekr-i enbiyanın ise mekr-i Allah'tan daha şiddetli olduğu” söylenmiştir.³⁷⁰ Kuluna karşı en yüksek rahmet ve şefkate sahip olan ancak Zat-ı ilahi'dir. Bu durum “*Allah fenalığa karşı ceza verenlerin en hayırlısıdır.*”³⁷¹ ayetiyle açıklanmıştır. Yani Allah mekredicilerin en şiddetlisi olmayıp rahmeti gereği en şefkatlisi ve en hayırlısıdır.

Tâlibin daima havf ve reca arasında bulunması gerektiği vurgulanarak Allah'ın mekrinden emin olmasının onu ziyana sürükleyeceği belirtilmiştir. “*Ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah'ın mekrinden emin olamaz.*”³⁷² ayeti bu durumu açıklamaktadır.

Müellif, sünnet-i seniyye'ye gerekli ihtimamın gösterilmemesi, Rasûlullâh'ın mekrine, mürşidin emirlerine karşı tembellik ve özensizlik de mürşidin mekrine sebep olacağını, sünnet ve mürşidin emirlerine karşı gayreti elden bırakmayan tâlibin tam lutfu mazhar olacağını belirtmiştir.³⁷³ Bunun için gerçek taliplerin sünneti seniyye ve mürşid emirlerine tam bir sadakatle bağlanması zorunlu görülmüştür. Müridin davranışlarının şeyhinin güzel ahlakına, kâmil aklına ve iradesine uygun olabilmesi için her işinde şeyhinin düşüncesi istikametinde hareket etmeli ve şeyhin hoşuna gitmeyen hiçbir şeyi küçük görmemelidir.³⁷⁴ Şeyhe itaat konusunu *Divan'ında* da sık sık işleyen müellif şunları söylemiştir:

Hemân bir söz ki üstazdan işittin anı kıl îfâ

Ki muhtemel ol îfâda nasîbin virile kardaş

³⁶⁸ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 71.

³⁶⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 418.

³⁷⁰ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 109.

³⁷¹ Âl-i İmrân 3/54.

³⁷² el-A'râf 7/99.

³⁷³ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 109-110.

³⁷⁴ Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*, 516.

Hemân fetret havâlesi virilir sana Pîrinden

Ki mekre lâyük olursun bu tekâsül ile kardaş³⁷⁵

Ebû Hüreyre (ra.)’den rivayet edildiğine göre; resulullah sallallahu aleyhi ve selem’e Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Her kim velilerimden birine düşmanlık ederse, ben de ona karşı harp ilân ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden, daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık kazanamaz. Kulum bana nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşır, nihayet ben onu severim. Kulumu sevince de ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden her ne isterse, onu mutlaka veririm; bana sığınrsa, onu korurum.”³⁷⁶ Kudsi hadis bahsedilen durumu izah etmekle birlikte onlara düşmanlığın karşılığı neticesinde iki dünyada helaka sebep olacağını beyan etmiştir.

1.1.9. Mürşide Teslimiyet

Teslimiyet Arapça, boyun eğmek, teslim olmak manalarına gelmektedir. Teslim; Allah'ın emrine boyun eğmek, kazasına rıza göstermek, hoşlanılmayan konulara itiraz etmemek, belaya sabretmektir. Çünkü kaza ve belanın gelmesi Allah'ın dilemesiyledir. Sâlik'in ise, sülûkunda aklına uymayan, kendisine sıkıntı veren şeylere itiraz etmemesine teslim denir.³⁷⁷ Mürşide teslimiyet; ashabın Allah Resulü'ne güvenip inanması gibi müridin de mürşidine her konuda inanmasıdır. Mürşid manevi konularda müridi karşısında ulu'l emrdir. Ulu'l emre itaat ayetle³⁷⁸ farz kılınmıştır.³⁷⁹

Özellikle nakşebendî kaynaklarında mürid-mürşid arasındaki ilişki üç temel esas üzerine oturtulmuştur. Bunlar muhabbet, edep ve ihlastır.³⁸⁰ Sûfiler muhabbeti teslimiyetle bir bütünün ayrılmaz parçaları olarak görmüşlerdir. Muhabbet olmadan teslimiyet olamayacağını dolayısıyla manevi yol da katedilemeyeceğini belirtmişlerdir.

³⁷⁵ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 244.

³⁷⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b.İbrahim el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahihu'l-Müsned min Hadisi Rasûlillâh sallallâhü aleyhi ve sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Rikak 38 (no:89)

³⁷⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 2004, 654.

³⁷⁸ en-Nisâ 4/59.

³⁷⁹ Ragıp el-İsfahanî, *“Müfredât”* “e-m-r mad” çev.: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu (Çıra Yayınları, 2010), 98.

³⁸⁰ Mahmud Erkaya, “Tasavvufî Eğitimde Mürşid - Mürid İlişkileri (Hâlidîyye Örneği)”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, (30 Kasım 2017), 839-861.

Nitekim bu konuda ilk dönem zahidlerinden Rabiâtü'l Adeviyye “Seven sevdiğine itaat eder” demiştir.³⁸¹ Kuşeyriye göre muhabbetin muvafakattan hâsıl olduğu konusunda sûfiler arasında icma vardır. Muvafakatın en mükemmeli kalp ile olandır ki bu da itaat ve rıza halidir.³⁸² “Muhabbet emredilene uymaktır, sevgilinin dilediği gibi hareket etmektir” şeklindeki tanımlar *er-Risale*’de yer almıştır.³⁸³ Mürşide gösterilmesi gereken teslimiyetin muhabbetle bağlantısını müellif *Divan*’ında şu şekilde ifade etmiştir:

O Mevlâ'yı sevdin ise geçmeli her sevgiliden

Aslâ vefâ ummamalı ne usludan ne deliden

Her cefâyı şeker bilüb her safâyı sakar bilüb

*Her işi Hak ider bilüb teslim olmalı beliden .*³⁸⁴

Tâlîp kendisini her zaman mürşidin nazarına yakın hissetmelidir. Daima şeyhinin tasarruf ve terbiyesinde olduğuna itikat etmeli ve halk tarafından gelen eza ve cefaları da mürşidinin imtihanı olarak görmelidir. Şeyh İbrahim Halil’e göre mürşid-i kâmile teslim olan ve kabul edilen müridin tasarrufu şeyhine bırakılmıştır. Tüm âlem bir araya gelse tâlibe karşı mürşidinin tasarrufu dışında bir fiilde bulunamazlar. Öyle ki tâliple herhangi bir şekilde irtibat kuran kişilerin tâlibe karşı sergileyecekleri tutum ve davranışların tasarrufu dahi şeyhin elindedir.³⁸⁵ Mürşid, bu tasarrufu kullanırken müridin ihtiyaç ve istidâdına göre bir usul belirler. Müridin dünyevî ve uhrevî faydasına olan şeyleri emreder. Her dervişin zikir, nafile ibadet, hizmete nasıl ne şekilde devam edeceği konusunda tasarrufta bulunduğu gibi, dünyevî konularda da giyeceği, yiyeceği, rızık kapısı vs. konularda tasarrufta bulunur. Çünkü şeyh kimi nerede konumlandıracağını bilmektedir. Müridinin istidâdını, zaaflarını heva ve heveslerini bilir onu adet ve alışkanlıklarından kurtarır.³⁸⁶

³⁸¹ Gazâlî Ebû Hâmid Muhammed, *Kalplerin Keşfi*, trc.: Hüseyin Erdoğan, (İstanbul: Hisar Yayınevi, ts.), 50.

³⁸² Kuşeyri, *er-Risâle*, 413.

³⁸³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 410-407.

³⁸⁴ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 402.

³⁸⁵ Soğukoğlu, *Hulâsatü’l-Âdâb*, 76.

³⁸⁶ Sühreverdi, *Avârifü’l-meârif*, 129-130-131.

Eğer tâlibe dünya zenginliği verilirse çok dikkatli olmalıdır. Zira müellif bu konuda tarikat yolunun dünya ve ahiret yolu değil likâ ve bekâ yolu olduğunu, bunun ise fenadan (yokluktan) sonra olabileceğini beyan etmektedir.³⁸⁷ Lika ve bekaya ulaşmak için ise her şeyden fani olmak, fenaya ulaşmak gerekmektedir. Şu halde sâlikin varacağı ilk mahal fenâ menzildir ve oraya ulaşmaya çalışmalıdır. Bu menzilin ilk kapısı “Ölmeden önce ölüünüz”³⁸⁸ sırrına mazhariyettir. Bu hadiste işaret edilen anlam; kişinin kendi iradesini Hakk’ın iradesinde yok etmesi ölü yıkayıcının elindeki ölü gibi hiçbir şeye mukavemet etmemesidir. Allah’ın iradesi karşısında benliğini İsmail gibi kurban etmesidir. Allah’tan gelene rıza gösteren sâlik tüm arzularını, alışkanlıklarını terk ederek önce mürşidine teslim olmalıdır. Teslimiyet, rıza yolunun en yücesi olmakla birlikte tâlip için bundan başka yol da olmadığını belirtilmiştir. Müellif bu durumu manzumen de ifade etmiştir.

Teslim oldunsa selamet buldun ezdareyn hemin

*Çün tabibe erdi can, terkeyle ona merhemin.*³⁸⁹

İradeyi müridin gönlündeki ateşe benzeten Sühreverdî gerçek tâlibin işin başında iradesini teslim edecek yer ararken zehirli böcek tarafından ısırılarak zehirlendiğini ve bu zehirden kendisini kurtaracak hekim aradığını belirtmiştir.³⁹⁰ Hekime gidenleri gruplara ayıran Sülemî; kimisinin sohbet için, kimisinin tevbe etmek için kimisinin zühd için, kimisinin ise her konuda hekimin verdiği hükme uymak için gittiğini ifade etmiştir. Hekimin verdiği her hükme uyma amacı taşıyan müridin ne bir hal ne bir makam beklentisi yoktur. O kişi hekimin edebiyetle edeplenir. Hekime gidenin en doğru en üstünü bu kişidir. Bu noktada hekimin şifa terkiibini şeyh İbrahim Halil şu şekilde ifade etmiştir.

Teslimiyet irâd it mahviyet eczâsını

*Sahk idüb kâseye koy iç bu devâ-yı a'lâ.*³⁹¹

Teslim ol kendi iradeni benliğini ortadan kaldır yokluk, fena ilacını al kâseye koy ve üstün bir şifaya ulaş.

³⁸⁷ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 76.

³⁸⁸ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, çev.: Mustafa Genç (Beka Yayıncılık, 2019), 2/291.

³⁸⁹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 77.

³⁹⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 130.

³⁹¹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 77.

*Acıdır dime sakın iç anı sen tamâmen
Azar azar içersen içilmez, kaldın a'mâ*

*Gözün yum görme sakın elvânda ihtilâfi
Virir mîdene nefret bulunmaz çâre kat'â³⁹²*

Şifa verecek olan ilaçlar acıdır, güzel değildir. Ne damak tadına uygundur ne mideye. Ancak hasta olan kişi ilacı acı diye içmemelik ederse şifa bulamaz. Çare, gözünü yumup hekime güvenip hızlıca içmektir. Yavaş yavaş içeyim diyen bu kötü tada tahammül etmez ve şifa verecek olan ilacı içemez.

*Hekimin virdiğini yaramazdır sanırsın
Helâk ider bu emrâz seni, sen olma süflâ.³⁹³*

Hasta doktorun verdiği ilacı beğenemeyip kendisine yaramaz zannederse iyileşemez. Hastalık eninde sonunda onu helak eder. Müellif başka bir manzumesinde acı ilacı içmeyi kabul etmeyen, doktorun perhizine uymayan hastayı hekimin kabul etmeyeceğini söylemiştir.

*Hasta yatağa yatınca derdi devâya satınca
Doktor ider bildiğince usûl budur göreliden*

*Acı ilâç içmem dise yemeklerden geçmem dise
Bildiğimden göçmem dise söz açarlar gitmeliden.*

*Kâmil-i Hekim'dir diyen o'dur Hudâ'sını gören
Bir dem inkârına giren şakî olur ezelîden.³⁹⁴*

Müellif, teslimiyeti manzumen şöyle açıklamıştır: Teslimiyet ipini tutamayan kişi kalbini fitne ve fücurlardan temizleyemez. Tam teslimiyete ulaşan kişide benlikten eser kalmaz âlemin efendisi olur. Her işini Hakk'a teslim eden tam mümin olur. Âlem

³⁹² Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şümûs*, 25.

³⁹³ Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şümûs*, 26.

³⁹⁴ Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şümûs*, 502.

tufana gark olsa o kaygı etmez çünkü tüm iradesini Allah'a bırakmıştır. Allah'a teslim olan özünü bulur kendini bilir ve onu, aşk yolundan mezun ederler. Bu âleme binlerce nebî gelmiş ve hepsi Allaha teslim olma yolunu tutmuştur. İsmail (as.) Muin olan Allah'ın yardımı ile tam teslimiyette kemale ermiştir.³⁹⁵

“Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, “Yavrucuğum” dedi, “Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?” Dedi ki: “Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.”³⁹⁶ ayeti Hz. İsmail (as.)'in babasının kendisini kurban etmek istemesi karşısında gösterdiği teslimiyeti anlatmaktadır. Şeyh İbrahim Halil bu ayetlere atıf yaparak şerh niteliğinde şu beyitleri söylemiştir;

Nesl-i İbrahim'denim şeksiz Zebihullâh'da ben

Var idim, Fef'al didim mâ-tü'mer ben Atama

Sen de geç benim günâhımdan o demler hakkı çün

*Cânımı virmeğe geldim koç selâm virdi bana.*³⁹⁷

Kendisinin de Hz. İbrahim'in neslinden olduğunu ve Allah'ın kurbanı (zebihullah) olan Hz. İsmail gibi “*fef'alû mâ tu/merûn*”³⁹⁸ “emrolunduğun şeyi yap” diyerek teslimiyet gösterdiğini ifade eder. Teslimiyet gösterip tüm varlığından hatta canından geçenlere tıpkı Hz. İsmail'e koç gönderildiği gibi, kendisine de Allah'ın müjdeler, nasipler gönderdiğini anlatmaktadır.

Şeyh İbrahim Halil kendi şeyhlerinden imtihanlar görmüş ve bunları teslimiyetle aşmıştır. Müellifin müridlerinden gördüğü ağır imtihanları Musa Na'san Efendi “*Şeyh İbrahim Halil Kimdir*” isimli kitabında anlatmıştır. İbrahim Halil Efendi, ilk müridi Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin hizmetindeyken şeyhi “ölümün yaşamından hayırlıdır git kendini buradan at” diyerek İstanbul'daki bir kuleyi işaret etmiştir. Bunun üzerine kuleye çıkan İbrahim Halil Efendi hiç düşünmeden kendisini aşağı atmış ve bir tatlıcının üstüne düşmüştür. Sadece tatlıları yere dökülen tatlıcı, şeyhin geçerken

³⁹⁵ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 176-520-570.

³⁹⁶ es-Saffât 37/102.

³⁹⁷ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 22.

³⁹⁸ el-Bakara 2/68.

kendisine çarptığını zannederek şikâyetçi olmuştur. Çevredeki görgü tanıklarının anlatımından yüksekten üstüne düştüğünü duyup ikisinin de hiçbir zarara uğramamasına hayret etmiş ve Yahudi olan tatlıcı iman etmiştir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu imtihandaki hikmeti yahudinin İslamda nasibi olması şeklinde açıklamıştır. Benzer bir imtihanı da Şeyh Ali'nin hizmetinde yaşamıştır. O da kendisini yüksek bir tepeden denize atmasını istemiş, İbrahim Halil Efendi bu imtihanda da kayıtsız teslimiyet göstererek başarılı olmuştur.³⁹⁹ Şeyh İbrahim Halil müşidlerinden gördüğü imtihanları *Kenzü's-şümûs* aslı eserinde manzumen de aktarmıştır.⁴⁰⁰

Müellif kendi seyr ü sülûk'ünde merhaleleri teslimiyet sayesinde hızlıca aştığını belirtmiştir. Kırk bir tarikat müşidine belli miktar hizmet ettiğini ve müşidlerin kendisini birbirlerine gönderdiklerini ifade etmiştir. Gayeleri aynı olsa da tarz ve meslekleri farklı olan müşidlerin himmetlerine ancak fena ve mahviyet yolunu tutarak mazhar olduğunu belirtmiştir. Müşidlerin kendisini birbirlerine hızlıca teslim etmelerini yani her müşidin yanında kısa süre kaldıktan sonra diğerine gönderilmesini önce Allah'ın yardımına sonra her müşidine tam bir teslimiyet ile tâbi olmasına bağlamıştır.⁴⁰¹

1.1.10. Müşidin Tâlibi İmtihanı

Tasavvuf eğitim metodlarından birisi de müşidin müridi imtihan etmesidir. Müellif müşidin dervişini iki şekilde imtihan edebileceğinden söz etmektedir. Bunlardan birisi dervişin maddi, manevi, ilmi varlıklarından feragat etmesi diğeri ise imtihanları tevazu ile karşılaşmasıdır.

Müellif, tâlibin gönlündeki mâsivâyı yok etmek için müşidinin, bazı şeylerden feragat etmesini isteyebileceğini ifade ederek dervişin kalbinde vesveselere fırsat vermeden, istenen şeyi hemen yapması gerektiğini söylemektedir. Bu konuda Şems-i Tebriz'inin Mevlana Celâleddîn Rumî'nin kitaplarını havuza atmasını istemesi ve Celaleddin Rumi'nin hiç vakit geçirmeden hemen en değerli yazma eserleri basit kâğıt parçalarıymış gibi suya atmasını örnek vermiştir. Mevlana'nın bağlılığını ve feragati

³⁹⁹ Na'san, *Şeyh İbrahim Halil Kimdir?*, 24-25.

⁴⁰⁰ Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 503.

⁴⁰¹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 77.

gösteren bu örnek, onun nasıl kısa zamanda Mevlevî tarikatı piri olduğunu da göstermesi açısından önemlidir.⁴⁰²

Mürşid tâlipten bazı şeyleri kendisine teslim etmesini isterse, istenen şeyleri mürşidin ihtiyacı bilmeyip, imtihan ya da kendisi için saadet vesilesi bilmelidir. Müellif, ehlullah'ın Allah'tan başkasından istek ve hâcette bulunmadıklarını, eğer eğer Müridinden bir talepte bulunuyorsa bu emirde bir hayır olduğunu düşünerek hemen yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁰³ Mürşidin bu konuda tâlip üzerindeki maksadı onun ehl-i Hak zümresine ve yüksek manalara ulaşmasını istemek olabilir. Sâlik, sahip olduğu her şeyin, nefsinin bile taraf-ı Bâri'den şeyhine emanet olduğuna itikat etmeli ve kendisini ilim, amel, itikat, mal, mülk, evlad-ı iyal ve nefsinde “hiç” hükmünde bilmelidir. Çünkü tâlibin mürşid karşısında veya halk içinde kendini âlim bilmesi sapma sebebi veya dalalette olma hali sayılmıştır. Talip, mürşidin ilmi karşısında kendisini hem zâhiren hem manen tamamen değersiz, bilgisiz ve halkın en cahili kabul ederek nefsinin de en edna, en aşağı bilmesi gerekmektedir. Mürşidin ilmîni koca bir deniz kabul ederek kendi ilminin damlanın zerresinin zerresi olarak görmelidir. Bu noktada bir eksiği olursa seyr ü sülûkunda ilerleyemeyeceği ifade edilmiştir.⁴⁰⁴

Mürşidin verdiği almalı, vermediğini almamalı, bildirdiğini bilmeli, bildirmedikine yönelmemelidir. Müellif bu konuyu şu ayet-i kerime ile vurgulamıştır. “*Peygamber size ne veriyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının*”⁴⁰⁵

Müellif tâlibin mürşidini âlemin sultanı, halkı saray ağaları, kendisini hepsinden aşağı, dünya sarayının sultanının mülkünde bir saray gibi görmesi gerektiğini beyan ederek,⁴⁰⁶ tâlibi saraya benzetmiş ve sarayı da sultanın tasarrufuyla hükmettiği mülkü konumunda göstermiştir.

Mürşid vâris-i Muhammed olduğu için tâlip tüm meleklerin mürşidinin emriyle kâinat işlerinde vazifeli olduğuna kanaat getirmelidir. Çünkü Hz. Âdem ile Hz. Muhammed arasındaki tüm peygamberlerin yeryüzünde birer halifesi bulunduğundan evliyanın her biri, bir peygamberin vârisi olması nedeniyle Cenab-ı Hakk'ın da kâinat

⁴⁰² Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 66.

⁴⁰³ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 67.

⁴⁰⁴ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 68.

⁴⁰⁵ el-Haşr 59/7.

⁴⁰⁶ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 67.

ve âlemler üzerinde halifeleri sayılmaktadır.⁴⁰⁷ Her evliya bir peygamber şeriatının tasarrufu ve gölgesi hükmünde vazifedar sayılmaktadır. Nitekim bir hadiste “(Zâhir ve bâtınını ikmâl etmiş, ilmini irfan hâline getirmiş) âlimler, peygamberlerin vârisleridir.” buyrulmaktadır.⁴⁰⁸

Talip, mürşidi hangi makamda olursa olsun onu bütün ehlullahın üzerinde ve gavsiyet makamında olduğuma itikat etmelidir ki alacağı feyzden mahrum kalmasın.⁴⁰⁹ Çünkü tâlibin mürşidini diğer velilerden evlâ bilmesi onun şevk ve gayretini artırırken, daha aşağıda bilmesi mahrumiyetine neden olabilmektedir.

Müridin başkasını şeyhinden daha kâmil görmesi şeyhiyle olan muhabbet, ülfet ilişkisini zayıflamasına sebep olup şeyhinin sözleri ona tesir etmemeye başlayacağı beyan edilmiştir. Zira muhabbet zayıflarsa müridin şeyhinin terbiyesinden faydalanma istidatı azalmaktadır.⁴¹⁰

Netice olarak tâlibin mürşidini, züht ve takvâ yolunda kalbî merhaleler kat etmiş, Hz. Peygamberin zirve ahlakının zamana yayılmış vârisi olarak görmesi gerekmektedir. Onun nefsanî istek ve arzularını bertaraf etmiş kendi hevasına göre bir şey istemeyeceği idrakine sahip olmalıdır. Mürşidinin ilmini, feyzini yüksek görmesi, meleklerin tasarrufatının bile şeyhinin elinde olduğunu düşünmesi, yine şeyhini, en yüksek makamda bilmesi, mürşidin imtihanlarını daha kolay aşmasını ve vuslata hızla ulaşmasını sağlayacaktır. Tâlibin bunların idrakinde olabilmesi ancak nefsinde feragati ölçüsünde olabilmektedir.

Tâlibin şeyhin imtihanları karşısında göstermesi gereken diğer davranış ise tevazudur. Tevazu sûfi ahlakının en güzelidir. Sûfiler tevazuyu; “Hakk’a itaat etmek, Hakk’ın hükmüne teslim olmak, ona boyun eğmek, kim söylerse söylesin Hakk’ı kabul etmek” şeklinde tanımlamışlardır.⁴¹¹ Zünnun tevazuyu üçe ayırmış ve ilki ayıp ve kusurlarını bilerek nefsinin küçük görmek, ikincisi tevhit inancına hürmeten insanlara saygı duymak üçüncüsü ise diğer sûfilerde olduğu gibi kimden gelirse gelsin hakkı ve

⁴⁰⁷ Soğukoğlu *Hulâsatü'l-Âdâb*, 68.

⁴⁰⁸ Buhârî, *İlim*, 11 (no:2).

⁴⁰⁹ Soğukoğlu *Hulâsatü'l-Âdâb*, 69.

⁴¹⁰ Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye*, 216.

⁴¹¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 233, 235; Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 300.

nasihati kabul etmektir.⁴¹² Sühreverdî Allah'ın Hz. Musa'yı "Kelimullah" seçmesini onun tevazusunda dolayı olduğunu söylemiştir. Sûfiler Allah'ın peygamberiyle konuşmak için dağlar içinde Tûr dağına seçmiş olması Tûr dağının boynunun bükük olması nedeniyle demişlerdir.⁴¹³ Yine Sühreverdî insanın tevazudan daha faziletli bir elbise giymediğini ifade etmiştir.⁴¹⁴

Kuşeyrî sâlikte olması gereken tevazuu şöyle aktarmıştır: Sâlik kendisini dünya ve ahirette kıymetli görse, yeryüzünde kendisinden daha aşağıda bir varlık olduğunu düşünse o müridin irade ve müritlik yolunda attığı adım sıhhatli olmaz. Çünkü müridin yapması gereken kendi nefsinin değerli kılmak için değil Rabbini tanımak için çalışmaktır. İster dünyada olsun ister ahirette olsun kendisi için makam temin etmek isteyenle Allah'ın rızasını kazanmak isteyen arasında fark vardır.⁴¹⁵

Sûfiler, şeyhlerin sâlikleri eğitirken tevazu konusunda mübalağa gösterdiklerini ifade ederek bunun nedeninin, müridlerin kibir ve ucba düşmesinden korktukları ve onları bu kötü hasletlerden koruma istekleri olduğunu beyan etmişlerdir. Mürşid müridinin nefsinde gizli olan ucba hastalığını fark edince hastalığı tedavi edebilmek için dervişten bekledikleri tevazuda ifrata meyledebilecekleri ifade edilmiştir.⁴¹⁶ Bu konuda şeyhlerin müridlerine yaptıkları imtihanlarla ilgili çokça menakıp anlatılmaktadır. Müellif şeyhlerinden birinin imtihanı şu şekilde aktarır: Mürşidini ziyaret için kapıya gelen bir derviş kapıdaki köpek tarafından kovalanıp girmesi engellenir. Derviş köpeğe "Ben de senin gibiyim neden beni engelliyorsun" der. İçeri girdiğinde şeyh: "Bizim bekçiyle konuşurken ona ben de senin gibiyim diyordun bu söze cüret etmenin nedeni nedir?" diye sorar. Sâlik "talepte senin gibiyim, yoksa emsal olmakta ondan çok geriyim" diyerek tevazusunu ortaya koymuştur.⁴¹⁷ Mürşidinin imtihanına uyanık bulunan sâlik tevazu ve sadakat göstererek nasibine ulaşabilmektedir. Bu konuda müellifin;

Tekebbür eylemek ehl-i Huda'ya bil şekavettir

⁴¹² Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 303.

⁴¹³ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 303; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 235.

⁴¹⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 299.

⁴¹⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 485.

⁴¹⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 300.

⁴¹⁷ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 65.

*Görürsün su diler izzi anınçün alçağa yürür.*⁴¹⁸

Beyiti tevazunun önemini göstermektedir. Şeyh İbrahim Halil de bu imtihana benzer imtihanları intisâb ettiği şeyhlerinden görmüştür.

Tevazu sahibi olmanın kazancı ile kibrin afeti hadiste şöyle zikredilmiştir: “*Kim Allah için huşusundan dolayı tevazu gösterirse, Allah onu kıyamet gününde yüceltir. Her kim kibrinden dolayı böbürlenirse Allah da onu kıyamet gününde alçaltır.*”⁴¹⁹ Hadise göre tevazu gösterenler saadete ulaşmış, gurur ehli de helak çukuruna yuvarlanmışlardır. Kendisini alçak tutan zelil bilen kişileri Allah’ın yücelteceğini, kibirlenenleri ise alçaltacağını manzumen ifade eden müellif yere düşsen tohumun daha âlâ şekilde büyüüp gelişeceğini belirtmiştir.

Burnunu yüce tutma toprak üzre gidenden

*Zîrâ su içmek için lâzım gelir eğilmek.*⁴²⁰

Sonuç olarak Müellif, mürşid kimseyi lâıyk olduğu lütuftan mahrum etmediği gibi kusur ve hatalarını cezalandırmaktan da geri durmaz. Bu sebeple tâlibin mürşid tarafından gelecek her türlü imtihana uyanık olup zâhiri görünüşlere aldanmadan hüsrân ve kayba girmemeye dikkat etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

1.1.11. Mürşide Bağlılık ve Çile

Mihnet ve meşakkat anlamına gelen çile tasavvufta tâlibin bir hücreye girerek orada kırk gün kalmasıdır.⁴²¹ Farsça kökenli olan kavram, arapça halvet kelimesiyle aynı anlama gelmektedir.⁴²² Kırk gün boyunca yeme içme gibi dünyevi ihtiyaçlarını en asgari düzeye indiren tâlip, sıkı bir perhiz ve nefis mücahadesi yaparak tüm zamanını ibadetle geçirir.⁴²³ Bu sürenin kırk gün olması Hz Peygamberin “*Kırk gün Allah için ihlasla amel eden kimsenin kalbinden diline doğru hikmet pınarları akar*”⁴²⁴ hadisini zikretmiş olmasından dolayıdır.⁴²⁵ Sühreverdi “*Mûsâ ile otuz gece (için) sözleştik ve*

⁴¹⁸ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 65.

⁴¹⁹ Suyûtî, *Camiu's-Sağır*, 2/378.

⁴²⁰ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 289.

⁴²¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 147.

⁴²² Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul, 1994), 206.

⁴²³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Mârifet Yayınları, ts.), 132.

⁴²⁴ Aclunî, *Keşful Hafâ*, 2/ 224.

⁴²⁵ Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*, 261.

buna on gece daha ekledik; böylece rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu."⁴²⁶
Ayetinde geçen kırk günü bu duruma delil olarak göstermektedir. "Kırk gün boyunca ihlasla ve aç olarak Allah'a yönelen kimseye ilm-i ledün kapısının açılacağını" söyleyen Sühreverdî, zamanın kırk gün olarak biçilmesindeki hikmeti yalnız Allah'ın bileceğini ve Allah'ın bildirdiklerinin bilebileceğini ifade etmiştir. Sühreverdi Hz Âdem'in çamurunun da mayalanması için kırk gün bekletildiğini beyan etmiştir.⁴²⁷

İnsanlarla içiçe olmanın kulun sebatını zayıflattığını söyleyen Mekkî, sebatın güçlenmesi için halvetin gerektiği görüşündedir.⁴²⁸

Şeyh İbrahim Halil'in eğitim metodunda tasavvuftaki klasik halvet uygulaması görülmemektedir. Onun bahsettiği çile, çilehanede halvete çekilerek yapılan bir eğitim değildir. Aksine hayatın içinde canıyla, malıyla, sevdikleriyle sınanması, mürşidinden gelen zor imtihanlara ve karşılaştığı zorluklara katlanması, Allah için sabretmesidir. Şeyh İbrahim Halil'in eğitim metodunda da Naşbendî usulünde olduğu gibi hizmet ve sohbetin oldukça önemli yeri olduğu, halvet yerine halk içinde Hak ile beraber olma (Halvet der-encümen) prensibini uyguladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kuşeyri "arif kimdir? sorusunu kâin ve bâin (birlikte ve ayrı) olan kimseler olarak cevaplamıştır. Yani halk ile beraber görünüp kalben onlardan ayrı olan kimsedir." Şeyh İbrahim Halil'in halvet ve uzlet anlayışı Kuşeyri'nin de içinde bulunduğu ilk dönem sûfilere ile örtüştüğü görülmektedir. Müellif zikir ehlinin halvetini manzumen şöyle anlatmıştır:

Hemân Hak iledir halvetde olsa yâhûd kesretde

*Bu halk ile değil gâfil Hudâ'nın zikri kânında.*⁴²⁹

Çile ve bağlılık kavramlarını bir bütün olarak gören müellif, tâlibin şeyhine karşı yüksek muhabbeti olması, şeyhini her şeyden hatta kendi nefsinden daha fazla sevmesi, değer vermesi ve üstün görmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bağlılık o derece olmalıdır ki şeyhi "derviş senin ölümüne karar verdik" dese bile "emriniz başım üstünedir" diyebilmelidir.⁴³⁰ Dolayısıyla müridin şeyhine muhabbeti nisbetinde bağlılığı olacağını ve bağlılığı nisbetinde de imtihanlara ve çilelere katlanabileceğini işaret etmiştir.

⁴²⁶ el-Âraf 7/142.

⁴²⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 264.

⁴²⁸ el-Mekkî, *Kütü'l Kulûb*, 1/ 333.

⁴²⁹ Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 450.

⁴³⁰ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 101.

Bağlılığı kuvvetli olan tâlib şeyhinin her yaptığını her söylediğini itirazsız kabul eder. Tâlibin müşhidinin halleri ya da herhangi bir sözünü beğenmemesi, şüpheye düşmesi, sorgulaması seyri için tehlikelidir. Eğer bu tereddüt ve itirazlarını dile dökerse şekavetin zuhurudur. Dile dökmeden mücahade ile kalbinden atarsa o zaman tehlikeden kurtulup saadete erer.⁴³¹

Müşhid tâlibin aklının ve idrakinin almayacağı işler de yapabilir ya da emredebilir. Müellif, tâlibin aklının almayacağı, idrak edemeyeceği, hal ve işleri müşhidler neden yapar, emreder, neden tâlibin algısına göre davranmazlar? Sorusuna; “Müşhidlerin her hali bir maslahat üzere olduğu için davranışlarında sayısız hikmet barındırır” şeklinde cevap vermektedir. Bu nedenle müşhidler, tâlibe göre birbirine muhalif gibi görünen, farklı tutum ve davranışlarda bulunabilir. Tâlibin manevi hastalıklarının, tereddütlerinin, vesveselerinin terbiyesi için her türlü tedaviyi verirler. Tereddüt de kalbin hastalıklarından biridir. Sâlikin mücahade ile bu kalbî hastalıklardan tamamen kurtulması murat edilmiştir. Tâlib hüsn-i niyetle sabırla çile ve imtihanın sonuna kadar beklemelidir. Bu hususta müellif “Mütereddît tâlibin mücahadesi vacip olur” demektedir.⁴³²

Şeyh İbrahim Halil, tâlibin irşat olması için müşhidlerin kullandıkları en kısa yolun “çile” olduğunu belirterek, kaynar ateşte yemeğin pişmesi gibi çile çeken, zorluklarla karşılaşan tâlibin de kalbinin piştiğini ifade etmiştir. Sâlik, sabır, tahammül ve mücahade ile tasfiye-i kalbe ulaşır, maksuduna erer ve sadakatli amel, mücahade-i sâliha, sabr-ı cemil ve kalb-i selim sonunda kendine hoş gelmeyen hallerin aslında büyük lütuflara eriştiğini görür. “*Yaptıklarına karşılık onlar için saklanan müjdeyi kimse bilmez.*”⁴³³ ayetinin mazhariyetine ulaşır ve sonu olmayan hikmet ve lütuflara erişir.⁴³⁴

Müellif, çile çeken tâlibi tohuma benzetmiştir. Nasıl ki toprağa atılan tohum toprak altında yarılp farklı bir şekle gelmeyince toprağın üstüne çıkamaz. Çıkınca da sıcak, soğuk gibi iklim şartlarına maruz kalıp dayanır ve bir müddet sonra bir iken

⁴³¹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 101.

⁴³² Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 101.

⁴³³ es-Secde 32/17.

⁴³⁴ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 102.

çoğalır on ya da daha fazla olur.⁴³⁵ Tâlip te tohum gibi çile çekerek, ağaç olup meyve, başak olup buğday vermesi gibi eski hallerini bırakarak insanların yararlandığı bir sürü meyve, hububat haline gelir. “Kim bir iyilik yaparsa yaptığığın on katı ile mükâfatlandırılır.”⁴³⁶ “Allah dilediğine kat kat fazlasını da verir.”⁴³⁷ ayetlerini müellif bu minvalde açıklamıştır.

Ham tahılı yenilebilecek hale getirmek için aşçının tahılı kaynatıp, tuzunu, yağını, biberini eklemesi gibi tâlip de imtihan, riyazet, mücâhede ateşiyle yanarak, çile çekerek muradına erer, maksadına ulaşır.⁴³⁸ Çünkü tâlip de hamdır. Çilenin zorluklarına katlanmadan imtihan riyazet mücâhede ateşlerinde yanmadan aşk ve şevk alevlerini göğüslemeden pişip, muradına eremez. “Yoksa Allah içinizden cihat edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?”⁴³⁹ Tâlibin bu ayeti sık okuması kalbindeki tereddütün giderilmesi çile ve sıkıntılardan kendisine safa bahşedilmesine vesile olmaktadır.

Müellif, tâlibin hızlı yol almasını çektiği çilenin zorluğu ve çokluğuna göre olduğunu ifade eder. Rahat ve mihnetsiz yapılan yolculukta nasibinin de az olacağını bildirilmiştir.⁴⁴⁰

1.2. Tâlibin Âdâbı

1.2.1. Ahlak

Kur’an-ı Kerimde “Şüphesiz ki sen yüksek bir ahlak üzeresin.”⁴⁴¹ buyurularak Allah resulünün ahlakı methedilmiş ve öne çıkarılmıştır. Hz. peygamber de “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”⁴⁴² buyurmuştur. Öyle ise güzel ahlaktan maksat Allah resulünün ahlakı ve Kur’an ahlakı ile ahlaklanmaktır. Hz. peygamber “Beni rabbim terbiye etti.”⁴⁴³ beyanıyla kendisini terbiye edenin Allah olduğunu

⁴³⁵ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 103.

⁴³⁶ el-En’âm 6/160.

⁴³⁷ el-Bakara 2/261.

⁴³⁸ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 103.

⁴³⁹ Âl-i İmrân 3/142.

⁴⁴⁰ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 105.

⁴⁴¹ el- kâlem 68/4.

⁴⁴² İmam Mâlik b. Enes. *Muvatta Hadisleri*, haz.:Ahmet Çelik, Konya: Konevî Yayınları, 2009. Hüsni'l-hulk, 1,(no:2655).

⁴⁴³ Süyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, 1/12.

vurgulamıştır. Resulullah da ashabını ve ümmetini terbiye etmiştir. Nitekim Hz. peygambere imanın en üstün kişinin kim olduğu sorulduğunda “*Ahlakı en güzel olanıdır*” buyurmuştur.⁴⁴⁴

Bu terbiye sisteminin bir halkası olan tâlip şeyhi tarafından terbiye edilmeye aday, kendisini güzel ahlaklarla süslemeye çalışan kişidir. Bu nedenle ilk dönemden itibaren tasavvufî eserlerde dervişlerin uyması gereken kuralların anlatıldığı “*Âdâbü'l-mürîdîn*” bölümleri yer almıştır. Bu kuralların kimi her zaman geçerli kuralları, kimisi ise kitabın yazıldığı döneme ait edep, ahlak kurallarını yansıtmaktadır.

Sülemî sâlikin önce peygamberin hallerini uymaya çalışması gerektiğini buna gücü yetmezse onun ahlakına uymaya çalışması, buna da güç yetiremezse onun âdâbına uyması bunların hiç birini yapamazsa sünnetlere uyması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁵ Bu sözden hareketle sünnetler konusunda asla taviz kabul etmeyen sûfilerin hedefi önce Peygamberin edebiyatı ile edeplenmek sonra onun ahlakına uymaya çalışmaktır. Sülemî “Sûfiye ilk gerekli olan şeyin nefsinin edebi, sonra da ahlakı alıp uygulamasıdır”⁴⁴⁶ şeklinde belirlemiştir. Sühreverdî'nin de benzer bir sıralama yaptığı⁴⁴⁷ konuyla ilgili hicri 2.yy. da yaşamış olan Sehl b. Abdullah, bir kötü huyu değiştirmenin kerametlerin en büyüğü olduğunu beyan ederken, Hasan Basri “*elbiseni temizle*”⁴⁴⁸ ayetini huyunu güzelleştir, şeklinde tefsir etmiştir.⁴⁴⁹ Sühreverdî; “Kimi insanların nefislerinin amelleri yapmaya razı olduğunu ancak güzel ahlak kurallarına uymayı kabul etmediğini, ibadetlere düşkün olup amellere icabet ettiğini fakat güzel ahlakı terkettiğini söyler.” Zahidlerin nefisleri ahlakın bazısına uyar bazısını terkeder. Sûfiler ise güzel ahlakın hepsine uyar. Çünkü sûfiler mücahede ile nefislerini güzel ahlaka uymaya razı etmişlerdir.⁴⁵⁰ Sühreverdî'nin tanımından da anlaşılacağı üzere dinin özü sayılan güzel ahlaka ulaşma noktasında en yüksek kerteğe sûfiler sahiptir. Sûfiler işin zâhirinden çok bâtını ile ilgilendikleri için bu noktada gerek zühd yolunu, gerek sohbet, gerek ihlas ve bağlılık yollarını tutarak nefisleriyle ciddi mücadele içine girmişlerdir. Tâlibin ahlakını

⁴⁴⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârat*, trc.: Prof. Dr. Mehmet Yalar (İlk Harf Yayınevi, 2012), 113.

⁴⁴⁵ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, 13.

⁴⁴⁶ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, 14.

⁴⁴⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 285.

⁴⁴⁸ el- Müddessir 74/4.

⁴⁴⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 332-446.

⁴⁵⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 295.

güzelleştirmek için müşşidler, herkes için geçerli olan kurallardan çok kişiye özel terkipler uygulamışlardır. “Çünkü kalp Allah’ın zikri ile canlandığı ve yakınlık rüzgârları esmeye başladığı zaman nefsin kanallarından güzel sıfatlar ve temiz huylar akmaya başlayacak ve ilahi ahlak ortaya çıkacaktır.”⁴⁵¹

Müellif, tâlibin “Siz, insanların iyiliği için yeryüzüne çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.”⁴⁵² hitabının muhatabı ve tastikçisi olması gerektiğini ifade ederek bir anlamda hayırlı ümmet olmanın yolunun ferdan ferdan güzel ahlaka sahip olmaktan geçtiğini vurgulamaktadır.

Tâlibin bu noktada yapması gerekenler; mâsivâyâ meyletmemek, dünyanın makam, mal, mülk, şan, şöhret gibi şeylerine tevessül etmemek, kıymet vermemektir. Çünkü tâlip himmetini yüce tutan kişi şeklinde tanımlanmıştır. Kalbini kir, leke sayılan mâsivâdan temizleyebilmek için de murakabe yapmalı, bolca zikir ve bolca Kur’an okumalı, salavat çekmelidir. Farzları sünnetleri eksiksiz yerine getirmeli ve müşşidin emirlerine harfiyen uymalıdır.⁴⁵³ Çünkü “müşşitler sünnete, mücahedeye, âdâba yöneltmekle terbiye ederler.”⁴⁵⁴

Şeyh İbrahim Halil, “Evâmîr ve işârât-ı müşşid evâmîr ve terğibât-ı pîrdîr. Bu ise kâim makam, makam-ı Risâlet olmakla emr-i Peygamberî olur. Ümmet için de emr-i Resul emr-i Hak hükmündedir.”⁴⁵⁵ demektedir. Müşşidin işaret ve emirleri peygamberin istek ve emirleri gibidir. Müşşidin oturduğu irşat makamı da risalet makamı hükmündedir. O makamda verilen emirler emr-i Peygamberî gibidir. Bu bağlamda peygamber emri de Hak emri hükmündedir.⁴⁵⁶ Bu emir silsilesinin hakikati şu ayetle beyan edilmiştir: “Peygamber’e itaat eden, Allah’a itaat etmiş olur.” Bu durumu müellif manzumen şöyle aktarmıştır:

Neydir riayetin sevdiğin kimdir gözet

Sen özünü ey tâlip götür arife yüz et

⁴⁵¹ Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, 296.

⁴⁵² Âl-i İmrân 3/110.

⁴⁵³ Soğukoğlu, *Hulâsatü’l-Âdâb*, 100.

⁴⁵⁴ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, 19.

⁴⁵⁵ Soğukoğlu, *Hulâsatü’l-Âdâb*, 100.

⁴⁵⁶ Soğukoğlu, *Hulâsatü’l-Âdâb*, 100.

Ehl-i sürurun yanına uğrama insan isen

*Suret ne verir sana gel öze kendin öz et.*⁴⁵⁷

1.2.2. İntisâb

Sözlükte bir büyük adama, bir hanedana, bir gruba râbit olmak manasına gelen intisap,⁴⁵⁸ tasavvufî terim olarak bir şeyhe bağlanmak, ondan el almak, inâbe almak anlamına gelmektedir.⁴⁵⁹ “Mubayaâ, ahid, ikrar, biat terimleri aynı anlamda kullanılmıştır. Bu uygulamanın temeli Hz peygamber dönemine dayanmaktadır. Hz peygamberin önemli işlerde sahabelerden biat aldığı bilinmektedir.”⁴⁶⁰ Kur’an’da “*Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.*”⁴⁶¹ ayetini gereğince Hz Peygambere yapılan biat Allah’a yapılmış sayılmaktadır.

İlk dönem ekollerde daha çok hırka giymek şeklinde olan biat müridin şeyhinin elini tutarak tevbe etmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Hak’ın sıfatlarını müşahade etmek ve O’nda fanî olmak için mürşidin yanında edeple çalışarak ahlakı güzelleştirmek, imanı mutmainne’ye yükseltmek için sâlikin mürşide söz vermesidir.⁴⁶² Mürid intisâp ile iradesini şeyhinin iradesine teslim ederek, el alarak şeyhinin nefsi üzerindeki hakemliğini ve tasarrufatını kabul etmiş olmaktadır. Sâlik şeyhini Allah’ın katına ulaşmak için bir kapı olarak görmekte, Hakk’ın katına oradan çıkılacağına inanmaktadır. Şeyhinin elinin Hz. Peygamberin elinin vekili olduğunu şeyhine teslim olan müridin hakikatte Allah ve resulüne teslim olduğunu bilmesi gerekmektedir.⁴⁶³ Sûfilerin görüşüne paralel olarak müellif şu beyiti söylemiştir:

Pîr'e ikrâr Hakk'a ikrâr olduğunu bilmeyen

⁴⁵⁷ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 100.

⁴⁵⁸ Şemseddîn Sâmi, “*Kâmûs-ı Türki*”, 172.

⁴⁵⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 311.

⁴⁶⁰ Ramazan Muslu, “Bey’at veya İntisab” *Tasavvuf El Kitabı*, edt. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 331

⁴⁶¹ el Fetih 48/10.

⁴⁶² Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, *Cami’ul Usûl*, çev.: Rahmi Serin (İstanbul: Pamuk Yayınları, 1987), 96.

⁴⁶³ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 126-127.

İşte odur Âdem'in secdesine eğilmeyen. ⁴⁶⁴

İntisâbla birlikte tâlibin seyr u sülûk yolculuğu başlamaktadır. Ancak burada esas olan, tâlibin niyetini sağlam tutması, hiçbir dünyevi niyet ve menfaat taşınamamasıdır. Tasavvuf yoluna girmekteki tek amacı Allah'ın rızası olmalıdır. Şeyh İbrahim Halil, bu konuya değinerek tâlibin mürşidine itibarı, nüfuzu veya menfaat elde etme düşüncesiyle tâbi olmaması gerektiğini belirtmiştir. Bu düşünce ile intisâp edenler taleplerinde mahrum oldukları gibi dünyevî maksatlarına da nâil olamayacakları vurgulamıştır. Mürid mürşide ancak Allah için intisâp etmeli, 'İlahi ente maksudi ve rıza ke matlubi' den başka bir gaye gütmemelidir. Ayrıca keşf, keramet ve kemalat gibi hiçbir manevi beklentiye girmemelidir. Bu manevi kazançlar da mürşidin tasarrufuna bırakılan ilahi emanetler olarak bilinmelidir. Bu yaklaşım fenâ fi'r-resûl ve fenâ fillah makamına ulaşıncaya kadar sürdürülmelidir.⁴⁶⁵ Dünyevî ve manevî fayda beklentisi olan kişi harcadığı emekten bir fayda elde edemeyecektir.

Müellif intisâb eden tâbin uyması gereken âdâbı şu şekilde izah etmiştir: Sâlik mürşidin hoşlanmadığı kimselerden uzak durmalıdır. Şeyhinin sevdiğini sevmeli hoşlanmadıklarından hoşlanmamalıdır. Mürşidin yanında kimse methedilmemeli, çünkü onlara halkın iyisi de kötüsü de gizli değildir.

Şeyh İbrahim Halil, mürşidinden uzakta ikâmet eden sâlikin en az ayda bir kez mürşidine mektup yazması gerektiğini söylemiştir. Eserin yazıldığı dönemde iletişim teknolojisinin gelişmediği düşünülürse bahsedilen mektup günümüz şartlarında yerini telefonla iletişime bırakacaktır. Burada kastedilen şeyh ile tâlibin irtibatının kesilmemesidir. Böylelikle mürşidin himmet nazarından uzaklaşmayan sâliki dört düşmanı olarak tanımlanan dünya, heva, nefis, şeytan ele geçiremez. Çünkü "Kelimâtü'l-meşayih cünudullahi fi'l-arz" meşayihlerin kelimeleri yeryüzünde Allah'ın askerleridir.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 403.

⁴⁶⁵ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 92.

⁴⁶⁶ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 70.

1.2.3. Tasarruf

Arapça, bir işi idare etmek, bir işte hareket etmek gibi anlamlara gelen tasarruf, Allah'ın yakınlarına bahşettiği bir lütuf olarak da tanımlanmıştır.⁴⁶⁷ Târikat âdâbına göre intisâb eden tâlibin tüm işlerinin tasarrufunu şeyhine bırakması gerekmektedir.

Derviş şeyhinin izni ve bilgisi olmadan ne kendi hakkında ne malı ne mülkü hakkında bir tasarrufta bulunmamalı şeyhinin işareti istikametinde davranmalıdır. Zira mürid şeyhinin irade ve yönetimine girerse onun edebi ile edeplenir ve şeyhin bâtından tâlibin bâtına haller gelmeye başlamaktadır. Kendi iradesini bırakarak nefsinin şeyhinin tasarrufunu veren dervişin şeyhinde fenâ bulduğunu ve fenâfillah yolunun ilk basamağını aştığını söyleyebiliriz. Mürid şeyhi tarafından kendisine zor gelen bir tasarrufla karşılaştığı zaman mürşidinin en doğrusunu bildiği ve mesele hakkında mutlaka delilleri olduğuna itikat etmelidir. Çünkü şeyh müridi üzerinde heva ve hevesi ile tasarrufta bulunmaz, tâlibi Allah'ın emaneti olarak görmektedir.⁴⁶⁸

Müellif, tâlip şeyhinden izinsiz hiçbir tasarrufta bulunmaması gerektiğini ifade ederek, izinsiz evlenmek, evlendirmek, ev almak, satmak vs. gibi dünya işlerini şeyhi ile istişare etmesi gerektiğini belirtmiştir. Tâlip, şeyhinin, kendi bilgisine itikadına muhalif gibi görünen tasarruflarına itiraz etmeyip, onlar daha hayırlısını, daha iyisini bilirler şeklinde itikat etmelidir.⁴⁶⁹ Tâlibin ne zâhiren, ne bâtinen şeyhine itiraz hakkı olmadığını belirten Kâşânî şeyhin halleri zor gelirse Hızır (as.) ve Hz Musa (as.) kıssasını hatırlaması gerektiği uyarısında bulunmuştur. Tâlib şeyhinin tasarruflarını anlamamasını kendi ilminin ve aklının azlığına bağlamalıdır. Cüneyd'e müridlerinden biri soru sormuş ve aldığı cevaba itiraz etmiştir. Bunun üzerine Cüneyd inanmayanların kendisini bırakmasını söylemiştir.⁴⁷⁰

Burada tâlibe düşen şeyhin onun nefsinde ve malında tasarrufta bulunmasının yollarını açması ve tüm emirlerine razı olarak teslim olmasıdır. Bu bağlılığı sûfiler muhabbetin ve sadakatin ölçüsü olarak değerlendirmişlerdir.

“Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu

⁴⁶⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 629.

⁴⁶⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 124-126-127-505.

⁴⁶⁹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 92.

⁴⁷⁰ Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye*, 218.

kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar."⁴⁷¹ ayetini bu duruma misal getirmişlerdir.⁴⁷²

Şeyh İbrahim Halil mürşidden izinsiz olur olmaz kitapları okumayı uygun görmemektedir. Hatta mürşidin okunmasını hoş görmediği kitaplar evde bile bulundurulmamalıdır diyerek kitapları eczanede bulunan ilaçlara benzetir. Hangi hastaya hangi ilacın iyi geleceğini ancak iyi bir tabip bileceği gibi tâlib için uygun kitapları da şeyhi bilir. "Mürşid emrâz-ı maneviyyenin tabib-i hâzıkı ve mütehassısıdır." eczaneye gidip hoşlanılan bir ilacı almakla şifa bulunamayacağı gibi çeşitli eserleri okuyup hıfz etmekle manevi hastalıklardan kurtulup irşat olunamayacağını ifade etmiştir. Eğer satırlardan okunan ilim yeterli olsaydı Bâyezid-i Bistamî, Muhammed Bîcan, Celâleddîn Rûmî, İmam Gazzâlî gibi yüksek bir ilme sahip kişilerin mürşid aramaması gerektiğini, bu ilimlere vâkîf olmanın onlara kâfi geleceğini belirtmiştir.⁴⁷³

Cüneyd bu hususta, gerçek müridin ulemanın ilmine muhtaç olmadığını, Allah'ın, bildiği ile amel edene bilmediğini öğrettiğini beyan etmiştir.⁴⁷⁴ Ayrıca ilim öğrenen topluluklar içinde sûfilerden daha üstün bir topluluk ve onların ilminden daha değerli bir ilim olmadığını da belirtmiştir.⁴⁷⁵

Anlaşılan odur ki tüm tasarrufunu şeyhine bırakan tâlib dinî, dünyevî her işini şeyhinin iradesi ve izni ile yapmalıdır. Hatta fazladan nafîle ibadetlerin, zikir ve evradların bile şeyhten izinsiz yapılamayacağı söylenmiştir.⁴⁷⁶

1.2.4. Râbîta

Arapça, ilgili, rapteden, iki şeyi birbirine bağlayan gibi anlamlara gelen râbîta kavramı, "râbî" vezninde R.B.T kökünden türetilmiştir.⁴⁷⁷ "Tasavvufî olarak, müridin tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak mürşidiyle beraberlik halinde olmasıdır. Müridin şeyhini severek yâd etmesi ve suretini zihninde canlandırmasıdır. Müridin

⁴⁷¹ En-Nisâ 65.

⁴⁷² Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye*, 217.

⁴⁷³ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 93.

⁴⁷⁴ Kuşeyri, *er-Risâle*, 286.

⁴⁷⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, 186.

⁴⁷⁶ Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye*, 218.

⁴⁷⁷ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânusu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, ts.), 3/54.

manevi terbiyesi ve ruhî olgunlaşması için, bu gönül beraberliğine ihtiyacı vardır. Müridin kalben şeyhi ile beraber olması şeklinde tanımlanan kalbî râbîta ise müridi şeyhinde fâni olmaya, onun hali ile hallenmeye götürdüğüne işaret edilir.”⁴⁷⁸ Bir anlamda râbîtanın mürşid ile mürid arasında kalp ve hal birliği olduğunu söyleyebiliriz.

Seyyid Mustafa Râsim Efendi, râbîtanın; zikir yerine şeyhi bir bakıma muhabbetle gönülde tutmaktan ibaret olduğunu belirterek ehlullah ile sohbet etmenin dahi râbîta olduğunu ifade etmektedir. Sâlik için nefsi bilmek, “Hakk’ı bulmak zevk-i külliye vâsıl olmak için râbîtadan daha yakîn yol yoktur.” Râbîtanın zâhirde misali iki kişinin el ele verip sohbetle yola gitmelerine benzetmektedir.⁴⁷⁹

Müellif râbîtanın tâlibin feyz almasına vesile olduğunu söyler. Râbîtaya devam etmek tâlibin manevi yol alabilmesi için çok önemlidir. Pek çok sûfî de olduğu gibi, müellif de Kur’an-ı Kerimde “*Sadıklarla beraber olunuz.*”⁴⁸⁰ ayetini bu meyanda yorumlamıştır. “*Kişi sevdiği ile beraberdir*”⁴⁸¹ sırrınca râbîtanın devamının mürşide duyulan muhabbetle sağlanabileceğini söylemiştir. Râbîta ve muhabbetin en güzel örnek olarak Hz. Ebu Bekir Sıddık’ı göstermiştir. Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygambere olan sevgisinden dolayı göz açıp kapayana kadar bile kendisiyle râbîtasını kesemediğini, her an onu düşündüğünü efendimize bildirmiştir.⁴⁸² Peygamberimizle sahabe arasındaki durumu örnek alması gereken tâlip, bu durumu da şiar edinerek zamanının çoğunu râbîta ile geçirmelidir. Öyle ki uykuya giderken bile mürşidiyle bağını kesmemeli ve o şekilde de uyanmalıdır. Eğer günün çoğunu mürşidini hatırlamadan geçirirse talebinde gerçekçi olamayacağı belirtilmiştir.⁴⁸³

Müellif, tâlibin şeyhine ancak râbîtayla tam anlamıyla bağlanabileceğini söyler. Başlangıçta tâlip için yerine getirilmesi gereken bir görev olarak addedilen râbîta mürşidle aradaki bağ kuvvetlendikçe kalbin mâsivâdan korunması için bir ihtiyaç haline gelmektedir. Şeyh, bu durumu râbîta kökünden gelen “ribat” kavramıyla açıklamıştır.⁴⁸⁴

⁴⁷⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 507.

⁴⁷⁹ Mustafa Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 544.

⁴⁸⁰ et-Tevbe 9/119.

⁴⁸¹ Buhârî, Edeb, 78.

⁴⁸² Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 88.

⁴⁸³ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 87.

⁴⁸⁴ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 88.

Sınır boylarında güvenliği sağlamak maksadıyla nöbet tutmak anlamına gelen ribat⁴⁸⁵ Kur'an-ı Kerimde düşmanın ansızın saldırmasını önlemek için hazırlıklı bekleyen süvarilerin atlarını bağlayacağı yer, cihat için sınır boylarında nöbet tutmak anlamlarında iki farklı ayette kullanılmıştır.⁴⁸⁶ Serî Sakatî (ö. 865) “*Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah’a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz.*”⁴⁸⁷ ayetinde geçen “*isbirû*” ifadesini dünya ve dünyevî şeylere karşı sabit, dosdoğru durmak şeklinde, “*rabitû*” kelimesini ise nefs-i levvâme'nin heva, heveslerini ve arzularını gözetmek şeklinde yorumlamıştır. Sühreverdî ise ribatı mahlûkatla olan alakayı kesmek ve Hak ile alaka kurmak şeklinde yorumlayarak ribat ve râbita kavramları arasındaki bağı ortaya koymuştur.⁴⁸⁸ “*Allah yolunda bir günlük ribat dünyadan ve dünya üstündeki her şeyden daha üstün ve hayırlıdır.*”⁴⁸⁹ hadis-i şerifini müellif bu bağlamda değerlendirmiştir. Beden ile nefsin irtibatını sağlaması ve “halk âlemi” ile “emir âlemi”ni bünyesinde barındırması dolayısı ile kalbe de “ribât” denmiştir. Zira tasavvufta, “nazar gâh-ı İlâhî” kabul edilen ve “mâsivâ”nın girmemesi için her şeyden önce gözetilmesi gereken yer kalptir.⁴⁹⁰ Tıpkı sınırlarda nöbet tutan, oraları düşmandan koruyan asker gibi müminin de imanını korumak için kalp kapısında bekçilik edip nöbet tutması, her an kalbine gireni çıkanı kontrol etmesi gerekmektedir. Müellif bunu şöyle ifade etmiştir:

Dileyenler Huda'sını ne tez vesile bu ribat

Kesilir mahv olur âlem eğer kesilse bu ribat

Nice bin yıl gidilen yol anında varılır birden

*Kısaldır vakt ü âvânı bulunmasaydı bu ribat*⁴⁹¹

⁴⁸⁵ İbn Manzûr Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l- 'Arab*, Dâru Sâdır (Beyrut, 1979), 3/1560.

⁴⁸⁶ Âl-i İmrân 3/200; el-Enfâl 8/60.

⁴⁸⁷ Âl-i imrân 3/200.

⁴⁸⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 137-138.

⁴⁸⁹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 88; Buhârî, Cihad, 6. (no 13).

⁴⁹⁰ Gündüz İrfan, “Tasavvufî Terim Olarak Râbita”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 19 (Ankara: 2007), 26.

⁴⁹¹ Soğukoğlu, *Kenzü's-ş-şümûs*, 252.

Başka bir manzumesinde, imansız olan, güzel huylulara hor baktı iman hazinesini eren kişi ise Âdem'e ribât etti, bağlandı demektedir.⁴⁹²

Tâlîp daima râbîta halinde olmalı, çevresinde yaşananları rüya, hayal gibi görmelidir. Dünya âleminden gönlünü uzaklaştıramazsa hiç olmazsa önemli dünya işleri esnasında kalben dünyaya karşı tok gözlü davranıp Allah'ın rızası dışında bir talebi olmamalı, kalbini mâsivâ ile meşgul ederek derûnunu kirletmemelidir.⁴⁹³

Müellif, 'tâlibin sayılı nefesleri Allah'ın zikri ile geçirmesi, daima kalbinden lafza-ı celali (Allah) mûlahaza etmesi ve Hz. Peygambere râbîta istidadını kazanana kadar mürşidin rabîtasını kesmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁹⁴ Bu şekilde zikir ve râbîtasında daimîlik kazanan sâlik, fenâ fi'r-resûlün başlangıcı sayılan Hz. Muhammed'e râbîta yapabilecek yakîn istidadına ulaşacak seviyeye gelmektedir. Hz. Muhammed'e râbîta yapabilme istidadı kazanan tâlip yakîn derecesinde daha fazla kemalat elde etmekle Zat-ı İlâhiye'ye râbîta yapabilmesi mümkün olmaktadır. Böylelikle vuslata kapı açılarak iki cihan saadetini kazanmış olur. Mutlak ve hakiki varlığın yalnız Allah olduğu gerçeği tâlipte zuhur eder. Bu ilahi mârifete erişen her tâlip kendi kabiliyeti miktarınca ilahi hakikate mazhariyet kazanarak bütün müşküllerinden sıyrılarak kurtulmuş olur.⁴⁹⁵

1.2.4.1. Râbîta ve Kur'an İlişkisi

Müellif Kur'an'ın tanımını şu şekilde yapmıştır: "Kur'an-ı Kerim semadan inzal buyrulan, ahkâm-ı ilahiye'yi beyan eden bir hakîm ve sahib-i hüküm manasına gelmektedir. Her ilahi kelam önce kendisine gönderilen Mürsel'in gönlüne iner. Sonra o peygamberin emir ve işaretleri ile yazıya geçirilir. Her ilahi kelam gibi Kur'an-ı Kerim de Cibril-i Emin vasıtasıyla gelmiş ve eksiksiz ve ziyadesiz tebliğ edilmiştir."⁴⁹⁶

Kur'an-ı Kerim'in insanlık âlemine inzal sebebi yine kendisindeki ilahi beyanlardan anlaşılmaktadır. "*Ey insanlar size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerdekine bir şifa, müminler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir.*"⁴⁹⁷ O Allah'ın sağlam bir ipi, parlak

⁴⁹² Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 253.

⁴⁹³ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 87.

⁴⁹⁴ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 91.

⁴⁹⁵ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 90.

⁴⁹⁶ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 118.

⁴⁹⁷ el-Yunus 10/57.

bir nurudur. Gönüllerin şifası ondadır. İnsanı aldatan her şeyden kurtuluş yine onunladır.⁴⁹⁸ “*Onda herhangi bir kusur, yanlışlık, eksiklik yoktur. Çünkü o, her şeyi en mükemmel şekilde yapan ve bütün övgülere lâyık olan Allah katından indirilmiştir.*”⁴⁹⁹

Allah Resulü “*Kur’an okuyunuz çünkü Kur’an kıyamet gününde kendisini okuyanlara şefaathçi olarak gelecektir.*”⁵⁰⁰ Hadisi ile Kur’an okumanın önemini vurgulamıştır. Ebu Tâlib el-Mekkî mürid olan kişinin Kur’an’ı haftada iki kez hatmetmesinin müstahap olduğunu söyleyerek sahabeden bir topluluğun Kur’an’ı her cuma hatmettiklerini nakletmektedir. Peygamber Efendimiz (sav.) Abdullah b. Ömer’e, Kur’an’ı her yedi günde bir kere hatmetmesini emretmiştir. Kur’an’ın nasıl okunması gerektiği konusunda bir âlimi örnek veren Mekkî şunları aktarır; “*Âlim bir kişi; Kur’an okurken tat alamıyordum ne zaman peygamber ashabına okuyormuş ve ben de onlarla dinliyormuş gibi okumaya başladım o zaman tat aldım. Sonra bir makam yükseldim Cebrail peygambere indirirken dinliyormuş gibi okumaya başladım. Sonra Allah bir makam daha nasip etti artık onu kelam sahibinden dinliyormuş gibi okuyorum. Bu makamda Kur’an’ın büyük nimetlerini tadıyor tahammül edemediğim lezzetler alıyorum*” diyerek Kur’an okumanın aşamalarını belirtmiştir.⁵⁰¹

Gîce kalk uyur isen az uyu Kur’ân oku

*Kur’ânı çok okuyan vâsıl-ı merâm olur.*⁵⁰²

Beytiyle müellif Kur’an okumanın zamanını ve neticesini belirtmiştir.

Her âşık maşukunun sözünü tekrâr ider

*Bir kere Kur’ân hatmine koyarım zemîni.*⁵⁰³

beyti ile uğruna dünyayı feda ettiği Kur’an hatminin normal bir okuma olmadığı anlaşılmaktadır. “*Bu Kur’an, ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.*”⁵⁰⁴ ayetinden Kur’an-ı Kerim okumaktan maksadın onu anlamak, öğüt ve ibret almak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Gazzâlî dört

⁴⁹⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-din*, trc.: Ahmed Serdaroğlu, (İstanbul: Huzur Yayınevi, ts.), 1/804.

⁴⁹⁹ el-Fussilet 41/42.

⁵⁰⁰ Muslim, *Müsâfirîn*, 330.

⁵⁰¹ el-Mekkî, *Kûtü’l Kulûb*, 1/175.

⁵⁰² Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 147.

⁵⁰³ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 532.

⁵⁰⁴ es-Sad 38/29.

şeyin Kur'an'ın manasını anlamaya mani olduğundan söz etmiştir. “Bunlardan birisi dünya istekleri konusunda nefsin peşinden gitmek, gûnahta ısrar etmek, kibirli olmak gibi kötü huylardır ki bunlar kişinin kalbinin kararmasına sebep olur. Aynanın üstündeki perdenin aynanın göstermesine engel olduğu gibi, kötü huylar da kalbe perde olarak orada hakikat tecellilerinin görünmesine mani olur.” Bu sebepler Kur'an'ın manasının anlaşılmasını engeller. İnsan dünyevî isteklerin peşinden gittikçe gönül aynası kirlenir ve Kur'an'ın manası ona kapanır. Dünya nimetlerinden kalben uzaklaştığı ölçüde ayna temiz ve pak olur ve Kur'an'ın manaları ona tecelli eder.⁵⁰⁵ Nitekim Kur'an'da “*Ona temizlerden başkası dokunamaz.*” ayeti ile onu abdestli okumak gerektiği vurgulanmakla beraber bâtinî anlamda da onun manasını kalbini kötü huylardan temizlemiş Allah'a saygı nuru ile parlatmış kişiler anlayabilir.⁵⁰⁶

Müellife göre Kur'an üç şekilde okunur. Birincisi abdest alıp kibleye dönerek manasını bilmeden huzur ile okumaktır ki bu avâmın okumasıdır. İkincisi manasını bilip teemmül ile yani tefekkür ve tertil ile okumaktır, bu havasın okumasıdır. Üçüncüsü Kur'an'ı iki rekât namaz kılarak ve kâmillerin ruhlarından istimdat istedikten sonra Kur'an'ın ruhaniyetinden istifade etmek maksadıyla Kur'an'ın manasını itibara almayarak okumaktır ki bu havas'ül havasın okumasıdır. Şeyh bu okumada insana sahib-i Kur'an'ın söylediğini, bu okuma kişiye aşk ve haşyet verdiğini ifade eder. Hatta kişi, etrafında mevcut eşyanın Kur'an okuduklarını her bir mahlûkun ayrı bir ayetle terennüm ettiğini müşahede eder.⁵⁰⁷ Bu durumu müellif manzumen de ifade etmiştir.

Tecvidi ma'nîde çün ider teemmül zerrece

*Gelür ana rûh-i Kur'ân dir ki eşyâ kellimû.*⁵⁰⁸

İsmail Hakkı Bursevî'ye göre; Kur'an'ın tamamı ahlak-ı Muhammediyeye yüklenmiştir ki ahlak-ı Kur'an Hz Peygambere öğretildiği gibi, ümmetin varislerine de öğretilmiştir. Hz Peygamber'e Kur'an'ı Kerim nasıl vahiy ile inzâl olduysa sonraki dönemlerde peygamber vârisleri sayılan velayet sahiplerine de Kur'an'ın ruhaniyeti inzâl olmuştur. Bursevî, Kur'an'ın ruhaniyetinin inmesi için nübüvvet makamının lazım

⁵⁰⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/803.

⁵⁰⁶ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/797.

⁵⁰⁷ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 119.

⁵⁰⁸ Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 441.

gelmediğini velayet yoluyla da alınabileceğini vurgulamıştır.⁵⁰⁹ Başka bir eserinde mürşidi Kur'an-ı nâtik, Kur'anı da mürşid-i sâmit olarak değerlendirmiştir. Kur'anın hükümlerini, şeriatini ancak gönül ehlinin tekrar edebileceğini, gönül ehlinin Kur'anı hakikatiyle okuyabileceğini ifade etmiştir.⁵¹⁰

Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelamı olması hasebiyle ilahî nefhayı ve ruhaniyeti de kendisinde barındırmaktadır. Hem Kur'an hem insan-ı kâmil bir anlamda ilahî nefhanın kendisinde tecelli ettiği unsurlardır. Bu yönüyle gerek Kur'an, gerek mürşit Rahmanî nefesi taşıma noktasındaki aynîlikleri itibariyle Cenâb-ı Hakk'ın bütün esmasına câmidirler. Ancak burada dikkate alınması gereken husus Kur'an'ın ruhaniyetine ulaştırarak vâsitanın canlı Kur'an hüviyetindeki insan-ı kâmilin ruhaniyeti olduğudur. Bu yönüyle Kur'an, insan-ı kâmil ve Hz Muhammed ilahî nefhanın insanlara ulaşmasını sağlayan tevhid vâsıtalarıdır.

Bu konuda müellif; Kur'an'ın hakikati sayılan ruhaniyetine ulaşabilmenin mürşid vasıtasıyla mümkün olabileceğini belirtmektedir:

Mürşid gerekir sana

*Erişdire Kur'an'a.*⁵¹¹

Bu bağlamda şeyhlerini anlattığı başka bir manzumesinde Bahâeddin Nakşebend'i "Kur'anın sırrı" olarak nitelmiştir.⁵¹²

Müellif tâlibin Kur'an okuma âdâbı hakkında; Kur'an'ı Kerim okurken sadece manasına ve tecvidine bağlı kalmayarak, mürşidin ruhaniyetinin kendisiyle beraber olduğunu düşünerek ve Kur'an'a kalben bağlanıp tefekkür ederek okunması gerektiğini ifade etmiştir. Kur'an ile mürşidin ruhaniyetini birleyen tâlibe Kur'an'ın ruhaniyeti tecelli eder ve manaları da ona açılır. Tâlibe bu şekilde açılan mananın kesbî öğrendiği manadan yüce ve daha faydalı olduğunu belirten müellif, Kuran okurken sadece tecvidine veya manasına bağlı kalarak okuyanı ehli suret olarak tavsif etmiştir.⁵¹³

⁵⁰⁹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 382.

⁵¹⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Üç Tuhfe Seyr-i Sülûk*, haz. Şeyda Öztürk (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 203.

⁵¹¹ Soğukoğlu, *Kenzü's-ş-şümûs*, 88.

⁵¹² Soğukoğlu, *Kenzü's-ş-şümûs*, 422.

⁵¹³ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 92.

Al Kur'an'ı eline sâhib-i Kur'ân'ı bul

*Bir insân-ı kâmil'dir Halîl fi-küllü zamân.*⁵¹⁴

Özetle Şeyh İbrahim Halil'e göre tâlibin Kur'an okuma yöntemi; anlamı ve tecvidine odaklanmak yerine, şeyhine râbîta yaparak okunması gerektiği yönündedir. Çünkü müşîd Kur'an'ın ruhunu kendisinde barındırmıştır. Şeyhi ile iyi bir râbîta kuran kişiye zaten Kur'an'ın manalarının açılacağını beyan etmiştir.

Kur'an'ın manası kişinin gönlünde olduğunu ve o manaya ancak müşîdle beraber gönle yapılan yolculuk sonucu ulaşılabileceğini ifade eden şeyh, başka bir manzumesinde Kur'an'ın büyük bir okyanus olduğunu ve oraya gemisiz gidilemeyeceği söyler. Gemi tarikat, müşîd i kâmil ise geminin kaptanıdır.⁵¹⁵ Müşîde eremeyen kişinin Kur'an'dan alacağı pay deniz kenarında avare gezen kişi gibidir. Kur'an denizinin sahilinde gezen kişi Kur'an'ın hakiki manasını anlayamaz ancak taklit eder kıyas eder ya da zanda bulunur.⁵¹⁶

Ne bahr-i a'mâk ma'nâdır ne şehri eşvâk ra'nâdır

*Ne behr-i ervâk emnâdır celîsdir Hakk'a seyyara.*⁵¹⁷

Dizeleriyle müellif Kur'an'ın manalarının yine çok şevkli ve güzel derin bir denize benzetir ve Kur'an'ın perdeli olmadığını sahibinin nasibi için mahfuz olan emin bir emanet olduğunu söylemektedir.

1.2.5. Zikir

Zikir, sözlükte, “yâd etmek, unutulana hatırlamak, sürekli anmak, şan, şeref, öğüt, namaz, dua, İlâhî kitaplar, övme ve korumak,” anlamına gelmektedir.⁵¹⁸ Arapça unutmamanın zıddı olan hatırlamayı ifade eden kelime “havf veya muhabbetin çokluğu

⁵¹⁴ Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 467.

⁵¹⁵ Kur'ân ki bahr-i ummân daldın mı sen ana ki
Gayrılara gemisiz gir didi hâiniyyetin

⁵¹⁶ Bahr-i Kur'ân sâhilinde sergerdân gezişin
Taklîd istidlâl ü zann kıyâsdir şâniyyetin. Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 315.

⁵¹⁷ Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 467.

⁵¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1955; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, 648.

nedeniyle gaflet meydanından müşahede alanına çıkış” olarak nitelenir.⁵¹⁹ Zikir kulun Rabbine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibadet olarak görülmüştür.⁵²⁰

Kur’an-ı Kerim’de “*Ey iman edenler! Allah’ı çok anın.*”⁵²¹ “*İman edenlerin kalpleri ancak Allah’ın zikriyle mutmain olur*”. “*Kalpler ancak Cenâb-ı Hakkı anmakla mutmain olurlar.*”⁵²² vb. birçok ayette sabah akşam alçak sesle, çokça, Allah’tan korkarak zikredilmesi istenmiş, Allah’ı zikretme ve anmanın tüm ibadetlerden üstün olduğu vurgulanarak,⁵²³ zikrin kurtuluşa, bağışlanmaya, huzura vesile olacağı belirtilmiştir.⁵²⁴

Allah müminleri vasfederken onların sürekli zikir halinde olduklarını, otururken kalkarken yan üstü yatarken zikrettiklerini,⁵²⁵ münafıkları zemmetmek için onların pek az zikrettiklerini buyurmuştur.⁵²⁶

Kuşeyrî Allah’a giden yolun temel şartını zikir olarak değerlendirir ve daimî zikir dışında Allah’a ulaşamayacağını belirtmiştir. Sûfiler zikri; dilin zikri ve kalbin zikri şeklinde sınıflandırmışlardır. Esas olan, tesirli olan kalbin zikridir. Kalp zikrine de lisanın zikirde dâim olmasıyla erişilir. Kuşeyrî, kulun hem diliyle hem kalbiyle zikir halinde olduğunda kemale ulaşacağını beyan ederken, Ali Dekkak lisan ve kalp zikrini birleyenlere velayet verildiğini ifade etmiştir. Sûfiler kalp ile Allah’ı zikretmenin müritlerin kılıcı olduğunu, kendilerine gelen musibetlerden bu şekilde korunduklarını dile getirmişlerdir. Cenab-ı Hakk’ın Hz Musa’ya hitabından meskeninin kalp olduğunu anlamaktayız. Bununla birlikte mutasavvıflar zikrin yerinin de kalp olduğunu bildirmişlerdir.⁵²⁷

Gazzâlî’ye göre ise zikirde esas kalp huzurudur. Zikrin evveli üns ve muhabbet, sonu üns ve muhabbeti tevhid etmektir. Zikirde aranan bu tevhide ulaşabilmektir. Kişi zikirle ünsiyet kazandığında zikrettiği kimseye karşı kalbinde muhabbet olur. Seven

⁵¹⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 728.

⁵²⁰ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 248.

⁵²¹ el-Ahzâb 33/41.

⁵²² er-Râd 13/28.

⁵²³ el-A’râf 7/205; el-Ahzâb 33/41-42; el-Ankebût 29/45.

⁵²⁴ el-Ahzâb 33/35; el-Enfâl 8/45; er-Ra’d 13/28.

⁵²⁵ Âl-i imrân 3/191; en-Nisa 4/103.

⁵²⁶ en-Nisa 4/142.

⁵²⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 301-302-304.

sürekli sevdiğini anmak ister. Allah'ın zikri de bu şekildedir. Ancak Gazzâlî ünsiyet kazanmanın uzun ve zahmetli bir yol olduğunu belirtmeden geçememiştir.⁵²⁸

Zikiri diğer ibadetlerden ayıran en önemli noktalardan birisi belli bir vaktinin zamanının olmamasıdır. “*Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar.*” Ayetlerine ittibaen kul her hal ve durumda kalp ile zikrini devam ettirebilmektedir. Zikrin diğer bir özelliği olarak da “*O halde siz beni anın, ben de sizi anayım.*”⁵²⁹ ayeti sırrınca Allah u Teâlâ kendisini ananı anacağını bildirmiştir.⁵³⁰ Ve bu müjde Muhammed ümmetinden başka hiçbir ümmete verilmemiştir. Müellif bu ayete atıf yaparak şu beyitleri kâleme almıştır.

Beni bulan bana hizmet ider iden beni anar

*Beni ananı anarım olurum dostu, olsaydın*⁵³¹

Yine aynı konuda Serî Sakâtî inzâl olan ilahî kitapların birinde “Kulumun üzerinde zikrim galip olursa o bana âşık olur ben de ona âşık olurum” buyurduğunu ifade etmiştir. Müellif bunu şöyle beyan etmiştir:

Eğer kuluma zikrim gâlib olsa bana âşıktır

*Anın da âşığıyım ben, bu hâle sen de irseydin.*⁵³²

Allah kulunu sevince “*onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı*” olur ve o kuldandan artık ilahî tecellilerin şuleleri görünür hale gelir ve “*attığın zaman sen atmadın*”⁵³³ ayetinin tecellileri gerçekleşir.

Eğer zâkir makâm-ı zikri billâh bulsa cânında

İşidir mâ-rameyte iz-rameyte kendü şânında

Ne dünyâdan eser olur ne ukbâ sevgisi aslâ

*Ne benlikden alur hazzı ne kendü âd u sânında.*⁵³⁴

⁵²⁸ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/870.

⁵²⁹ El-Bakara 2/152.

⁵³⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 304.

⁵³¹ Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şümûs*, 308.

⁵³² Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şümûs*, 308.

⁵³³ el- enfal 8 /17.

Müellif, zikreden kulda ne dünya ne ahiret sevgisi kalmayacağını, onun benliğinden tüm varlıklarından vaz geçeceğini manzumesinden belirtmiştir. Zikirle herşeyinden geçen sâlike Allah Resûlü şu müjdeyi vermektedir. “*Bir kimse benden istekte bulunmayı bırakır da zikrimle meşgul olursa istekte bulunanlara verdiğimden çok daha iyisini ona veririm*”⁵³⁵

Beni anmakla matlabı anamâzsa bir kulum

*Viririm ben dileklerin güzelin anı görseydin.*⁵³⁶

Zikir, kalp ve dilin kulluğudur diyerek, zikrin mekânının kalp olduğunu ve bu mekânı temizlemek gerektiği görüşüyle ilk dönem sûfileriyle paralel düşünen müellif, esas olanın kalp zikri ile lisanı birleyerek korunaklı bir kale olan tevhid kalesine girmek gerektiği ve bu kaleye girenden Allah’ın hicâbı kaldıracağını manzumen beyan etmiştir.

Sûfilerin, “zikrin hakikatının Allah’tan başkasını unutmak”⁵³⁷ olduğu görüşünü paylaşan müellif, Allah’ı bilen insanın başkasını anamayacağı, O’nu tanıyan için başkasına yönelmenin yanmaya eş değer olacağını belirtmiştir. Allah’ı bulmak istiyorsan gece gündüz yalnız kalarak onu zikret. O kadar çok zikirle dol ki, nefsini görme. Eğer nefsini görürsen çekirge miktarınca zikirde fayda göremezsin. ‘Var’ın katında varlık kula mânidir’.⁵³⁸ Hak zikri kişiyi ağıyardan kesmezse o zikir değildir. Cünüp iken hicaza gidenin haccı ve dünyadan ümit edenin ihramı olmayacağı gibi varlıkla dolu olanın zikri de olmaz.⁵³⁹ Zihnin ve kalbin sürekli mâsivâyâ meşgul olması kişinin varlıkla dolu olduğunun göstergesidir.

Manzumelerinde zikir hakkındaki ayet ve hadislerle sık sık atıf yapan müellif, zikrin bir zenginlik ömrünce malını infak etmesinden daha faziletli olduğunu, zikir eden ve etmeyen arasındaki farkın ölü ile diri arasındaki fark gibi olduğunu beyan etmiştir. Kişinin nefsinin ancak zikir ile hıfzedebileceğini dolayısıyla zamanın Allah’ı anmakla geçirilmesi gerektiğini söylemiştir. Âşıkların şarabı, kalbin nuru olarak vassıfettiği zikri

⁵³⁴ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 449.

⁵³⁵ Tirmizî, *Sevâbü’l Kur’an*, 46; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992) Fazl’l-Kur’an, 6.

⁵³⁶ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 308.

⁵³⁷ Serrâc, *el-Lüma’*, 222; Kelâbâzî, *Ta’arruf Doğuş Devrinde Tasavvuf* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1992), 154.

⁵³⁸ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 125.

⁵³⁹ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 135-217.

yapanlara rahmet ve sekinet indiğini, meleklerin onları tavaf ettiğini beyan etmiştir. Zikir ilhamının Allah'ın kuluna hediyesi olduğunu ve Resulullah'a zikirle gidilebileceğini beyan etmiştir. Zikre devam edenlere manevi sırlar açılır, İsa ona mahrem olur, zikir kalbe can olur.⁵⁴⁰

Müellif tâlibin zikrini ne şekilde yapacağını da şöyle açıklamıştır: tâlip uzlet ve tenhaları çok sevmeli ve zikrini tenhalarda aşikâr bir şekilde sesli, halkın içinde ise hafî, sadece kendisi duyabileceği bir sesle yapmalıdır. Belli mesafe kat etmiş tâlip için zikir-i hafî, zikir-i cehriden daha efdaldır ve “*Zikrin en hayırlısı gizli olanı ve rızkın hayırlısı yeterli olanıdır.*”⁵⁴¹ hadis-i şerifi bu durumun delilidir. Müellif, bunun müntehaler için, “*Rahmana sevimli olan iki kelime vardır ki, dile hafîf ama mizanda ağırdırlar.*”⁵⁴² hadis-i şerifinin ise müptediler için olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴³

Müellif kalbinden lafza-i Celâli devam ettiremeyen tâlibe bir müddet dilinden kelime-i tevhide devam etmesini ve bu zikirle kalbini pişirmesini salık verir. Dil “La İlahe İllallah” derken kalp “la Ma'bude illallah” demelidir. Lisan “Hu” zikir-i şerifine devam ederken dahi kalp “La ilahe illallah” demelidir. Yani dil sesli “hu” derken kalp “La ilahe illallah” sırrına ermelidir. “Muhammed Resulullah” derken dahi şeriatı, Kur'an'ı tasdik ile onun hazzına ferahlığına ererek kelime-i tevhidi hazmetlidir.⁵⁴⁴

1.2.6. Yemek Âdâbı

Yemek yeme âdâbı İslamî eserde yer alan bir konudur. Bu âdâbın kuralları da diğer âdâb kurallarında olduğu gibi Peygamberin sünneti örnek alınarak belirlenmiştir. Bu örnekle belirlenen genel yemek âdâbı, kaynaklarda çokça anlatıldığı için burada tekrar değinilmeyip sadece sûfilerin kendileri has olan yemek âdâbına değinmekle yetineceğiz.

Yemek yemek insanın hayatını devam ettirebilmesi için gereken zaruri ihtiyaçlarındandır. Yemeden beden ayakta kalmaz. Ancak burada asıl olan gece gündüz yemek düşünmemek, zihni bununla meşgul etmemektir. Çünkü yemek için yaşamakla yaşamak için yemek arasında fark vardır. Peygamber efendimiz “*İnsanın*

⁵⁴⁰ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 125-191-308-330-354-450-501.

⁵⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'z-Zühd* (İstanbul: Neda Yayıncılık, 2020), 19.

⁵⁴² Buhârî, *Daavat*, 80.

⁵⁴³ Soğukoğlu *Hulâsatü'l-Âdâb*, 85.

⁵⁴⁴ Soğukoğlu *Hulâsatü'l-Âdâb*, 86.

doldurduğu kaplardan en kötüsü tıka basa doldurduğu midesidir. İnsana belini doğrultacak birkaç lokma kâfidir.”⁵⁴⁵ buyurmuştur. İbadet niyetiyle yemenin gerekleri, acıkmadan yememek ve doymadan sofradan kalkmaktır. Yediği helal olsa da doymaktan kaçınmak sûfilerin âdâbından sayılmıştır. Helal olanla nefsi tıka basa doyurmaya alışanın şüphe ve harama kolay gideceği belirtilmiştir.⁵⁴⁶

Sûfiler açlığı övmüş birçok hayrın başının açlık olduğunu sıklıkla dile getirmişlerdir. Açlık sûfiliğin vasıflarından, mücahede erkânlarından olmuştur. Sûfilerin kimine göre derviş, iki günde bir kere, kimine göre üç günde bir, kimine göre yedi günde bir yemek yemelidir. Bu süreyi kırk güne kadar çıkartanlar olmuştur. Aç kalınca güçlenen yiyince zayıflayan dervişlerden bahsetmişlerdir. Sâlik ne kadar gıda alırsa nefis o kadar çok beslenir kuvvetlenir, hevâ genişler tüm organlara ve damarlara yayılır. Yemeği keserse hevâ zayıflar, akıl güçlenir, nefsin kuvveti gider ve kişiye sırlar açılır. Nefis hareket etmekten aciz kalınca bâtil irade mahvolur. Ve müridin muradı gerçekleşir.⁵⁴⁷ Bısr, kalbi katılaştıran iki şehvet olduğunu bunlardan birinin uyku diğerinin çok yemek olduğunu beyan ederken,⁵⁴⁸ Sehl b. Abdullah, Allah’ın günah ve cehaleti tokluğun içine, ilmi ve hikmeti ise açlığın içine koyduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁹ Tokluğun afetlerini Necmeddîn Kübrâ şöyle sıralamıştır; “Kalbi katılaştırır, perdeleri kalınlaştırır, müşahedeyi karartır, tembelliğe sebep olur, vaktini zâyi eder.” Kısacası “tokluk şeytanın silahı, açlık ise hapisanesidir.”⁵⁵⁰ Çok yiyenin hor olacağını Şeyh İbrahim Halil şöyle ifade etmiştir:

Çok yiyüb içüb hor olma sakın

*Şu’le virir az yemekle gîceler.*⁵⁵¹

Müellif, tâlibin yemek yeme âdâbı konusunda dikkat etmesi gereken hususlardan birinin de yemeği gafletle yememek olduğunu ifade eder. Çünkü gafletle yenen yemekten gaflet meydana gelir. Ayrıca dervişin gaflet ehli olanların ve tanımadığı

⁵⁴⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-din*, 2/14; Tirmîzî, *es-Sünen*, Zühd, 47.

⁵⁴⁶ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, 64.

⁵⁴⁷ Hucvirî, *Keşfu’l-mahcûp*, 468; Kuşeyri, *er-Risâle* 230.

⁵⁴⁸ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, 101.

⁵⁴⁹ Kuşeyri, *er-Risâle*, 230.

⁵⁵⁰ Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, *Cami’ul Usûl*, çev. Rahmi Serin (İstanbul: Pamuk Yayınları, 1987), 124.

⁵⁵¹ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 149.

yabancı kişilerin yemeğini yememesi gerektiğini söyler.⁵⁵² İmam Gazzâli bu konuda “Yalnız muttakîlerin yemeğini ye, senin yemeğini de yalnız muttakîler yesin.” demiştir.⁵⁵³ Sülemi, sûflerin yemeğinin helal olduğunu ve edebini bildikleri kişilerin yemek davetlerini kabul ettiklerini belirtmiştir.⁵⁵⁴ Müellif, huyunu ve ahlakını bilmediğin kişinin artık suyunu içmeyi de uygun görmemiştir. Hucvirî, sâlikin davetlerde ki en önemli esaslarının; dervişin davetini reddetmemek, fakirin davetine icabet etmek, malı olanın ve zengin olanın davetine gitmemek olduğunu söylemiştir.⁵⁵⁵

Derviş, acı, ekşi, fazla tuzlu ve pişmemiş yemek ya da ham meyve yememelidir. Müellif varlıkların haklarını anlattığı *Kenzü'l Maârif* adlı eserinde olgunlaşmamış meyveyi yemenin meyve hakkı olduğunu belirtir.⁵⁵⁶ Derviş de tüm varlıkların hakkına riayet etmesi gereken kişi olması hasebiyle ham meyve yemesi uygun görülmemiştir. Sıklıkla etli beslenmesi de hoş karşılanmamış ve edebe aykırı görülmüştür. Hz. Ali'nin “Kırk gün et yemeyenin ahlâkı ve çehresi kötüleşir; kırk gün üst üste et yemeye devam edenin de kalbi katılaşıyor” dediği rivayet edilmektedir.⁵⁵⁷ Tâlibin tıka basa yemek yemesi uygun görülmez. Ancak misafirlikte az yemek kibir alameti olabileceğinden orta düzeyde yemelidir. Ebu Tâlip el-Mekkî; “Yemeğin namaz ve zikir ile öğütülmesini ve yemekten sonra uyumamak gerektiğini yoksa kalplerin katılaşacağını” beyan etmiştir.⁵⁵⁸ Dervişler diğer âdâbı da sünnete ittibaen yalnız yemek yememektir.⁵⁵⁹ Sonuç olarak tasavvuf geleneğinde midesine hâkim olanın dinine de hâkim olacağı anlayışı hâkimdir.⁵⁶⁰

1.2.7. Oruç Âdâbı

Oruç âdâbı başlığı altında Tasavvuf ehlinin oruç tutma usulü ve âdâbından söz edilecektir. Orucun fazileti ve hakikati hakkında ileride bahsedileceği için burada kısa tutulacak ve ağırlıklı olarak oruç tutma âdâbı üzerinde durulacaktır.

⁵⁵² Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 61.

⁵⁵³ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/605.

⁵⁵⁴ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, 64.

⁵⁵⁵ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 496

⁵⁵⁶ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 293.

⁵⁵⁷ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 3/92.

⁵⁵⁸ el-Mekkî, *Kûtü'l Kulûb*, 4/86.

⁵⁵⁹ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 496; Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, 58.

⁵⁶⁰ Gümüşhanevî, *Cami'ul Usûl*, 460.

Allah, “İnsanın oruç dışında her ameli kendisi içindir. Oruç benim içindir, mükâfatını da ben vereceğim”⁵⁶¹ buyurmuştur. Sûfiler kudsi hadisi iki şekilde yorumlamışlardır. Birincisi diğer ibadetlerin belli hareketler yapıldığı için dışarıdan bilindiği, görüldüğü orucun ise dışarıdaki kişilerin fark etmeyeceği bir ibadet olması nedeniyle “benim için” ifadesi kullanılmıştır. Diğer görüş oruçta samed (yeme, içme ihtiyacı olmayan) sıfatının tecellisi olduğu için bu ifadenin kullanıldığını söylemişlerdir.⁵⁶²

Sûfiler de oruç tutmaya, az yemeye azami dikkat etmişlerdir. İlk dönem sûfilerinden biri az yemeği Allah’a açılan en büyük kapı olarak değerlendirmiştir. Yahya b. Muaz (ö. 872) kişi çok yemek yediği zaman meleklerin onun için ağladıklarını ifade ederek fazla yemenin ne kadar vahim bir durum olduğuna vurgu yapmıştır.⁵⁶³ Bu nedenle tâlipler çok oruç tutmayı tercih etmişler, ve oruçlu iken uyulması gereken âdâb kurallarına zühd kitaplarında genişçe yer vermişlerdir. Zira oruç tutmak nefsi sadece yemekten içmekten kısıtlamakla sınırlı kalmayıp tüm organları günahattan uzaklaştırarak gönlü dünya ile meşgul olmaktan korumaktır.

Oruç tutma konusunda tasavvuf ehli farklı düşünce ve görüşlere sahiptirler. Bir grup “Oruç kalkandır.”⁵⁶⁴ hadisine ittibaen sürekli oruç tutmayı tavsiye etmişlerdir. Diğer bir kısım “En faziletli oruç kardeşim Davud’un orucudur. O bir gün oruç tutar, bir gün yerdî.”⁵⁶⁵ hadisini esas alarak Hz.Davud’un oruç tutma şeklini tercih etmiştir. Her gün oruç tutmayı mekruh sayan bu grup nefsin adet ve alışkanlıkların kurbanı olmaması, ibadet bile olsa nefsin alışkanlıklarının yapılmaması gerektiğini ve bir gün tutup bir gün yemenin nefse daha ağır geldiğini savunmuşlardır.⁵⁶⁶ Cüneyd’in sürekli oruç tutan sûfilerden olduğu söylenir. Ancak yanına dostlarından biri geldiği zaman orucunu bozduğu ve “Dostlara yardımcı olmanın faziletinin orucun faziletinden daha az olmadığını” beyan ettiği söylenmiştir.⁵⁶⁷

⁵⁶¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 406; Buhârî, *Savm* 4/161.

⁵⁶² Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 406.

⁵⁶³ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 407.

⁵⁶⁴ Buhârî, *Savm*, 2. Müslim, *Sıyam*, 30.

⁵⁶⁵ Buhârî, *Savm*, 56, Müslim, *Sıyam*, 181 (no:1159)

⁵⁶⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, 170; Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 420.

⁵⁶⁷ Serrâc, *el-Lüma'*, 171

Sûfilerin oruç tutarken dikkat ettikleri en önemli âdâb “niyetini sağlamlaştırmasıdır. Diğerleri nefsin arzularına karşı çıkmak, şüpheli şeylerden kaçınmak, yenilen içilen şeyin saf ve helal olduğuna dikkat etmek, rızık elde etme konusunda fazla itina göstermemek, orucunu küçümsememek, ibadeti hakkıyla yapabilmek için Allah’tan yardım dilemek, nefsinin yemekten alıkoyması gibi organlarını günahlardan alıkoymaktır.”⁵⁶⁸ Oruçlu olan sâlikin uyması gereken diğer bir âdâb, iftar ve sahurda yemeğin oruçsuz zamandan daha az yenmesidir. Oruçta sahura kalkmak çok önemlidir. Nedeni hem sünnete ittiba, hem de oruç için güç kazanmaktır. “Kullarım içinde bana en sevimli olanı iftarda acele edendir” hadisi kudsisi gereğince iftarda acele etmek, iftarın akşam namazından önce olması uyulması gereken sünnetlerdendir. Müridin oruç âdâbından biri de yemekten sonra nefsinde ağırlık hissederse gerek Kur’an okuyarak gerek zikir gerek namaz kılarak daha fazla ibadet ederek yemeği eritmeye çalışmaktır. Oruç tutmayan kimselerin sohbetine katılacak olan kişinin cematin izni olmadan oruç tutmaması da âdâbtandır. Diğer bir âdâb topluluk içinde oruçlu olduğunu açıklayınca riyaya düşme ihtimali varsa onu gizlemektir.⁵⁶⁹

Müridin dört günden fazla oruçsuz kalmasını Sühreverdi gibi bir kısım sûfi mekruh sayarken, Ebu Talib el-Mekki’nin de içinde bulunduğu bir grup, müstehap değildir demekle yetinmişlerdir.⁵⁷⁰

Sûfiler dünyayı insanın karnına benzetmişler ve “Dünyadan zühdün, karnına zahidliğin kadardır” demişlerdir.⁵⁷¹ Orucun kalpteki kiri, pası ve bulanıklığı giderdiğini, gıybet ve yalanın ise orucu bozduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁷²

Şeyh İbrahim Halil, tâlip olanların eyyam-ı beyz (hicri ayların 13-14-15. günleri) ve pazartesi perşembe günlerini oruçlu geçirmelerini tavsiye etmiştir.⁵⁷³ Farz ve sünnet oruçları dışında az yemek gerektiğini söyleyen şeyhin eğitim metodunda ilk dönem sûfilerinde ya da tekkede eğitim gören dervişlerde olduğu gibi yoğun bir riyazet anlayışı olmadığı görülmektedir.

⁵⁶⁸ Serrâc, *el-Lüma’*, 171; Sühreverdi *Avârifü’l-meârif*, 416.

⁵⁶⁹ Sühreverdi, *Avârifü’l-meârif*, 421-422.

⁵⁷⁰ Sühreverdi, *Avârifü’l-meârif*, 409; Mekki, *Kûtü’l-Kulûb*, 1/257.

⁵⁷¹ Sühreverdi, *Avârifü’l-meârif*, 409.

⁵⁷² Sühreverdi, *Avârifü’l-meârif*, 422; Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara (İstanbul: Dergah yayınları, 1980), 77.

⁵⁷³ Soğukoğlu, *Hulâsatü’l-Âdâb*, 75.

1.2.8. Uyku Âdâbı

Az yemek az konuşmak ve az uyumak sûfilerin en önemli üç riyazet erkânıdır. Sûfiler birçok bela ve musibetin bu üçünün fazla olmasına bağlamışlardır. Bunların fazlalığının kalbi kararttığı, katılaştırdığı daha pek çok maddi ve manevî hastalığa neden olduğu bilinmektedir. Bunların ölçüsü, nasılı, nedeni, âdâbı hakkında tasavvuf eserlerinde geniş bilgi vardır. Nitekim uyku konusunda Allah u Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde geceyi bir örtü, uykuyu da dinlenme vesilesi yaptığını buyurarak uykunun zamanını belirlemiştir.⁵⁷⁴

Tasavvuf ehli gündüz insanlarla konuşup görüşmekten kalpte üzüntü ve keder oluştuğunu, bu üzüntü ve kederi temizlemek için de akşam ve yatsı namazı arasını namaz, zikir gibi ibadetlerle geçirmek gerektiğini beyan etmiştir. Yatsı namazından sonra da konuşulmamalıdır. Bu geceyi ihya edebilmek için gereklidir. Sühreverdî, yatsıdan sonra konuşmanın akşamla yatsı arasında yapılan ibadetlerin etkisini azaltacağını, bu ibadetlerden oluşan nurun kalpteki etkisini sileceğini ifade etmiştir.⁵⁷⁵ Bu konuda Hz. Peygamber “*Bir kimse ne yatsı namazından önce uyumalı ne de ondan sonra sohbeta dalmalıdır.*”⁵⁷⁶ Buyurmuştur. Bu konuda sûfilerin sünneti esas aldığı anlaşılmaktadır.

Tasavvufta az uyuma riyazetin başlıca şartlarından sayılmıştır. Sûfiler ‘Allah seherde uyanık olanları bilir ve kalplerini nur ile doldurarak parlamasını sağlar.’ diyerek uyanık kalınması şart olan vaktin seher vakti olduğunu vurgulamışlardır.⁵⁷⁷ Müellif de sabah namazı vaktinde uyuyanın hayat-ı Cavidaniden nasibi azalacağını belirterek seher uyanıklığının talepte gerçeklik işareti olduğunu vurgular.

Âşıkların gözleri uyanıktır her seher

*Ehl-i dîl cânını gör ki yanıktır her seher.*⁵⁷⁸

Uykunun nefsin silahı, uyanıklığın ise hapishanesi olduğunu söyleyen Ziyâüddîn Gümüşhanevî (ö.1893), “tâlibin geceleri erken kalkıp seher vaktinde velilerin sofrasında bulunduğu gönlünün temizlenip Hak'ın tecellilerine açık hale geleceğini ifade

⁵⁷⁴ en-Nebe 78/9; el-Furkan 25/47.

⁵⁷⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 452.

⁵⁷⁶ Buhârî, *Mevâkît* 23, 24.

⁵⁷⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 448.

⁵⁷⁸ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 145.

etmiştir.⁵⁷⁹ Şeyh İbrahim Halil başka bir manzumesinde dünya ve nefsin menfaati için her türlü uykusuzluğa katlanıldığını ancak Hak sohbetinde uykunun geldiğini⁵⁸⁰ esefle ifade ederek çok uyuyan kişilerin akıl ve fikirlerinin köreleceğini söylemiştir.⁵⁸¹

Âlem uykuda iken uyanıklar ne bulur

*Dîl sarayına sultânını gör gelme bulur.*⁵⁸²

İnsanların gündüz işinde gücünde gece ise uykuda olduklarını belirten müellif âşık olanın bu şekilde sevdiğine kavuşamayacağını uyanık olanların gecelerde Rahman'ın lütuflarına erdiğini belirtir. Sabaha kadar uyuyanların ise kalbinde fitne olur demektedir. Nasıl çok susayan kişi su içme ihtiyacını gidermeden uyuyamaz, uyursa da rüyasında sular görür, aşk ile dolan kişi de geceleri aşkın şarabını içebilir. Gecelerde içilebilen bu saf şarap kalbi temizler. Bu saf şarabı içen kendi benliğinden ve dünya aklından vaz geçer.

Çokça uykuya dalmak yıkar akl ile fikri

Dünyadan hoşnutsuzlar envâra göçme bulur

Gîce uyuma cihâtları seyreyle Halil

*Aşk-ı pâkın kanadın takanlar uçma bulur.*⁵⁸³

Başka bir manzumesinde Allah'ı sevme davasında hakiki olanların uyuyamayacağını dile getirir. Dağların, taşların, çöllerin, zamanların, mekânların, nehirlerin, denizlerin, eşyanın kısacası kâinattaki her şeyin uyanık olduğunu ifade ederek insana hizmet eden bu kadar varlık şen bir şekilde uyanırken sen de tende kalma, der. Hiç vakit kaybetmeden geceleri ihya et çünkü ölüm de uyanık, iki kollarını açmış seni bekliyor demektedir.⁵⁸⁴

Eğer kalbinin cilalanmasını istiyorsan uykuyu kabre terk et. Uykuyla has olanlar ham olur. Çok uyuyan kişi iki cihanda da ateşte olur. Sâlik uyursa sevgi davasında

⁵⁷⁹ Gümüşhanevî, *Cami 'ul Usûl*, 125.

⁵⁸⁰ Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şümûs*, 223.

⁵⁸¹ Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şümûs*, 148.

⁵⁸² Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şümûs*, 148.

⁵⁸³ Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şümûs*, 148.

⁵⁸⁴ Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şümûs*, 271.

yalancı olur. Çünkü sevene geceler bayramdır. Ancak ehl-i Hak olanların uykusu farklıdır. Onların uyur hali bile Hak ile sohbettir.⁵⁸⁵

Sühreverdî nefsin, gece uyumamaya sağlam bir şekilde niyet edip zorlandığında uykuya yenilmeyeceğini belirtmekle birlikte geceyi ihya arzusunda bulunan ancak uykuya yenik düşüp uyuyakalan kişinin geceyi ihya etmiş gibi olacağını da müjdelemiştir. Gece uyanıklığı sağlamak için belli şartlara uyulması gerekmektedir. Yastık ve yatak gibi alışkanlıkları değiştirmenin gece kalkmayı kolaylaştıracağı belirtilmiştir. Mideyi yemekle doldurmamak da gece kalkmayı kolaylaştırmaktadır. Ancak yemek gafletle yenilmeyip uyanık bir kalp ve zikirle yenirse geceyi ihyayı kolaylaştıracağını ehl-i tasavuf beyan etmiştir.⁵⁸⁶

Müellif, tâlibin uyuma âdâbı hakkında; uyurken ayaklarını uzatmaması, çift kat döşekte uyumaması gerektiğini belirtir. Çift kat döşekten murat yumuşak yatak ya da yüksek yatak olmalıdır. Her işinde sünnete tabi olan sâlikin bu konuda da hassas davranması gerekmektedir. Zira Peygamber efendimizin üzerinde uyuduğu hasırın izinin yüzüne çıktığı, Sahabenin bir yatak yapma teklifine karşı “*Dünya ile ne ilgim olabilir ki! Benim dünyadaki durumum ağaç altında bir süre uyuduktan sonra yoluna devam eden yolcunun durumuna benzer*”⁵⁸⁷ buyurduğu rivayet edilmiştir.

Tâlip yine sünnete uyararak sağ tarafına dönüp uyumalı sağa sola sürekli dönüp durmadan aynı halde uyanmalıdır. Hanımıyla 3 saatten fazla yatakta kalmamalı, cünüp iken uyumamalıdır.⁵⁸⁸ Müellif, sâlikin gece uyanıp Kur’an-ı Kerim okumasını tavsiye etmiştir. Zira kıyamet gününde Kur’an, kendisini okuyanlara, “Benim için uykusundan feragat etti” diyerek şefaate edeceği hadislerde belirtilmiştir.⁵⁸⁹ Tâlibin ağzına giren her lokmaya dikkat ettiği, gafletle değil de zikri ilahi ile yemek yediği zaman geceyi ihya etmesi kolaylaşır. Mürid uyumadan önce ölümden önceki son anıymış gibi günahlarından tevbe ederek abdestli bir şekilde uyumalıdır.⁵⁹⁰ Bir hadiste abdestli uyuyanın ruhunun arşa yükseleceği ve gördüğü rüyaların sâdik olacağını, abdestsiz

⁵⁸⁵ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 147.

⁵⁸⁶ Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, 452-453.

⁵⁸⁷ Tirmizî, *Zühhd*, 44.

⁵⁸⁸ Soğukoğlu, *Hulâsatü’l-Âdâb*, 74.

⁵⁸⁹ Çağrıncı Mustafa, “Uyku”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2012).

⁵⁹⁰ Hucvirî, *Keşfu’l-mahcûp*, 502; Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, 453.

uyuduğunda ise ruhun oralara erişemeyeceğini ve karışık rüyalar görüleceğini Allah resulü belirtmiştir.⁵⁹¹

1.2.9. Konuşma Âdâbı

Tâlibin dikkat etmesi gereken edep kurallarına biri de konuşma âdâbıdır. Konuşma ve dilin afetleri hakkında insanlar nâs ile uyarılmışlardır. Birçok günahın temelinde dilin olduğu açıktır. Nitekim bu konuda Allah Resulü “*Kişinin mâlâyâniyi terki dininin güzelliğindedir.*”⁵⁹² buyurmuştur. Tasavvuf ehli mâlâyâni sözden azami derecede sakınmışlardır. Cüneyd “Bizim aslımız üç şey üzerine kuruludur. İhtiyaç olmadan yemeyiz, iyice uyku bastırmadan uyumayız, zaruret olmadıkça konuşmayız”⁵⁹³ sözüyle sâlikin riyazetini ve konuşma âdâbını özetlemiştir.

Müellif tâlibin uyması gereken en önemli âdâbın kesinlikle mâlâyâni söz söylememek olduğunu vurgulamıştır. Bir malayani sözün üç günlük hizmetini mahvedeceğini ve farz namazlarının fazla sevabını zayi edeceğini belirten müellif,⁵⁹⁴ dilin de kişi üzerinde hakları olduğunu, bu hakkın hayır konuşarak, zikir ve dualarda bulunarak ödenebileceğini ifade etmiş ve dili ile mâlâyâni konuşanların onun hakkına girdiklerini belirtmiştir.⁵⁹⁵

Sûfilerin konuşma hususunda ikiye ayrıldığını da beyan eden Hucvirî, bir kısım sûfinin sükûtu söze tercih ettiklerini, diğer bir kısmın ise kelamı söze tercih ettiklerini söylemiştir. Sükûtu üstün tutan gruptan olan Cüneyd “mârifet sahibi olanın dilinin lâl olduğunu” ifade etmiştir. Diğer yandan Şibli, sözü üstün tutmuş ve “sükut kelamdan üstündür” diyen birine “senin için susmak konuşmaktan hayırlıdır zira sözün boş, sükutün anlamsızdır. Benim konuşmam sükûtumdan hayırlıdır zira susmam hilim konuşmam ilimdir.” demiştir.⁵⁹⁶

Sûfilerden Sülemî konuşma âdâbı konusunda sâlikin nefesine muhalefet etmesi gerektiği görüşündedir. Ona göre sâlik konuşmak istediğinde susmalı, susmak istediğinde konuşmalıdır. Bu konuda da Bîşri Hafî'nin “söz hoşuna gittiği zaman sus,

⁵⁹¹ Buharî, Daavat 6.

⁵⁹² Tirmîzî, Zühhd, 11.

⁵⁹³ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, 51.

⁵⁹⁴ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 73.

⁵⁹⁵ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 209.

⁵⁹⁶ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 504.

susmak hoşuna gittiği zaman konuş” sözünü aktarmıştır.⁵⁹⁷ Sâlikin avamla konuşmamasının da edeplerden biri olduğunu söyleyen Sülemî, “sâlik, maksadını arayan bir mürid olursa ona yol gösterecek kadar konuşur fazlasını söylemezler.” diyerek sadece zaruret kadar konuşulması gereğini vurgulamıştır.⁵⁹⁸

Müellif, tâlibin uyması gereken edepten birisinin de kötü sözleri muhatap almaması olduğunu söyler. “*Kıyamet gününde mizanda mümin kulunun güzel ahlakından daha ağır basacak hiçbir şey yoktur. Allah kötü söz söyleyene buğz eder*”⁵⁹⁹ hadisi şerifine ittibaen kendisine söylenen kötü sözlere karşı güzel söz söylemelidir. Misliyle karşılık vermek tâlip için uygun değildir. Sâlik toprak gibi olmalıdır. Toprağın tabiatı ise atılan necasete karşılık yeşillik vermektir. Müellif kötü sözü kanalizasyona benzetir. Herkes kendinde mevcut olanı yayacağını ifade ederek pınarlardan tertemiz sular akarken kanalizasyonlardan pis su akar. Dolayısıyla edebi olmayana mukabele etmek akıllı kişinin işi değildir. Müellif, şeyh Şibli'nin “lisanına mâlik olamayan turuk-i ilallah'tan hiçbir menzil alamaz” sözünü naklederek bu hususta dikkatli olunması gerektiğini vurgulamıştır. Daha sonra Hz. peygamberle Hz. Ebu Bekir arasında geçen şu vâkıayı nakletmiştir. Bir kişi Hz. Peygamberin onları dinlediği sırada Hz. Ebu Bekir'e hoş olmayan sözler söylemiştir. Bir müddet sonra Hz. Ebu Bekir bir kelime ile mukabele etmiş, bunun üzerine Allah resulü oradan ayrılmıştır. Hz. Ebu Bekir hemen arkasından giderek Allah resulüne oradan ayrılmasının sebebini sorduğunda Hz. Peygamber; sen sükût ederken bir melek o şahsa mukabele ediyordu sen konuşunca melek gitti ben de ayrıldım cevabını vermiştir.⁶⁰⁰ Nitekim bu konuda Allah resulü “*Allah'a ve ahiret gününe iman eden ya hayır söylesin ya sussun.*”⁶⁰¹ buyurmuştur.

Dört unsur denilen ateş, su, hava, toprağın insanın ağızından da zuhur ettiğini söyleyen Sühreverdî yaramaz sözleri ateş, faydalı sözleri su, lüzumsuz olanları hava, şeytanî, alçak sözleri toprak unsuru olarak değerlendirmiştir. İnsanları su-i zanna sevk eden konuşmayı, ilim sahibi olmadan ilmi konularda konuşmayı, kuruntu, vesvese içeren sözleri kullanmayı dervişiliğin âdâbına aykırı görmüştür.⁶⁰²

⁵⁹⁷ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, 74.

⁵⁹⁸ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, 62.

⁵⁹⁹ Tirmizî, *Birr*, 62.

⁶⁰⁰ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 73.

⁶⁰¹ Buhârî, *Rikak*, 81; Müslim, *Îmân*, 74.

⁶⁰² Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 115.

Sûfiler sükût üzerine çok söz söylemişlerdir. Horasan'da yetişen ilk sûfilerden olan Mümşâd Dineveri hâkimlerin hikmeti tefekkür ve sükût ile elde edildiğini söylerken, Fudayl bin iyaz kişi sözlerinin hesabını vereceğini düşünse kendisini ilgilendiren konular dışında pek az konuşur, demektedir. Abdullah b. Mesud dilin hapsedilmeye en layık şey olduğunu söyler. Zünnun, diline hâkim olanın kalbini koruduğunu ifade etmiştir.⁶⁰³ Az konuşanın hikmet sahibi olduğunu, selamet bulduğunu söyleyen Sühreverdî konuşarak kalpteki sermayenin zâyi edilmemesini nasihat etmiştir. Ona göre kalp havuz dil de musluktur. Musluğu açıp havuzda biriken nisan damlalarını boşa harcamamak gerektiği tavsiyesinde bulunarak eğer havuza denizden bir boru bağlamayı başardıysan ki havuz taşacaksa o zaman Hak sözü olmak kaydıyla konuşmayı uygun görmüştür. “*Dolmadan şâd u revân musluğun açma ey cân*” dizesiyle Şeyh İbrahim Halil de benzer bir sembol kullanmıştır. Müellif aşağıdaki beyitleriyle âriflerin yanında emirsiz konuşulmayacağını yinelemekle birlikte amacına ulaşan ve menzile varanların sükût edenler olduğunu vurgulamıştır.

Söyleme ârif katında meğer emr ide kelâm

Vâcib olursa riâyet kıl idesin iktisâr

Ey Halîl âgâh olanlar ekserî kılar sükût

*Anlaşıldı bilmedin çün eylemedin ihtisâr.*⁶⁰⁴

Özetle tâlib sorulmadan, emirsiz konuşmamalı, yalan söylememeli, gıybet etmemelidir. Ancak bâtil karşısında susmamalı, hak olandan başkasını konuşmamalıdır.⁶⁰⁵

1.2.10. Tâlibin Sureti

Tâlibin dış görünüşünde göze çarpan en önemli unsurlardan birisi kıyafetidir. İnsanın yeme içme gibi zaruri ihtiyaçlarından olan giyinmenin nasıl, ne şekilde olması, sâlikin giyinme âdâbında nelere dikkat etmesi gerektiği tasavvuf konuları içinde yer almıştır.

⁶⁰³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 214.

⁶⁰⁴ Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şümûs*, 191.

⁶⁰⁵ Hucvirî, *Keşfu 'l-mahcûp*, 506.

Tasavvuf ehli için elbisede aranacak iki önemli şart vardır. Birisi helal, diğeri temiz olmasıdır. Bu konuda Hz Peygamberin “*On dirheme alınan elbisenin içinde bir dirhem haram para olsa Allah o kimsenin doğru davranışını ve tevbesini kabul etmez*”⁶⁰⁶ hadisini esas almışlardır. Sûfîler elbiseyi Allah rızası için giymişlerdir. Onlar için elbiseden hâsıl olan maksat setr-i avret emrine uymak, vücudu soğuk ve sıcaktan korumaktır.

Serrac’a göre dervişlerin giyim kuşam edebi hal ve vakte bağlıdır. Ona göre derviş yamalı yün keçe ayırt etmeden herşeyi giyer. Eskiye yeniye tercih eder. Diğer yandan ilimden nasip alanlar ilim ve yakîn elbisesi giydikleri için elbiselerinin yumşak, sert, güzel ya da kaba olmasıyla ilgilenmezler.⁶⁰⁷

Dervişin giyim konusundaki âdâbı; giyim tarzının nefsin arzularına uymaması, onunla iftihar edip kibirlenmemesi, malını göstermek için kıymetli elbiseler giymemesidir. Yerleri süpürecek kadar uzun elbise giymeyi uygun görmemişlerdir. İlk zâhidlerden olan Ebu Süleyman ed-Dârânî, elbisenin çok uzun olmamasında üç haslet olduğunu bunların sünnete uymak temizlik ve iktisat olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁸ Müellifin de yerleri süpürecek kadar uzun giyinmeyi ailesi ve müridlerine yasakladığı bilinmektedir.⁶⁰⁹

Öte yandan dervişin kıyafeti ile dışarıda fark edilmesini hoş görmeyen Sülemî giyim kuşamın devîşin haline uygun olması gerektiğini ifade etmekle birlikte, eğer yamalı giyinmek sırrınıza uygunsuzsa sırrınızı ifşa etmek istediniz, eğer uygun değilse zaten helak oldunuz diyerek dervişlerin kıyafetleri ile halktan ayrılımalarını hoş görmemiştir.⁶¹⁰

Bu konuda Sülemî ile benzer görüşe sahip olan müellif, suretin tebdili ile gönlü değişen tâlibin talebinde gerçekçi olmadığını ifade ederek tâlibin suretperest olmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁶¹¹ Şeyh, gerçek dervîşi her ne surete girerse girsün sîreti

⁶⁰⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 437.

⁶⁰⁷ Serrâc, *el-Lüma*, 194.

⁶⁰⁸ Serrâc, *el-Lüma*, 193.

⁶⁰⁹ Ahsen Göksu Mülakat, Konya: 25 Mart 2020.

⁶¹⁰ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, 44.

⁶¹¹ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 114.

değişmeyen kişi olarak tarif eder. Suretinde müslüman, zahit, âlim, hacı, hoca, şeyh görünen ancak sûretinde bambaşka olan kişileri pek çok manzumesinde hicvetmiştir.

Ey sûret-perest hele gel biraz kalbine bak

*Yeter iki gözünle seyr itdiğin kara ak.*⁶¹²

Hakikat gözü kör, hakikat kulağı sağır olanın kundura, palto, taç giyerek insan olmayacağını ifade eden şeyh, taç ile dervişlik hırkası giymekle sakal bırakmakla kalbi müşrik olanın derviş olamayacağı gibi, dinde eksik noksan kişinin de posta oturarak kâmil olamayacağını belirtmiştir. Abdestin farzları vaciplerinin hakikati sadece uzuvları zâhiri yıkamak olmadığı gibi dışında sûfi görünmenin de kimseyi derviş yapmayacağı belirtilmiştir. Müellif; eğer davanda gerçek isen çuval giy yalın ayak dolaş o zaman ayarın anlaşılır demiştir.⁶¹³ İçini tezyin etmeden dışını, sarık, sakal, hırka gibi dervişlik alameti sayılan kılık ve kıyafete bürüne kimse riya ve ucba kapılarak kendisini şeytanın oyuncuğu yapmıştır.

Düzme sûret sûretin uğrusudur eyle hazer

*Muntazam kelle kulak ammâ içi teşvîş-i Hak.*⁶¹⁴

Tâlibe kibir, gurur gibi kötü hasletlerin gelmemesi için sakal, bıyık, sarık vs. gibi dış görünüşünde olan unsurları zaman zaman değiştirmesi gerektiğini ifade eden müellif, saç ve sakalın bazen kısaltıp bazen uzatılabileceğini bunun da Resulullah'ın sünneti olduğunu söyler. Peygamber efendimiz aynı hal üzere sürekli durmamıştır. Sakal-ı şeriflerini bazen uzattığını bazen kısalttığını, saç-ı saadetlerini de bazen kulak yumuşağına kadar bazen daha uzun bazen daha kısa bazen de tamamen kestiği rivayet edilmiştir. Başına sardığı sarıklarda da yeşil, beyaz, kırmızı, siyah vs. renkler kullanmıştır. Şeyh, peygamber efendimizin bu tarz çeşitli davranışlarını “ümmeți kâmile sine tarikat tarif buyurmalarının kısm-ı akliyesidir ki tedricen talip tamamı ve ekserisine vakıf olur. Şu şartla ki sünneti Resulullah'ın tamamına kemali hürmetle tabi olmalıdır bir kısmını yapıp bir kısmını terk ederse inkâra kadar gider.” şeklinde ifade etmiştir. Tâlibin sünneti esas alarak bu usullere riayet etmesi ve Resulullah'ın

⁶¹² Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 276.

⁶¹³ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 276.

⁶¹⁴ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 279.

sünnetlerinin tamamına hürmetle tâbi olması gerektiği Şeyh müellif tarafından vurgulanmıştır.⁶¹⁵

Şeyh İbrahim Halil, bir kısım güruhun, sûfilerin Resulullah'tan aldıkları “tarikat sünnetlerini” şaşkı gözün iki gördüğü gibi şeriatın ayrı gördüklerini belirtir. Tasavvufun Hz. Peygamberden aldığı sünnetlerin şeriat bütünü içinde kabul edilmesi gerektiği, bu şekilde görülmez ise sapma ve saptırmaya yol açacağını ifade etmiştir. “*Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz. Şu halde içinizde böyle yapanların cezası dünya hayatında rüsvaylıktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde onlar azabın en çetinine itileceklerdir.*”⁶¹⁶ ayetini bu meyanda değerlendirmiştir.

Söyledin ol Mahmûd'a ümmetliğini herkese

Ammâ sünnetini itmâm sana bilindi cefâ

Pes sakal ile sarık mı sandın anın yolunu

Bu minâredir alâmet mescîd ister ey kafâ

Bir ağaç geyse libâs saltanat-ı sultân mıdır?

*Sûreti terk eyle, sîret bul ki bulunsun safâ*⁶¹⁷

Beyitlerinde suretperestleri eleştiren müellif, peygamberin ümmeti olduğunu iddia eden ama onun sünnetlerinin hakikatine uymakta zorlanan kişilerin sünnetten anladığının sakal sarık gibi dış görüntü olduğunu belirtmiştir. Mescidi olmayan minarenin bir anlamı olmadığı gibi Allah'ın evi olan kalbini putlardan temizlememiş kişinin, sakallı sarıklı olması da bir anlam ifade etmemektedir. Bu şekilde sakallı sarıklı olan kişilerin durumunu mescidi olmayan minareye benzetmiştir.

Şeyh İbrahim Halil müridlerine uyguladığı eğitim metodu da bu konuda farklılıklar göstermiştir. Müridlerinin bir kısmına sakal bıraktırırken bir kısmının sakalını kestirmiştir. Kendisi de bazen sarık sarmış sakal bırakmış, bazen sakalını kesmiş kravat takmıştır. Bulunduğu zaman mekân ve duruma göre dış görünüşü

⁶¹⁵ Soğukoğlu, *Hulâsatü'l-Âdâb*, 114.

⁶¹⁶ el-Bakara 2/85.

⁶¹⁷ Soğukoğlu, *Kenzü's-şümûs*, 55.

konusunda farklı uygulamaları olduğu ifade edilmiştir. Kendisi bu durumu şöyle belirtir.

Halil'in sûretinden sûreti idrâk olur müşkil

*Bilirsen sûreti hoş bil bilinir sana Subhân'ım.*⁶¹⁸

Müellifin pek çok uygulamasında olduğu gibi giyim kuşam konusundaki yaklaşımlarında melamet neş'esi hissedilmektedir. O dervişlerin tarikat alameti olan kıyafetler giymesi ve suretini molla hoca vasfına büründürmesinden hoşlanmamaktadır. Ve bunu pek çok manzumesinde belirtmiştir. Bu kişileri hicvederek suretten çok sûretlerini değiştirmelerini tavsiye etmiştir.

B- TULÛ' ADLI ESERDE YER ALAN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde Şeyh İbrahim Halil'in *Tulû* isimli eserinde yer alan iman esasları başlığı altında Amentü esasları incelenecektir. İbadetlerin hakikat boyutu başlığı altında ise abdest, namaz, namazın şartları ve rükunlarının derûnî boyutları, zekât, hac, oruç ibadetlerinin manevî anlamları ele alınacaktır. Yer yer yine müellifin eseri olan *Kenzü'l-Maârif* isimli eserinden konuyla ilgili alıntılar yapılacak ve tasavvuf klasiklerinden yapılan alıntılarla çalışmamız harmanlanacaktır.

2. İnaç Esaslarının Bâtınî Anlamı

Gönül huzuru korkudan emin olmak anlamında e-m-n kökünden gelen iman, Hz Muhammed'e gönderilen şeriat anlamında kullanılmıştır.⁶¹⁹

Kur'an-ı Kerimde 800 den fazla yerde⁶²⁰ geçmekle birlikte birçok ayet "Ey iman edenler" hitabıyla başlamaktadır. Hz Peygamber Cibril hadisinde⁶²¹ iman ve islam esaslarının neler olduğunu belirtmiştir. Ebu tâlib el-Mekkî iman esaslarının Allah'ın adalet ve hikmetinin bir gereği olduğunu ifade etmiştir.⁶²²

⁶¹⁸ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 372.

⁶¹⁹ Ragıp el-İsfahanî, "*Müfredât*", 100.

⁶²⁰ Mustafa Sinanoğlu, "İman" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yay., 2000), 22/212.

⁶²¹ İslam beş şey üzerine bina edilmiştir. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in (sav.) onun kulu ve resulü olduğuna şahitlik etmek, beş vakit namaz kılmak, zekât vermek, ramazan ayında oruç tutmak ve Kâbe'yi haccetmek" Müslüm, İman, 21.

⁶²² Mekkî, *Kûtü'l Kulûb*, 413.

İmanın ne olduğu konusu üzerinde gerek felsefeciler gerek kelamcılar gerekse fıkıh âlimleri düşünmüş, fikir yürütmüşlerdir. İmanın esası kalbin tasdiki mi dilin ikrarı mı?, amel imandan bir cüz müdür değil midir?, iman artar mı eksilir mi? vs. sorular üzerine tartışmışlardır. İmanın ne olduğu sorusuna mutasavvıflar da cevap aramışlar ve bu konuda fıkıh âlimleri gibi onlar da iki gruba ayrılmıştır. Fudaly b. İyaz, Bişr-i Hafî gibi sûfilerin içinde bulunduğu bir grup iman; tasdik, ikrar ve amel olarak değerlendirmiştir. Zunnûn Mısrî, Bâyezid Bistâmî, Hâris Muhâsibî gibi sûfilerin içinde bulunduğu grup ise iman; ikrar ve tasdik olarak tanımlamışlardır.⁶²³

Ebû Tâlib el-Mekkî “İmanın amel karşısındaki durumunu kalbin vücuttaki yeri ile kıyaslamak nasıl ki kalp olmadan vücut olmayacağı vücut olmadan da kalp olmayacağı gibi amel olmadan imanın olmayacağı görüşünü savunmuştur. İslam, uzuvlarla yapılan fiilleri içermesi yönüyle imanın dış yüzü, iman ise kalbin amellerinden teşekkül ettiği için İslam’ın iç yüzü yani bâtınî yönüdür. Nitekim bu konuda Hz Peygamber “İslam açıklık, iman sırdır.” buyurmuştur. Mekkî’nin; “imanın söz, fiil ve taatle artıp, günahla eksileceği, ilimle kuvvetlenip cehaletle zayıflayacağı” görüşü Gazzâlî’nin bu konudaki imanın artıp eksilebileceği görüşüyle birleşmektedir.⁶²⁴

Hucvirî “Kalp üzerinde imanın alametinin tevhid olduğunu beyan etmiştir. Bu konuda Mekkî; İman esaslarına inanan ancak imanın hükümleri ve islamın şeriatı ile amel etmeyen kimsenin tevhid üzere olamayacağını bildirmiştir.⁶²⁵

Şeyh İbrahim Halil’e göre, bir yolun ne olduğunu öğrenmek kadar nasıl gidileceğini bilmek de önemlidir. Dolayısıyla imandan önce imanın ne olduğunu yoldan evvel yolun ne olduğunu bilmenin farz-ı ayn olduğunu görüşündedir. Bu bilginin her şeyden kıymetli, şerefli ve üstün olduğunu ifade ederek bu tecrübe ve öğrenme neticesinde bilginin ortaya çıktığını belirtmiştir.⁶²⁶ Geçmişten günümüze kadar bilginin ve ilmin her zaman övüldüğüne vurgu yaparak birlik yolunda⁶²⁷ gidecek kişinin yola ait usul ve erkânı, ne suretle yapılacağını öğrenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Müellifin farz-ı ayn olarak nitelediği ilmin hangi ilim olduğu konusunda islam âlimleri farklı

⁶²³ Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*, 421.

⁶²⁴ Mekkî, *Kûtü'l Kulûb*, 3/398; Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/315.

⁶²⁵ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 423; Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/ 415.

⁶²⁶ Soğukoğlu, *Tulû*, 15.

⁶²⁷ Kırk bir tarikatı birlemesi nedeniyle olsa gerek kendi yolunu “birlik yolu” olarak nitelemiştir.

görüşler öne sürmüşlerdir. Kelamcılara göre farz olan ilim kelim ilmidir, Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları kelam ilmi sayesinde bilinir. Fakihlere göre; fıkıh ilmidir çünkü ibadet, muamelatla ilgili konular fıkıh ilmiyle öğrenilir. Tefsir ve hadis âlimleri bu ilmin Kur'an ve hadis ilmi olduğunu söylemişlerdir. Sûfiler bu ilmin tasavvuf ilmi olduğunu öne sürmüşlerdir ve bir kısmı ilimden gayenin insanın kendisini bilmesi derken bir kısmı nefsin hallerini, şeytanı, meleği, ihlası bilmek şeklinde yorumlamışlardır.⁶²⁸ Suhreverdî, farz olan ilmin "ilahi emir ve yasakları bilme" ilmi şeklinde yorumlarken Tâlib el-Mekkî bu ilmi "İslamın temel esası olan beş şartını bilmek" olduğunu ifade etmiştir.⁶²⁹ İsmail Hakkı Bursevî ise İslam beldesinde cehaletin mazeret olamayacağını söyleyerek bir nevi konuyu özetlemiştir.⁶³⁰

Müellife göre, iman esaslarından ilki olan Allah'a iman'ın hakikatine ulaşabilmek için birlik yolunda giden tâliplerin bilmesi gereken en önemli bilgi; "Allah kimdir? Nasıl bilinir?" sorularının cevabıdır.⁶³¹

2.1. Allah'a İman ve Bâtınî Anlamı

"Allah birdir, kendisinden evvel var olan hiçbir şey yoktur. Görünen görünmeyen her var olan şeyin evveli Allah'tır. Zaman, mekân, boşluk, doluluk yokken ancak Zât-ı İlâhiyye'sinin varlığı mevcuttur. Âlem yaratılmadan önce Zât-ı Pak Amâ'da idi. Amâ ne bulut ne hava olmayıp Zat-ı Pâk'ından vücuda gelmiş görünmez, sonsuz bir letafetin hadd u pâyânsız bir cilvenin ismidir ki; Vâcibü'l-Vucûd'un varlığı kendi emriyle hal ve keyfiyetsiz oradadır." Amâ'da bilinmez iken Allah bilinmeyi diledi.⁶³² Ve mahlûkatın istidadınca kendisini bilmesi için varlıkları yarattı. Dolayısıyla elest bezminde hiçbir sınıfa verilmeyen yük insana verilmiş oldu."⁶³³ "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi"⁶³⁴ ayeti bu hakikati beyan etmektedir.

⁶²⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/44.

⁶²⁹ Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye*, 61.

⁶³⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış, Şerhu'l Şu'abi'l-Îmân*, haz. Yakup Çiçek (İstanbul: Dârül Hadis Yayınları, 2000), 44.

⁶³¹ Soğukoğlu, *Tulû*, 15.

⁶³² Gizli bir hazine idim bilinmeyi sevdim. Bkz.: Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 3/121.

⁶³³ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 43.

⁶³⁴ el-Ahzâb 33/72.

Sûfîlerin bir kısmına göre insana yüklenen yük, Allah'ın emir ve yasaklarıdır. İmam Kurtubi'ye göre ayetteki "emanet" kelimesi bütün dini vazifelere şâmilidir. Gazzâlî "emanet kelimesi imandan müştaktır" diyerek kim Allah'ın emanetini muhafaza ederse Allah'ın da onun imanını muhafaza edeceğini beyan ederek şu hadisi misal vermiştir; "*Emaneti muhafaza etmeyenin imanı yoktur. Sözünde durmayanın da dini yoktur.*"⁶³⁵

Bu yük ve emir altına ilk giren Hz Muhammed (sav.)'dir. Sonra makam ve mertebelerine göre enbiyâ, mürselîn, evliyâ, ulemâ, sâlih, şehit, mümin ve müslümanlar bu ilahi teklifi kabul ederek mükellef olmuşlardır. Müellife göre, âlem-i ervahta ilahi hitabı Allah'ın takdir ettiği sayıda ehli iman, derece sırasına göre kabul edip miktar dolduktan sonra kabul edenler ise fâsık, münafık, kâfir ve müşrik olarak vasıflandırılmıştır. Dünya hayatı ezelde verilen ahdin yerine getirilip Allah'a karşı vefa gösterilmesi gereken yer olarak tavsif edilmiştir. Kulun bu ahde vefayı ve vazifeyi "Âmentü billâh" demekle yapmaya başladığını beyan eden müellif şunları söylemiştir; "Âmentü billâh müminin ahd u peymânıdır. Âmentü billâh insanın nimet-i firâvânıdır. Âmentü billâh atâ-yı pinhanıdır. Âmentü billâh netice-i sırrı Rabbânî'dir. Âmentü billâh maksâd-ı aksâ-yı Furkânî'dir. Ve şükrü eda edilemez; âlâ-i Rahmânî'dir." Müellif göre Allah'a iman; Allah'ın kullarına gizli hediyesi, bolca verilen nimeti, Rabbânî sırrın sonucu, Kur'an'ın en yüksek maksadı ve şükrü eda edilemeyecek en yüce Rahmetidir.⁶³⁶

Allah u Teâlâ ezeli ilm-i ilahiyesinde malum olan vech ve surette âlemi yaratmıştır. Zaman ve mekân halk cümleten Allah'ın bilinmeyi isteme muhabbeti ve iradesinden hâsıl olmuş⁶³⁷ ve bütün eşyanın suretleri Amâ'da vücut bulmuştur. Allah'ın "kün" emriyle bu suretler kabiliyetlerine göre eşyaya tebdil olmuşlardır. Amâ'dan zuhura gelen halk-ı eşya Allah'tan kendi tecelli-i ilahiyelerini istemiş, Allah da esma-ı ilahiyesi ile eşyanın taalluk ederek mevcut olmalarını emretmiştir.⁶³⁸ Allah'ın bilinmek istemesinin aşk ve muhabbet temellş olduğunu müellif manzumen şöyle ifade etmiştir:

Zât'ı bilinmek için aşkı icâd eyledi

⁶³⁵ Gazâlî, *Kalplerin Keşfi*, 72-73-74.

⁶³⁶ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 44.

⁶³⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/132.

⁶³⁸ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 44.

*Arş-ı â'zam olmadan var idi Var evvelâ.*⁶³⁹

Molla Fenârî, Hakk'ın bilinmeyi isteme muhabbetinden meydana gelen zâtî ve esmâî mârifetin zuhûrunun ibadet olduğunu ifade etmekle birlikte “*Ben insanları ve cinleri yalnızca bana ibadet etsinler diye yarattım.*”⁶⁴⁰ ayetini bu duruma misal göstermiştir. Molla Fenârî’ye göre, “Beni bilsinler ve beni Bir’lesinler diye yarattım.” anlamındadır.⁶⁴¹

Allah’a imandan murad Allah’ın bilinmesidir. Allah’a dair bilginin arttırılması hususunda “*İnsan bildiği ile amel ederse Cenab-ı Hak bilmediklerini öğretir.*”⁶⁴² hadisine atıf yapan müellif, sâlih amel yoluyla kendisine hizmet edilerek Allah’ın bileneceğini ifade etmiştir. Sâlih amelle bu hizmet yoluna giren kula vadedilen derecelerin ihsan olunacağı, ebedi rahatlığa erişeceğini beyan etmekle birlikte hizmetin nasıl ve ne şekilde olacağı da ancak hizmete devam ile bileneceğini ifade etmiştir.⁶⁴³

Sonsuz, görünen ve görünmeyen her şeyi yaratan, yok eden, bu kudretini de tabiat ismindeki perdenin ardına gizleyerek sergileyen, akıl almaz, sayılmaz işleri gören, varlığı ile âlemler arasında gözlere dehşetli perdeler geren “Mutlak Vücut’un” Zat-ı İlâhî’ olduğunu belirten müellif, Allah’ın tabiatın içinde kendisini sakladığını yani onu görmek için tabiatın perde olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda suyun şekere, sıcaklık ve soğukluğun beden damarlarına etki etmesi gibi akıl ile idrak olunamayacak bir tesire sahip olduğunu vurgulamıştır.⁶⁴⁴

Müellif, tabiat ve âlemlerin perde arkasındaki ilahi varlık ve kudreti görmeyip tabiatın kendisini güç ve kudret sahibi zannetmenin şirk olduğunu, böyle düşünenlerin müşrik sayıldığını belirterek, tabiatın, insan ile Allah arasında kalın perde teşkil etmesi insan aklının inceliği ve kalınlığı ile bağlantılı bir mesele olarak değerlendirilmiştir. İnce akılla düşünenler için kalın tabiat perdesinin incelerek arkasındaki ilahi gücü gösterdiği, ince düşünmeyenlere ise tabiat perdesinin kalınlaşarak ilahi varlığı göstermediği vurgulanmıştır. Bu nedenle zihninde tabiat perdesi kalınlaşıp perdenin

⁶³⁹ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 22.

⁶⁴⁰ ez-Zâriyât, 51/56.

⁶⁴¹ Betül Güçlü, *Molla Fenârî’nin Bilgi Ve Varlık Anlayışı*, (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 196.

⁶⁴² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-din*, 1/177.

⁶⁴³ Soğukoğlu, *Kenzü’l-Maârif*, 48-49.

⁶⁴⁴ Soğukoğlu, *Tulû*, 16.

ardındaki ilahi güç ve kudreti göremeyen kişi tabiatı Allah yerine koymuş ve inkâra sapmıştır.⁶⁴⁵

Müellife göre; Allah'ı bilme, onun hakkında etraflı bilgi edinmekle olsa da asıl önemli olan Allah'ı yine O'nun yardımıyla bilmektir. Bu durumu da “inayet” kavramıyla açıklamıştır. Şeyh İbrahim Halil insanın en çok hizmet ettiği emek verdiği şeyi öğrendiğini ifade ederek Allah'ı çok iyi bilmek için o nispette hizmet etmek gerektiğini, Allah'ın Zâtının hizmete ihtiyacı olmayıp kulun Allah'ın rıza ve hoşnutluğunu kazanmak için buna ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Allah'a hizmetin de yine O'nun inayetiyle olabileceği ifade ederek, her şeyi var eden Allah'tır, istenen şeyleri de verecek yine O 'dur. Bu nedenle hizmet için Allah'tan inayet istenmelidir, tavsiyesinde bulunmuştur. Ve bunu manzumen de ifade etmiştir:

İnayetin olursa yar

Giderim sana bi karar

Halil der bin dahi ne var

Olsa da günahım bana⁶⁴⁶

Allah için edilen hizmet kapsamında yapılan ibadet, itaat, ubudiyet gibi kavramlar kulluk bağlamında ele alınmıştır. Müellif 'O'ndan başkasını isteyen her zaman aldanıp, O'nu isteyen her an kazanacağını” beyanla bundan dolayı birlik yolunda olan kişinin, Allah'tan başkasını istemeyip, kula lazım olanı Allah bilir ve verir düşüncesinde olması gerektiğini ifade etmiştir.

Müellif Allah'a niyazında O'nun Zât'ından başka hiçbirşey istemeyi uygun görmeyen sûfilerle aynı düşüncededir. Bu noktada Necmeddin Kübrâ, şeyh Ebû Medyen Mağribî'nin 'İnsan bu dünyada Allah'ın misafiridir. Misafirin üç günlük bakımı ev sahibine aittir. Dünyanın bin günü Allah indinde bir güne tekabül etmektedir.' sözünü aktararak hiçbir şeyi talep etmemeyi ev sahibinin zaten misafirin ihtiyaçlarını düşüneceğini vurgulamıştır.⁶⁴⁷

Şeyh İbrahim Halil, birlik yolunun esasının “Allah'ım seni dilerim, aradığımda hoşnutluğundur.” düşüncesi olduğunu beyanla bu sözler sürekli tekrarlandığında ve

⁶⁴⁵ Soğukoğlu, *Tulû*, 17.

⁶⁴⁶ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 38.

⁶⁴⁷ Necmeddin Kübra, *Usulu Aşere*, haz.: Mustafa Kara (İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.), 49.

buna uygun davranıldığında “Bir gün gelir bu sözü kabul olur, sözü kabul olanın özü de kabul olur.” demiştir. Allah tarafından kabul edilene Allah dostu, çelebi, ermiş, denir. Ermiş, kabul derecesine eren demektir. Erenler de erlik derecesine ulaşmış anlamı da vardır.⁶⁴⁸ “Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.”⁶⁴⁹ Ayetini müellif bu duruma misal göstererek Allah’ın inayetinin de çabalayanlar üzerine olacağına vurgu yapmıştır. Allah’ın hidayete erdirdiği kullar içerisinde kemâlât ve mârifet derecelerinde yükselen insan-ı kâmillere kendi kudretiyle kendisini bildirmiştir.

Özetle Allah varlıkları Zât’ının bilinmesi için yaratmış ancak Zât’ını perdelemiştir. Kul anlayışı, idraki, hizmeti, mârifetullah ve muhabbetullahı ölçüsünde bu perdeleri incelterek, Allah’a yakın olup ve hakiki saadete ulaşmaktadır. Allah’ın varlıkların tesbihine, ibadet ve taatine ihtiyacı olmayıp Allah’ı dileyen kulun bunları yapmaya ihtiyacı vardır ve bu noktada Allah’ın inayetini, yardımını dilemek kul üstüne vazifedir.

Müellif Allah’ı bilmenin neden gerektiğini bir kıyasla anlatmaktadır. Basit dünyada çevresini bilmeyen, ayı, güneşi, yıldızları, bitkileri, hayvanları vs. bilgileri bilmeyeni insandan bile saymak istenmemektedir. O halde bunların benzerlerinden binlercesini yaratanı, insanı var edeni bilmeyene, nasıl insan denilebilir. Allah bu varlıkları yaratıp kendi haline bırakmamıştır. Arzı, semayı, güneşi, ayı yıldızları yaratmış ve hepsini döndürmektedir. En basit bir zerreyi bile amaçsız maksatsız yaratmayan Allah, bunları da boşuna yaratmamıştır. Bu düzende bir muradı olduğu muhakkaktır. Bu murad da şudur ki: Allah bütün âlemler ve eşyayı insana hizmet, insanı da kendisine hizmet için yaratmıştır. İnsanın Allah’a hizmeti de bu âlemler ve eşyayı yaratılış maksadına uygun olarak idrak edip, değerlendirmesiyle mümkün olacaktır. O halde âlemlerin ve kendisinin Allah tarafından yaratılış muradını bilmek ve ona uygun yaşamak insanın en önemli gayesi olmalıdır.⁶⁵⁰

Müellif insanın yaratılış evresini Muhiddin İbn Arabî, Mevlânâ Celâleddin Rumî gibi mutasavvıfların da değindiği gibi “eşya, ot, hayvan, insan (Mevâlid-i selâse)” süreçlerinden geçerek oluştuğunu ifade etmiştir. Burada insanın eşyanın hakikati

⁶⁴⁸ Soğukoğlu, *Tulû*, 18-19.

⁶⁴⁹ el-Ankebût 29/69.

⁶⁵⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 22.

sürecinde yaşadığı belirtilen aşamalar manevi boyut anlamında da ruhsal gelişim basamakları olarak görülmektedir. Kendini ve Rabbini bilmenin yolu ise Allah'a hizmet derecesine bağlanmıştır. Bu bilgiden uzak olan Âdemiyet ve insaniyetten de uzaktır. Allah insanların önce kendini sonra Rabbini bilmesi muradına ulaşması için de peygamberler göndermiştir.

2.2. Peygamberlere İman ve Bâtınî Anlamı

Peygamberlere inanmak iman esaslarından birisidir. Cenab-ı Hak dünyaya gönderdiği insanı sırat-ı müstakim üzere sabit olmaları noktasında bir uyarıcı ve müjdeleyici olan peygamberlerle desteklemiştir. Kur'an-ı Kerimde “*Biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur.*”⁶⁵¹ Ayeti ile de bu durum vurgulanmıştır. Yine Kur'an-ı Kerim “Peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanların” kurtuluşa ereceğini müjdelemiştir.⁶⁵²

Peygamberlik ve nübüvvet hakkında pek çok tanım yapılmakla birlikte bu tanımların çoğu Ragıp İsfehani'de de olduğu gibi “Allah ile akıl sahibi kullar arasında elçilik yapmak” şeklindedir.⁶⁵³ Ancak “Peygamber Allah'ın kulları arasından seçtiği ve emir ve yasaklarını insanlara ulaştırmak için vazifelendirdiği kişidir” şeklindeki tanımların peygamberlerin görevlerini anlatmak açısından yetersiz olduğu belirtilmiştir. Çünkü peygamberler ilahi hükümlerin yanında ilahi kaynaklardan gelen diğer bilgileri de insanlara ulaştırmıştır.⁶⁵⁴ Bir anlamda nübüvvet ile kul ve Allah arasında sıkı bir bağ ve iletişim sağlanmış olmaktadır. Bu bağın devamlılığı noktasında Allah peygamberlere iman ve itaat edilmesini emretmiştir.⁶⁵⁵ Peygamberlerin her biri Allah'tan aldığı vahyi emin bir şekilde ümmetlerine tebliğ etmişler kendi manevi yaşantılarıyla insanlara örnek olmuşlardır. Nitekim Kur'an'da “*Andolsun, onlar sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnektir. Kim yüz çevirirse şüphesiz Allah, zengindir, hamde lâyıktır.*”⁶⁵⁶ ayetiyle bu durum dile getirilmiştir.

⁶⁵¹ el Fâtır 35/24.

⁶⁵² el-A'râf 7/157.

⁶⁵³ İsfehani, “*Müfredât*”, 1030.

⁶⁵⁴ Dilaver Gürer, *Fusûsu'l Hikem ve Mesnevi'de Peygamberlerin Öyküleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.), 46.

⁶⁵⁵ Âl-i İmran 3/32, 132; en-Nisâ 4/69, 80; El- Mâide 5/92.

⁶⁵⁶ el-Mümtahine 60/6.

Allah insanların ve cinlerin kendisine kulluk etsinler⁶⁵⁷ diye yaratıldığını kitabında bildirmiştir. İnsan nasıl kulluk ve ibadet yapacağını yine Allah'ın gönderdiği elçi ve onlara gelen vahiy sayesinde öğrenir. Bu Allah'ın adalet ve hikmeti gereğidir. 18.yy. Hindistanlı nakşî şeyhlerinden olan Şah Veliyyullah Dihlevî (ö. 1762) “Allah'ın hikmetinin zaman zaman hak ve hakikat bilgisine sahip üstün insanlardan birini göndermeyi gerekli kıldığını” ifade etmiştir. Allah insanların karanlıktan aydınlığa çıkması için bu kişileri sebep yapmış ve peygamberlere itaati farz kılmıştır. Diğer bir sebep ise insanoğlu yaptıklarından sorumlu tutulmuştur ve bu konuda kendilerine bir mazeret kapısı olmaması nedeniyle peygamberler gönderilmiştir.⁶⁵⁸ Şah Veliyyullah'ın görüşleri kelam âlimlerin görüşleriyle benzerlik göstermektedir. Bu konuda Şeyh İbrahim Halil'in görüşleri sûfilerin yaklaşımlarına daha uygundur.

Şeyh İbrahim Halil; Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar indirilen tüm suhuf ve kitapların gayesinin “Allah'a hizmet ve O'nu bilmek” olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵⁹ Dolayısıyla peygamberlerin iki tane gönderiliş nedeni vardır. Birisi kulluğun îfâsı diğeri de Allah'ı tanımaktır.

Allah'ı hakkıyla bilmeye en liyakatli muhataplar peygamberler olduğu ve en yüksek kavrayış ve idrake onlar sahip olduğu için dinin ilim ve hizmet binasını kuran Hz. Âdem, tamamlayan da Hz. Muhammed olmuştur. Hz. Âdem tasavvufun esası olarak da beyan edilen “Allah'ın bilinmek istemesi” muradını ve hakikatini öğrenen ilk insan ve ilk peygamber olmuştur. Sonra gelen bütün peygamberler de bu hakikate ait esastan ayrılmamıştır.⁶⁶⁰

Allah'ı bilmek insan zekâ, irade ve imanının büyüklük ve genişliği ile bağlantılı olacağı için her insan, Allah'ı bilme derecesine göre yükseklik ve kemâlat kazanmıştır. Allah'ı bilmede en yüksek seviyeye çıkarak insanlık makamını kendisinde tamamlayanlar peygamberlerdir. Son peygamber Hz. Muhammed Allah'ı bilmede en ileri derecede olduğu için hem başlangıçta hem sonda insanlığın en ekmele ve en eftalidir.⁶⁶¹ Hz Muhammede verilen özellikler başka hiçbir insana verilmemiştir.

⁶⁵⁷ Ez-Zâriyât 51/56.

⁶⁵⁸ Şâh Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, çev.: Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 1/ 316.

⁶⁵⁹ Soğukoğlu, *Tulû*, 24.

⁶⁶⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 23.

⁶⁶¹ Soğukoğlu, *Tulû*, 22.

Allah'tan başka bir şey yokken ilk başlangıç Hz Muhammed ile olmuştur. Misakta ilk “bela” diyen odur, levh-i mahfuz da ilk o, Allah'ın ilk hitabı onadır. İlk şefaata edilecek olan, cennete ilk girecek olan ve cennetin kapısını açacak olan yine odur. Birçok ilk onunla gerçekleşmiştir. O nebilerin efendisi, nübüvvet mührünün sahibidir.⁶⁶²

Allah'ın bu kadar varlık, âlem ve insanları “kendini bilmek” için yaratması neticesinde en mühim iş “Zat'ını bilmenin” gerekliliği olmuştur. Bu anlamda gerçek cahil Allah'ı bilmeyen, gerçek bilgi sahibi de Allah'ı bilen sayılmıştır. Herkes Allah'a ait bilgisi ölçüsünde insan, bilmediği ölçüde de cehalet karanlığında mana bakımından insandan aşağı sayılmıştır. Allah'ı bilmekte ilerleyen kabul edilmiş, geri kalan reddedilmiştir. Kabul edilen mümin, sâlih, şehit, veli; ret edilene ise şaki, münafık, asi, fâsık, müşrik denmiştir.⁶⁶³

Allah her millete belirli bir zamanda peygamber göndermiştir. Ve Allah'ın vahyettiği yasalar da o zamanın, o çağın gerekliliklerine göre olmuştur. Her peygamberin gösterdiği mucizeler, işaretler, gerçekleştirdikleri hadiseler yine o çağa uygundur. Hz Mûsâ zamanında sihir reveçta olduğu için o da ilahi yardımla sihir ortaya koymuştur. Hz. İsa zamanında tıp ilmi geçerlidir ve Hz İsa tıbb-ı ilahi ile gelmiştir. Hz Muhammed döneminde dilin saflığı ve fesahati revaçtadır ve onun mucizesi Kur'andır. Her peygamberin mucizesi insanların davet ettikleri şeyi en kolay bir şekilde kabul etmeleri içindir.⁶⁶⁴

Peygamberlik çabayla elde edilen bir görev değil, Allah'ın dilediğine ve inayet ettiğine müyesser olmuştur. Peygamberlikte sonsuz ahkâm vardır ve bunlar söze sığmaz çünkü Allah'ın muradı ile zuhur bulmuştur.⁶⁶⁵ Müellifin bu görüşü sûfîlerin peygamberliğin Allah vergisi olduğu görüşleriyle örtüşmektedir.

Allah'ın yeryüzüne gönderdiği peygamberlerin sayısı bilinmemektedir. Âdem (as.) İlk insan, ilk peygamberdir. Müellif, ilk insandan önce de dünyada mahlûkatın yaşadığını ve onlara üç yüz on üç bin peygamber gönderdiğini ve o mahlûkatın peygamberlerin hiç birine itaat etmeyerek katlettiklerini ifade etmiştir. Bu mahlûkat, yer

⁶⁶² Abdülkerim Cîlî, *Hakikat-i Muhammediyye*, Çev.: Muhammed Bedirhan (İstanbul: Nefes Yay., 2010), 230, Hakim Tirmizi, *Hatmu'l-evliya*, (İstanbul: İnsan yay, 2023) 56.

⁶⁶³ Soğukoğlu, *Tulû*, 24.

⁶⁶⁴ Lory Pierre, *Kaşânî'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufî Tefsiri*, çev.: Sadık Kılıç, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 137.

⁶⁶⁵ Soğukoğlu, *Tulû*, 23.

yirmi bin sene yaşamış ve ilahî hışma uğrayarak yeryüzünde hiçbiri kalmamıştır. Bu kavimden evvel de cihan beş türlü kavimle dolup boşalmıştır. Onlardan önceki kavimler de kendilerine gönderilen peygamberlere azı itaat, çoğu isyan etmiştir. Bu kavimlerden önce ve sonra gelenlerin cinsleri birbirinden farklıdır. Yeryüzünde birinci kavim altı bin, ikinci kavim on iki bin, üçüncü kavim sekiz bin, dördüncü kavim beş bin dokuz yüz altmış, beşinci kavim ise on bir bin sene kalmışlardır. Toplam müddetleri altmış iki bin dokuz yüz altmıştır. Bu sürede gönderilen enbiya ve mürsellerin sayısı hesapsız iken bu kavimlerden iman edenlerin sayısı ancak yüz yirmi dört bin olabilmıştır. Dünya toplam altı kere dolmuş ve boşalmıştır. İnsanoğlu yedinci ve son kavimdir.⁶⁶⁶

Hız Âdem beşerdir. Dünya yedinci kez boşaldığında beşer de nihayet bulacaktır. Ve dağ, taş, gök, yer hiç bir şey kalmayacaktır. İnsanın cesedi anasır-ı erbaa denilen dört unsudan meydana gelmişse de ruhu âlem-i emirden nefh olduğu için insan diğer varlıklardan üstün kılınmıştır. Bu ruh nefh edilmeseydi insanın hayvanattan farkı kalmayacağı ifade eden müellif gerçek manada insaniyeti bulamayanın da hakikatinin böyle olduğunu söyler. Okumayı bilen göz için kâinat sahifesinin hep kitaptır. Nebî ve mürsele gelen kitabı görmeyenin veya göreni görmeyenin bu hakikate erişemeyeceği belirtilmiştir.⁶⁶⁷

Bazı enbiyalar tarafından dünyanın ömrünün 70 bin sene olduğu mervidir. Âdem (as.)'in evlatlarından gelen peygamberlerin sayısı yüz yirmi dört bin olup üç yüz on üçü hem Nebî hem Mürsel, diğerleri Nebî'dir. Nebî ve resûl kavramları arasında bir fark olup olmadığı islam âlimleri tarafından ihtilaf konusu olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de bu kavramlar bazı peygamberler için ayrı ayrı kullanılsa da aynı peygamber için her iki kavramın da kullanıldığı görülmüştür. Bu kullanımlardan yola çıkarak nebi ve Mürsel arasında fark olmadığını ileri sürenler olmuştur. Ancak yaygın görüş kendisine yeni şeriat ve kitap gönderilene resûl, kendisinden önceki peygamberin şeriatini tebliğ eden peygamberlere nebî dendiği görüşüdür.⁶⁶⁸ Müellif de bu görüşü savunarak kendisine kitap verilen, vahiy gönderilen peygamberlere hem nebî, hem mürsel, vahiy gelmeyip kendisinden önce ki peygamberlerin kitabına tâbi olanlara nebî dendiği ifade etmiştir.⁶⁶⁹

⁶⁶⁶ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 122.

⁶⁶⁷ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 123.

⁶⁶⁸ Mustafa Sinanoğlu, *Peygamberlere İman* (Ankara: DİB Yayınları, 2018), 26.

⁶⁶⁹ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 162.

Peygamberleri diğer insanlardan ayıran beş önemli özellikleri vardır, bunlar:

Fetnet: Akılları, fikirleri, zekâları tamdır. Yanlış duygular hissetmezler. İştiklerini, gördüklerini tam manasında anlar, murad-ı kelama ve ilmüne vakıftırlar.

İsmet: Her vecihle gûnahtan berî olmaktır. Edebe muhalif olan her hareketten, kelamdan ve vaziyetten pak ve temiz, tezkiye-i nefiste mükemmeldirler. Bir an Hak'tan gafil olmazlar. Dünyevî ve uhrevî lekelerden tahir, uykuda ve uyanıklıkta müteyakkız halledirler.

Tebliğ: Gelen vahy-i ilâhîyi ümmetine eksiksiz ve ziyadesiz, ivazsız, garazsız, tehir ve ta'cilsiz, fahr u kibirsiz olduğu gibi iletirler.

Sıdk: Doğru sözlüdürler. Şaka ile bile olsa yalan söylemezler. İlahî olmayan hiçbir kelamı söylemezler. Vaadlerinde vefakârdırlar.

Emanet: Verilen emaneti hoş saklamaktır, ehlinden esirgememek her vecihle emin ve eman olmaktır.⁶⁷⁰

Peygamberlik çoğu peygambere kırk yaşında geldiyse de bazılarında farklı yaşlarda geldiği de olmuştur. İbrahim (as.)'a yirmi bir, İsâ (as.)'a yirmi beş, Yahya (as.)'a dört, İsmail (as.)'a yedi, Davut (as.), İdris (as.) ve Zülküfl (as.)'a otuz yaşında nübüvvet verilmiştir.⁶⁷¹

Kur'an-ı Kerim'de Allah yirmi sekiz peygamberin ismini zikretmiş ve onların kıssalarından bahsetmiştir. Müellif, Kur'an'da peygamber kıssalarından bahsedilmesini kullara ibret ve örnek olması için olduğunu ifade etmiştir. Lut kavminde iman eden kişilerin çok olmasına rağmen bu kişilerin sadece kendi ibadetleriyle ilgilenip çok az sayıda olan kötülük işleyen kişilere eşraftan oldukları için müdahale etmediklerini söylemiştir. Buradan çıkarılacak ders kötülüğe sessiz kalmanın o kötüyü işlemekle aynı mesabede olduğudur. Yine kıyamet günü münafıklar kulluk etmeme gerekçelerinin hastalık olduğunu bildirdiğinde Allah Eyyüb (as)'ı örnek vererek kulum Eyyübden de mi hastaydınız. O eli yağı kesilinceye kadar secde etti, sonra da ima ile secdeye etti şeklinde hitap edeceğini bildirmiştir.

⁶⁷⁰ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 163.

⁶⁷¹ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 163.

Müellif Peygamberlerin tüm beşerden üstün olduklarını ifade etmiştir. Hucvirî, Allah'ın meleklerle Âdem'e secde etmeleri emrini vermesini Nebilerin meleklerden de üstün olduklarının göstergesi olduğu şeklinde yorumlamıştır. Sûfilerin çoğunluğu peygamberlerin mi meleklerin mi üstün olduğu konusunda sükut etmeyi tercih etmişlerdir. Ali imran 73. ayetten hareketle üstünlüğü Allah'ın dilediğine verdiği bir lütuf olarak değerlendirmişlerdir. Sûfilerden Muhammed b. Fadl “meleklerin müminlerden üstün olduğunu ancak müminlerin içinde meleklerden daha üstün olanların varolduğunu” söyleyerek bir anlamda peygamberlerin meleklerden üstün olduğunu vurgulamıştır.⁶⁷² Maturidiye göre üstünlük sıralaması; peygamberler sonra meleklerin peygamberleri, (Cebrail, Azrail vb.), sonra sâlih müminler, diğer melekler ve diğer müminler. Mutezile ve eş'arinin görüşüne göre sıralama peygamberler, melekler, sâlih müminler ve diğer müminler şeklindedir. Bu konuda Şeyh İbrahim Halil bütün melekler Adem'e secde ettiğinde beşerin zerresi Adem'in vücudunda idi. O nedenle meleklerin secdesi Adem'e ve tüm evlatlarına olmuştur şeklinde bir hatırlatma yapmış ve üstünlük konusunda insanları havassı ile meleklerin havassını kıyaslamıştır. İnsanların havassının meleklerin havassından üstün olduğunu söylemiştir. Buradan anladığımız kadarıyla müellif peygamberlerin meleklerin hepsinden üstün olduğu görüşündedir. Havassdan kast edilen sadece peygamberler mi? veliler de bu gruba dâhil mi? bu konuda net bir açıklama yapmamıştır. Müellifin bu görüşü sûfileri geneli ile birebir örtüşmektedir.⁶⁷³ Hucvirî de müminlerin havassının meleklerin havassından üstün olduğunu müminlerin avamının da meleklerin avamından üstün olduğunu söylemektedir. Hucvirî'nin; masum olan nebilerin ve mahfuz olan velilerin Cebrail ve Mikailden daha üstün olduğu, masum olmayanların ise Hafaza meleklerinden kiramen kâtibinden daha üstün olduğu⁶⁷⁴ görüşünden yola çıkarak müellifin de havassdan kasdettiği gruba peygamberlerle birlikte velileri de dâhil ettiğini düşünebiliriz.

2.2.1. Nübüvvet- Velayet ilişkisi

İslam âlimleri nübüvvet, velayet kavramları üzerinde durmuşlar ve peygamberlik ve velilik arasındaki farklar ve benzerlikleri sınıflandırmışlardır.

⁶⁷² Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 102.

⁶⁷³ Cîlî, *Hakikat-i Muhammediyye*, 25.

⁶⁷⁴ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 362.

Nübüvvet sözlükte haber vermek, bildirmek yükseklik anlamalarına gelen, peygamberlik nebilik için kullanılan bir kavramdır.⁶⁷⁵ “Nübüvvet genel anlamıyla sınırları vahiyle belirlenmiş emin bir elçilik ve örneklik görevidir.” Sûfilere göre peygamberlerin nübüvvet görevleri yanında velayet yönleri de vardır.⁶⁷⁶ Hz Muhammed’in Hâtemü’n Nebiyyîn olması hasebiyle ondan sonra nübüvvet yolu kapanmıştır. “Allah nübüvvetin delilini günümüze kadar devam ettirmiştir. Ve bu delilin ızhar edilmesinde evliyayı sebep kılmıştır.”⁶⁷⁷

Velayet “iki ya da daha fazla şeyin araya başka bir şey girmeden peşpeşe gelmesidir.” Veli-tevâli kelimelerinden türetilmiştir. Kelime Hakka yaklaşma manasında kullanılmıştır. Velayet salikin bağ ve sınırları ortadan kalkınca girdikleri hallerdir.⁶⁷⁸ “Sûfiler velayeti kulun kendi nefsinden fâni olup Hakk’la kâim olması” şeklinde tarif etmişlerdir. Veliyi ise “Allah’da fena bulup, Allah’la bekaya eren kişi” olarak tanımlamışlardır.⁶⁷⁹

Hakim Tirmizi Allah’ın Hz Peygamberin ruhunu kabz edince ümmetinden kırk kişiyi onun yerine ikame ettiğini söyleyerek velayetin devamına vurgu yapmıştır. Peygamberlerin velayeti velayet-i enbiyadır. Her peygamber aynı zamanda velidir. İbn Arabî, Hakim Tirmizi gib sufilerin de içinde bulunduğu bir grup nebilerin velayetinin nübüvvetten üstün olduğunu beyan etmişlerdir. Velayeti peygamberin Hakk’a dönük yüzü, nübüvveti ise halka dönük kısmı olarak değerlendirmişlerdir.⁶⁸⁰

Nübüvvetin vazifesi Allah’ta fani olmaya uygun düşen velayetin dış yüzüdür. Her resul nebi, her nebi de velidir. “velayet rütbesi nübüvvet rütbesinden, nübüvvet rütbesi risalet rütbesinden daha üstündür. Ancak her veli nebi değildir. Her nebi de resul değildir.”⁶⁸¹

Müellif, Peygamberlerin buldukları makam gereği çok yüksek ilim ve irfanla mücehhez olduklarından bir velinin, bir nebî mertebesine ulaşamayacağı görüşündedir.

⁶⁷⁵ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 554.

⁶⁷⁶ Halil İbrahim Şimşek, *Tasavvuf El Kitabı*, edt: Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 90.

⁶⁷⁷ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 329.

⁶⁷⁸ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 590.

⁶⁷⁹ İsmail Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukara*, haz.: Saadettin Ekici (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 321.

⁶⁸⁰ Ahmet Ögke, *Tasavvuf El Kitabı*, 440.

⁶⁸¹ Pierre, *Kaşânî'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufî Tefsiri*, 138.

Velilerin nebilerin makamına ulaşamayacağı gibi yüksek kemale sahip bazı velilerin makamına da her insanın ulaşamayacağı ifade etmiştir.⁶⁸²

2.3. Meleklerle İman ve Bâtınî Anlamı

İman esaslarından bir diğeri de meleklerle iman etmektir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'a, peygamberlerine, kitaplarına imanın yanında meleklerle iman etmek de farz kılınmıştır.⁶⁸³ Meleklerin özellikleri ve görevleri Kur'an ve hadislerde bildirildiği kadarıyla bilinmektedir. Onların tam mahiyetini bilen şüphesiz ki Allah'tır. Meleklerin nurdan yaratılan, erkeklik dişilik, yeme içme, uyuma gibi ihtiyaçları olmayan ve gözle görülmeyen letâif varlıklardır. Onlar kendilerine verilen vazifenin dışına çıkmayıp, Allah'a âsi olmazlar, günah işlemezler. Meleklerin insanoğlundan önce yaratılmıştır. Bu durum Hz. Adem'in yaratılışına yaptıkları itirazın Kur'anda haber verilmesinden anlaşılmaktadır.⁶⁸⁴

Şeyh İbrahim Halil, Allah'ın insanı belli bir tertip ve düzen içinde yarattığını ve insan bedeninde bir takım varlıklar halk ettiğini söyler. Mikroskopla görülebilen bu varlıklar mikrop olarak isimlendirilmektedir. Bunların insana yararlı ve zararlı olanları vardır. Yani Allah insana fayda sağlayacak birçok varlık yarattığı gibi zarar verecek varlıklar da yaratmıştır. Ve bu varlıkların hepsinin bir görevi, vazifesi vardır. Küçük bir kâinat olarak yarattığı insanda bu gibi saklı kuvvetler olduğu gibi yerlerde göklerde de böyle kuvvetleri var etmiştir. Müellif, kâinatta ki her şey gibi Allah'ın emir ve iradesine tamamen tabi olan Allah'ın hoşnutluğu dışında iş yapamayan bu kuvvetlerin yararlı olanını da, zararlı olanını da "melek" olarak adlandırmıştır.⁶⁸⁵

Müellif, kâinat âleminin varlık ve kuvvesi kabul edilen meleklerin, madden ve manen aynı bedende yani cismi latif iken, insan bedeninde farklı bir görünümde olduklarını ifade etmiştir. Maddi kısımları insan bedeninde ince bir kesafet olarak görünse de kendileri o cisimlerin aynı değildir. Yaratılış gereği bedendeki görünüşleri onların cismi gibi görünse de kühü itibariyle gayrıdır ve ruhiyatları itibariyle beden dışında bulunurlar. Çünkü bu cisimlerin her birinin ruhu beşerin bedeninden kat be kat büyüktür. Yani bu varlıklar madden ve manen ayrı bedenler olarak değerlendirilmiştir.

⁶⁸² Soğukoğlu, *Tulû*, 30.

⁶⁸³ el-Bakara 2/177; el-Bakara 2/285.

⁶⁸⁴ el-Bakara 2/30; el-Hicr 15/28.

⁶⁸⁵ Soğukoğlu, *Tulû*, 26.

Bu cisimler nuranî ve zulmanî olmak üzere iki kısma ayrılmakla beraber bazen büyür, bazen küçülürler. Bu varlıklar insan ruhunun emrindedirler ancak müellif tekâmül etmemiş ruhların bu tasarrufu kullanmadığını belirtmiştir.⁶⁸⁶ Müellif meleklerin ruhu olduğu görüşündedir. Ve bu ruhlar büyük oldukları için beden olarak farklı şekilde insan vücudunun içinde de olsalar ruhlarının insan vücudunun dışında olduğunu beyan etmiştir. İnsan vücudundaki varlıkları nurani ve zülmani şeklinde ikiye ayıran müellif, insandaki zülmuni güçleri de melek olarak adlandırmıştır. Zulmani dediği kısım şeytan ve onun güçleri olduğu düşünülmektedir. Bu varlıkların büyüüp küçülmesi zannımızca insanın işlediği sâlih amellere göre değişmektedir. Sâlih amel işleyen Allah'ı bilme ve tanıma noktasında ilerleme kaydeden kişinin vücudunda nurani kuvvetler hâkim iken, Allah ile arasındaki perdeleri arttırmış, nefsin ve şeytanın hilelerine kanmış kişinin de zulmanî kuvvetleri artmış ve bedenine hâkim olmuştur.

Anlaşılan odur ki; insanın kendi bedenindeki varlık ve kuvvelerin temayülünü belirleyebilmesi, tasarruf altına alabilmesi için ruhen tekâmül etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde insandaki hayal, vehim, his ve düşünce gibi hasselerin oluşumunda da etkin olduğu düşünülen, bu varlık ve kuvveler üzerinde tasarruf edememek tekâmüle engel olacaktır. Buna göre bedendeki akıl ve iman doğrultusunda kontrolü sağlanan kuvveler “rahmani veya nurani”, kontrolü sağlanamamış varlık ve kuvveler ise “şeytani, zulmani” olarak adlandırılmıştır. Bu şekilde küçük âlem sayılan bedende insan ruhuna geleceğini hakkıyla koruyup ruhunu şeytani melekelerden hür kılabilmesi için böyle bir kabiliyet verilmiştir.⁶⁸⁷

Eğer insan bedeni üzerindeki maddi ve manevi tasarruf hakkını Allah'ın işlerindeki hikmeti örnek alarak yapar ve rızasına uygun hareket ederse nûrânî ve zulmânî bütün melekleri hükmü altına alarak büyük kâinat âlemindeki varlık ve kuvvetlerin idare edicisi melekler gibi olur. Böylelikle kişideki bütün zulmani his ve kuvveler nura döner. Buna İslam dininde şeytanın imana gelmesi denmektedir. Burada Hz. Peygamberin “*Benim de şeytanım bana teslim oldu.*” hadisine mana olarak işaret edildiği görülmektedir.⁶⁸⁸

⁶⁸⁶ Soğukoğlu, *Tulû*, 27.

⁶⁸⁷ Soğukoğlu, *Tulû*, 27.

⁶⁸⁸ Soğukoğlu, *Tulû*, 27.

Meleklerin bedenleri var mıdır yok mudur?” konusunda islam âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kelamcılar meleklerin vücutlarının olduğu, mekân tutan varlıklar oldukları görüşünü savunurken islam filozofları meleklerin nefisleriyle kaim varlıklar olup mekân tutmadıklarını, bedenleri olmadığını savunmuştur.⁶⁸⁹ Müellif, meleklerin insan vücudunda görev aldıkları ve mikroskopla görülebilen varlıkların bir nevi melek oldukları görüşü ile meleklerin cisimleri olduğunu savunan âlimlerin görüşleriyle benzerlik göstermektedir.

Meleklerin yaratılışın Allah'ın nimeti olduğunu belirten Gazzali melekleri yer melekleri, gök melekleri ve hamele-i arş melekleri olarak üçe ayırır. Gazzâli, unun hamurun kendi kendine ekme olamayacağı ve buna benzer birçok şey için bir sanatkâr gerektiği gibi insanın vücuduna aldığı gıdaların da kendi kendine et, kemik kan olmayacağını ve bunları yapan sanatkâra ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Ve meleklerin bâtinî sanatkârlar olduğunu söylemiştir. Gıdanın kendi başına hareket edemeyeceğini onu et ve kemiğe çekmek, bir kısmını kana dönüştürmek ve bunların her âzâyaya ihtiyacı kadar dağıtılmasında bunlara benzer daha pek çok işte meleklerin görev aldığını ifade etmiştir. Kalp gibi organlarda sayıları yüzü geçen bu meleklerin yer melekleri olduğunu söyler. Yer melekleri zaman zaman gök meleklerinde yardım alırlar.⁶⁹⁰ Gazzâli'nin meleklerin insan vücudundaki görevleri hakkında verdiği bilgiler, müellifin meleklerle atfettiği görevlerle aynı meyandadır.

Gazzâli meleklerin her birinin tek iş yaptıklarını tek görevle sorumlu olduklarını belirtmiştir. İnsandan farkları kendileri için belirlenen makamdan asla farklı birşey yapmamalarıdır. Ve onların itaatini âzâların insana itaati gibi değerlendirmiştir.⁶⁹¹ Müellif de meleklerin tek görevleri olduğunu belirtmiştir. Meleklerin her birine ayrı taat tahsis edildiğini, secdeye memur olanlar daima secdede, kıyama memur olanlar daima kıyamda, rükûa memur olanlar daima rükûda olduğunu belirtmiştir. Melekler, insanda olduğu gibi tüm taatleri kendilerinde cem edemezler. Allah'tan ne emir alırlarsa ona uyarlar, cüz'i iradeleri yoktur.⁶⁹²

⁶⁸⁹ Ömer Çelik. “Kur'an-ı Kerim'e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Sâlih Kişilere Husûsî ve Bütün Mü'minlere Umûmî Yardımları,” *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, vol.4, no.15, 63-87, 2005

⁶⁹⁰ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 4/222.

⁶⁹¹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 4/222.

⁶⁹² Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 103.

Hz Peygambere vasıtasız binden fazla kudsî hadis geldiğini ve velilere ilham gelmeye devam ettiğini beyanla meleklerin bu görev ve istihdamında Allah'ın hükm-ü ilahisi olduğunu ve insanın bunu idrakten aciz olduğunu beyan etmiştir. Netice itibariyle Allah'ın meleklerin hizmetine ihtiyacı yoktur. Dilerse “kün” emri ile herşeyi halkeder. Ancak bu Allah'ın sünnetullahı gereğidir.⁶⁹³

Meleklerin masum olup olmadıkları, konusunda da ehl-i sünnet âlimleri meleklerin masum olduğu yönünde görüş beyan etmiştir. Sûfiler de bu konuda ehli sünnet âlimleriyle aynı görüşü paylaşmışlardır. Hucvirî, meleklerin “Allah katında zaruri olarak mârifet sahibi olduklarını, tabiatlarında hırs, riya gibi kötü hasletler barındırmayıp gıdalarının taat, meşreplerinin itaat olduğunu beyan etmiştir.”⁶⁹⁴ Sonrasında âsi olma istidatı olan, damarlarında şeytanın dolaştığı, her türlü kötülüğe çağıran nefisle beraber olan insanın meleklerden üstün olup olmadığı diğer bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Sûfiler bu kadar vesveseye ve kötülüğe rağmen insan nefsinin afetlerine arkasını dönerse meleklerden daha üstün olacağı konusunda mutâbıktır. Burada meleklerden üstün olan kişinin nefsiyle mücadele eden mümin kul olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Zira Allah'a âsi olan kulun meleklerden üstün olması söz konusu değildir. Bu kişiler meleklerden üstün olmak şöyle dursun insanlık makamını kaybetmiş hayvandan aşağı mertebeye gelmiş kişilerdir. Bu konu hakkında peygamberlere iman bahsinde tafsilatlı bilgi verildiği için burada kısa değinilmiştir.

2.3.1. Meleklerin Hz. Âdem'e Secde Etmesi

Allah yeryüzünde bir halife yaratacağını meleklerle söylediğinde onlar da kan döküp fesat çıkaracak birilerinin mi yaratılacağı sorusunu sormuşlardır.⁶⁹⁵ Allah Âdem'i yarattığı zaman ona eşyanın isimlerini öğretmiştir. Bu yönüyle Âdem'in meleklerden farklı meziyet ve istidatta yaratıldığı anlaşılmaktadır. Ve Âdem'i yarattığında meleklerine ona secde etmelerini emretmiştir.⁶⁹⁶ “*Andolsun sizi yarattık sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle “Âdem'e secde edin” dedik. İblis dışındakiler secde ettiler.*

⁶⁹³ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 90.

⁶⁹⁴ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 361.

⁶⁹⁵ El-Bakara 2/30.

⁶⁹⁶ El-Bakara 2/30, 34;

O ise secde edenlerden olmadı.”⁶⁹⁷ ayeti ile Allah, Azazil dışındaki meleklerin Âdem’e secde ettiklerini ancak İblisin büyülenerek Âdem’e secdeden sakındığını belirtmiştir.

İblisin Âdem’e secde etmeyi kabul etmediği zaman reisleri olan Azazil’e uyarak secde etmeyen meleklerin varlığından söz ederek o melekler nedametle yanıp kül olduğunu belirten müellif, melekler Adem’e secde ettiğinde beşerin zerresinin Adem’in vücudunda olduğunu beyan etmiş ve Allah’ın secde emri vermediği melekler de olduğunu söylemiştir. Müheyme ve Âlûn olarak adlandırılan meleklerinin Allah’ın cemali’ni müşahede ettiklerini ve vazifelerinin huzur-u Rabbani’de şuhudatta (hayret) olduğu, Fenâfillâh’da meczub ve ebedi sekran halinde olduklarını beyanla bu meleklerin vücutlarından haberdar olmadıkları ve Âdem’e secde ile emrolunmadıkları, mükellef olmadıkları müellif tarafından ifade edilmiştir. Bu melekler hayret ve cezbe makamındadır. Şeyh İbrahim Halil; “*Allah, ey iblis iki elim ile yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir? Böbürlendin mi yoksa yücelerden misin dedi*”⁶⁹⁸ ayetinde bahsedilen büyüklerin bu melekler olduğu görüşündedir. Muhammedî nurun ilk şulesinden yaratıldığı ifade edilen Âlûn meleklerinin secde ile emredilmeme nedeni olarak Abdul Kerim Cîlî şunları söylemiştir. Eğer Âlûn melekleri secde ile emrolunsaydı o melekleri Adem’in soyundan gelen herkesin bilmesi gerekirdi. “Benî Adem’den “ilahiyun”dan başkası, o nev’iden melekleri mârifete nail değildirler. İlahiyunun bu mârifete nailiyetleri de maânî-yi beşeriyye demek olan, ahkâm-ı beşeriyetten halâs bulduktan sonra, nâim oldukları inam-ı ilahîdir.”⁶⁹⁹ Yani insanoğlundan Allah’a yakınlık bilgisi artanlar dışındakiler bu meleklerin makamını bilemez. Allah’a yakın olan kişilerin bu meleklerin mârifetlerine yani fenâfillâh olup Cemâl-i ilâhiyye’nin seyrine gark olarak hayret makamına nail olabilmelerinin yolu beşeri hüküm ve manalardan arınmaktır. Bir anlamda ölmeden önce ölmek sırrına ermeleri gerekmektedir.

Abdulkerim Cîlî; meleklerin insana secde etmesini şu şekilde açıklamıştır; âlemin tamamının meleklerin emrine amade kılındığı için meleklerin âlemin yöneticileri ve varlığın müdebbirleri olmuştur. Bu nedenle meleklerin sadece insana secde etmesi ile

⁶⁹⁷ el-A’râf 7/11.

⁶⁹⁸ Es-Sâd 38/75.

⁶⁹⁹ Abdulkerim Cîlî, *İnsân-ı Kâmil* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 281.

yetinilmiştir. Çünkü melik katında secdeye ancak devlet büyükleri müstahaktır. Bu sebeple melekler halife olan insana secde kılmışlar ve saadete ulaşmışlardır.⁷⁰⁰

2.3.2. Mukarreb Meleklerin Görevleri

Sözlükte Mukarreb yaklaşmak, yakın anlamlarına gelmektedir.⁷⁰¹ Mukarreb melekeler Allah'a yakın bir makamda ve onu tesbihle meşgullerdir.⁷⁰²

Şeyh İbrahim Halil mukarreb meleklerin dört büyük melek olduğunu söyler. Bunlar Azrail (as.), Mikail (as.), Cebrail (as.) ve İsrail (as.)'dır. Bu meleklerin her birinin emrinde pek çok melek vardır.⁷⁰³ Bunların meleklerin peygamberleri olduğu belirtilmiştir.

Müellif dört büyük meleğin Nur-u Muhammedî'nin secdelerinden yaratıldığını bildirmiştir. Nur-i Muhammedî'nin beş kez Allah'a secde ettiğini beyanla ilk secdede Mikail, ikincisinde Cebrail, üçüncüsünde İsrail, dördüncü secdede Azrail, beşinci secdede sekiz kerrubiyun melekleri halk olunmuştur. Aynı zamanda çeşitli melekler vücut bulmuştur. Âlîn yâda Müheyme melekleri ise Nur-i Muhammedîye'nin ilk zuhurundaki şulesinden yaratılmıştır.⁷⁰⁴ demiştir.

Mikail (as.)'ın görevlerini müellif şu şekilde açıklar: Yağmur, kar, dolu, denizler, sular, soğuklar, bulutlara müekkeldir. Mikailî melekler çok fazladır. Yağmuru, karı, doluyu hatta otların üzerindeki çiğ tanelerini bile ayrı bir melek indirir. Arz, semadaki tüm denizler, dere, ırmak, göl, sarnıçlar, eşyanın kâffesi hayvan ve insanların damarlarındaki zerrelere (alyuvarlar, akyuvarlar) Mikail (as.)'a malumdur. Damardan ayrılan kandan bile öncesinde Mikail (as.) haberdardır. Tüm beşerin ve hayvanın hava teneffüsünde de bu melekler görevlidir. Solunumundan sorumlu oldukları canlıların ömrü biterse başka bir vazifeye geçerler, o canlıların solunumu da biter. Nefes alırken oksijenin vücuda girmesi damarlarda gezmesinden, karbondioksitin vücuttan atılmasında yine bu melekler görevlidir. Müellif, insan ve hayvanlara ait yaratılış esasında da Mikailî meleklerin müdahil oldukları ifade etmiştir.⁷⁰⁵

⁷⁰⁰ Cîlî, *Hakikat-i Muhammediyye*, 295.

⁷⁰¹ Şemseddîn Sâmi "Kâmûs-ı Türki" (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), , 1392.

⁷⁰² En-Nisâ 4/172.

⁷⁰³ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 590; Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 75.

⁷⁰⁴ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 86,87.

⁷⁰⁵ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 77-78-79.

Mukarreb meleklerden birisi Hz. Azrail'dir. En büyük meleklerden olduğu belirtilen Azrail beşerin ruhunu kabzeder. İnsanların ruhunu kendisi kabz ederken hayvanatın ruhunu tevabî olan melekler kabzetmektedir. Azrail insanların ruhunu kabzettikten sonra İsrafil'e tevdi eder. Azrail (as.) her sağ doğanı kaydeder. Çünkü her sağ doğan ölüm namzetidir. Gözün tabaka ve görevlerinde Azrailî melekler görevlidir. Yine göz, kulak, ağız mecralarında Mikailî ve İsrafilî melekler, diğer iç organlarında Mikailî melekler, hareket, kas, kemik vs. işlerde Cebrailî ve Azrailî melekler görevlidir.

Cebrail (as.)'ın görevleri hakkında müellif, Cebrail'in en büyük vazifesinin Peygamberlere vahiy getirmesi olduğunu söyleyerek şunları ifade eder: Maiyetindeki melekler dışında kâinattaki cümle zerrelere onun ilim ve feyzinden hisse alır. Bütün ibadet ve taat ehline gelen ilahî tebliğe o vesiledir. Bütün eşya tesbih emrini Cebrailî meleklerden öğrenir ve hayvanata emre uymayı ve gaybî bilgileri verenin o olduğunu ifade etmiştir. Evrendeki varlıklara evratlarını bildiren, dertlerine deva olan, çeşitli hünerler ve çeşitli konuşma ve iletişimi öğreten yine Cebrailî meleklerdir. Bu melekler sonsuz iş ve hallere bakarlar. Müellif, Cebrail (as.)'ın meleklerinin insanın fehm, zihin, idrak, iz'an gibi akli melekelerinde ve duygu hislerinde görevli olduklarını beyan etmiştir. Toprakla, taşla alakalı her zerrede gökyüzü evrende gezegenlerin devir ve seyrinde, ay ve güneş tutulmasında bu melekler görevlidir. Cebrail (as.) cümle enbiya ve evliyanın karînî, ilahi ilim ve tebliğin emînî'dir. Her sanatkârın sanatıyla ilgili ilk bilgiyi, ilhamı Cebrail (as.) vermektedir. Bütün sanatlar onun emri ile vücuda gelir. Müellif, Cebrailsiz sanat, fen, icat zuhura gelmeyeceğini söyler. İlme ait bütün işlerin görevlisi kendisidir. Anlayışsızlığın giderilmesi, feraset, zekâ, eşyanın keşfi ve eşyaya ait ilme ilk vasıta odur. Hafıza, unutma, yakaza, sadırdaki tüm ilimlere, ahlakın değişimine hizmet eden vâkıf ve memur olan Cebrailî meleklerdir. Yine bu melekler ilmiyle amel edene ilminin artması için hizmet ederler, ilmiyle amel etmeyenine ise ilmini eksiltir ve kapatırlar.⁷⁰⁶

İsrafil (as.)'ın görevlerini şu şekilde açıklar: Ruhu üflemek onun görevidir. Varlıkların yaratılışındaki ilk hareket Allah'ın emri üzerine İsrafil'in nefhası ile başlamıştır. Bütün ruhlar kendisine emanet verilmiştir. İsrafil (as), Nur-i Muhammediye'nin on iki bin hicapta ayrı ayrı beklemesinde hizmetkâr olarak bulunmuştur. Ezel ahdinde ruhların saflarını düzenlemiş, ruhlara "bela" cevabı

⁷⁰⁶ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 80-81-82-83.

vermeleri için telkin etmiş ancak azazil âlem-i ervahta makam olarak kendi üstü olduğu için ona ikazda bulunamamıştır. Sırasıyla “belâ” cevabı veren ruhların enbiya, evliya, ulema, suleha, mümin, kâfir, müşrik şeklinde sınıflarını kendisi ayırmıştır. Nur-i Muhammediye, Rabbin huzurunda hayâdan eriyip su olunca Mikail’e teslim edilip bu nurun asıl varlığına iadesi hizmetinde ve iadede sonra korunmasında İsrâfil görev almıştır. Âlem-i ervahta İsrâfilî melekler memurdurlar. Bedenin yaratılması, ana rahminde tamam olunca veya ömür müddeti bitince ruhun üflenmesi ve alınmasında, hayvanata hayvanî ruhun verilmesinde görevlidirler. Denizlere ait kaza, bela, rüzgârlar, dalgaların büyüklüğü küçüklüğü, temiz havayı nakletmek, istenildiği yere hastalık götürmek, sesin nakledilmesi, rüzgârla vücut bulacak tüm işler israfîlî meleklerin görevidir. Kıyamette dağları hallaca pamuğu gibi kaldıracak olan yine onlardır. Rüzgârla helak edilen kavimde (ad kavmi) yine İsrâfil görev almıştır.⁷⁰⁷

Şeyh İbrahim Halil meleklerin müminler için dua ve istiğfar ettiklerini söyleyerek tüm eşyanın da müminler için dua ettiklerini bildirmiştir. Meleklerin görülüp görülemeyeceği hususunda da gayret gösteren müminlerin ölmeden önce de melekleri görebileceğini beyan etmektedir. Müellif meleklerin her birinin görevini anlatmanın ayrı ayrı kitaplar olacağını ifade etmiş ve kısa bahisle yetindiğini belirtmiştir.

2.4. Kitaplara İman ve Bâtnî Anlamı

Yazılmış mektup manasına gelen kitab: “Semadan inzal buyrulmuş, ahkâm-ı ilahiyeyi beyan eden bir hakîm ve sahib-i hüküm manasındadır. Kitap “taraf-ı Bâri’den Cibril-i Emin vasıtasıyla gelen ve Mürsel tarafından aynen eksiksiz tebliğ edilen” vahiylerden meydana gelmektedir. Vahyin yazılması ancak kendisine gönderilen mürselin emir ve işaretiyle olmaktadır.⁷⁰⁸

“Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman ediniz. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse, tam manasıyla sapmıştır”⁷⁰⁹ ayeti ile Cenab-ı Hak kitaplara inanmanın iman esaslarından olduğunu işaret etmiştir. Müslüman sadece Kur’an’a değil Allah tarafından gönderilen tüm kitaplara iman etmekle

⁷⁰⁷ Meleklerin çeşitleri, yaratılış safhaları ve görevleri hakkında ayrı bilgi için bkz: Soğukoğlu, *Kenzü'l Maarif*, 80.

⁷⁰⁸ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 107.

⁷⁰⁹ en-Nisâ 4/136

mükelleftir.⁷¹⁰ Kur'an'a iman etmek diğer kitaplara da iman etmeyi gerektirmektedir. İslam'da iman esasları birbiriyle bağlantılıdır. Kişinin Allah'a iman etmesi onun peygamberlere iman etmesini gerektirir, peygambere iman eden kişinin kitaplara da iman etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla müellif vahiy yoluyla gelen ilahi kitapların hakikatini anlamının da ancak nübüvvetin hakiki manasını anlamakla mümkün olabileceğini söylemektedir. İnsanoğluna diğer tüm varlıklardan üstün bir fazilet ve yetenek verilmiştir. Beşer içerisinde peygamberler; fazilet, ruhiyat ve kemalat bakımından en yüksek zümredir. Diğer insanların, peygamberlerin manevi ihata ve idrakine yükselmesi imkân kabilinde değildir. Ancak peygamberlerin ulvi hakikat ve faziletlerinden insanlar istidat, idrak ve gayretleri ölçüsünde nasip alabileceklerdir.⁷¹¹ İnsan peygamberlerin kühünü anlama noktasında acizdir. Ancak çalışmakla belli bir noktaya gelebilmektedir.

Peygamberlerin kemalatı ve hakikatini idrakten aciz kalan insan, ancak onların dili ile beyan ve tevil edilen kitapların tebliğine muhataptır. Tebliği, peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştırma vasıtası da ilahi kitaplardır. İlahi kitaptan muradın tebliğ olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹² Peygamberlerin Allaha aldıkları vahiy insanlara bildirme yükümlülüklerine tebliğ denilmektedir. Rabbinin tanımak için yaratılan insan bunu nasıl yapacağını iyi, kötü işlerin neler olduğunu, uyması gereken ahkâmı, nefsiyle nasıl başedeceğini, kâinatı nasıl tanıyacağını ancak peygamberlerin tebliği ile anlayabilmektedir. Her peygamber ve ilahi kitap aynı amaç için gönderilmiştir. Kitapların zamanın gerekliliğine, kulların tahammül ve ihtiyacına göre gönderildiği beyan edilmiştir. Her kitap kendisine gönderilen peygamberin lisanı ile gelmiştir ve hiçbir suhuf bir öncekinin dilinde değildir.

Hız Âdem, Hız İdris'e Hız Şit'e, Hız İbrahim'e Allahu Teâlâ Suhuflar, Hız Musa'ya, Hız Dâvud'a, Hız İsa'ya Kitap gönderilmiştir. Peygamber Efendimize de Kur'ân-ı Kerim gönderilmiştir. Toplamda yüz suhuf ve dört kitap gönderilmiştir.

İlahi kitaplar peygamberlerin zihin ve kalplerinden doğmuş, ilim ve mârifet eserleri değildir, ancak semavî de olmadıklarını beyan eden şeyh İbrahim Halil, ilahi kitapların mana yüksekliğini gökyüzünün enginlik ve büyüklüğünden değil Allah

⁷¹⁰ Es-Saff 61/6; Âl-i İmrân 3/84; eş-Şûrâ 42/15.

⁷¹¹ Soğukoğlu, *Tulû*, 30.

⁷¹² Soğukoğlu, *Tulû*, 32.

kelamı oluşundan aldığını ifade etmektedir. Ancak “göğe semaya ait” anlamında semavî denilebileceğini kabul etmektedir. Çünkü insanın yüksek anlayışı sema ile ilintilidir. İnsan kendi tasavvuruna göre kitabın gökten geldiğini düşünmektedir. Halbûki kitabın, suhufun bir harfinin büyüklüğü ile insanın tasavvurundaki semanın hakikati arasında çok büyük kıyaslanmayacak farklar vardır. Çünkü kitap Allah kelmamıdır.⁷¹³ Bu konuyu Ebu Tâlib el-Mekkî şu şekilde izah etmektedir: Allah kelmamının her bir harfi levhi mahfuzda kaf dağından daha büyüktür. Melekler onun tek bir harfini okumak için bir araya gelseler okuyamazlar. Ancak levh-i Mahfuz meleği olan İsrâfil onu kaldırır ve Allah’ın izniyle taşır. Allah ona bu görevi verdiği için onu taşıma gücü de vermiştir.⁷¹⁴ Yaratılmış olan gökyüzünün ve evrenin sınırlarını idrak edemeyen insan yaratan Allah’ın büyüklüğünü, gönderdiği kitapların büyüklüğünü hiçbir şekilde idrak edip, göremez ancak görmese de görene kadar inanmakla yükümlüdür.⁷¹⁵

Müellif, kitabın imanî yakınlık derecelerine göre anlaşılacağı görüşündedir. İlahi kitaplar için semavî ifadesinin kullanılması imanın yakîn derecesine göre şu şekilde sıralanmıştır.

- a) Semavî mevhum.
- b) Semavî mâlûm.
- c) İlâhî maruf.⁷¹⁶

Birincisi kitabın semavî olduğunun vehim bilgisiyle söylenmesi, zan ile bilinmesidir. Kitap beş duyu ile idrak edilemez, algılanamaz. İnsanın beş duyu dışında algıları olmadığı için algılama ve idrak noktasında değildir. Sadece iman eder. Bu en alt tabaka ve imanın zayıf olduğu noktadır. İkincisi, semavî oluşun ilmi yakınlıkla bilinmesidir. Kişi bu makamda kitabın Allah’tan geldiğini idrak etmekte ve kitabın hakikatini anlamaya başlamaktadır. Ayetlerin hakikatini gönül gözüyle görmektedir. Üçüncüsü semavî oluşun şuhûd ve yakîne dayalı ilahi mârifetle bilinmesidir. Bu makamda kitabın hakikati görülen değil artık şahit olunan, bilinen olmaktadır. Kişi bu makamda hakikati zanlarıyla değil müşahede yoluyla bilmektedir. Semavîliğe ilişkin bu üç bilme derecesinden üçüncüsü semavîliğin Ayne’l ve Hakk’al yakîn olarak

⁷¹³ Soğukoğlu, *Tulû*, 32.

⁷¹⁴ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, 1/168.

⁷¹⁵ Soğukoğlu, *Tulû*, 32.

⁷¹⁶ Soğukoğlu, *Tulû*, 32.

bilinmesidir. Üçüncü seviyeye ulaşan kişinin kendisine ait daha önceki bilme düzeylerine esef ederek mahcubiyet duyacağı ifade edilmiştir.⁷¹⁷

Bu konuya sûfîler Hz. İbrâhim'in ilme'l-yakîn derecesinde bildiği ölülerin diriltilmesi meselesini ayne'l-yakîn olarak bilmek istemesi ve “*Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster!*”⁷¹⁸ demesini örnek vermişlerdir.

“Sûfîlerin ıstılahına göre ilme'l-yakîn burhan ve delille elde edilen bilgidir. Ayne'l-yakîn keşf ve ilhamla elde edilir, hükmü açıktır. Hakke'l-yakîn âyân niteliğindedir ve müşâhede ile elde edilir.”⁷¹⁹ Gerek müellifin gerek Kuşeyrî'nin tasnifinden de anlaşılacağı üzere sûfîler ilahi kitapları anlamanın yolunun kitabın tefsirine, teviline, lafzına göre değil tecrübi bilgi ile olduğunu beyan etmektedir. Onlar kitabın zâhirinden çok bâtını ile ilgilenmektedir. Allah'ın kelamını okuyanların üç makam üzere olduğu konusunda birleşen sûfîlerden Mekki; “Bu makamların en üstünü kelam sahibi olan Allah'ın sıfatlarına O'nun kelamında şahit olan, ahlak kurallarının hitabının manalarından anlayan kimselerin makamı” olduğunu beyanla bu makamdakilerin Mukarrebûn olan ârifler olduğunu ifade etmiştir. Bu kişiler ayetleri kalpleriyle zikreder, Hâlık'ın yardımıyla müşâhedelerinde tahkik sahibi olurlar.⁷²⁰

Müellif kitabın hakikatini üçe ayırmıştır. Allah'tan peygambere iletilmesi vahiy, peygamberin ağzından söylenmesi tebliğ, yazıldıktan sonrası ise kitaptır.

İlahi kitapları Hz. Muhammed veya diğer peygamberlerin yüksek zekâ ve dehasının eseri olarak görmek peygamberlerin insanlara yapmış olduğu ilahi vazifeye hürmetsizlik sayan müellif böyle düşünenlerin Allah'ın rahmet ve saadetinden mahrum kalacağını belirtmektedir.

2.4.1. Kur'an'ın Hakikati

Kur'an-ı Kerim Hatemu'l Nebî olan Hz Muhammed'e gönderilen hatemu'l kitaptır. “Kur'an Seyyidi'l-Kelâm'dır. Zira Seyyid-i Âlemde Seyyid-i Melâik getirmiş ve Seyyid-i Ashab yazmıştır. Her kelamın esası kelam-ı ilahî'dir.”⁷²¹ Kur'an Arapça olarak indirilmiştir. “*Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak*

⁷¹⁷ Soğukoğlu, *Tulû*, 32.

⁷¹⁸ el-Bakara 2/260

⁷¹⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 179.

⁷²⁰ Mekki, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/168, 169.

⁷²¹ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*,

indirdik.”⁷²² ayeti ile bu durum vurgulanmıştır. Başka hiçbir lisanın Kur’an’a tahammül edemediği ve Kur’anın arap lisanını tek mil edip şereflendirdiği beyan edilmiştir.⁷²³ Yüz dört Kitabın hepsinin muhtevası Kur’ân-ı Kerim’de ve Hz Muhammed’in sözlerinde mevcuttur. Kur’an kendisinden önce gelen tüm kitaplara câmi’dir. Câmi’ül-kütüp olduğu için ahkâmında nâsîh ve mehsûh mevcuttur. Sonra gelen ayetin öncekini nesh etmesi tıpkı önceki ilahî kitaplarda tebeddül-i ahkâm misalidir.” Ancak Kur’an’daki nesh diğer kitaplardaki gibi tamamen nesh olmayıp bazı hükümce mensûh ve asli hükmü cari ve Kur’an nâsîh ve mensûhu ile kıyamete kadar bakidir. Âlemde zuhur eden ve edecek olan herşey Kur’an’da zikr edilmiştir. “*Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.*”⁷²⁴ ayetiyle Allah bu gerçeği beyan etmiştir.

Sûfilere göre Kur’an’ın zâhiri manası yanında bâtını manası da vardır. “*Kur’an’ın zâhiri ve bâtını vardır. Bâtının da yedi bâtını vardır.*” hadisi ile Hz Peygamber Kur’anı anlamak için tefsirinin yanında işari yorum ve tevellere ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. “Kur’anın zâhirî, bâtınî, sınırı bir de görünemeyen zirvesi olduğunu söyleyen Ebu Tâlib el-Mekkî zâhiri arapça bilenlere, bâtını, yakînî iman sahiplerine, sınırı zâhir ehline, görünemeyen zirvesi ise işrâf ehli olan Allah dostlarına, korku makamına ermiş âriflere mahsus olduğunu beyanla O şahitlerin bu sırrı emin bir yere tevdi ettiklerini söylemektedir.”⁷²⁵ Müellifin yukarıdaki şekliyle verdiği hadis, kitaplarda “*Kur’an’ın zâhiri, bâtını, haddi, ahkâmı, gayesi, matlaı, veidi ve vadi vardır.*” şeklinde geçmektedir.

“*Onun tevilini ancak Allah bilir.*”⁷²⁶ ayeti Kur’anın manalarının sonsuz olduğuna işaret etmektedir. Sehl b. Abdullah “Kula ilahi kitabı anlama konusunda Kur’an’dan her harf için bin mana verilmiş olsa bir ayette verilen mananın sonuna ulaşamaz. Çünkü Kur’an Allah kelamıdır. Kelam onun sıfatıdır.” demiştir. Allah’ın nihayeti olmadığı gibi kelamının manalarının da nihayeti yoktur. Allahın veli kulları onun verdiği fetih ölçüsünde kelamı anlayabilirler. O’nun kelamı mahlûk değildir ve bu yüzden mahlûkun idraki onun manasının sonuna ulaşamaz. Nitekim bu konuda Hz. Ali (ra.), “İstesem

⁷²² el-Yusuf 12/2.

⁷²³ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*,

⁷²⁴ En’âm 6/59.

⁷²⁵ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/179.

⁷²⁶ Âl-i İmrân 3/7.

sadece Fatiha suresinden yetmiş deve yükü tutacak tefsir yaparım.” Dediği rivayet edilmiştir.⁷²⁷

Müellif, ayetlerin zâhirî manalarını kabul edip bâtinî manalarını kabul etmeyenleri denize dalamayan, ondan bir şey alamayanların denize bakıp burada sudan başka ne olabilir ki demelerine benzetmektedir. Bu kişiler heva ve heveslerine tabi olanlardır.

Kur'ân ki bahr-i ummân daldın mı sen ana ki

Gayrılara gemisiz gir didi hâiniyyetin

Bahr-i Kur'ân sâhilinde sergerdân gezişin

*Taklîd istidlâl ü zann kıyâsdır şâniyyetin.*⁷²⁸

İnsan Kur'an'ın bâtinî manalarını bilmekle mükellef değildir. Müellif “vüs'at arttıkça teklif artar, derece-i iman yükseldikçe ihtiyaç-ı manevi ziyadeleştiği için ahkâmı zâhiri kavrayanlara bâtinîyesine iman farz olur.” demiştir. Şeyh İbrahim Halil'in söyleminden bu mükellefiyetin ayne'l-yakîn, hakke'l-yakîn mertebesinde olan kişileri kapsadığı anlaşılmaktadır.

Müellif, bütün ilahi kitapları mânâ olarak kendisinde toplayan Kur'an'ın hakikatini anlamamanın ancak onu hakkıyla anlayan kişiyi bulmakla mümkün olacağını beyan etmiştir.⁷²⁹ Bu anlayış ise kişinin idrak kabiliyetine göredir. Kur'an'ın tamamını anlayabilmek ilahi kabiliyet vergisine mazhar olmakla mümkündür. Bu manevi hakikatleri insanın kendi bilgi ve zannıyla kavrayabileceğini düşünmesi denizleri eksik anlayış fincanına sığdırmaya çalışması gibidir.⁷³⁰ Müellifin bu görüşleri ilk dönem sûflerinin görüşleriyle paralellik göstermektedir. Şeyh İbrahim Halil'de Kur'an'ın hakikatinin bir mürşidi kâmile ulaşmakla anlaşılabilirliğini ifade etmiştir. ‘Çünkü insan-ı Kamiller ayetleri kalpleriyle zikreder ve kendilerine rehber olan Allah'ın

⁷²⁷ Serrâc, *el-Lüma*, 73.

⁷²⁸ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümus*, 317.

⁷²⁹ Soğukoğlu, *Tulû*, 33.

⁷³⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 32.

yardımıyla müşahedelerinde tahkik sahibi olurlar. Ayetlerin manaları onları kuşatmıştır.⁷³¹ Bir nevi İnsan-ı Kâmil kendi nefsinde Kur'an olan kimsedir.

“*Ona ancak temiz olanlar dokunabilir*”⁷³² ayetini Gazzâli zâhiri manası Kur'an'ı ancak âzâlarını yıkayanlar, abdest alanların dokunabileceği gibi bâtinî manası her türlü kötü hastalıktan temizlenmiş, nur ile parlayan kalplerin O'nu anlayabileceğini, ona her elin dokunamayacağı gibi her kalbin de anlayamayacağını beyan etmiştir.⁷³³ Gazzâli'nin burada bahsettiği kötü hastalıklardan temizlenmiş kalplerin, Allah'ın Kâmil kulları olduğu anlaşılmaktadır.

Allah kâinatın devamını ve insanlık âleminin düzenini iki esasa bağlamıştır. Birincisi ilahi kitaplardaki emir ve hükümlerdir ki bunlar değişmez. İkincisi kâinat ve insanlık âleminin geleceğine işaret eden gizli hüküm ve esaslardır. Bunlar da insanların icat, sanatkârlık ve keşifleriyle karşılığını bulacak olan Kur'an'ı hakikatlerdir. Birincisi manevi, ikincisi maddi ve zâhiri âleme yöneliktir. Kur'an'a ait hakikatlerin zâhir âlemde ki gelişmelerle daha açık anlaşılabilir olarak ortaya çıkarılması insanlardaki Allah bilgisini arttırmaktadır.⁷³⁴

Kur'an'ın manevi hakikatinin sonradan artacağını, değişeceğini iddia etmek Hz. Muhammed'den sonra daha büyük bir insan ve peygamberin geleceğini iddia etmek gibidir. Hz. Muhammed kendinden önceki ilahi kitapları tasdik ve tekâmüle geldiğini tagayyür ve tecdidi maneviye gelmediğini söylemiştir. Zâhir âlemde ki maddi buluş icat ve keşifleri Kur'an'ın maddi âleme işaret eden hakikatinin üstünde ve dışında görenler bu yönüyle hakikatten uzak bâtil bir düşünceye girerler. Böylelikle kendi zanlarını Kur'an hakikatinin üstünde tutmuş olurlar. Bu şekilde kendi zanlarıyla ilahi hakikatleri değiştireceğini düşünenler kendileri değişim ve bozulmaya uğramaktadır.⁷³⁵

Müellif İlahi kitaba riayetsizlik ve hükmünün bozulması ölçüsünde kâinat düzeni ve insanlık âleminin de bu durumdan zarar görerek bozulacağını beyan etmiştir. İlahi kitapların hükmünü ve esaslarını değiştirip tahrip edenler ahlaki ve toplumsal yapıyı

⁷³¹ Mekkî, *Kûtû'l-Kulûb*, 1/168.

⁷³² Vâkıa 56/79.

⁷³³ Gazzâli, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/797.

⁷³⁴ Soğukoğlu, *Tulû*, 33.

⁷³⁵ Soğukoğlu, *Tulû*, 33.

bozmuşlardır.⁷³⁶ Nitekim kitapların bozulması ve akabinde ahlakın bozulmasıyla dünyanın dengesi bozulmuş, gelir dağılımında ortaya çıkan adaletsizlikler sonucu insanların bir kısmı açlıktan ölürlen diğer kısmı çok yemekten obez hale gelmiştir. Ancak Kur'an Allah'ın koruması altındır.⁷³⁷ Bozulmayı ve değişmeyi kabul etmez.

Sonuç olarak, kâinat ve insanlık âlemindeki gelişmeler Allah'ın sünnetinin zâhirde görünmesidir. Sünnetullah'ın bilinmesi de Allah'ı bilmenin vasıtasıdır. Kitabı tanıyan Allah'ı tanımış, tanımayan ise Allah'ı tanımamıştır. İlahi kitabın bu iki esasına ait bilgi yükseldikçe insanda Allah bilgisi de yükselmiş, bilgi azaldıkça Allah bilgisi de azalmış ve beşer alçalmıştır. Kitabın hakikati Allah'a ve bütün yaratılmışlara işaret etmektedir.

Müellif, Allah'ın, kitabı bilmek isteyene inayet edeceğini, kitabın ruhaniyyetinin de kendine hürmet edene manen yardım edeceğini ifade etmektedir. Allah ile kitabın farkı kâtip ile mektubun farkı gibidir. Kitaba riayet edebilmek de, Allah'a riayet, hürmet ve bilgi nispetinde olmaktadır. Riayet edilen şey kitabın hükümleridir. O hükümler de Allaha aittir. Kitabın hakikati Allah'ın indindedir. Peygamber de Hz. Cibril'in iştirakiyle bu kitabın tebliği noktasındaki vesilelerdir.⁷³⁸

2.5. Ahirete İman ve Bâtınî Anlamı

Tüm semavî dinlerde olduğu gibi İslam dininde de ahiret inancı vardır. Öldükten sonra ikinci bir hayatın varolduğuna inanmak iman esaslarındandır. Kitabın hakikatinin bilinmesinden sonra onun verdiği haberlerden biri olan ahiret gününe iman etmek mükellef için zaruridir. Kur'an-ı Kerimde 110 yerde geçen⁷³⁹ ahiret, “son vakit, sonra, başka” gibi anlamlara gelmektedir.

Bir şeyin âhiri onun sonrası ve sonucudur diyen müellif, mesela ekinlerin âhiri biçme ve harman zamanı, derelerin, nehirlerin âhiri denize kavuşma vakti, gece ve gündüzün ahiretleri bir diğerine dönüşme saatleridir. Yanan ateşin ahireti sönmesi, hava ve toprağın ahiretleri de mevcut istidatları kaybedip başka şekle dönüşmesidir. Nebatâtın âhiri solması, yeniden bitmesidir, şeklinde ahiri açıklayan müellif, bu ve

⁷³⁶ Soğukoğlu, *Tulû*, 34.

⁷³⁷ el-Hicr 15/9.

⁷³⁸ Soğukoğlu, *Tulû*, 35.

⁷³⁹ Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yay. 1988) 1/542.

benzeri şekillerde eşyanın sürekli teceddüdü olduğunu ifade etmiştir. Her yenilenmenin bir son olmadığını ancak her sonun bir yenilenme ve değişim olduğunu belirtmiştir.

Şeyh İbrahim Halil eşyanın sürekli bu şekilde tecdidinin Allah'ın Mecid isminin tecellisi olduğunu ifade etmiştir. Eşyanın aynı kalmayıp sürekli yenilenmesinden muradın ise Allah'a ait bilginin artması için olduğu görüşündedir.⁷⁴⁰

Müellife göre insan, hayvan ve bitkilerden meydana gelen işlerin ahiretleri ortaya çıkan duruma göre: “akıbet, teceddüt, inkılap, tahavvül, ceza, mükâfat, haşır ve neşir, muhakeme, vuslat, mahrumiyet, nedamet, sevinç, mahzuniyet, aksi emel, cem’, firkat, hasret, mizan, fez’, şefaât, intikam, vefa” kavramlarıyla adlandırılmaktadır.⁷⁴¹

Şeyh İbrahim Halil ahiretin sadece insana mahsus olmadığı düşüncesindedir. Ona göre ahiret tüm varlıklar için geçerlidir. Hayvanların, bitkilerin hatta cansız varlıkların değişimlerini ve yok oluşlarını onların ahireti olarak değerlendirmiştir. Sadece cinslerine göre ahiretleri farklı isimler almaktadır. Bu varlıkları da iradelerine göre sınıflandıran müellif, eşyanın hiç bir iradesi olmadığı için onların teslimiyet üzere var olduklarını belirtmiştir. Eşyanın (cansız varlıkların) iradesi olmadığı için emri tam tutar ve ahirine gider.

Nebatat ise eşyaya göre bir derece iradeye sahiptir. Nebatatın bir kısmı Allah tarafından verilen görevi tam olarak yapar ve tecelliye mazhar olup akıbetlerini beklerler. Bir kısmı ise emre muhalefet ederler ve onlar mahvolup helak olurlar. Hayvanat ise nebatattan daha fazla iradeye sahiptir ve hareket kabiliyetleri vardır. Kendisine bırakılan işleri yerine getirir. Muhalefet ettiği işlerde cezasını burada çeker ve ahiretine erer. Hayvanların insanlarla olan ilişkileri gereği ahirette Allah hayvanlara tekrar bedenleri verir. İnsanlardan alacağını alır. Bu Allah'ın adaleti gereğidir. Yoksa hayvanlara ikinci bir hayat bahşedilmez.

İnsan ise, eşyadan, nebatattan ve hayvanlardan daha faziletli ve üstün yaratılmış olması hasebiyle onun ahireti daha büyük, uzun ve debdebeli olacaktır. Çünkü İnsana diğer varlıklardan daha fazla iktidar, ihtiyar, ayrıca fazilet ve Allah'a ait iradenin bir kısmı verilmiştir. Allah'ı tanımak için kalp, vicdan, akıl, akl-ı maad, ruh gibi bir takım hasseler ve kuvvetlere sahiptir. İnsandaki ruh hayvanatta bulunmaz. İnsan ruhuyla kâinatta ki tüm varlık ve meleklerden daha seçkin ve üstündür. İnsan kendi ruhunun

⁷⁴⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 38.

⁷⁴¹ Soğukoğlu, *Tulû*, 38.

büyükliğini kavrar ve idrak ederse yaratılış esası olan Allah bilgisi kendisine verilir, Allah ile arasındaki alakayı görür her adımını Onun rızasına uygun atar. Sözünü ve iradesini Allah'ın hoşnutluğu ve iradesine emanet ve teslim ederek Allah'ın rızası dışında bir nefes almaz. Burada insan ruhu ile Allah arasında bulunan alaka yakîn sahibi olmayanların bilecekleri bir alaka değildir. Yakîne ait bu bilgi merkezine ise ancak insan-ı kâmillerin varacağı söylenir. Müellif İnsan-ı kâmillerde bulunan ruh ile Allah arasındaki alakanın her saati bin senelik ömür zevkine denk olduğunu ifade eder ve diğer insanlar için vehim ve hayal noktasındaki bilgiler, hakikatlerin insanı kâmiller için gizli olmadığını söyler. Beşer yaratılış kabiliyeti olarak ulaşmadığı her nimete ve manevi devlete hasid bulunduğundan insan-ı kâmil kendi hakikatini bu insanlardan gizlemektedir. Hatta gıpta ve hadesten temiz olmayanlara kendilerini sıradan insan gibi göstermektedirler.⁷⁴²

Ahiretin kimine göre pişmanlık, kimine göre saadet olacağını ifade eden müellif, İbn Arâbi hakkında söylenen vaaz esnasında “*taptığınız ayağının altındadır*” sözünden dolayı dönemin zâhir âlimlerinin fetvasıyla idam edildiği, bu zatın sözündeki hakikate remzen işaret ettiği ve o hakikatin asırlar sonra ortaya çıktığı şeklindeki menkıbeyi aktarmıştır. Keşfen gördüğü ayağının altındaki hazineyi kastederek o sözü söyleyen Muhiddin Arâbi o günkü topluluğa dünya sevgisini her şeyin üstünde tuttıkları mesajını iletmıştır. Kendi canı söz konusu olmasına rağmen keşfini açıklayıp canını kurtarmak istememiştir. Hayvan mesabesinde görülen zâhir bedenini ruhunun Allah'a kavuşması için kurban etmiştir. Ve bu kurban edişi kendisine vacip görmüştür. Muhiddin-i Arabi gibi Allah için nefisleri kurban edenler olduğu gibi bu saadetten mahrum kalarak mâsivâ uğrunda canını feda edip helak olanlar için ahiretin ismi pişmanlık günüdür.⁷⁴³ Buradan anlaşılıyor ki ahiret kimisi için saadet kimisi için nedamet günü demektir.

Hz. peygamberin “*İnsanın öldüğü zaman kıyameti koptuğu muhakkaktır.*”⁷⁴⁴ Sözü de ahiretin “kıyamet” ismine işarettir. Kıyamet ise dirilip ayağa kalmak manasına gelmektedir.

Kendi beden ülkesinde manen uykuda bulunan ruhun kuvve-i maneviyyesi nefis, şeytan ve hevanın ağır basmasıyla hapsedilmiş ve sıfatı hayvaniye bedene hâkim

⁷⁴² Soğukoğlu, *Tulû*, 40-41.

⁷⁴³ Soğukoğlu, *Tulû*, 41.

⁷⁴⁴ Kaynağı bulunamamıştır.

olmuştur. Hz. peygamberin “*İnsanlar uykudadır öldükleri zaman uyanırlar.*”⁷⁴⁵ sözü bu hakikati göstermektedir. Ruhu manen uyanmadan, gafletle ahiret ve kıyamete ulaşan kimseyi Allah’ın rıza ve hoşnutluğu yerine gazap ve hışmı karşılayacaktır. Bu şekilde huzuru ilahiden kovulacak kişi için ahiret “nedamet, hacalet ve hasret günü” adını alacaktır.⁷⁴⁶

Dünyada iken ruhunu esaretten kurtarıp istiklalini elde edenler ise ölmeden evvel ruhunu uyandırmış ve kıyametlerini önceden koparmış olurlar. Bu şekilde diğerlerinin ölümden sonra göreceklerini ölümden önce görürler. Allah bunlara çalışma, gayret ve mücahedelerinin mükâfatı olarak keşif, keramet ve sonsuz hediye ve ihşanda bulunur. Böylelikle bu kişiler hakiki insanlığı ve Allah’ı bilir. Bunlar için ölüm, kıyamet olmayıp inkılap ve vuslat olur. Bu saadetliler için ahiret günün ismi ise “vefa ve inkılap” günüdür. Bunlar için Hz. peygamber “*Müminler ölmezler belki dünyadan ahirete inkılap ederler.*” demiştir. Müminler kitaba ve hükümlerine inandıkları için ahiretin dehşetinden kurtulmak maksadıyla dünyada ruhlarını kötü sıfatlardan arındırıp selamete ve maksuda ulaştırmışlardır. Her şeyin gerçeğine vakıf ve agâh olarak eşyayı, kendilerini ve Allah’ı bilmişlerdir. Daha dünyada iken ölmeden evvel öldükleri için ahiret ahvalini görmüşlerdir. Eşya, hayvan ve insanın ölüm zamanlarını tahmin etmek mümkün olsa da büyük kıyamet ve ahiret günü Allah ve onun bildirdiği kimseler bilir. Bu hakikatleri ancak selameti fikriyeye malik olanlar kavrayabileceklerdir.⁷⁴⁷

İnsanoğlu yeryüzünde geçici hayata gelinceye kadar binlerce sene yokluk sahralarında sürünüp çileler çekmiş, zehirler yutmuş, bekleme ve ayrılık ateşlerinde yanmış, şanına layık olmayan, meşrebine muhalif işlere mecburen iltifat etmiş, maksadına ve muradı asliyesine ulaşmak için birçok esfeli safilin zümresiyle beraber olmuş, birçok behaim ve şeytanlar güruhunun siteplerini çekmiştir. Bütün bunlardan sonra Hakk’ın lütfuna mazhar olarak Rabbi ile arasında köprü sayılan dünyaya gelmiştir. Esas köprü ölüm olup beri tarafı dünya, diğer tarafı ahirettir. Köprünün altından akan nehir ise heva ve heveslerdir. Sonu ölüm olan hayat köprüsü üzerinden heva ve heves nehrine düşmeden geçen kurtulacak ve muradına ulaşacaktır.⁷⁴⁸

⁷⁴⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/312.

⁷⁴⁶ Soğukoğlu, *Tulû*, 43.

⁷⁴⁷ Soğukoğlu, *Tulû*, 44.

⁷⁴⁸ Soğukoğlu, *Tulû*, 45-46.

2.6. Kadere İman ve Bâtınî Anlamı

İman esaslarından bir diğeri de kadere imandır. “Planlamak, ölçülü şekilde yapmak, gücü yetmek manalarına gelen kader, terim olarak Allah’ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmi ile bilip belirlemesidir.”⁷⁴⁹ İbn Âtâ (ö. 922) “Kader; Cenâb-ı Hakk’ın her bir şeyi önceden belirlenen şekli ve miktar üzerine yaratmasıdır. Kazâ; kulun cüz’i iradesine bağlı olmakla birlikte Allah’ın iradesidir.” demiştir. Ve Hz. Ali (ra.)’ın kader ve kazanın hakikati hakkında “Onlar birer gizli ilâhi sırdır. Hakikati teftişle zihinleri şaşkınlığa düşürmeyin” sözünü naklederek⁷⁵⁰ kaderin sırrına insanın aklının ermeyeceğini belirtmiştir. Müellif de kaderin büyük bir sır, mühim bir emir olduğunu söyleyerek “Kadere kulun aklının ermesi farz değildir iman etmesi farzdır.” demiştir.⁷⁵¹ Kâşânî (ö.1335) kaderi “ilahi ilimde buldukları hallerine göre bir ekleme yapmaksızın eşyanın ortaya çıkışı, kazayı ise ilahi ilimde buldukları hale göre bilinenlerin kendileri hakkında verdikleri bilgiye göre Allah’ın eşya hakkındaki hükmü”⁷⁵² şeklinde tanımlamıştır.

Kader tecellilerine göre farklı isimlerle isimlendirilmektedir. Ezeli malumatta ismi ilim, zuhurundan önce irade-i külliye, kaderdeki ahval ve işler kuldun zuhur ederken irade-i cüz’iyye ismini almaktadır. Kula Allah’tan verileceği zaman, olumsuz ise kaza, bela, musibet, ölüm ise ecel, yemek ise rızık, su vs ise kısmet ismini alır. Keder, elem, gam, sürûr, zevk, azlık, çokluk, terbiye, azgınlık, şekavet, saadet, kâr, ziyan, mal, evlat, hastalık vb. kaderdir.⁷⁵³

“De ki: Bizim başımıza ancak, Allah’ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır. Öyleyse mü’minler, yalnız Allah’a güvensinler.”⁷⁵⁴ ayeti kadere inanmanın gerekliliğini bildirmektedir. Bu konuda Allah Resulü; “Kul hayrıyla şerriyle kadere inanmadıkça kendisine (hayır ve şerden) isabet edecek şeyi atlatamayacağını,

⁷⁴⁹ Çağfer Karadaş, *Kadere İman* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 13.

⁷⁵⁰ İbn Atâullah el-İskenderî, *Hikem ’ül Atâiyye Tasavvufi Hikmetler* (İstanbul: Kurtuba, 2009), 67.

⁷⁵¹ Soğukoğlu, *Kenzü’l-Maârif*, 317

⁷⁵² Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 455.

⁷⁵³ Soğukoğlu, *Kenzü’l-Maârif*, 317.

⁷⁵⁴ et-Tevbe 9/51.

*kaçacak olan şeyi yakalayamayacağını bilmedikçe iman etmiş olmaz.*⁷⁵⁵ buyurarak kadere imanın iman esaslarından olduğunu vurgulamıştır.

Şah Veliyullah Dihlevî kadere imanı en büyük iyilik türlerinden biri olarak tanımlamıştır. Çünkü insan âlemi kuşatan tedbiri ilahîyi kader inancı ile kabul etmiştir.⁷⁵⁶

İnsan gelecekle ilgili birtakım planlar yapsa da o planları gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğini kesin olarak bilemeyeceği, tecrübesine dayanarak bazı adımları kestirebilse de çoğunu öngöremeyeceği beyan edilmiştir. Çünkü insanoğlu hâdis ve beşerdir. Allah Kadîm'dir. Allah kâinatı yaratmadan önce nasıl ve neleri var edeceğini, kimlerin neler yapıp edeceğini, akıbetlerini, yağmurun karın ne zaman yağacağını ne kadar yağacağını, yağacakları yerleri, gidecekleri mahalleri, rüzgârın eseceği vakti saatine dakikasına saniyesine kadar belirlemiştir. Kâinatın en küçük zerresinden en büyüğüne kadar, başlangıcından sonuna kadar her şey Allah'ın bilgisindedir.⁷⁵⁷ “Eşyâyı külliye mukadderatın tesiri tahtından ayrılmaz.” diyen müellif herşeyin Allah'ın takdiri ve tesiri altında olduğunu belirtmiş, takdirin cüz'i ve Küllî şeklinde ikiye ayrıldığını söylemiştir. Cüz'i olanına irade, küllî olan kısmına kader denildiğini ifade ederek kadere irade-i Külliye isminin verildiğini beyan etmiştir. Hayat, ölüm, rızık, haller, fiiller vb. âlemden zuhur eden ve edecek olan herşeyin Allah'ın ezeli ilminde malum olduğunu söylemiştir.⁷⁵⁸ Bütün eşyanın kadere teslim olduğu gibi insan da ileri makamlara gidebilmek için kadere imanla mükelleftir.⁷⁵⁹ Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere kader konusu kulun aklının ermeyeceği sırlarda doludur. Bu konuda kula düşenin kaderi anlamaya çalışmak değil inanmak olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif ehl-i sünnet âlimlerinin kaderin usul ve furuunda çok araştırma ve inceleme yaptıklarını ancak ilimleri neticesinde Hz Ali'nin beyan ettiği “Kader Allah'ın sırrıdır. Ondan sorulmaz.” sonucuna vararak ilmin kemalinin kaderi bilememek olduğunu idrak ettiklerini belirtmiş ve bir şeyin bir yönü halka bir yönü Hakk'a bakıyorsa onun hakikatini tamamıyla bilmek müşkil olduğunu, bilen olsa da bunu dil ile

⁷⁵⁵ Tirmîzî, Kader, 10.

⁷⁵⁶ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 247.

⁷⁵⁷ Soğukoğlu, *Tulû*, 48.

⁷⁵⁸ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 317.

⁷⁵⁹ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 317

öğretip nakledemeyeceğini ifade etmiştir. Kul ancak ilahi emre uyup, imanı farz olan şeyleri tereddütsüz kabul ederse ebedi selameti bulacaktır.⁷⁶⁰

Şeyh İbrahim Halil, insanın aklının ulaşamadığı şeyi inkâr etmeyip ulaşmaya çalışması gerektiğini, aklın kabul ettiğini uygun, kabul etmediğini uygun görmemenin Allah'ın kudretini inkâr etmek anlamına geldiğini beyan etmiştir. Eğer O yaratıcı, insan kul ise O'nun her işine aklının eremeyeceğini kabul etmelidir. Bu gerçeği kabul etmemek ilahlık davasına girmek olur. İnsanın şânı Allah'ın yarattığı kadere inanmak ve itimat etmektir. İnsan buna itimat etmezse kendi kendine kalmış olur ve ahiret gününde “*Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter.*”⁷⁶¹ hitâbına muhatap olur. O halde helak ebedi yok oluş, hasret ve şekavete mahkûm olur.⁷⁶²

Müellife göre, insanoğlu masum olduğunu düşündüğü işlerden gördüğü eza ve cezaları hak etmediğini düşünse de kader planında başka bir suçundan dolayı o cezalar kendisine isabet etmiştir. İnsanın bu nevi mahkûmiyetlere haklı olduğunu düşünerek itiraz etmesi kader planındaki cereyanı idrak edemediği içindir. Bu nedenle insan başına gelen her musibetten ibret alıp başka suçlarında dolayı ceza gördüğünü bilip Allah'ın affına sığınarak istiğfarla kadere razı olmalıdır. Çünkü kâinatta meydana gelecek işlerin hepsi Allah katında malum ve ezeli hükümdür.

Şeyh İbrahim Halil, kader hükmünün gerçekleşmesini şu şekilde ifade etmektedir: Dünya hâkimleri suç gerçekleştikten sonra karar verirken Allah, suçun vukuundan önce hüküm ve karar verir. Hükmün Allah işi olduğu buradan bellidir. Ezelde belirlenmemiş hiçbir iş, hüküm, karar ve vakıa meydana gelmez. Bunun kullarda zuhuruna “kaza”, ömrün son bulmasına “ecel” hayatın varlığına da kader denilir. Kulda gerçekleşmesi “bela”, vukuundan öncesi ise ezeli ilahiyesindeki bilgidir.⁷⁶³

2.6.1. Kaderin Değişmesi

Herşey ilahi ilimde malum ve ezelidir ve bu şekliyle değişmeyecektir, kader değişmez ve başkalaşmaz. Kaderin değişme ve yenilenmesi olmazsa da kişinin çabasına göre tesir ve tecellisinde çok şerli bir kader hiç hükmünde zuhur edebilir. Sâlih

⁷⁶⁰ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 318.

⁷⁶¹ el-İsrâ 17/14.

⁷⁶² Soğukoğlu, *Tulû*, 48.

⁷⁶³ Soğukoğlu, *Tulû*, 49.

amellerde sebatsızlık gösterenlere hayır olan kaderin hükmü bile kişiye vefasız tecellide bulunabilir.

Müellife göre kaderinde cehennem olan muhakkak cehennemlik olsa da dünya hayatında Allah rızasını aramışsa cehennem ona gülistan olur. Kaderi cennet olan dünyada tembel ve asi olursa cennetin kendisi için bir azap olması mümkündür. Bu suretle zuhura gelecek kader Allah için yine malumdur.

Kadere inanmak Allah'ı bilmek içindir. İnsan kadere inancı ölçüsünde Allah bilgisine sahiptir. Kadere imanı az olan Allah bilgisinden geri kalır, imanı kuvvetli olanın da bilgisi ve Allah'a itimadı artar. Allah da kulun itimadına göre ihsanda bulunur. İtimadı olmayan ilahi ihsandan mahrum kalır.⁷⁶⁴ Tevbe ve ihlasla istiğfar etmek af ve mağfirete işaretlerdir. İnsan aklıyla her inceliği kavrayamadığı kadere Allah'ın hoşnutluğuna ulaşmak için inanmalıdır. O zaman sonsuz ve idrakinin üstünde ilahi ihsanlara mazhar olacaktır.⁷⁶⁵

Ecel tüm insanlar için vakti belirlenmiş bir kader hükmüdür ve değişmez. Ancak sâlih amelde bulunanların kısa ömrü feyiz ve bereket ihsanıyla uzun ömür gibi tecelli eder. Kötü amellerde bulunanların ise ömrü uzunsa bile Allah hayatlarından feyiz ve bereketi kaldırarak ömürlerini kısaltmış olur. Bunların hepsi kader ve malum-i ilahidir. Hüküm ve karar Allah'a aittir. Nasıl dilerse öyle yapar. Hiçbir şey kendisine vacip olmaz. Ettiğinden sorulmaz. Mesul olan insandır.

Zaman ve mekândan münezzehe olan Allah olmuş ve olacak olan herşey bilgisi dâhilindedir. Onun ilminde değişiklik olmaz.

2.6.2. İnsan Fiillerinin Yaratılması

İnsanın tüm fiillerini yaratanın Allah olduğu konusunda sûfiler hemfikirdir. İster hayır ister şer olsun insanın yaptığı herşey Allah'ın kaderi, kazası ve iradesi dâhilindedir. Nitekim Kur'an'da “*De ki: “Her şeyi yaratan Allah'tır.”*”⁷⁶⁶ “*Sizi de amellerinizi de Allah yarattı.*”⁷⁶⁷ âyetleri buna örnek teşkil etmektedir.⁷⁶⁸

⁷⁶⁴ Soğukoğlu, *Tulû*, 50.

⁷⁶⁵ Soğukoğlu, *Tulû*, 52.

⁷⁶⁶ er-Râd 13/16.

⁷⁶⁷ es-Sâffât 37/96.

⁷⁶⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 74.

Müellif, şer olan sözlerin hareketlerin ve işlerin de kader olduğunu beyanla şer ve günahlara vasitanın şeytan ve nefsi emmare olduğunu, hayır olan işlere vasitanın ise Allah'ın Rahmaniyeti ve nefsi mülhimenin sevap mazhariyeti olduğunu beyan etmektedir. Dolayısıyla hayrı Allah'tan şerri ise nefisten bilmek gerekmektedir. Bu konuda müellif Hz Âdem'in zellesinden sonra hatayı kendisinden bilmesini örnek vermiştir. Şeytan hatasını kabul etmemiş ve kovulmuştur. Âdem kabahati nefsinden şeytan ise Allahtan bilmiştir. Müellif, İnsanın da günah ve musibetleri Rahman'a isnad etmeyip nefsinden bilmesi bu konuda Hz Âdem'in yolunu tutarak tevbe etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁶⁹

Müellifin bu ifadelerinden şerri yaratanın Allah olmadığı sonucu çıkmamalıdır. Bu durum Allah'ın şerde rızası olmadığına işarettir. Zira müellif de diğer sûfiler gibi şerrin yaratıcının da Allah olduğu düşüncesindedir. Gazzâli burada Allah'ın rızası olmadığı şeyi nasıl emreder sorusunun cevabını vererek memur olan insanın kendine uymadığını göstermek için murad etmediği şey ile de emreder demektedir.⁷⁷⁰

Allah'tan gelen hayırların tamamının da kader olduğu belirten müellif yaptığı sâlih amellerle kendini iyi bilen, başkalarından üstün gören, o amelleri kendinden bilen kişilerin kadere imanlarının olup olmadığını sorgulamıştır. Zannımızca müellif bu konuda net bir sonuca işaret etmemiş olsa da kader konusundaki görüşleri doğrultusunda hayırları kendinden bilenlerin hakiki manada kadere imanları olmadığı görüşündedir.

Herşeyin Allah'tan olduğuna inanan mümin Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmamalı ve tevekkülü tâlim etmelidir.⁷⁷¹

2.6.3. Takdir Tedbir İlişkisi

Kulun yaptığı tüm fiiller, hayır ve şer kaderden, kader de Allah'tan ise, ben niye çalışıp yorulayım? sorusu insanın aklına gelebilir. Bu soruya müellif şöyle cevap verir; Allah insana irade-i cüz'iyeye vererek kaderin bir ucunu onun eline vermiştir. Kaderin insana bakan bu yönüne tedbir denir. İnsan iyi tedbir etmezse iyi takdir bulamaz denilmiştir. Kul tedbir eder, Allah takdir eder. Kulun tedbiri zayıf olsa da takdiri

⁷⁶⁹ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 320.

⁷⁷⁰ Gazzâli, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 2/284.

⁷⁷¹ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 320.

bozulmaz. Çünkü takdir Allah'ın kaderidir. Ancak bu durumda “kul kaderini görür” demek yanlıştır. Müellif “kul takdirini görür” denmesi gerektiği görüşündedir.

“Kader kaderullahtır kaderul abd değildir. Kaderul abd tedbirdir ki kadere uygun olan bir vesilei abddir. Cehd bu tedbirin eli, say ayağıdır. Abd el ile tutmaz ayağı ile yürümezse işte kendisine takdir edilen mükâfattan mahrum kalır.” Bunun içindir ki her insanın bir cennette bir cehennemde mahalli vardır. Cehenneme girmeden önce ehl-i nare cenneteki yeri gösterilir ve: eğer cehd etseydin yerin burasıydı denir. Ve cehenneme hasretle nedametle atılır. Ehli cennete sırttan geçerken “eğer isyan etseydin ve tevbesiz olsaydın yerin orasıydı diye cehennemdeki yeri gösterilir. Cennette bu hatırlarına geldikçe sâlih amel işlediklerine sevinir memnun olurlar. Cehennem ehli ise cennette gördükleri yerleri hatırladıkça bütün azabları iki kat daha artar.

Kader Allah'a, dilek ve tedbir de kula aittir. Kulun dünya ve ahiret işlerinde talebine uygun tedbir alması Allah'ın ihsanı ile takdir edeceğine alamettir. Kulun bu anlamda tedbirsizliği ise kötü kadere maruz kalacağını göstermektedir. Bu konuda Allah Resulü “*Deveni bağla sonra tevekkül et.*”⁷⁷² buyurmuştur. Bu bağlamda veba hastalığı olan memlekete gidilmesini yasaklayan Hz Ömer'i örnek verebiliriz. Zira Hz Ömer kendisine, “Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?” diye sorulduğunda “Allah'ın bir kaderinden kaçarken öbür kaderine doğru gitmekteyiz” cevabını vermiştir.⁷⁷³

2.6.4. Kaderin Sırrı

Kâşânî sırru'l-kaderi “Allah'ın eşyada ve onlara dair hükmün kendisine bağlı olmasıdır.” şeklinde tanımlamıştır.

İbn Arabî âlemdaki her türlü eylemin kaderin bir parçası olduğunu vurgular. Bu yönüyle kaeder sırrını bilmek âlemdaki bütün farklılıkların kaynağı olarak ilahi ilimde bulunuş hallerini bilmek demektir. Kaderi öğrenmek ilahi ilimde bulunuşu itibariyle şeylerin hakikatini öğrenmek demektir. Kaderi bilmek tanrının eşya ile ilgili hükümlerini ve yargılarını bilmek demektir.⁷⁷⁴

Hz Peygamberin hadislerinden, Hz Ali'nin yukarıda geçen sözlerinden yola çıkarak tüm islam âlimleri ve sûfiler kaderin mühim bir sır olduğu konusunda

⁷⁷² Tirmîzî, Kıyame, 60.

⁷⁷³ Buhari, Tıb, 30; Müslim, İman 5.

⁷⁷⁴ İbnü' Arabî, *Fusûsu-Hikem* çev.: Ekrem Demirli (İstanbul: Kabalcı, 2006), 413.

hemfikirdir. Kaderin sır olduğu düşüncesini müellif de paylaşmakla birlikte bu sırrın avam için olduğu mârifet ehlinin bu sırı ulaşmak için çabalaması gerektiğini “netice-i iman-ı kader sırrı kaderin keşfini icap eder.”⁷⁷⁵ cümlesinden anlaşılmaktadır. Kadere imanın sonucunun kader sırrını keşfe götürdüğünü belirten müellif, kaderin gaybi iman kısmından olduğu ve beşerin gayba iman ile mükellef olmasının imtihan gereği olduğunu belirtmiştir. Bu imtihan insanın tekâmülü içindir.

Beşer bu imtihana rıza gösterince Allah da ondan razı olarak kulunu yüceltmek için bütün gayb âlemini ona açar. Kader sırrı o zaman keşfolunur. Her müşkül çözüdür.⁷⁷⁶

Müellif, kaderin sırrının insana açılmasında en kritik merhalenin rıza olduğunu beyan etmiştir. Ebu Tâlib el-Mekkî “Allah onlardan razıdır onlar da Allah’tan”⁷⁷⁷ ayetine vurgu yaparak “Allah’ın rızası kulun Allahtan razı olmasının neticesidir.” demiştir.⁷⁷⁸ “Kulun herşeyde Allaha teslim olması O’ndan gelen herşeye rıza göstermesi işlerini, tercihlerini ona havale etmesi onun tedbirinin güzelliğine, takdirinin mükemmelliğine olan inancını koruması rıza makamının göstergesi olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷⁹ Fudayl “Allah’ın takdirine sabretmeyen kendi mukadderatına da sabredemez” diyerek asıl hünerin kazaya rıza olduğunu vurgulamıştır. Lokman Hekim oğluna nasihatinde tevekkül edip takdire rıza gösterenin imanını ikamet etmiş olacağını söylemiştir.⁷⁸⁰

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere sûfilerin genel görüşü imanın kemal noktasında en önemli merhale kadere ve kazaya rıza göstermektir ki bu da sırr-ı kadere ulaşmaya imkân sağlamaktadır.

Allah’ın hikmetini idrak eden kişi O’nun hükümlerine tam teslimiyet gösterir. “Çünkü Allah eşyayı kendi tercihiyle var etmiş ve iradesiyle açığa çıkarmıştır. Takdir edilenler bu sayede yapılır ve işlerin akıbetide ona döndürülür.”⁷⁸¹

⁷⁷⁵ Soğukoğlu, *Tulû*, 50.

⁷⁷⁶ Soğukoğlu, *Tulû*, 50.

⁷⁷⁷ El-Beyyine 8.

⁷⁷⁸ Mekkî, *Kûtü’l Kulûb*, 3/619.

⁷⁷⁹ Mekkî, *Kûtü’l Kulûb*, 3/137.

⁷⁸⁰ Mekkî, *Kûtü’l Kulûb*, 3/137

⁷⁸¹ Mekkî, *Kûtü’l Kulûb*, 3/145.

Kadere imanı kemal olan insan bütün bela ve musibetlerden emin olur. Kötü ahlaklardan kurtulur. Kadere imanı tam olan kâmil imana ulaşır. Bütün eşyanın hakikatini görmesi nasip olur. Kadere ait bütün haller ve gaybe dair işler bütün kapsamıyla kendine keşfolunur.⁷⁸²

Allah kader sırrını seçtiği kullarına açar. Allah'ın kader sırrını bildirdiği kula, müsterih denir. Müsterih; Arapça geniş, rahat kişi anlamındadır. Müsterihin rahat olmasının nedeni Allah'ın takdir ettiği herşeyin zamanı gelince mutlaka olacağı, takdir etmediğinin de ortaya çıkmasının imkânsız olduğuna olan inancıdır. Bu inanç insanı üzüntü ve tasadan kurtarır. Meydana gelen her duruma teslimiyet ve sabır gösterir.⁷⁸³ Nitekim Allah resulü “*Kadere iman tasa ve hüznü giderir.*”⁷⁸⁴ buyurmuştur.

İzzeddîn Kâşânî; Kaderin sırrının yalnızca gönül aynasını heva hevesin kir ve pasından temizleyen, mâsivâdan yüz çeviren ve Allah'a tam bir yönelme ile kalbini cilalayan kişilere açılacağını ifade etmiştir. Ancak bu meselenin müşkil olmasından dolayı şeriatte kadere dalma yasaklanmıştır. Ehlullah “söz kadere gelince susun” tavsiyesinde bulunmuştur. Zira avamın anlayışı onu anlamaktan acizdir. Ehlullah mükâşefe yoluyla onun suretini olduğu gibi müşâhede etmiştir. Bu Allah'ın dilediğine verdiği bir fazilettir.⁷⁸⁵

Allah kaderin sırrını mârifet verdiği kimselere açtığı konusunda sûfiler hemfikirdir. İbnü'l-Arabî, İzzeddîn Kâşânî'nin de içinde bulunduğu sûfiler kaderi bilmenin bilen kişiye rahatlık verdiği gibi eleme, hüzne de sebep olduğu görüşündedirler.

“Kaderi bilmek Allah'ın eşya ile ilgili hüküm ve yargılarını bilmektir. Bu yargıların başında Allah'ın kendisinden başkasına ibadet edilmemesi hükmü gelmektedir. Öyleyse kader meselesini bilmek insanın niçin ve kime ibadet ettiğini ve bu fiillerinin Allah'ın mutlak iradesi karşısında ki durumunu da öğrenmek demektir.”⁷⁸⁶

Üzeyr Peygamberin ölülerin nasıl dirildiğini merak etmesini İbnü'l-Arabî açık bir şekilde kader sırrını öğrenmek istediği şeklinde yorumlamıştır. Aynı yorumu müellif

⁷⁸² Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 318.

⁷⁸³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 457.

⁷⁸⁴ Kaynağı bulunamamıştır.

⁷⁸⁵ Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye*, 35.

⁷⁸⁶ İbnü'l-Arabî, *Fusûsu-Hikem*, 414.

de de görmekteyiz. Şeyh İbrahim Halil de kader bahsinde Üzeyr (as.)'ın ölümlerini dirilmesini merak etmesini ve İbrahim (as.)'ın ölümlerini dirilmesi konusunda kalbinin itminana ermesini Allah'tan talep etmesini misal göstermiştir.⁷⁸⁷

Özetle kader “Derin bir deniz, Allah'ın sırrı” gibi yaklaşımlarla tanımlanmıştır. Kadere iman eden kederden emin olur denilmiştir. Kulu kadere Allah'ın dilediği gibi inanması onun için büyük bir nimettir. Müellifin ifadelerinden de anlaşılan o dur ki Allah tarafından belirlenen bir kadere bağlı olan insan kaderin kaza şeklinde tecelli etmesinde tercih ve iradesiyle önemli rol üstlenmektedir. Kendisi hakkında belirlenen kader değişmez ancak kaderi yaşama biçimi, şiddeti, şekli kulun iradesiyle gösterdiği davranış ve amellerine bağlanmıştır.

Müellif, âlemlerin yaratılması, meleklerin halk olması, peygamberlerin, kitapların gönderilmesi, ahiret gününe ve kadere iman edilmesi gerekliliğinden, İmanın altı şartı ve hakikatinden maksat Zat'ının varlığı ve birliğinin bilinmesi için olduğunu ifade etmiştir. Allahtan Zât'ı dışında bir şey isteyen ve arayan ziyandadır. Dünya ve insan hayatına dair malumat ancak Allah'ı bulmak, bilmek ve ulaşmak içindir. Bu maksattan uzak sadece dünya için koşanların ellerine yorgunluktan başka hiçbir şey geçmez. Şeyh İbrahim Halil Allah'ı bulmanın da ancak kâinata tefekkür ile bakıp Allah'ın eserlerini müşahade ettikten sonra eşya, nebatat, hayvanat ile yer ve gökte bulunan bütün varlıkların emsalini kendi küçük âlemi olan bedende arayıp bulmasıyla idrak edilebileceğini beyan etmiştir.⁷⁸⁸

3. İbadetlerin Bâtınî Anlamı

Abd kökünden gelen ibadet⁷⁸⁹ kelimesi tapma anlamındadır.⁷⁹⁰ Saygı göstermek, itaat etmek, boyun eğmek, bağlanmak, tevazu göstermek, hizmet etmek, kulluk etmek⁷⁹¹ gibi anlamlarda kullanılan kavram, dini terim olarak insanın Allah'a olan bağlılığını, itaatini, saygı ve sevgisini göstermesi, hoşnutluğunu kazanabilmesi için

⁷⁸⁷ Soğukoğlu, *Kenzü'l-Maârif*, 323, 324, 325.

⁷⁸⁸ Soğukoğlu, *Tulû*, 51-52.

⁷⁸⁹ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavuf ve Tarikatler*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994), 164.

⁷⁹⁰ Şemseddin Sâmî, “*Kâmûs-ı Türki*”, 925; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 255.

⁷⁹¹ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 1/13, Dâru Sâdır, Beyrut, 1979, 4/ 260-262; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 293.

ortaya koyduğu davranış ve tutumlarıdır.⁷⁹² Namaz, oruç, zekât, hac ibadetlerin en bilinen örnekleridir.

Kur'an'da “*Sana yakîn gelinceye kadar ibadet et*”⁷⁹³ ayeti gereğince ibadet etmek Müslüman kulun hayatının merkezine oturmuştur.

Tasavvufta özellikle ilk dönemde zâhidliği çok yoğun yaşayan ve çok ibadet eden sûfilere “ubbad” denilmiştir. İbadetlerin dış şeklinden çok bâtinî yönüne önem veren ve onu ön plana çıkaran sûfiler, bilinen namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetlerin dışında, ihlas, cömertlik, tevazu, merhamet, şükür gibi kalp temizliği ve ruh olgunluğuna sebep olan tüm sâlih amelleri ibadet kapsamında değerlendirmişlerdir. İbadet tasavvufta “ubudiyet” kavramı ile karşılanmıştır. Ubudiyetten amaç Allah'ın rızasını kazanmak ve O'na yaklaşımdır.⁷⁹⁴

Hucvirî ibadet konusunda insanları ikiye ayırmıştır. “Bir kısım Allah için amel ettiğini zanneden ancak hakikatte kendileri için amel eden, sevap kazanma arzuları olanlardır. Diğer kısım sevaptan, azaptan ve riyadan uzaktır. Onlar sadece Allah'ın emrine hürmeten iş yaparlar. Allah'a olan sevgileri ibadetten alacakları nasibi terketmelerini sağlamıştır.”⁷⁹⁵

İsmail Hakkı Ankaravî ise ibadet edenleri dörde ayırmıştır. İbadeti cennet için yapanlardır ki bunlar tâcirlerdir, ikinci grup Allah korkusu için ibadet edenler, üçüncü kısım Allah'tan utandığı için ibadet edenler, bunlar müridlerdir, dördüncü kısım ise sadece Allah'ın rızasını kazanmak için ibadet edenler ki bunlar da âşıklardır. İşte âşıklara mahsus bu makam ubûdet makamıdır. Bu makamda “ibadet havf, meşakkat, reca ile yapılmayıp ilahi zevk ve şevkle yapılmaktadır.”⁷⁹⁶ Kısacası sûfiler cennet ya da sevap kazanma beklentisiyle ibadet etmeyi uygun görmemektedirler.

Gazzâlî her ibadetin zâhiri ve bâtını, kabuğu ve özü vardır. Kabukların da dereceleri, her derecelerin tabakaları olduğunu söyleyerek ister kabukta kal ister öze dalarak basiret sahiplerinin arasına karış demiştir.⁷⁹⁷

⁷⁹² Mustafa Sinanoğlu, “İbadet” (İstanbul, DİB Yayınları 1999), 233.

⁷⁹³ Hicr, 15/99.

⁷⁹⁴ Süleyman Uludağ, “İbadet” (İstanbul: DİB Yayınları, 1999), 19/247.

⁷⁹⁵ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 200.

⁷⁹⁶ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukara*, 246.

⁷⁹⁷ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/668.

Şeyh İbrahim Halil, ibadet hayatını ruhî terbiyenin temeli olarak görmektedir. Namaz abdest oruç hac gibi ibadetlerin zâhiri yönü ve hükümleri üzerinde durmamış, bu ibadetlerin âdâbı, erkânı, bâtını ruhî ve remzi manalarını ortaya koymuştur.

3.1. Allah’a Hizmet

İbadet kavramının hizmet anlamını esas alan müellif; ibadetlerin hakikatine ulaşabilmeyi ancak Allah’ın emrine ve rızasına uygun hizmetle mümkün görmektedir. Allah’ı bilmek için O’na hizmet etmek gerektiğini belirten müellif, kulun hizmetten önce hizmetin manasını ve nasıl yapılacağını bilmesi gerektiği düşüncesindedir.⁷⁹⁸ Burada müellif taklitten uzaklaşarak ibadetlerin tahkikî manalarını bilmeyi tavsiye etmiştir. Ancak bu hizmetin nasıl yapılacağını kul kendisi bilemeyeceğini ve eğer “kendileri bilebilseydi ateşe, güneşe, aya vs. nesnelere tapmazlardı” diyerek hizmet konusunda vahyin önemini belirtmiştir. Allah kullarına hizmet yolunu göstermeleri için peygamberler göndermiş ve onlara kitap vermiştir. Hizmetin yolları ilahi kitaplarda belirtilmiştir. Bu hizmetin en mühim kısmını namaz oluşturmaktadır. Hizmette bulunanların yaptıkları sonucunda birçok lütuf ve gizli bilgiye mazhar olsalar da kitapta yazılandan fazlasını dile getirmediğini beyan eden Şeyh İbrahim Halil herkesin ulaşamayacağı bu manaların hepsinin kitapta olduğunu söyler. Ve “çok görücülerden vikayeleri vaciptir” cümlesiyle bu bilgilerin avamdan korunması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁹⁹ Yani ibadetlerin hakikatlerinin Kur’an’da belirtildiğini bu hakikatlere ancak Allah’ın inayetiyle O’na hizmet edenlerin ulaşabileceğini beyan etmiştir.

Müellif, Allah’a hizmetin ruhunu insanın ruhunun oluşturduğunu, onun da “iman” olduğunu söylemiştir.⁸⁰⁰ İnsanın imanı ne seviyede ise hizmeti de o seviyededir. İmanı zayıf olanların Allah’a hizmetleri azdır. Dolayısıyla imanı yüksek olanların hizmetleri de yüksektir. Şeyh İbrahim Halil, ruh olmadan ceset olamayacağı gibi hizmetin de ruhu olmadan var olamayacağını ifade etmiştir. Nasıl ki ruhu olmayan beden ölü ise kısa sürede çürürse ruhu olmayan hizmet de işe yaramaz. Nitekim Kur’an’da ve hadislerde hizmetlerini hakkıyla yapmayanlar yerilmiştir. “*Vay o namaz kılanların haline ki kıldıkları namazda gafildirler.*⁸⁰¹ “*Nice oruç tutanlar vardır ki*

⁷⁹⁸ Soğukoğlu, *Tulû*, 55.

⁷⁹⁹ Soğukoğlu, *Tulû*, 55.

⁸⁰⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 56.

⁸⁰¹ el-Maun 107/4.

*orucundan kendisine kuru bir açlıktan başka bir şey kalmaz. Geceleri nice namaz (teravih ve teheccüd) kılanlar vardır ki namazlarından kendilerine kalan, yalnız uykusuzluktur.*⁸⁰² Hulâsa müellif ibadetlerin kuru bir şekilden ibaret olmadığını ruhsuz suretin bir işe yaramayacağını beyanla ibadetlerdeki niyetin önemini vurgulamıştır.

Allaha hizmet O'nun emriyle olduğu gibi ne şekilde yapılacağı ve manaları da yine O'nun emriyledir. Hizmetin ruhu ise Allah'ın emri olduğuna kesin olarak itimat etmek, inanmak, tembelliğe düşmeden ciddiyetle yerine getirmektir. Sebatsızlar ne din ne dünya ne Allah işinde muvaffak olamayacakları gibi sebat ve azmedenlerin hiçbir emeği zayi olmayacaktır. Hz peygamberin *"İbadetin az da olsa devamlı olanı makbuldür"*⁸⁰³ öğretisi burada esas alınmıştır.

Hizmetin sonucu hizmet edilen varlığı yani Allah'ı bilmek ve bulmaktır. Neye hizmet ettiğini bilmeden yapılan namaz boş bir emekten ibaret olacaktır. Müellif "hizmetin ruhu dediğimiz "iman" ile hizmet arasında bir şey vardır ki ilk ismi "ihlas" ve son ismi "aşk" tır" demiştir.⁸⁰⁴ Ebû Ümâme el-Bâhili'nin (ra.) naklettiğine göre Resûlullah (sav.) şöyle buyurmuştur: *"Allah, ancak samimiyetle sadece kendisi için ve rızası gözetilerek yapılan ameli kabul eder."*⁸⁰⁵ yine bir duasında şöyle buyurultur: *"...Allah'ım! Ey Rabbimiz ve her şeyin Rabbi! Beni ve ailemi dünya ve ahirette her an sana ihlâsla bağlı kıl. Ey yücelik ve ikram sahibi..."*⁸⁰⁶ şeyh İbrahim Halil ibadetteki ruhun ilk merhalesinin ihlasla, samimiyetle ibadet etmek olduğunu ifade eder, son merhalesi ise aşktır. Samimiyetle hizmet edene Allah aşkını da nasip etmektedir.

İbadetler, ihlasla aşk arasında birçok isimlerle anılmıştır, ancak bunların herhangi birine takılıp kalmış olan yol kenarında oturup kalan, ilerlemeyen kişiye benzer. Müellif aşksız şevksiz yapılan amelin amacına ulaşmayacağını ifade ederek amaca ulaşana kadar çalışmaya, hizmete devam edilmesi gerektiğini ifade eder. Bunun içinde hizmette ileri olan kişileri tanımalı, onları örnek almalıdır. Ben bana yeterim diye

⁸⁰² İbn Mâce, Sıyam, 21; İbn Hanbel, 2/373.

⁸⁰³ Buhârî, İman 32; Müslim, Müsafirîn 215.

⁸⁰⁴ Soğukoğlu, *Tulû*, 57.

⁸⁰⁵ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Cihâd, 24.

⁸⁰⁶ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Vitr, 25.

düşünmemelidir. “Ben banayım diyen su damlası ne damlar, ne akar, ne de deryayı bulur.”⁸⁰⁷

Şeyhe göre; insan manevi anlamda kendisinden üstün gördüğü kimselere hürmet etmelidir. Allah’ın rızasını kazanmak için başka insanlara hürmet gösterirse bu da Allah’a hizmet sayılır. Nitekim kültürümüzde de “*Büyüğü bilmeyen büyük olamaz.*” düsturu vardır.⁸⁰⁸ Müellif burada Allah dostlarına hizmetin Allah’a hizmet mesabesinde olduğuna işaret etmiştir. Sonuçta Allah’a ve dostlarına edilen hizmetin de yine kişinin kendisi için olduğu muhakkaktır.

Müellif peygamberimizin “*Müminin niyeti amelinden hayırlıdır.*”⁸⁰⁹ hadisini naklederek hizmetin ruhunun da “niyet” olduğunu ifade ederek, ruhun da maddeden daha evla olduğunu belirtir. Allah için bir hizmete başlamadan önce niyet etmek elzemdir. Çünkü mükâfata nail olabilmek için yapılan hizmetin Allah için olduğunun niyetle belirlenmesi gerekmektedir. Müellif “ Allah ruhsuz hiçbir şey yaratmadığı için ruhsuz hiçbir şey kabul etmez” der. Hizmet için de niyet en önemli esastır.⁸¹⁰

Özetle müellife göre ibadet Allah’a hizmettir. Kişi bu hizmeti Allah’ın inayetiyle yapmaktadır. Bu hizmette esas olan niyetin düzgün olmasıdır. Bu hizmet özden, ruhtan uzak bir şekil halinde olmamalıdır. Kişinin hizmetinin derecesi imanın deresine göredir. İmanı çok olan Allah’a daha fazla hizmet etmek istemektedir. Hizmette sebat, süreklilik çok önemlidir. Kişi sebatla hizmete devam ederse sonunda muradına erer. Ancak bunu sağlamak için hizmetin nasıl yapılacağını bilen kişileri bulmalı onları tanımalıdır. Müellif bu yolların bir şeyhle, cemaatle, sohbetle daha kolay aşılacağını vurgulamaktadır. Niyette ihlası sağladıktan sonra en son aşama aşktır. Müellifin burada bahsettiği makam mutasavvıfların hakka’l yakîn şeklinde tanımladıkları ubûdet makamıdır.

Allah’a hizmeti genel çerçeve olarak iki kısma ayırmıştır. Birinci kısım iman ve imanın şartları dediğimiz Allah’a, peygamberlerine, kitaplara, meleklere, ahiret gününe, hayır ve şerrin Allahtan geldiğine iman, ikinci kısmı ise İslamın şartları da dediğimiz namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetlerdir.

⁸⁰⁷ Soğukoğlu, *Tulû*, 57.

⁸⁰⁸ Soğukoğlu, *Tulû*, 57.

⁸⁰⁹ Süyûtî, *Câmiu’s-Sağîr*, 2/194.

⁸¹⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 58.

3.2. Namaz

Namaz ibadeti islamin en önemli şartlarından. “Farsça bir kelime olan namazın Arapçası salâtır.”⁸¹¹ Müellif Allah’a hizmetin en önemlisinin namaz olduğunu beyan ettiği görüşünü paylaşan bir kısım sûfilerin olduğunu Ebu Tâlib el-Mekkî’nin eserinde görmekteyiz. “Namaz yeryüzünde Allah’a hizmettir diyen sûfiler olduğu gibi, namaz kılanlar Allah’ın arzı üzerindeki hizmetçileridir diyen de olmuştur.” Nitekim namaz kılan melekler göklerde Rahman’ın hizmetçileri olarak vasıflandırılmıştır.⁸¹² Müellif namazın “kavuşmak” anlamına geldiğini beyan etmekle birlikte kulun namaza itina, ihtimam ile devam etmesi sonucu Allah’a kavuşacağını belirtmiştir. Namaz kelimesinin Türkçe yanmaz kelimesinin kısaltması olduğu ifadesiyle namazda daim olanın Allah’ı bilmemek ateşi ve diğer ateşlerde yanmayacağını söylemiştir.⁸¹³

Hz Peygamber Allah’ın yarattıklarına farz kıldığı hususlar arasında tevhidten sonra namazın geldiğini beyan etmiş eğer Allah’a namazdan daha sevimli gelen bir şey olsaydı meleklerden kendisine onunla ibadet etmelerini isteyeceğini bildirmiştir. Halbûki onların kimi rükûda, kimi secde, kimi kıyamda kimi de kâdededir.⁸¹⁴

Varlıkların ibadetlerini içinde cem eden, “Dinin direği, “müminin miracı” olarak vasıflandırılan namazın manaları üzerinde mutasavvıflar çokça durmuşlardır. Cüneyd, “Namazdayken sadece onu eda etmeyi düşünmeyip kendisine kavuşmak için başka vesile olmayan varlığa kavuşmanın sevincini yaşamayı” tavsiye ederken, İbn Atâ namazda seni görenin huzurunda göstermen gereken hürmeti yapmak gerektiğini sadece namazın edası ile yetinmenin doğru olmadığını ifade etmiştir.⁸¹⁵ Bu tanımlardan sûfilerin namazı Allah’a kavuşmak için bir vesile gördükleri anlaşılmaktadır.

Namaz tefekkür, dua ve fiilleri içeren üç unsurdan oluşmaktadır. Tefekkür; namazda Allah’ın azameti hakkında düşünmektir. Namazın ikinci unsuru olan dua ve namaz, Allah için yüzünü O’na doğru çevirip O’ndan yardım dilemektir. Üçüncü unsur

⁸¹¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 463.

⁸¹² Mekkî, *Kûtü’l Kulûb*, 3/326.

⁸¹³ Soğukoğlu, *Tulû* .

⁸¹⁴ Mekkî, *Kûtü’l Kulûb*, 3/326.

⁸¹⁵ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 201.

ise secde ve rükû gibi saygı içeren fiillerdir. Bu unsurlarıyla namaz, ister avam, ister havas her kesimden Müslümana kabiliyeti ölçüsünde hitap eden bir ilaçtır.⁸¹⁶

Müridlerin ve tâliplerin Hakk'ın yolunu namazda bulduklarını, makamlarını orada keşfettiklerini söyleyen Hucvirî, namazda kıyamı sürekli nefis ile mücadele etmeye, kıraati daimi zikre, rükû etmeyi tevazua, secde etmeyi nefsi tanımaya, teşehhüdü üns makamına, selamı ise dünya ve dünya makamlarından ayrılma şeklinde yorumlamıştır.⁸¹⁷

Sûfiler namazın sadece zâhiri yönüyle değil, bâtını manasıyla ilgilenmişlerdir. Namaz insanı dıştan içe temizleyip fuhşuyatta korumaktadır. Miraç mesabesinde görülen namazı Allah'a kavuşmak için bir vesile saymışlardır.

Namaz kıla kimse kalbi ile Allah'a yönelmiş, dünyayı, mâsivâyı, nefsinin isteklerini terketmiştir. Dua anlamına gelen namazı kılan kişi tüm organlarıyla Allah'a dua etmektedir. Kul zâhir şekilde ve bâtinen Allah'a yalvarıp dua edince Allah da buna icâbet eder.⁸¹⁸

Müellif, Allah Resul'ünün "göz aydınlığım"⁸¹⁹ dediği namaz hizmetinin hakikati noktasında, namaz hizmetini yapanlar için bir müşkül olmadığını, namazı ihlasla kalben kılarlarsa zaten öğreneceklerini, hizmeti yapmayanların da fazla açıklamaya ihtiyacı olmayacağından namaz hakkında fazla bilgi vermeyeceğini söyleyerek namaz bahsine başlar.

Namazda yapılan hareketlerin taşıdığı manaları açıklayan müellif, namazın ilk başlangıcı olan iftidah tekbir hakkında şunları söylemiştir; 'Kul Allah'a hizmet için niyeti nasıl yapacağını bilmiyordu. O zaman tekbir tahrim farz oldu. "Allahu Ekber" demesi gerekti. Bunu sadece lisanen değil her şeyiyle, ameliyle, işiyle ve vücudundaki zâhirî işaretlerle göstermesi gerekiyordu. Peygamber Efendimizin sünnetine tâbi oldu ve dili "Allahu Ekber" derken elleri havaya kalktı ve kulaklarına doğru yöneldi veya ellerini yanlarına doğru açmış oldu; öyle ki Allah'ın huzurunda her şeyin O'na ait olduğunu Allah'ın emriyle ve Peygamberin sünnetiyle hal lisanıyla ifade etmiş ve

⁸¹⁶ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 1/269.

⁸¹⁷ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 437.

⁸¹⁸ Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*, 377.

⁸¹⁹ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Nesâî, İşretü'n-Nisâ, 229; Tirmizî, *es-Sünen*, İman (no: 2612)

hepsini bütünleştirmiş oldu.’ Müellif “*Ey iman edenler! Allah ve Resulü sizi, size hayat verecek şeylere çağırdığı zaman onlara uyun.*”⁸²⁰ ayeti vb. ayetlere binaen insan diğer hizmetlerde olduğu gibi namaz hizmetinde de Hz. Peygamberin uygulamaları olan sünnetlere uyması gerektiğini ifade etmiştir.⁸²¹ İnsan namaza başlarken aldığı tekbirle kulağını, gözünü, dilini, fikrini, başını bütün âzâlarını Allah’tan başka her şeyden çektiğini, O’ndan başka hiçbir şeyle meşgul olmalarına izin vermeyeceğini baştan söylemiş olur. Böylece kulağını, gözünü, dilini, fikrini, başını kısacası tüm âzâlarına Allah’tan başka herhangi bir şeyle meşgul olmayı yasaklamıştır. Elini yukarı doğru çıkardığında Allah’tan gayrısını attığının, aşağı doğru saldıığında boynundan aşağıda ne kadar âzâ varsa bunların hepsini Allah’ın hoşnutluğuna kullanacağını ve Allah’ın rızası dışında hiçbir şekilde kullanmayacağını sözünü verir. Bu söz sadece namazda değil, kulun her işinde olmalıdır. Kul, düşününce böyle büyük bir sözü ve hizmeti yerine getirebilmekten âciz olduğunu idrak eder ve burada işlerinde Allah’ın hoşnutluğu dışında davranmayı kendisine haram eder.⁸²² Nitekim sûfiler namazdaki amellerin birincisi ve en faziletlisinin iftidah tekbiri olduğunu ifade etmişlerdir. Cüneyt bu hususta şöyle demiştir: “Her şeyin bir özü vardır ve namazın özü de ilk tekbirdir” Bunun sebebini tekbirin niyetle birlikte olması ve niyetin amelin canı olması olarak göstermiştir.⁸²³

Müellifin iftidah tekbirini niyet ile birleştirmesi, tekbirin bir anlamda namaza başlarken yapılan niyetin davranışla vurgulanması noktasındaki bakışı Cüneyd-i Bağdâdî’nin görüşüyle örtüşmüştür. Cüneyd, bir anlamda tekbiri beden, niyeti de onun canı, ruhu olarak belirlemiş ve tekbirle niyeti bütünleştirmiştir.

İftidah tekbirinde ellerin kaldırılmasını İbn Arabî; elleri kaldırmanın eldeki herşeyin düşmesine yol açtığı gibi kul da ellerini kaldırarak varlıklarını döktüğünü ifade etmektedir. Allah’ın ellerin kaldırılmasını istemesi bir anlamda önümde yoksul ve fakir olarak dur, sahip olduğu herşeyi at manasındadır.⁸²⁴ Ariflerden biri ilk tekbiri nasıl aldığını şu şekilde izah etmiştir: “elifin azameti, Lâm’ın heybeti, hâ’nın kurb ve

⁸²⁰ El-Enfâl 8/24.

⁸²¹ Soğukoğlu, *Tulû*, 108.

⁸²² Soğukoğlu, *Tulû*, 111.

⁸²³ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 301.

⁸²⁴ Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî’ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 201.

murakabesi ile sözümde ve özümde Allah'tan başka büyük kalmayacak şekilde ilk tekbiri alırım.” Başka bir sûfi, tekbir aldığı anda Allah sana bakmaktadır. Sağ tarafında cennet, sol tarafında cehennem varmış gibi tekbir al demiştir.⁸²⁵ Bu konuda Bursevî benzer bir benzetme yaparak sağ elin ahireten, sol elin dünyadan ibaret olduğunu vurgulamış ve ellerin kaldırılmasını hem dünyadan hem ahiretten el çekmek anlamında değerlendirmiştir.⁸²⁶ Sühreverdî ilk tekbiri aldığı anda Allah'ı müşahedesinden dolayı gaybet âlemine geçen sûfilerden söz etmiştir.⁸²⁷

Ve iftidah tekbirinden sonra kıyam emri gelmektedir. Kul Allah'ı nasıl teşbih edeceğini yine sünnetle öğrenmiştir. Müellif, kulun namazın farzları olan hadesten taharet, necasetten taharet, setr-i avret, vakit, niyet, tahrir ve kıyamın Allah'ın verdiği sonsuz lütuflar olduğunu anladığını ve buna şükür etmek istediğini beyan etmiştir. Ancak kul, şükürden de acizdir, nasıl şükredileceğini bilmemektedir. Bu sefer Allah'tan kıraat emri gelmiştir. Nitekim Serrâc bu konuda, tekbirle kulun gönlünden dünya ahiret herşey silinip gitmeli ve kul Allah'ın huzurunda kıyamda bulunduğu sırada gönlünde Allah'tan başka hiçbirşey bulunmamalıdır. demiştir.⁸²⁸ Tekbir ile dünya ve ahiretle ilgili herşeyi atan kul, kıyamda Allah'ın huzurunda O'na karşı hiçliğini, acizliğini hissetmekle birlikte tüm varlığını gerçek sevgili olan Allah'a feda etmektedir.⁸²⁹ Hucvirî “kıyam” makamını nefis mücahedesini ile uğraşma yeri olarak değerlendirmiştir.⁸³⁰

Müellif, kıraat emriyle kulun “On sekiz bin âlemlerin yaratıcı ve kâffe-i umurlarında tedbircisi ve maddi manevi terbiye ve te'dip edeni ulu Allah'a her bir türlü hamd ile sena ederim.” diyerek ardından Fatıha suresini⁸³¹ okuduğunu ve kendisini iman ve İslam birliğine dahil ettiğini ifade etmiştir. Müellif bu birlikte öyle bir nur

⁸²⁵ Serrâc Tûsî, *el-Lüma*, 160.

⁸²⁶ Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, 2/62.

⁸²⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 382.

⁸²⁸ Serrâc, *el-Lüma*, 160.

⁸²⁹ Gümüşhanevî, *Cami'ul Usûl*, 304.

⁸³⁰ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 437.

⁸³¹ Dünyada mümin ve kâfiri ahirette yalnız müminler bağışlayıp esirgeyen ve sayılmaz lütuflar iden, her gizli hakikatler ve yollar aşikare gözükeceği günün sultanı ve sahibi, ne kadar sana inanan ve emrine boyun eğenler varsak hepimizin kullukta maksadı ancak hoşnudluğundur ve sensin. Ve biz umum imanlılar ancak senden yardım ve sana kulluğumuzda sebat dileriz. Bizi hiç ayrılmamak şartıyla sana giden doğru kullardan et, o yoldan ki en sevdiğin ve ihsanına mazhar kullara bahşettin. Bu dilediğimiz yoldan maksadımız gadabına uğrayan muhtelif müşrik ve küffar umûman ve yahud nasaranın hususan gittiklerinden başkadır, dileriz ki böyle olsun. Bkz;Soğukoğlu, *Tulû*, 112.

vardır ki bu nuru vasfetmek için kâlemin yazmaya, dilin söylemeye yetmeyeceği belirterek birliğin amacının Cem'e ulaşmak olduğunu ifade etmiştir. Cem'e ulaşsın ki hasret, nedamet, firkat âlemi olan dünyadan kurtulup Allah'ı görme âlemine girsin.⁸³² Kuşeyri, kulun Allah'a niyazda bulunmasını, hamd ve sena etmesini, şükür ve tevbesini "tefrika" makamında değerlendirmiştir. Allah'ın kendisine olan hitabını can kulağı ile duyarsa, kalbi ile işitirse, namazda bir takım sırlara vâkıf olursa cem makamında olabileceğini söylemiştir. Fatıha suresindeki "yalnız sana ibadet ederiz" ayetini fark makamı, "yalnız senden yardım dileriz" ayetini cem makamı" olarak değerlendirmiştir.⁸³³ Kul daha sonra nefsinin hizmeti unutmaması için ona Allah'ın sözleriyle nefesine nasihatle bulunarak yine sünnete ittabaen zammı sure okur. Sûfiler kıraatı Allah'tan dinliyormuş gibi veya Allah'a okuyormuş gibi ifâ edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Hatta Gümüşhanevî kıraat eden kişinin dili Allah ile konuşam Hz Musa'nın dili gibi olduğunu söylemiştir.⁸³⁴ Nitekim bu konuda sühreverdî havasın namazdaki en aşağı derecesinin kıraat esnasında dilin söylediğini kalbin de tastik etmesidir.⁸³⁵ demiştir. Sühreverdî "Tekbirle mâsivâyı kalbinden çıkararak kul, lisanı ile Kur'an okur ve kalbi onu dinler. Kur'an'ın zâhiri manaları o kişinin nefsinin azığı olur. Kişi mutmainne makamındaysa Kur'an'ın bâtinî manaları melekût âleminden kalbine iner ve manevî bir azık olur. Kelam sıfatı sahibi Allah'ı müşahede eder." diyerek kulun manevî makamına göre kıraatten elde edeceği nasibi özetlemiştir.⁸³⁶

Kıraattan sonra kul rükûa eğilmektedir. Namazdaki her tekbirin ayrı manası olduğunu belirten müellif, rükûa eğilirken söylenen ikinci tekbirin "Sen pek yücesin ben neyim ey Allah'ım." manasında olduğunu söylemiştir.⁸³⁷ Müellifin ikinci tekbire tevazu, hiçlik manası vermesi sûfilerin rükûa verdiği anlamla da örtüşmektedir. Eğilmek anlamına gelen rükûda⁸³⁸ kul, Allah'ın en yüce olduğunu idrak edip nefsinin zerreden daha küçük görmelidir.⁸³⁹ Nitekim Hucvirî de rükûnun tevazu makamı olduğunu

⁸³² Soğukoğlu, *Tulû*, 110.

⁸³³ Kuşeyri, *er-Risâlesi*, 158.

⁸³⁴ Serrâc Tûsî, *el-Lüma*, 160; Gümüşhanevî, *Cami'ul Usûl*, 304; Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 388.

⁸³⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 388.

⁸³⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 389.

⁸³⁷ Soğukoğlu, *Tulû*, 110.

⁸³⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 525.

⁸³⁹ Serrâc Tûsî, *el-Lüma*, 160

söylemiştir.⁸⁴⁰ Sühreverdî kulun rükûda huşu ile Allah'ın huzurunda eğildiğini gözün, kulağın iliklerden sinirlere kadar her zerrenin huşu ile dolduğunu beyanla birlikte o da rükunun tevazu manasına istinaden kalbin tevazu ile dolacağını belirtmiştir.⁸⁴¹ Rükûda kul huşû içine dalarak, Allah'tan başka her şeye veda eder ve tesbihi okumaya başlayınca başka âlemlere dalar. “*Semiallahu li-men hamideh*” tesbihini okuduğunda Allah'ın kendisini işitiğini idrak etmektir.⁸⁴² Özetle sûfiler rükûu, huşu ve tevazu mahalli olarak özetlemişlerdir.

Kul namaz kılarak diğer varlıkların ibadetlerini kendisinde cem etmektedir. Kişi ayaktayken ağaçların kulluğunu, rükûda göklerin ve hayvanların kulluğunu yapmış olmaktadır. Müellif, rükûdan kalkışı; “Bazı sınıfların ibadetini kendisinde cem ettiğini idrak eden kul tekrar Allah'a hamd etmek ister ve doğrulur.” Şeklinde ifade etmiştir. Kişinin rükûdan doğrulurken söylediği tekbir; “Ey Rabbim bana ihsânın ne kadar çok” anlamındadır. Kendisinden nasihat alan nefs sünnete uyarak “şükredenin şükürünün kime olduğunu Mevla bilir ve işitir” sözünü dili ile söyler. Müellif “dil kalbe kalp ruha tabidir.” demiştir.⁸⁴³ “Kul rükûdan doğrulunca bir anlamda Allah'ım biz senin kulunuz. Senin verdiğine engel olacak, vermediğini verecek hiçbir güç yoktur demektir. Mekkî rükûdan kalkan kulun kalbinin rıza ve sükûn bulduğunu söylemiştir.⁸⁴⁴ Müellifin ve sûfilerin sözlerinden anlaşılabilir ki rükûdan doğrulma yeri rıza ve sükûn mahallidir.

Rükûdan sonra secdeler yapar. Secdeye varırken söylenen üçüncü tekbirin manası; “Ben de envayı taati cem eden ey ulu Allah'dır.”⁸⁴⁵ Secde namazın özüdür ve akıl secdedeki yüceliği idrakten acizdir. Secdede aldığı zevki hiçbir ibadette alamayacak olan kulun Allah'a en yakın olduğu mahal secdedir. Bu mahalde kulun gönlünde kendisine Allah'tan daha yakın, daha büyük hiçbirşey kalmamalıdır.⁸⁴⁶ “Secde nefsi tanıma ve mârifet sahibi olma yeridir.”⁸⁴⁷

⁸⁴⁰ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 437.

⁸⁴¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 290.

⁸⁴² Gümüşhanevî, *Cami'ul Usûl*, 305.

⁸⁴³ Soğukoğlu, *Tulû*, 113.

⁸⁴⁴ Mekkî, *Kûtü'l Kulûb*, 3/324.

⁸⁴⁵ Soğukoğlu, *Tulû*, 112.

⁸⁴⁶ Serrâc, *el-Lüma*, 160; Gümüşhanevî, *Cami'ul Usûl*, 305.

⁸⁴⁷ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 437.

Müellif, namaz kılan kulun secde de taş, toprak, deniz ve yerlerin emsali kulluk hizmetini yapmış olacağını belirtmiştir. İki secde arası oturması ise dağların taatini yapmasıdır. Birinci secdeden kalkarken söylediği dördüncü tekbirin anlamı şudur; “Sen ne kadar büyük Allah’ın ki, çeşitli varlıkların cemadat, hayvan ve madenlerin taatlerini ben de cem ettin.”

Gümüshanevî, iki secde arası oturmayı kulun Allah’tan bağışlanma dilemesi, Allah’a hakkıyla kulluk yapamamanın ezikliğinden dolayı olduğu söylemektedir.⁸⁴⁸ Oturduktan sonra dağ vs. her şeyin yıkılıp mahvolacağını Allah’ın bâki kalacağını idrak ederek tekrar secdeye kapanır. İkinci secdeye varırken söylenen beşinci tekbirin manası;“Her şey halik ve fani kıyam ve beka ancak sana mahsustur ey yüce Allah.” dir.

Altıncı tekbir ile kıyama kalkan kul, teşehhüde kadar on bir tekbire dâhil olmaktadır. On ikinci tekbirden sonra selamlaşır. Sağa doğru verilen ilk selam Allahtan kuladır. İkinci selam kulun kendisine, kardeşlerine ve meleklerle verdiği selamdır. Ruhun merkezi kalp olduğu için kalp de sol tarafta olduğu için ikinci selam sola verilir.⁸⁴⁹ Namazda miraç sırrı olduğunu belirten Sühreverdî Tahıyyatın âlemlerin Rabbine selam vermek olduğunu hatırlatarak buna göre kişi kiminle konutuğunun şuuruna vararak namazın edeplerine dikkat etmelidir, demiştir. tahıyyatta Allah’a selam verdikten sonra Resulullah’a selem verir. Sonra tüm Sâlihlere selam verir.⁸⁵⁰ Kul tahıyyatta kendisine namazı verip yakınlığa vesile kılma iltifatında bulunan Allah’a şükreder. Allah’a ve peygamberine imanından dolayı iki şahadet getirir. Hz Muhammede salat ve selam getirmek tüm bu iltifat ve yakınlığa sebep olanın Hz muhammed olduğu içindir. Allah namazı ibrahimiyet makamı olarak seçtiği için Hz ibrahime de salat ve selam getirilmektedir.⁸⁵¹ Hucvirî teşehhüdün üns makamı mahalli olduğunu beyan etmiştir. Selam ise “dünyadan tefrid, makamların kaydından çıkma yerindedir.”⁸⁵²

Müellif insanın namaz kılarken yaptığı hareketlerin hakikatini şu şekilde izah eder; Kul Namazda kıyama durmasıyla sürekli kıyam halinde olanın Allah olduğunu,

⁸⁴⁸ Gümüshanevî, *Cami’ul Usûl*, 306.

⁸⁴⁹ Soğukoğlu, *Tulû*, 113.

⁸⁵⁰ Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, 393.

⁸⁵¹ Gümüshanevî, *Cami’ul Usûl*, 306.

⁸⁵² Gümüshanevî, *Cami’ul Usûl*, 306.

kulun ise kısa süre kıyamda durabildiğini idrak eder. Sonra rükûa gider ve tekrar çok daha kısa kıyam ederek secdeye varır. Kulun döneceği ve suret âleminde gideceği son yer toprak olduğu ve bedenen dört unsur (hava, su, toprak, ateş) ve mevalidi selase (bitki, hayvan, insan)’den meydana gelerek dirildiği, iki secde arası oturduğu kadar dünya hayatını sürdürecektir ruha sahip olduğunu anlar. Devamında, kul ikinci secdesinde muvakkat verilen o ruhu da Allah’a teslim edeceğini yani ölümü, secdeden tekrar kalkması ile kıyamet günü yeniden dirileceğini ve Allah’a hizmetle ebedi hayatı bulacağını idrak eder. Kişinin namazdaki tüm zikir ve tesbihlerin Allah’ın emriyle söylendiğini belirten şeyh, namazın akıllara hayret veren birçok manalara işaret ettiğini ve o manaların en üst boyutuna hizmetle erişilebileceğini söyler. Böylelikle hizmetin neticesine ulaşılır. Bu netice, Allah’ı bilmek, O’nu bulmak ve hakikatle Allah’ına vuslaktır.⁸⁵³

Müellif kula namazda emredilenin sadece kıyam rükû, secde olmadığını, namazda yapılan hizmetlerin hepsinin diğer ibadetlerde yapılacak hizmetlerin bir örneği olduğunu belirtir. Kula namazla emredilen ve kendisinin rağbet ettiği ibadet hizmeti onun yapacağı diğer hizmetler için de bir emri misaldir. Kulluk ve ibadet arasındaki bu irtibatı gayret ve hizmeti az olanlar bilemeyeceklerdir. Müellif buna örnek olarak namaz içinde söylediğimiz “Allah u Ekber” zikrini verir. Bu zikrin idrakine namaz dışındaki tüm dünya ve ahiret umurları için de sahip olunması gerektiğini belirterek, namazdaki diğer zikirlerin de buna kıyasen tefekkür edilmesi gerektiğini söyler. Tekbir getirirken ellerin kaldırılması ve sonrasında bağlanması o ellerle de “Allah u Ekber” zikrini tasdik etmeyi, namazın içinde olduğu gibi dışında da sürdürmelidir. Yani o ellerle hiçbir masiyet ve isyana girişmemelidir. Namazdaki bütün fiili hizmetler namaz dışında da manasına uygun olarak korunmalıdır.⁸⁵⁴

Kul secdeye gittiğinde söylediği manalar ‘varlık senindir ben acizim. En ulvi ve en mukaddes alını toprakla birleştirerek toprağın mahviyetine ulaşmaya çalışır. Bu mahfiyet tefekkürü ile kulluğunu izhar eden kişi Allah’ın ihsanına mazhar olmayı bekler ve ümit eder.’ Dolayısıyla secdeye eğilmeyen beşerin, Allah karşısında mahviyetini ikrar etmeyerek bu sözlerin aksini söylemiş yani kibirlenmiş ve Allah’a karşı gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Müellif, namaz kılmayanlar ve namaz kıldığı halde namazdaki

⁸⁵³ Soğukoğlu, *Tulû*, 59.

⁸⁵⁴ Soğukoğlu, *Tulû*, 60.

zikirlerin manasını hayatında muhafaza etmeyenlerin ise kulluk hizmetini yarım yapmış olduklarını beyan eder. Çünkü namaz bütün kulluk hizmetinin icmalı ve numunesidir.

Allah'ın emirlerini yerine getirmek, yasaklarından sakınmak, kitabın hükümlerine itaat etmek, belaya sabır, kazaya rıza, güzel ahlak vs. hizmetler de Allah 'a hizmetin çeşitleridir. Kulun Allah'ı bilmek için bu hizmetlere ihtiyacı vardır. Kul namaz hizmetini yerine getirmezse zararı yine kendisinedir.⁸⁵⁵

Namazların tekbirlerinin hepsinin ayrı ayrı mânâları vardır. Ezandaki sözler, tekbirler ve kamettekiler de öyledir. Namazda bazı şeyler birbirinden farklıdır. Birinci rekâttaki kıyamın anlamıyla kıratının, rükûunun, sücudunun anlamları ayrı ayrıdır. Birinci rekâtla ikinci rekâttaki aynı hareketin bile mânâsı başkadır. Yalnız Fatıha Sûresi bir önceki Fatıha'yı teyit eder, onu tekrar eder. Rekâtlar ve secdelerde biraz tekrar vardır, yalnız üçüncü ve dördüncü rekâtlar birinci ve ikinciye tekrarlar yani birinci rekâtla üçüncü rekât aynıdır, ikinci rekâtla dördüncü rekât da mânâ itibariyle aynıdır.

Şeyh İbrahim Halil, günlük kılınan namazların rekât sayılarının farklı olma nedenlerini de açıklamıştır. Sabah namazının farzı iki rekâttır. Çünkü sabah namazı vaktinde insan uykudan uyanır, zihni çok açıktır. Her şeyi tam düşünebildiği için iki rekât yeterlidir. İkinci ve öğlenin dört olmasının nedeni insanın kesret âleminde olmasından kaynaklanmaktadır. Kulun fikri o saatlerde birçok şeyle alâkadardır. Onlardan fikri uzaklaştırmak için iki rekât yeterli gelmeyip, dört rekât farz kılınmıştır. Müellif, farzın son iki rekâtında zammı sûrenin okunmama sebebi olarak insanın ruhuna bir sözün nasihat olarak yeteceğini ve fazlasına hacet olmayacağını işaretle; zammı sûrenin nefse söylendiğini belirtmiştir. Akşam namazının farzının üç rekât olmasının nedeni o saatlerde dünya meşguliyetlerinin azalmış olmasına bağlamaktadır. Yatsı namazının dört rekât olmasının nedeni ise, dünya meşguliyeti bitmiş, uyku ve gaflet yorgunlukla kendini göstermeye başlamış. Yorgunluğun açılabilmesi, Allah'ın maksadına tam ulaşabilmek için dört rekât olduğunu işaret etmiştir.

Sabah namazının sünnetinin farzından önce olmasının sebebi aklın uykudan tamamen uyanması içindir. Öğlede ise hem öğle namazının hem öncesi, hem arkası dünya meşguliyeti, dolayısıyla sünnet namazın hem önünde, hem de arkasında vardır. İkindide önce sünnetin olması aklın dünya meşgalesinden kurtulması içindir. Akşam namazında önce farzın olması ise beşeri meşguliyetlerin bitiş vakti olması ve aklın

⁸⁵⁵ Soğukoğlu, *Tulû*, 61.

fikrin dünya meşgalesini fazla karıştırmaması içindir. Yatsının öğlen gibi hem başında hem sonunda sünnetlerin olması insanda ki atalet, tembellik, gaflet gibi hallerin gitmesi tam olarak ibadete uygun hale gelmesi ve ibadetten alması gerekeni eksiksiz alması içindir. Salatı vitir. Birden ikiye, ikiden bire varmak ve huzursuz uyumamak içindir.⁸⁵⁶ Namazın farzlarından önce sünnetlerinin kılınmasını suhreverî şöyle açıklamıştır; halkın arasına karışan insan kendi tabiatını unutmuştur. Yeme içme uyku düşüncesiyle insanın gönlü karışmıştır. Önce sünneti kılarak gönlünü namaza yönlendirmektedir. Zira sünnet namaz insanın gönlündeki gafleti gidermektedir. Bu şekilde insan farz namaza hazırlanır. Sünnet namazda ilahi berekerler bulunmaktadır.⁸⁵⁷

İmam Gazzâlî namazda namazda okunan kırat ve zikirlerden maksadın hamdetmek, yalvarmak, dua etmek olduğunu beyanla kişinin muhatabının Allah olduğunu idrak etmeden, kalbini cilalandırmadan bu zikirleri gafletle söylese namazın gayesinden amacından çok uzak kalacağını belirtmiştir.⁸⁵⁸

Müellif, namaz hizmetinin, buna benzer o kadar çok mânâsı, o kadar çok esrarı ve o kadar çok gizli işaretleri var ki, burada yazmakla bitmez. Ama basiret sahibi olan hizmet ehli, yani namaz ehli olan insanlara bunun Allah'ın yardımıyla açılacağı çok aşikârdır demiştir.

3.2.1. Hadesten Taharet

Çalışmamızın bu kısmında abdestin zâhiri yapılışı, zâhiri edepleri, usûlü ve erkânı üzerinde durmayacağız. Zira bu konular fıkıh kitaplarında ayrıntılı olarak yer almaktadır. Müellifin *Tulû* isimli eserinde üzerinde durduğu, bizim de üzerinde duracağımız konu abdestin, taharetin bânîni yönü ve sûfîlerin bu konulara bakışıdır.

Pisliklerden temizlenmek manasına gelen taharet, şeriatte belli âzâları belirtilen miktar ve usûlde yıkamak demektir.⁸⁵⁹ Taharet ve temizlik namazın şartlarından birisidir. “Kavuşma” manasına gelen salat ile kul Mevla'sına yaklaşmak isteyince sonradan olan hadesten temizlenmesi gerekmiştir.⁸⁶⁰

⁸⁵⁶ Soğukoğlu, *Tulû*, 114.

⁸⁵⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 383.

⁸⁵⁸ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/432.

⁸⁵⁹ Gümüşhanevî, *Cami'ul Usûl*, 437; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 622.

⁸⁶⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 66.

Hadesten taharetin nasıl olması gerektiğinden önce hadesin ne olduğunu belirlemek lazımdır. Müellif bu konuya öncelikle hadesin kelime anlamından yola çıkarak açıklık getirmiştir. Hadesin, hâdis manasında sonradan zuhur eden bir şey olduğunu beyan etmiş ve insanın özünde temiz olduğu ve ona sonradan hades isabet ettiği söylemiştir. İnsan yaratılışında temiz, yüzü Allah’a dönük ve Allah’a meyilli olarak dünyaya gelmiştir.⁸⁶¹ Bu konuda Hz. Peygamber “*Her çocuk fıtrat üzere doğar.*”⁸⁶² hadis-i şerifiyle her çocuğun temiz doğduğu, Allah bilgisine sahip bir şekilde dünyaya geldiğini belirtmiştir.

Müellife göre insan hakiki vücut deryasından yani âlem-i ervahtan mecazî, maddi vücuda gelince cünüp olmuştur. Cünüp olma sebebi Mevla’sına arkasını dönmesi ve onu unutmaya başlamasıdır. Müellife göre insanın maddi âlemde Allah’ı bilemez göremez halde olması, onu müşahede edemiyor olması hakîkî anlamda cünüplüktür.⁸⁶³ Benzer görüşü İbn Arabî’de de görmek mümkündür. Nefsinden dolayı Allah ile arası perdelenmiş kulu o da temiz kabul etmemiştir. “Nefsi ve nefsin hazları kul ile Allah arasında hicap oluşturduysa o kişiyi manen kirletmektedir.”⁸⁶⁴

İnsan çocukken şeriatle yükümlü olmadığı için bu konularda malumatı yoktur. Zâhiren kirlenince yani cünüp olunca gusül abdesti alarak temizleneceğini öğrenmiştir. Mükellef olunca, şeriatte ef’âl-i mükellefini (farz, vacip, sünnet, müstehap, mubah, haram, mekruh, müfsit) bilmesi farz-ı ayn olmuştur.

İnsanın dünya ve ahiret saadeti için şeriat yeterli olsa da din iman konusunda olgunluğa ulaşmamış kişilere kanunlar gerekmektedir. Müellife göre bu olgunlaşmamış kişiler bir kanun, zorlama olmadan insanlık yoluna girmemiş, kötülük yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla şeriat; ahkâm, muamelat, fetva, fıkıh, ruhsat, azimet gibi birkaç kısma ayrılmıştır. Cebr ve tehdit kısmına şeriat denilse de din denilemez. Ancak şeriatin maddi görünen kısmı, sureti denilebilir. Müellif Şeriatın dinin elbisesi, suret yönü ve dört kısmından birincisi olarak nitelemiştir. Hz. peygamber “*Şeriat söylediklerim, tarikat işlediklerim, hakikat söylemekten ve işlemekten ari olan hallerim, mârifet ise*

⁸⁶¹ Soğukoğlu, *Tulû*, 67.

⁸⁶² Buhârî, Cenaiz 92; Tirmîzî, Kader, 5.

⁸⁶³ Soğukoğlu, *Tulû*, 67

⁸⁶⁴ Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî’ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları*, 108.

sermayemdir.” buyurmuştur.⁸⁶⁵ Müellif bu hadiste çok yüksek bir mertebeye işaret edildiğini ve bu hadisteki mârifet mertebesine ulaşmayanların gerçek tâbi ve vâris ümmet olamayacaklarını ifade etmektedir. Hadiste işaret edilen şeriat kelimesinin dinin tamamını değil, müçtehitlerin işaret ettiği cebir, tehdit ve kanun yönünü temsil ettiğini ifade etmiştir. Şeyh İbrahim Halil, “*Dinde zorlama yoktur.*”⁸⁶⁶ Ayetindeki muradın, hadiste geçen dinin dört basamağı değil şer’i şerif denilen şeriat basamağı üstündeki kısımları için olduğunu beyan ederek müçtehidin ve fukahanın yanlıgısı buradaki ayrımı görmeyerek ayeti birinci basamak olan şeriat için de zorlama olmadığını şeklinde tevil etmeleridir şeklinde değerlendirmiştir. Bu ayet, geriye kalan dinin üç erkânı “tarikat, hakikat ve mârifette” zorlama yoktur şeklinde anlaşılmalıdır. Müellife göre şeriatteki dört mezhebin varlığı dinin dört erkâna dayanmasına işarettir.⁸⁶⁷

Müellif guslün zâhirini şeriat basamağıyla, imanın kemaline işaret eden guslün bâtınını ise tarikat, hakikat ve mağfired basamaklarında ilerleme ile açıklamaktadır. Cünüplüğü hakiki ve ârizi şeklinde ikiye ayıran müellif, elest bezminde verdiği sözü ve onun gereğini unutması hakiki cünüplük, Allah’ı unutmaya maruz kalması arızî cünüplük olduğunu söylemiştir. Ahdi unutma cünüplüğü hakikatte, beden cünüplüğü şeriatte ve guslü gerektirmektedir. Bu konuda İbn Arabî; şehvetle kulun vücudunu haz kapladığında kısa süreli Rabbinden habersiz kaldığını, Rabbiyle arasında hicap oluştuğunu ve bu nedenle kendisine gusül gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁶⁸ Müellifin burada arızî cünüplük dediği şeyin, bu tür bir durum olduğu anlaşılmalıdır. Yoksa Allah’ı unutmaktan kastın Yaratıcıyı reddetmek ya da tamamen dinden uzaklaşmak manasında kullanmadığı açıktır.

İnsan tekâmülünün başlangıcında sadece şeriatle mükelleftir. Gelişim kaydettikçe her mükellefin üzerindeki teklif artar. Bu gelişim aşamasındaki beşer için ezeldeki temizliğini bulması ve daha ileri menzile ulaşması yaratılışındaki Allah’ın muradıdır. Hz Peygamber insandaki bu tedrici tekâmüle “*İki gününü bir eden mağbundur.*” hadisi ile işaret etmiştir. Yani kula gücünün üzerinde teklif yok ise de aynı seviyede kalması da iyi görülmemiştir. Müellif çaba harcamayan kulun,

⁸⁶⁵ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, 2/4.

⁸⁶⁶ el-Bakara 2/256.

⁸⁶⁷ Soğukoğlu, *Tulû*, 66, 67,68.

⁸⁶⁸ Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları*, 108.

zâlimlerden olup nefesine zulmedip, Mevla'sına kavuşamayacağını beyan etmiştir. Çünkü yolda ilerlemeden kararsız bekleyen kişi menziline ulaşamayacaktır.⁸⁶⁹

Ezelde Allah'tan ilk emrini alan insan dünyaya geldiğinde beden ve suret zevkini tadarak zâhiren Rabbi olan Allah'ı unuttur. Unutunca kendisine mülevveslik bulaşarak “hades” olur. Zâhiren bu hadesten temizlenmek için ağzına su alıp çalkaladığında iç kısmının temizliğine, genzine kadar burnuna su alıp çektiğinde boğazdan yukarı kısmın temizliğine, bütün bedeni yıkadığında cismi temizleyerek büyük hadesten kurtulur. Müslüman, guslün her farzını yerine getirirken bunları Allah'a ve rızasına vasıl olabilmek için yapar. Ve guslün başında da Allah rızasına niyet etmektedir.⁸⁷⁰

Zâhiri guslün nasıl olması gerektiğini vurgulayan müellif, kulun Allah'ın rızasına vâsıl olmanın sadece dış temizlik yapmakla olmayacağını, iç temizlik de yapması gerektiğinin idrâkinde olma zorunluluğunu hatırlatmıştır. Bu iç temizliği; tarikat cünüplüğü denilen ahlak cünüplüğüdür ki insan temiz ve duru bir su mesabesinde olan güzel ahlak ile içini süslemeyince, şeytanın burnuna verdiği iğva cünüplüklerini def etmeyince kendi ruhu ile Mevla'sının huzuruna varabilecek durumda değildir.⁸⁷¹ Müellifin ifadelerinden anlaşılacağı üzere ahlakı güzelleştirmek tasavvuf esaslarındandır. Dolayısıyla şeytanın hileleri ile kişi de meydana gelen kötü ahlak tarikat cünüplüğüdür. Nasıl ki zâhiri abdest almadan Allah'ın huzuruna, namaza durulamayacaksa, bu kötü ahlakı, güzel ahlaka tebdil edip hakikî gusül abdestini almayanların da ruhlarının Allah'ın huzuruna çıkabilecek durumda olmadıkları anlaşılmaktadır.

Müellifin iç ve dış temizlik şekilde ayırdığı temizliği ilk dönem sûfilere zâhirî (bedenî) temizlik, bâtinî (kalbî) temizlik şeklinde ikiye ayırmışlardır. Beden temizliği olmadan namazın olmayacağı gibi kalp temizliği olmadan da mârifetin olmayacağı görüşündedirler. Nasıl ki, beden temizliği için mutlak su, temiz su gerekiyorsa kalp temizliği için de saf bir tevhit gerekmektedir. “*Muhakkak ki Allah tevbe edenleri, temizliğe ihtimam gösterenleri sever.*”⁸⁷² ayetini Allah'ın sevdiği kulları, zâhir

⁸⁶⁹ Soğukoğlu, *Tulû*, 70.

⁸⁷⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 70.

⁸⁷¹ Soğukoğlu, *Tulû*, 71.

⁸⁷² el Bakara 2/222.

temizliğine dikkat eden ve bătında tevhit üzerine bulunanlar şeklinde yorumlamışlardır.⁸⁷³ Müellif bu durumu manzumen şöyle belirtmiştir:

Hak sever tâibleri tevbede her an mâhir ol

*İçi dışı eyle tathîr her vecihde tâhir ol.*⁸⁷⁴

Hucvirî, “Zâhiri şeriat ahkâmı, bătına raptedilmiştir.” diyerek imanın zâhirinin dil ile ikrar, bătınının kalp ile tasdik olduğunu örnek vererek abdestin hakikatının de necaset sayılan dünya afetlerinden korunmak ve bu konuda tefekkürle sakınma yollarını öğrenmek olduğunu söylemiştir.⁸⁷⁵ İnsanların elbisesi kirlenince canlarının sıkıldığını ancak gönlündeki kin, kibir, ucb, riya nifak gibi kirlere aldırmadığını da beyan eden Sühreverdi, insan yalınayak dolaşan birini görse onu bu davranışını engellemeye çalışır ama gıybet edene mani olmaz demiştir.⁸⁷⁶

Hakikî guslün necaset sayılan dünya ve kötü ahlak olması noktasında ilk dönem sūfileri ağırlıklı olmak üzere İbn Arabî ile de görüşleri örtüşen müellif, beşerin bu iç temizliği kendi kendine yapamayacağını bir yardımcı arkadaş bulup onun imdat ve feyziyle kendini temizlemesi gerektiğini beyan etmiştir. Dış cünüplük sayılan şöhret, riya, kibir ve emsalinden kendini tevazu ve yokluk suyu ile yıkayarak Mevla'nın huzuruna hizmete varır. Kulun burada mahviyet elbisesi giymesi onun setri avret farzındandır.⁸⁷⁷ Müellif burada mürşidin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Kişinin bătını temizliğini ancak o kirleri görebilecek ve kendisine gösterebilecek gönül gözüyle gören bir mürşid vasıtası ile yapabilecektir. Bu da aşk ve muhabbetle sağlanmaktadır. Eğer bir kimse aşkın ve muhabbetin çeşmesinden abdest almazsa, tüm eşyayı ölü sayıp dünyayı, ahireti, varlığı terk etmezse gönlü hakiki kibleye dönük olmaz.⁸⁷⁸

Allah'a hizmet bahsinde müellif abdestin elbise olduğunu, Allah'ın kudretiyle yarattığı su ile yine onun emrettiği, şekilde abdest alınınca Allah'a hizmete özel elbise giyilmiş olduğunu ifade eder. Kanaatimizce müellif burada abdestin Arapça “vudu”

⁸⁷³ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 426.

⁸⁷⁴ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 334.

⁸⁷⁵ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 467.

⁸⁷⁶ Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*, 372.

⁸⁷⁷ Soğukoğlu, *Tulû*, 71.

⁸⁷⁸ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukara*, 135.

anlamına gelmesi ve vudu kelimesinin de zırh yani insanı koruyan şey anlamında olmasına vurgu yapmış olmalıdır.⁸⁷⁹

Namaz abdesti ile guslün farzlarını yerine getiren kişi hadesten taharet farzını tamamlamış olur. Böylelikle kul Mevla'sının huzuruna durmaya kabiliyeti kazanabilir. İsyân ve masiyete bulaşmış abdest uzuvlarındaki kirleri gidermeden Mevla'nın huzuruna (namaz) varmanın yasak olduğunu öğrenir. Ellerin dirseklere kadar yıkanması ile Allah'tan başkasından el yıkandığı, yüzün yıkanması ile Allah'tan başkasından yüzün çevrildiği, başın meshedilmesi, sadece Allah için eğileceği Allah'tan başkasına eğilmeyeceği, ayakların yıkanması Allahtan başka yola gidilmeyeceğini idrak etmedikçe Allah'ın huzurunda hizmete layık olamaz.⁸⁸⁰

Benden ve ruhun gıdalarını kıyaslayan müellif, insanın yediği temiz yemeklerin, içtiği berrak suların içinde nasıl çirkin bir galiz ve pis kokulu bir hale geldiğini söyleyerek sürekli tekrar eden bu durumun, Allah'ın insana verdiği ders olduğunu beyan etmiştir. İnsan memnun olmadığı huzurunu kaçırarak bu durum için hoşlanmadığı yerde beklemek zorundadır. Hiçbir şeyi boşuna manasız yaratmayan Allah'ın bu durumu yaratmasının da bir ibdret, bir hikmet vardır ve insan bunu bulmalıdır. Müellif, Allah'ın zâhirimizdeki halden bâtınımızdaki durumu bize gösterdiğini söyleyerek bu durumu kötü ahlakla özdeşleştirmiştir. Bedene verilen lokmaların kötü hale dönüşmesi gibi ruha verilen siva lokmaları da ruhta kötü ahlak maddeleri meydana getirmektedir. Nitekim kötü ahlaktan kaynaklanan bu günahların kötü kokusu ahiret günü ortaya çıkacak ve insan bunların nereden geldiğini idrak etmeyerek o gün feryat figan edecektir. Hâlbuki yediği siva lokmalarından zuhur etmiştir. Müellif, insanın içindeki bu durumdan haberdar edildiğinde kabul etmeyeceğini, söyleyene kin bağlayacağını beyan ederek bu itirazlarını bile içindeki habasetten ileri geldiği teşhisinde bulunmuştur.⁸⁸¹

Nasıl ki insan zâhiri beden yeme fazlasını bir gün içinde ihraç edemezse hasta olur, kabz olur, tedavisi için çareler ararsa, bu durumun mana yönü var mı? diye düşünmesi gerekmektedir. Müellif, dinimizde tefekkür düşünce çok önemli iken insan

⁸⁷⁹ Soğukoğlu, *Tulû*, 57.

⁸⁸⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 72.

⁸⁸¹ Soğukoğlu, *Tulû*, 71.

bunu göz ardı edip mağrur şekilde dolaştığını beyan ederek dışındaki elbisenin güzelliği içindeki pisliği yok etmeyeceğini söylemiştir.⁸⁸²

İnsan kendisinden zuhur eden şeylerin ne olduğunu, onların kötülüğünü bilmiyorsa, dışkının pis olduğunu kabul etmiyorsa o şeylerden daha kıymetsizdir. O kişinin izzeti nefsi olmaz, izzeti nefsdan maksat ruh ise, nefsi natıka ise izzetini kaybetmiş heva ve hevesin elinde esir olmuştur. Ruh özünde izzet sahibi olsa da esir olunca izzetini kaybeder. İzzeti nefisten maksat nefsi emmare ve onun yaptıkları ise emmarenin izzeti ruhun zillet ve esaretidir. Bu beden ruhun mülküdür. Eğer insan kibirleniyor, izzeti nefis yapıyor ve “ben” diyorsa ruhun mülkü olan beden düşman eline geçmiştir. İnsanlık ortadan kalkmıştır. O kişi sureta inan görünse de hayvanların huylarına sahiptir. O insanın bünyesi, hayvânî huyların, bütün hayvânî rezil ahlâkın ve şeytanî kuvvetlerin hepsinin toplandığı bir yer haline gelmiştir. Reis olan ruh esir ve hapiste iken onun makamına dev’i lain oturmuştur. O da kovulmuş cinnidir ve reislerinin adı Azazildir. Buna tarikatta nefsi emmare denilmektedir. Eğer ki izzeti nefsinden “ben”den kasıt gerçek anlamda insan ruhuysa ruh, ârif olmuşsa iki cihanın bütün izzetini toplamış demektir. İnsan izzeti bulursa izzetlerin çeşitlerine de ulaşır ama hallerini açıklamaz.⁸⁸³

Hadesten tahareti Hucvirî, “ruhu afetlerden ve hâdis şeylerden, bâtında fesat ve günahlardan temizlemek” şeklinde tanımlamıştır.⁸⁸⁴ Hadesten tahareti ruhun temizliği olarak görmesi, müellifin ruhun temizliği görüşüyle ortak noktada buluşmaktadır.

Özetle insanın Allah’ın huzuruna varabilmek için zâhiri hadesten temizlenmesi gerektiği gibi, bâtınî hadesten de temizlenmesi gerekmektedir. Bâtınî hades ilk önce insanın dünyaya gelerek Allah’ı unutmasıyla başlamaktadır. Kötü ahlakın da hakikatte hadestir. Kötü ahlakı, insanın içindeki galize benzeten müellif, kişinin ruhunu bunlardan temizlemeden Allah’ın huzuruna çıkmaya layık olmadığını söyler. Bu kötü kokulu maddeler bedenden atılmadan ne abdest ne gusül olmamaktadır. İnsanın kötü ahlakını temizleyebilmesi için onların neler olduğu, hangilerinin kendisinde varolduğu hakkında araştırma yapması sonra o kötü ahlakı temizlemesi lazım geldiğini ifade etmiştir.

⁸⁸² Soğukoğlu, *Tulû*, 72.

⁸⁸³ Soğukoğlu, *Tulû*, 73-74.

⁸⁸⁴ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 437.

“*Hesap günü muhasebe edilmeden önce kendinizi muhasebe ediniz.*”⁸⁸⁵ hadisi ile kendindeki kötü ahlakları gör, ortaya çıkar ve onları temizle anlamındadır. İnsanın bu galizleri farketmesi ve temizlemesi için bir yardımcıya ihtiyacı olduğunu belirtmiştir ki bu kişi de mürşid-i Kâmil olsa gerektir. Müellif “*Her hadesten tâhir ol Hak zikrine mâhir ol*”⁸⁸⁶ dizesiyle zikirde mahir olmayı temizliğe bağlamıştır.

Seninle bilinir Ahmed seninle bulunur Ehad

*Sana bakar Hayy u Samed temiz midir nazar-gâhum.*⁸⁸⁷

beyiti ile insanın kalbinin Hakk’ın nazargâhı olduğunu, Allah’ın her gün nazar ettiği gönlü manevi kirlerden temizlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Müellif, son olarak abdestte bunların dışında birçok hakikatler olduğunu ancak bu hakikatleri aklını ön planda tutanların, kendi maaş akıllarından geçmeyenlerin öğrenemeyeceğine vurgu yapmıştır.

3.2.2. Necasetten Taharet

Necasetten taharet kıyafetin, beden, namaz kılınacak yerin dinen pis sayılan şeylerden temizlenmesidir. Bu namazın geçerli olmasının ön şartlarından biridir. Bu temizlik sağlanmazsa namaz geçerli olmaz. “*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi ve başlarınıza mesh edip topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın*”⁸⁸⁸ ayeti gereğince ibadet edebilmek için zâhiri manada abdest almak zorunluluktur. Ancak sûfiler daha çok abdestin bâtinî yönü ile ilgilenmişlerdir.

“*Abdest müminin silahıdır.*” hadisinden hareketle şeytanı defetme hususunda mü'min için silah mesabesinde olan taharet iman nurlarından bir nur ve şeriat eserleridir.⁸⁸⁹

Gazzâlîye göre taharet dört şekilde olmaktadır. “Birincisi bedeni hadesten, abdestsizlikten, kir ve pisliklerden temizlemek, ikincisi âzâları hata ve günahlardan temizlemek, üçüncüsü kalbi kötü hasletlerden temizlemek ve dördüncüsü ve en üst

⁸⁸⁵ Tirmizi, Kıyamet, 25 (no: 2459).

⁸⁸⁶ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 451.

⁸⁸⁷ Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 366.

⁸⁸⁸ Mâide, 5/6.

⁸⁸⁹ Kâşânî, *Misbâhu’l-hidâye*, 347.

mertebesi ise kalbi Allah'tan gayrısından temizlemektir.” Gazzâliye göre günahlardan temizlenmeyen âzâ ile badet yapılamaz.⁸⁹⁰

Hadesten taharetin manasını öğrenen beşerin, necasetten taharet farzının da manasını aradığını ifade eden müellif, necaseti “mâsivâ lekesi” olarak tanımlayarak necâsetten taharetin mânâsında şu şekilde açıklamıştır: İnsanın kalbine koyduğu Allah'tan gayrı şeyler kalbinde birikir, bunları kötü ahlâkların birikmiş hali olarak kabul edip vücudundan atması gerekir. Şeriat lisanında buna “Nasuh tevbesi” denir.⁸⁹¹ Her daim zâhirî ve bâtinî abdestli olmayı müridlerine emreden mutasavvıflar, zâhirdeki temizliği su ile olduğu gibi bâtındaki temizliğin de “Allah'ın dergâhına rücu ve tevbe ile” olacağını beyan etmişlerdir. Allah'a hizmete tâlip olanların ilk yapması gerekenin abdest ve taharet olduğu gibi sâliklerin de ilk makamı tevbedir. Zira abdest zâhirde ibadet için ilk merhalelse tevbe de bâtında, hakikatte, ahlakta ilk merhaledir.⁸⁹² “*Ey iman edenler Allaha tevbei nasuh ile tevbe ediniz*”⁸⁹³

Tevbe suyu ile yun şerâiti tam idüb

*Necislikden halâs ol yakın olsun bu irak.*⁸⁹⁴

Beyiti ile müellif bu durumu manzumen de teyit etmiştir.

Kul kendinde zuhur eden veya bulaşan necaseti temizlemedikçe hizmet için Allah'ın huzurun varamaz. Necasetten tahir olabilmek için önce kendisinde biriken necaseti dışarı atması gerekmektedir. Bu kötü habis şeyleri vücudundan çıkardıktan sonra pişmanlık ve yakaza suyu ile yıkamalı, uyanık olmak ve ihlasla korunması gerekir. Mâ-i müsta'mel yani kullanılmış su mesabesinde olan eski bilgilerinden kurtulamadıkça yeni abdestin sahih olmayacağını beyan etmektedir. Hades ve necasetten tahir olan insan eğer bu pisliklerin vücuttan atılmasına sebep olan organlarında bir sızıntı vs. olursa tedbir alması gerekir. Bu tedbirin maneviyatta karşılığı “mücahede”dir.⁸⁹⁵ Yani hakiki necasetten kurtulmak için önce galiz mesabesindeki kötü ahlakları içinden atmalıdır ki bu da pişman olup tevbe etmekle mümkündür. Sonra

⁸⁹⁰ Gazzâli, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/334.

⁸⁹¹ Soğukoğlu, *Tulû*, 77.

⁸⁹² Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 429.

⁸⁹³ Et-Tahrim 66/8.

⁸⁹⁴ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 276.

⁸⁹⁵ Soğukoğlu, *Tulû*, 76.

da tekrar bu kötü şeylerin kalbine girmemesi için kalbini beklemeli, uyanık olmalıdır ki bu da ihlastır. İnsanın tüm bunları sağlayabilmesi için kullanılmışya benzettiği eski bilgilerden kurtulması gerektiğini beyan eden müellifin burada eski bilgiden kastının yanlış olan gelenek, görenek, âdetler olabileceği düşünülmektedir.

Gazzâlî'ye göre imanın, biri kalbi temizlemek diğeri doldurmak olmak üzere iki cüz'ü vardır. Birincisi kalbi sevilmeyen, kötü huylardan, bozuk itikatlardan temizlemek, ikincisi temizlenen kalbi şer'i inançlar ve güzel huylarla doldurmak. Günahattan temizlenmeyen aza ile ibadet yapılamayacağı söyleyen Gazzâlî'nin bu görüşü, müellifin kötü huyları def'i hacete benzetmesi ve bunlar vücuttan atılmadıkça Allah'ın huzuruna çıkılamayacağı görüşüyle örtüşmektedir.⁸⁹⁶

Necasetten bedeninin temizliğini yukarıda açıklandığı gibi beyan eden müellif, tarikati insanın vücuduna, şer-i şerifi de vücudun elbisesine benzetmektedir. Şer-i şerif yani ahkâmda tembellik yapması ve ehl-i sünnet itikadına muhalefette olması ya da kendisinde ehl-i sünnet itikadına muhalif inançların olması; elbisesinde kaba ya da hafif necislerin bulunduğu işaretlerdir. Birincisi, ahkâma riâyet etmemek, ikincisi ise itikatta bozukluk olması şer-i şerifte bulunanlar için çok önemli bir eksiklik ve Allah'a hizmetlerinin tamamının iptal olması demektir. Çünkü elbisesi temiz olmayan taharet-i kâmile sahibi olamaz ve o kirli elbise ile Allah'ın huzuruna hizmete varamaz. Bir hizmetçinin kıyafeti ne kadar yaptığı işe uygun, düzgünse az iş bile yapsa, yaptığı iş o derece makbul sayılır. Müellif, "*Her mescitte ziynetinizi takının.*"⁸⁹⁷ Yani oradaki mükâfatı alınız ayetini bu duruma misal getirmiştir ve devamla; mârifetin, hizmete uygun bu elbiseyi bulabilmek ve giyebilmek olduğunu ifade etmiştir. Bu kumaş her kumaşçıda olmaz ve bu kumaşı her terzi dikemez. İnsanın görmediği kumaşı terzilik mahareti olmayan çulcuya çuvaldızla diktirip sonrada bu elbiseyi çok beğendiğini söylerse hakikat ehli, bu elbisenin uygun olmadığını ifade eder. Ancak insan, emek vermişim diyerek onların sözlerini nazara almamaktadır.⁸⁹⁸

Müellifin benzetmelerinden anlaşılacağı üzere elbise şeriat elbisesidir. Ve Allah'ın huzurunda temiz olması gereken bu elbisenin bozuk, yanlış itikatlerle kirletilmemesi gerekmektedir. Allah'a hizmete uygun bu elbisenin kumaşının her

⁸⁹⁶ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 2/334.

⁸⁹⁷ el-A'râf 7/31.

⁸⁹⁸ Soğukoğlu, *Tulû*, 77.

kumaşçıda olmayacağını ve her terzinin dikemeyeceğini söyleyen müellif hemen hemen her eserinde yaptığı uyarıyı burada da yaparak dini istismar eden, dine kendi kafasına göre yorumlar getiren, tarikat münkiri olan veya tarikat adı altında insanların inancını suiistimal eden kişilere karşı dikkatli olunmasını belirtmektedir. Kişinin görmediği kumaştan kasıt şeriatî olmayan kişidir. Terzi olmayan kişi ise ehl-i sünnet itikadına sahip olmadığı halde başkalarını irşat etme iddasında olan kişidir. Hakikat ehli olanlar gerçekte elbise olmadığını kişiye söylediğinde bu yolda çaba harcadığını söyeyerek gerçeği kabul etmemektedirler. Zannımızca burada görünmeyen kumaş ehl-i sünnet itikadına sahip olmayan kişi, çulcu hakikati bilmeyen zâhir ulemasıdır.

Hucvirîye göre elbiseyi necasetten temizlemek o elbiseyi helal yoldan temin etmektir.⁸⁹⁹ Yani haram karışan para ile alınan elbiseyi necis hükmünde görmektedir.

Müellif tâhir olabilmek için yanlış yollara sapmamak konusunda da ikazda bulunmuştur. “*Her rast gelen namerdin eline gidip gıda olma ki gıdanın neticesi meşhudun olmaktadır. Her ehli hevaya tabi olup aralarına girme ki beşerin arasına giren ne fena hale giriftardır.*” diyerek insanın her gördüğünü insanı kâmil sanma tehlikesine karşı uyarmıştır. “*Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar.*”⁹⁰⁰ ayetini bu duruma misal göstermiştir. Sen her namerdin tarlasında bitme, her hayvana gıda olma, her bahçede açılma. Her gülen yüzü anne baba gibi şefkatli bilme. Bazen seni atmak için de kaldırırılar. Çok ağla az gül. Acele etme, ben deme, tahir ol nasihatlerinde bulunan müellif necasetin çeşitlerinden, gizlisinden aşikârından, pis kokan sözleri dinlemekten ve bunların kalpte yer etmesinden pis şeylere dokunmaktan, pis yerlere ayak basmaktan uzak durulması gerektiğini öğütler. Kulun Allahtan korkması gerektiğini, rüyasında korkanın gündüz emin olacağını söyleyerek dünyanın da bir hayal âlemi olduğunu ve bugünün korkusunun yarın kula emniyet olarak döneceğini ifade eder. “*Allahtan korkunuz*”⁹⁰¹ hitabını hatırlatarak bugün emniyette hisseden yarın korkacaktır der.⁹⁰² “*Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de*”⁹⁰³ ayeti dilde pek çok kez okunur ancak bunu kalp ile okumalı ve levhi mahfuzda görmelidir. Onlar korkunun

⁸⁹⁹ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 437.

⁹⁰⁰ En'am 6/116.

⁹⁰¹ et-Tevbe 9/119.

⁹⁰² Soğukoğlu, *Tulû*, 79.

⁹⁰³ el-Yunus 10/ 62.

olmadığı bir medeniyet âleminde yaşarlar. Bugün o medeniyete insanların çok çok azının ulaştığını ifade etmektedir.

İnsan çok yüksek güce de sahip olsa gücü ancak başkalarına yeter kendi nefesine söz geçiremez. İnsan, kendi vücudunda, karnında bulunan ve aslında hiç fark etmediği ancak vücudundan atması boynuna farz olmuş olan fazlalıklara yani pisliklere sahiptir. Hâlbuki insan doğduğunda temizdir. Bu fazlalıklar sonradan eklenmiştir. İnsan meleklerin secde ettiği Âdem ile Havva'nın evladıdır. Ve onlar gibi temiz olmaya çalışmalıdır ki meleklerden üstün olsun. Gıybet ederek murdar eti kıyafetine bulaştırmamalıdır.⁹⁰⁴

Özetle kul zâhiri necis olan şeylerden temiz olmak için gösterdiği gayreti bâtinî necis şeylerden temiz olmak için de göstermelidir. Allah'ın huzurunda hizmet etmeye, ibadet etmeye layık olabilmek için bedenine, vücuduna bulaşan necasetten kurtulduğu gibi kalbine bulaşan kötü ahlaklardan mâsivâ lekelerinden de tevbe suyu ile kurtulmalıdır. Elbisesini necasetten temizleyebilmek için önce gerçek bir elbiseye sahip olmalıdır ki bu da şeriat elbisesidir. Kul bu elbiseyi diktirmek için terzi rolündeki yalancı sahte müşidlerin ağına düşmemeli veya tarikat münkiri olan kişilerin peşine takılmamalıdır. İnsan için asıl olan Allah'ın kendisini yarattığı, meleklerin secde etmesine layık olduğu özündeki temizliğe dönmesidir.

3.2.3. Setr Avret

Namazın farzlarından birisi de setr-i avrettir. Namaza başlamadan önce vücudun ilmihallerde belirtilen kısımlarının örtülmesidir. Sûfiler tüm ibadetlerde olduğu gibi setr-i avret emrinin de bâtinî yönüyle ilgilenmişlerdir. Setr-i avreti, ayıp yerlerini insanların gözünden gizlemek şeklinde tanımlayan Gazzâlî, insanın bedeninin dış kısmında görülen kusurları bu şekilde kapatırken yalnız Allah'ın gördüğü kusurlarını da unutmaması gerektiğini beyan etmiştir.⁹⁰⁵

Bu konuda müellif, insanın setrinin mahlûkata ve meleklere karşı olduğunu, Allah'a karşı setrin mümkün olmadığını ancak Allah'ın emri ve rızası gereği olduğunu beyan etmiştir. Setr her ne kadar namazın farzı ise de aslında insanın kendisi içindir. İnsan ölünceye kadar mükellef olduğu şeriat kurallarının hiç biri üzerinden sakıt olmayacağı gibi setr-i avret de ölene kadar farzdır. Beşer, hadesten taharet ile ezelde

⁹⁰⁴ Soğukoğlu, *Tulû*, 80.

⁹⁰⁵ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/449.

Allah'a verdiği ahdi hatırlar ve tevbeyi öğrenir. Necasetten taharet ile şirkten halâs olmayı, setr-i avrete uyarak şeriat elbisesi ile küfür avretini örtmeyi öğrenir. Eğer açarsa küfrünü ortaya çıkarmış olur.⁹⁰⁶ Bu hususu Gazzâlî şöyle dile getirir: "İnsan setr-i avretle görünen kusurlarını örterken yalnızca Rabbinin gördüğü kusurlarının da idrâkinde olmalıdır. Kusurlarını hatırlamak korku ve hayâ kuvvetlerini harekete geçirir ki nefis zelil olsun. Suçlu bir köle gibi başı öne eğik olsun."⁹⁰⁷

Şeyh İbrahim Halil, elbiseyi necasetten temizlemek kul için farzdır ancak henüz giyecek elbise yoksa (ameller) kulun setr-i avret emrini yerine getiremeyeceğini söyler. Kul, Allah'ın emirlerini tuttuğunda, her an hazır olduğunda ona saadet kapıları ve hakikat bahçeleri açılır. Kamil bir metanetle hizmete devam ettiğinde hane sahibi birçok lütuf ve keremlerde bulunur. Bu durumda insanın kendisine manevi elbiseler diktirmesi gerekmektedir.⁹⁰⁸

Sühreverdî ise namazda giyilecek en iyi elbisenin huşû, tevâzu ve sekînet elbisesi olduğunu belirtmiştir.⁹⁰⁹

Setr-i avret emrinin kâlemin yazamayacağı çok fazla fûruatı olduğunu dile getiren müellif insan hadesten tâhir ve necâsetten tâhir olduktan sonra namaz kılmak ve Allah'ın huzuruna girmek için setr-i avrete uyması gerektiğini ifade eder. Setri avretin bânını insanın kalbinde var olan temizleyemediği kötülükleri örtmesi şeklinde ifade eden müellife göre kişinin nasıl bedeninin ayıp yerlerini örtmesi gerekiyorsa, içinde bulunan nifakı, vefasızlığı, sözünü tutamaması gibi hallerini kapatması gerekmektedir. Çünkü kötü ahlaklar da avrettir. Avret mahalli açıkta olan Allah'ın huzuruna, namaz hizmetine layık olamayacağı için insanın henüz düzeltilmediği kendisinde bulunan tereddütleri, şüpheleri, çelişkileri ve küfrü örtmesi gerekmektedir. Kişi haset huyu ve buğzu sebebiyle bir mümini hor görürse bu durumun avret olduğunu bilmeli ve farza riayet ederek bu kötülüğü o mümine karşı ne önünden ne arkasından konuşarak izhar etmemelidir. Allah'a yapılan hizmetin ret edilmesinden korkarak bu durumlardan kaçınılmalıdır. Ve nefsin bu kötü kısımlarını kesip atmalıdır.⁹¹⁰

⁹⁰⁶ Soğukoğlu, *Tulû*, 81.

⁹⁰⁷ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/449.

⁹⁰⁸ Soğukoğlu, *Tulû*, 79.

⁹⁰⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 397.

⁹¹⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 80.

Müellif, Allah'ın hizmetine gidecek olan bir beşerin, kendi ayıp yerlerini gördüğünü ve bunların nasıl temizlenebileceğini bilmek istediğini belirtmiştir. Öncelikle erkeklerin sünnet olması dinin bir kaidesidir. Bunun manası, onun atılması gereken bir şey olmasıdır, yani insan, bir takım fazlalıklardan uzak durması, bir takım ayıplardan kurtulması gerektiğini bilir ve bu sembolik olarak çocukken sünnet ile yapılmaktadır. Hakikatte ise manası ayıp olan avret olan yerlerinden kurtulmaktır. Ve kişi bunu, bir insan-ı kâmile kestirip attırmalıdır. Müellif, insanın bu olayın gerçek manasını düşünerek kendi kendine üzüldüğünü ve Allah'a şöyle seslendiğini beyan eder: “Ya Rabbi sen beni böyle ayıp yerlerimle birlikte yarattın. Ben bu şekilde senin huzuruna nasıl duracağım? Setr-i avret ile insanlardan, meleklerden kendimden örtünüyorum ama senden örtünmüş olmuyorum.” O zaman Peygamber Efendimizin şu emrini hatırlaması gerekmektedir: “*Mutü kable ente mutü.*” Müellif, müslümanın ölmeden önce ölünce avretlerin suretinden değil ama manasından halâs olacağını, mahremiyle ilgili haram olan ne varsa, hepsini zihnen, kalben terk ederek setr-i avret emrinin ne olduğunu bilmiş ve anlamış olacağını ifade etmiştir.⁹¹¹

Şeyh İbrahim Halil'e göre kemalata ulaşmış, imanın altı şartının hakikatine ermiş ölmeden önce ölmüş kişilerde mana bakımından avret kalmamıştır. Onlar suretle alakalı her şeyden geçmişlerdir. Ancak beden ölünceye kadar kâmil insanlardan da farzlar sakıt olmaz. Farzlar kâmiller için artık bir zevk haline dönüşmüş nafile ibadet gibidir. İnsan-ı kâmiller nafilelere havasın farzlara gösterdiği ihtimamdan çok daha fazlasını gösterirler. “*Kulum bana nafilelerle yaklaşır.*”⁹¹² hitâbının netice-i manası da budur. Setr-i avret onlar için nafile, bizim için farz-ı ayndır.⁹¹³

Müellif setr-i avretin diğer bir hakikatinin sır saklamak olduğunu ifade etmiştir. “Rahm-i kalp” teriminden söz ederek her kalbe geleni dile dökmek gerektiğini çocuğun anne rahminde zamanını beklediği gibi duyulan her şeyin vaktine kadar setredilmesi gerektiğini söylemiştir. Zira insanın her işittiğini anlamadan araştırmadan söylemesi avreti açmak gibidir.

Setr-i avretin içerisinde ayıp ve kusurları setretmek de vardır. O zaman bir insan kendisinden başka herkese bakarken sadece kendi ayıplarını örtmek değil, başka

⁹¹¹ Soğukoğlu, *Tulû*.

⁹¹² Buhârî, Rikak, 39.

⁹¹³ Soğukoğlu, *Tulû*.

insanların ayıplarını da örtmesi gerektiğini, ancak öncesinde ayıplarını araştırmaması gerektiğini öğrenir. Setr-i avret emrine muhalif hareket etmek insanın huzuruna manidir. O zaman kul, Allah'ın huzurunda durmasına engel olacağını için hem kendini setr-i avret etmeli, hem de başkasının hatalarını günahlarını setretmelidir. Çünkü başkasının avret mahallini keşfetmek su-i zandır. Bir Müslümanın hatasını gördüğünde hüsn-ü zan elbisesini ona giydirmelidir.

Müellif kişinin başkasının kusurlarına karşı hüsn-ü zan etmeyi sadaka mesabesinde görmüştür. “*Sevdiğinizden vermedikçe hakikî mümin olamazsınız*”⁹¹⁴ ayetinin bu manaya işaret ettiğini ifade etmektedir. O halde sadakanın bir manası da insanlara hüsn-ü zan etmektir. Çünkü bir insanın ayıplarını söylemek, onun elbisesini kaldırıp avret mahalline bakmakla aynı anlama gelip bu ayıbı başkalarına göstermektir. Dolayısıyla setr-i avret yerine keşf-i avret yapılmış olur. Böylece Allah'ın emrinin tam tersini gerçekleştirerek Allah'a âsi olanlardan sayılır. Allah Teâlâ kitabında; “*Biriniz diğer bir kardeşinin etini yemek ister mi?*”⁹¹⁵ derken setr-i avret olan bir mahalli açmak ve orayı yok etmek anlamında, “*etini yemek ister mi?*” diye sormaktadır. Nitekim bu konuda İzzeddin Kâşânî Hz İsa (a.s.)’ın ashabı ile yaptığı bir konuşmasını nakleder. Hz İsa; “Siz bir arkadaşınızın uyuduğunu ve uyurken rüzgârın onun elbisesini kaldırdığını görseniz ne yaparsınız?” diye sorar. Onlar “hemen örteriz” derler. “Hayır böyle yapmıyorsunuz açıyorsunuz. Siz bir kardeşinizin gıybetini yaptığınızda veya dinlediğinizde, duyduklarınızı başkalarına aktardığınızda bu işi yapmış oluyorsunuz.” demiştir.⁹¹⁶

Kadın ve erkeğe farz olan setr-i avret evlilik hallerinde birbiri için farz değildir. Buradaki murad kadın ve erkeğin birleşerek ilahi varlığın bir olma sırrını anlaması içindir. Müellif kadın erkek arasındaki keşfi avrete müsaadenin Allah'ı bulma hikmetinden dolayı olduğunu söylemektedir. Eşlerin avret mahallini nazari dikkate almayıp zâhirî kavuşmayı bâtinî kavuşmanın bir ibret ve hikmet numunesi görmesi gerekmektedir.⁹¹⁷

⁹¹⁴ Âl-i İmrân 3/ 92.

⁹¹⁵ el-Hucurat 49/12.

⁹¹⁶ Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye*, 240.

⁹¹⁷ Soğukoğlu, *Tulû*.

Özetle müellif, setr-i avretin şeriat elbisesi olduğunu ve bu elbise açılırsa küfrün ortaya çıkacağını ifade etmekte ve setr-i avretin bir yönüyle insanın kötü huylarını perdelemek olduğunu söylemektedir. Ancak bu setr Allah'a karşı olamaz, mahlûkata ve meleklere karşı olmaktadır. Mümin kardeşinin sırlarını saklamayı, onların hata ve kusurlarını örtmeyi de setr-i avrete dâhil eden hatta bunu sadakanın hakikati olarak gören müellif, hata ve kusur görmek noktasında keşfi avretten uzak durmanın gerekliliğini vurgular. Kamil insanların mana bakımından setredecekleri avretleri olmadığını ancak zâhire ittibaen farzların onlardan da sakıt olmadığını beyan etmektedir.

3.2.4. İstikbâl-i Kible

Namazın şartlarından birisi de kâbeye dönmektir. Kur'an'da Kâbe'nin inşa edilen ilk ev olduğu beyan edilmiştir.⁹¹⁸ Setri avret emrini anlayıp bir ölçüde yerine getiren insanın Allah'ı bilmek için huzurda durması gerekir ve bunun için Kâbe'ye yönelmektedir.

Gazzâlî'ye göre ise istikbali kible, yönünü diğer yönlerden ayırıp Kâbe'ye çevirmektir. Bundan maksat kalbini mâsivadan çevirip Allah'ın emirlerine bağlanmaktır. Yüzün kibleye yöneldiği gibi kalbin de Allah'a yönelmesi ve birliği bulmaları gerekir. Yüzün Kâbe'ye yönelmesi için diğer yönlerden ayrılması zaruri olduğu gibi kalbin de Allah'a yönelmesi için diğer yönlerden ayrılması zaruridir. Gazzâlî, Hz Peygamber'in "*Kul namaza kalktığı vakit nefsi, yüz ve kalbi Allah u Teâlâ'ya teveccüh etmişse yeni doğmuş gibi günahlardan ayrılmış olduğu halde namazdan çıkar*" hadisini bu duruma misal getirmiştir.⁹¹⁹

Bu durumda Allah zaman ve mekândan münezzeh olduğu halde kul neden Kâbe'ye yönelir? Sorusu akıllara gelmektedir. Müellif, Allah'ın Kur'an-ı Kerimde "*Nereye dönerseniz dönün, orada Allah'a dönmüş olursunuz.*"⁹²⁰ buyurmasından sonra "*Yüzünü Mescidi Haram'a çevir.*"⁹²¹ hitabıyla Allah'ın insanları Kâbe'ye sevk etmesinin nedenini şu şekilde açıklamıştır:

⁹¹⁸ Âl-i-imrân 3/96.

⁹¹⁹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/449-450.

⁹²⁰ el-Bakara 2/115.

⁹²¹ el-Bakara 2/150.

Bu iki ayeti kerime arasında karşıtlık olmayıp aynı manayı farklı yönleriyle güçlü kılmaktadır. Kâbe tüm cihetlerin merkezi sayıldığından Kâbe'ye yönelen insan aynı anda tüm cihetlere yönelmiş sayılır. İslam tevhidine göre Rabbini birlemesi gereken kulun insan birliğini ve milletlerin birliğini bulması gerekmektedir. Bu anlamda Kâbe'ye yönelen tüm insanlar bir millet sayılmaktadır. Günde beş kere Kâbe'ye yönelerek namaz kılmaktan maksat bu birliği kazanmak ve bu birlikten meydana gelecek mârifet-i ilahiyeye ulaşmaktır. Namazın kabulü bu birlik manasını idrak etmekten geçmektedir. Namazının kabul olmasını isteyen kişi bu idrake sahip olmadan sureta yaptığı ibadetin hakikatini bilemeyecektir.⁹²²

Bu konuda Bursevî “yuvarlak bir daire çizildiğinde onun bütün noktalarının merkezdeki noktaya yönelik olması gibi bütün yönlerin de Kâbe'ye dönük olduğunu ifade etmiştir. Kâbe'nin “ümmü'l-kurâ” isminden yola çıkarak diğer yönlerin Kâbeye nisbetle evlat misali olduğunu söylemiştir. Evladın merkezinin anne baba olması gibi diğer yönlerin merkezi de Kâbe'dir. Dolayısıyla Kâbe'ye yönelen tüm cihetlere yöneldiğini bilmesi gerekmektedir.⁹²³

İnsan bu manadaki birliğin hakikatini idrak ettiğinde kendisinde şefkat, umumi fayda, afuv, cömertlik, kardeşlik, ayrıcalık istememe, eşitlik ve mertlik, dürüstlük gibi sonsuz iyiliklere ve övülecek ahlaka kavuşmaktadır. Böylelikle gazap, haset, hile, inat, düşmanlık, kin, fesat gibi bütün kötü ve çirkin huylardan kurtularak Mevla'sının birliğini idrak etmiş olur. Hayvanlık sıfatı sayılan kötü huyları mahvolup insanlık makamına yükselir. Müellife göre bir insan ancak bu şekilde kendi beşeriyetini idrak etmiş sayılır. Suretleriyle Kâbe'ye yönelerek zâhilde birlik emaresi gösteren insan siret ve ruhuyla da Allah'a yönelerek birleşmiş, tefekkürü ile Hz. Muhammed'e uymuş ve bütün tavırlarında bir olan Kur'an'a sarılarak vahdeti bulmuş olur. Muvahhid ismini kazanarak mümin ve muttaki sayılır.⁹²⁴

İbn Arabî; benden önce Kâbe'ye dönmenin namazın şartlarından biri olduğu konusunda icma olmasaydı Kâbe'ye yönelmeyi şart olarak görmezdim diyerek “Allah'ın vechinin her yerde” olduğuna vurgu yapmaktadır.⁹²⁵ İbn Arabî'nin bu

⁹²² Soğukoğlu, *Tulû*, 87.

⁹²³ İsmail Hakkı Bursevî, *Kabe ve İnsan*, çev: Veysel Akkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 80.

⁹²⁴ Soğukoğlu, *Tulû*, 87-88-89.

⁹²⁵ Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları*, 230.

görüşünün avam için olmadığı, hakiki tevhide ulaşmış, her yerde, her cihette Allah'ı gören, her vakitte onunla olan havass için geçerli olduğu ortadadır. Yoksa İbn Arabî'de kibleye yönelmeyi namazın sıhhat şartlarından birisi olarak saymıştır.

İbn Arabî icmaya uyarak Kâbe'ye yönelmeyi namazın sıhhat şartlarından saymakla birlikte. Kibleye yönelmeyi iki açıdan değerlendirmiştir. Birisi Allah'ın veçhini her yerde görmek, diğeri ise Allah'a yönelmek için namaza durması gereken kulun kiblesinin Kâbe ile sınırlandırılmasıdır. Bu yöneliş de ruhun yönelişi ve bedenın yönelişi şeklinde iki vecihten meydana gelmektedir. Bedenin Kâbe'ye yönelmesi kalbin yönelmesine engel olmadığı gibi kalben huzura yönelmek de bedenen Kâbe'ye yönelmeye engel olmamaktadır.⁹²⁶

Bursevî bu konuda zâhir Kâbe'nin yeryüzünün ortasında ve âlemin merkezi olduğunu beyan etmekle birlikte Kâbe'ye yönelmenin “nereye yönelirseniz Allah'ın veçhi oradadır” ayetinin cem'iyetine yönelmek olduğunu ifade etmiştir. Arifin kiblesi hakikî kible olan Hak'tır. Bursevî “Kıbleden murad sureten ve manen mutlak kibledir.” Diyerek, O'nun suretinin bütün yönleri kapsadığı gibi manasının da bütün hakikatleri içine aldığı beyan etmiştir. Namaz kılan kişinin bu kibleye yönelirse hakikatte ehli kible olacağını yoksa surette ehli kible olmanın faydası olmadığını ifade ederek bu kişilerin gerçekte kible haricinde olduklarını söylemiştir.⁹²⁷

Müellif Kâbe'nin yönleri ile insanın yönlerini kıyaslayarak şöyle devam etmiştir; Kâbe-i Muazzam'ın altı yönü ve bir de iç yönü vardır. İnsanın da altı yönü vardır. İçine dönmesi ise yedinci yöndür. Kâbe'nin etrafı yedi kere tavaf edilmektedir. Yani şeklen yedi kere dönülür. Allah'ın muradıyla yaratılan insanların tesirinde kaldığı şeyler vardır ki, bunların sayısında yedidir. Bunlar dört unsur denilen, ateş, su, hava, toprak ile mevalid-i selase denilen cemadat, nebatat, hayvanattır. İnsanın yaratılışındaki her şey bu unsurlardan oluşmaktadır. Kâbe'ye dönmek; bu yedi şeyin, bütün yaratılışın, bütün âlemin oraya dönmesi ve orada bir olması demektir. Ve tekâmül eden insan kendi suretinde olan bu yediye dönmek üzere, bu yediye burada bırakarak, tamamen kendi asıl vatani bulunan âlem-i ervâha, Allah'ı görmeye şahitlik âlemine, mutlu olmaya doğru gider.⁹²⁸ Müellifin burada izah etmek istediği, Kâbe'nin bir yapı olmasının, varlıkta

⁹²⁶ Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları*, 230.

⁹²⁷ Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, 2/70.

⁹²⁸ Soğukoğlu, *Tulû*, 89.

olmasının anlamı şudur: İnsan, Kâbe'ye dönerek insanlarla birliği bulur. İnsanın Kâbe'ye dönmesiyle; dört anâsırın, hayvanların, bitkilerin cansız varlıkların hepsinin kemâlatı yönü Kâbe'ye dönmüş olur ve böylece bütün âlem, Kâbe'de tevhid edilmiş olmaktadır. İstikbal-i kible'nin hakikatine varan insan kendisinde bütünlenen tüm unsurları da bırakarak sadece Allh'ı müşahede etmektedir. Hem surette hem sîrette o insan için artık ruhlar âlemi, şehadet âlemi yani Allah'ın cemâli vardır. İnsan bu surette Allah'a kavuşarak şunu anlar ki Allah'ın farz olarak koyduğu şeylerin asıl sebebi, Allah'a ulaşmaktır. Bu konuyu “Zahir kiblesi kabe, batın kiblesi arş ve ruhun kiblesi müşahededir.” Diyerek Hucvirî özetlemiştir.⁹²⁹

Müellif, Hz. Muhammed zamanında amellerin yapılması için kiblenin Kâbe olması gibi, iman için de Kâbe'nin Hz. Muhammed'in kalb-i saadetleri olduğunu ifade etmektedir. İman semtinin merkezi olan Hz. Muhammed'in kalbine yönelmeyenlerin imanının merdud olduğunu belirtir.⁹³⁰ Yönünü Kâbe'ye dönmeyenler, iman tarafı ve bütün âlemin merkezi olan Hazreti Resûlullah'ın kalbine yüzünü ve kalbini çevirmemiş olanların imanı ret olunmuştur. Şeyh İbrahim Halil Hz Peygamberin âşıklarının kiblesi olduğunu manzumen şöyle ifade etmiştir:

Ey kiblegâh-ı uşşâk

Cânımdır sana müştâk

Lûtf eyle Halîl'e bak

*Dîl sürûru Muhammed.*⁹³¹

Müslümanların her zaman Kâbe'de namaz kılma ihtimali yoktur. 5 vakit namazını kabede kılamazsa cami ve mescitlerde kılmalıdır. Onlar da Kâbe'nin numuneleridir. Hz. Muhammed'in varisleri sayılan bâtin halifeler onun numuneleridir. Şeriata göre bir insan cemaati ve mescidi terk ederse fasık olur. Mescit ve içindeki cemaatin imamı sayılan insan-ı kâmilî terk eden de tarikat lisanında münafık olur. Mescit ve cemaati inkâr eden kâfir olduğu gibi bunların manasını temsil eden insanı kâmilî inkâr eden de münkir olur. İnsan-ı kâmilin hakikatini bildiği halde terk ederse müşrik ve ebedi merdud olur. Çünkü Kur'an'da Allah “*vesileyi arayınız*”⁹³²

⁹²⁹ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 436.

⁹³⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 90.

⁹³¹ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 132.

⁹³² el-Mâide 5/35.

buyurmuştur. Hz. Muhammed “*Vesile bana mahsustur.*” demiştir. Bu da “*Ey! Ümmetim benimle aranızda olan vesile (insan-ı kâmil) sizi ancak bana getirir. Sizi Mevla'ya ben isal ederim*” demektir.

Bu vesileden maksat Hz. Muhammed'e kavuşmaya vesile olan mürşid-i kâmiller olup mecazen Allah'a kavuşma vesilesi sayılırlar. İşte insan-ı kâmillerin gönülleri de İlahi Kâbe'den birer Kâbe'dir ki bu Kâbe'yi yıkan bin defa Kâbe'yi muazzamayı yıkmış gibi olur. Çünkü insan-ı kâmilin gönlü Kâbe gibi mâsivâ putlarından ve çirkin huylardan temizlenen Allah'ın has kullarının sığınma kıblesi, yeri olmuştur. Ameller Kâbe'ye yönelerek Allah katında kabul olduğu gibi insanların imanları da insan-ı kâmillerin gönüllerinde toplanıp bütün Muhammedî hakikat indinde kabul edilir ve o suretle Allah'a vasıl olurlar.

Çün gelesin Kâbe-i kalbe Ebû'l-Hasan ile

*Ba'de-mâ ehl-i kabledir derde dermânım meded.*⁹³³

İnsan-ı kâmiller, Hz. Muhammed'in “*Benden sonra nebî yok ama varisler var.*”⁹³⁴ buyurduğu kimselerdir. Hadisle işaret edilenler ehl-i kâl ya da bilgisi çok olanlar değil, eşyanın sırlarını, mahlûkatı, zâhir halleri ve gayb âlemini bütünüyle görüp idrak ettikten sonra Mevla'sını bulan, bilen ve gören kimselerdir.⁹³⁵

Zâhiri kabe Hakkın rızasının takip edildiği yerdir. bâtînî kâbe ise Allah'ın nuruna erişilen yerdir. Zâhirî kabenin ihramı elbise

3.2.5. Vakit

Namazın şartlarından birisi de vakittir. “*Şüphesiz ki namaz, mü'minler üzerine belirli vakitlerde farz kılınmıştır.*”⁹³⁶ Ayetine ittibaen namazı vaktinde eda etmek farz olmuştur. Namaz vakitlerinin taksimi Hz Peygamberin sünneti ile açıklık kazanmıştır.⁹³⁷ Hz Peygamber, Allah'ın en çok sevdiği amel hangisidir?” sorusuna “*Vaktinde kılınan namazdır*”⁹³⁸ cevabı ile namazı vaktinde kılmanın önemini vurgulamıştır.

⁹³³ Soğukoğlu, *Kenzü'ş-şümûs*, 122.

⁹³⁴ Buhârî, *İlim*, 76.

⁹³⁵ Soğukoğlu, *Tulû*, 91.

⁹³⁶ En-Nisâ, 4/103.

⁹³⁷ Kâmil Yaşaroğlu, *Vakit* (İstanbul: DİB Yayınları, 2012), 42/488.

⁹³⁸ Buhari Tevhid, 48.

Vakit, tasavvuf oldukça önemli olan ıstılahlardan biririsidir. Sülemî vakitleri korumanın, tüm vakitlerde takvaya sarılmanın sūfliğin âdâbından olduğunu söylemiştir. Kişinin vakte tâbi olduğunu ve bulunduğu vakti kaybetmekten sakınması gerektiğini beyan ederek, o vakitte nefsin yapması gereken ibadetleri ihmal etmemesini söylemiştir. Zira vaktin değerini bilmek, yaşadıkları her hal ve vakitte gaflete düşmeden amele devam etmekle olur. Çünkü vakit en şerefli ve değerli olan şeydir.⁹³⁹

Müellif istikbal-i kıbleden maksadın tevhid ve Allah'ı birlemek olduğunu beyan ederek konuyu şöyle açıklamıştır; bütün müminler ibadette yöneleceği mekân olarak Allah'ın tayin ettiği Kâbe'ye dönmektedir. Kâbe'ye dönmek bütün âlemin oraya dönmesiyle birlikte gerçekleştiği için, her insanın o mekân üzerinden bütün âleme dönmüş olması anlamını taşımaktadır. İnsan her yöne dönmekle zaten her yerde olan ve kudreti bütün yönleri kaplamış olan Allah'a hakkıyla bir teveccühte bulunmuş olmaktadır. Dolayısıyla insan, bütün cihetlerin kendi mânâsını idrak ederek, her yöne dönmenin mânâsını anlamış olur. Allah Teâlâ'nın eşyayı ulûhiyetiyle kuşattığını ve insanoğlu eşyadan kulluğun bütün cihetlerine gidebileceğini öğrenmiştir. Eğer Allah bütün her şeyde tecelli ediyorsa, insanoğlu da o her şeyden Allah'a gidebileceğini ve bunu kullukla yapabileceğini gerçek anlamda anlamış olur. Böylece her bir merkeze dönmenin her yere dönmek olduğunu idrak eder. Cihetler insan için bir olunca vahdete ulaştı ve bütün cihetlere dönmüş olmanın yanı sıra her şeyi görürken bu cihetlerin hepsinden Allah'ı görmüş oldu. Birlik ve tevhide ulaşacaktı ki, bu seferde insanın karşısına vakit mefhumu çıktı, zihni ve kalbi çokluğa düştü. Sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsının hepsinin farklı olduğunu düşündü ama sonra hepsinin kendi içinde birliği olduğunu gördü. Hafta, gün, saat, dakika ayrı ama isimleri birdir. Hepsi bir çizgiden ayıramıyor. Vakit her şeyi kuşatmış ve insan vaktin dışına çıkamamıştır.⁹⁴⁰ Tüm yön ve cihetlerde maksadın birlik olduğunu vurgulayan müellif vakit beş tane olunca insan zihninin bunu nasıl birlemesi gerektiği bu kesretten nasıl kurtulması gerektiği üzerine görüş bildirmiştir.

Vakit beş değil bin olsa da ismi bir, yani Allah bir olan vakti beşe ayırmış. Allah beş tane vakti ayırıp esas olarak koymuş, dolayısıyla kendisinden gelmekte ve Bir'den gelen şey yine birliğe dönmektedir. Her şey aslına dönecektir ve o zaman insan

⁹³⁹ Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, 69-65.

⁹⁴⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 96.

kendisinin de Bir'e dönmeye memur ve görevli olduğunu anlayacaktır. Bunu anlayınca da beş vakit Bir'e dönmek üzere görev yaptığına göre kendisi de Bir'e yani Allah'a dönmesi gerektiğini düşünerek Allah'ın büyüklüğünü tesbih için namaza girmesi gerektiğini düşünür ve ezanın mânâsını anlar. Ezan kulları birliğe çağırın sesleniştir. Allah insanı ezanla birliğe çağırmaktadır. O zaman nefsi de namaza girer, bütün varlığıyla, her şeyiyle "Allah büyüktür." diyebilir.⁹⁴¹ Müellif aslında tüm vakitlerden muradın tek olan Allah'ı anmak olduğu şuuruna varan insan için vakitlerin çokluk değil aksine birlik olduğunu ifade etmektedir.

Allah namazı inananlara vaktiyle kılmak şartıyla farz kılmıştır. Buna göre namazda vakit şarttır. Bir namazın zamanı diğer namazın vakti girene kadardır.

Zamanın ne olduğunu belirleyen de mekândır, çünkü dünyanın farklı yerlerinde vakitler arasında farklar meydana gelmektedir. Buna göre, namaz vakte bağlı, vakit de mekâna bağlıdır. Vakitten zamana kadar mekânın yönler bağli olduğunu, bütün yönlerin de birlikte mahvolduğunu gören insan bütün yönlerin de bir yönde yani Allah'ta toplandığını anlar. Vaktin zamanda, zamanın da zamanların çokluğunda giderek dağıldığını ve geriye doğru düşünüldüğünde hepsinin Allah'ta mahvolduğunu yani Bir olduğunu görmüş olur. Böylece insanoğlu bu birliği idrak eder, anlar ve idrak derecesinin yüksekliğine göre her şeyden vazgeçer ve kendinin fâni olduğunu, kendinin mevcudiyetinin aslında olmadığını görür. Kendisi yok olunca, hiçbir azmi hiçbir kasti hiçbir iradesi kalmaz. Gücü kalmayınca hemen önüne başka bir emir geldi. O da onun yapmak istediği şeye uygun olarak niyet etmesi gerektiğiydi. Niyet farzı zuhur eder.⁹⁴²

Müellifin vaktin mekâna göre değiştiğini söylemektedir. Dolayısıyla bir şehirde giren namaz vakti başka bir şehirde daha sonra ya da daha önce girebilmektedir. Bu da mekâna göre namaz vaktinin değişebildiğini göstermektedir. Mekânın da yönler bağli olduğunu belirten müellif yönlerin nasıl birlendiğine istikbal-i kible başlığı altında değinmiştir. Tüm yönlerin, vakitlerin mahvolduğunu yani Allahta birlendiğini gören insan kendisinin de yokluğunu idrak ederek tevhide ulaşmaktadır. Müellifin burada sözünü ettiği vakit erbabının havass olduğu açıktır.

Yine havasın özelliklerinden bahsederek şöyle devam etmektedir; Bir yönün her yön, beş vaktin her vakit olduğunu idrak edince "her vakit nasıl namaz kılarım" diye

⁹⁴¹ Soğukoğlu, *Tulû*, 96.

⁹⁴² Soğukoğlu, *Tulû*, 96.

düşünür. Namazın kavuşma manasına gelmesinden dolayı Allah'ın "hiçbir vakit benden ayrılma" demek istediğini anlar.

İnsan beş vakti her gün ihlas ile kılsa her vakti kılmış olur mu? sorusuna ayetle cevap vermektedir. Allah Hz. Musa'ya "*Beni anmak için namaza dur.*"⁹⁴³ hitâbında bulunmaktadır. Namazın ruhu zikrolunca Allah'a ulaşıncaya kadar beş vakit namaz ve namaz aralarında Allah'ı anmakla geçirip Allah'ı bilme bilgisine ulaşır, maksadına erer ve âdem olur.⁹⁴⁴

Müellif yine namazın kavuşma anlamından yola çıkarak hiçbir vakit Allah'tan ayrılmamak gerektiğini vurgulamıştır. Burada daimun denilen sürekli Allah ile beraber olanları kasdettiği açıktır. Nitekim bu konuda mevlevî dedelerinden İsmail Ankaravî halkın namazı beş vakittir. Onlar 5 vakti kıldıktan sonra kendi kârları ile meşgul olurlar. Âşıklar ise dâimî namazdadırlar. Onlar tüm vakitlerinde mâşuka karşı müşahede içinde olmak isterler. Âşık ve sâdık olanın şanı her vakit sevdiğine hizmet etmek, taatine ve müşahedesine hazır ve nazır olmaktır.⁹⁴⁵

Nitekim müellifin bahsettiği anlmada Şibli "vakit sonsuz ve sahilsiz bir denizdir" demiştir. Yine başka bir sözünde Vaktin Allah'ta fani olduğunda, sonsuz ve ebedî olduğunu söylemiştir. Bu makamdaki kişilere mutasavvıflar ibnü'l-vakt değil, ebu'l-vakt diye adlandırmışlardır.⁹⁴⁶

3.2.6. Niyet

Namazın farzlarından biri de niyettir. Allah insana iş yapması için uzuvlar vermiştir. Allah'a hizmet edebilmek için namaz, abdest vb. ibadetler uzuvlarla yapılır. Ve İnsan bir işi yapmadan önce onu tasavvur eder ve sonra icraata geçer. Ancak Allah'a hizmette tasavvur ve icraat yeterli değildir. Allah için yapılacak hizmet kasd-ı tam ile olmalıdır ki, bu da niyetle olur.⁹⁴⁷ Müellif yapılacak işte sıralamayla, tasavvur etme, icraate geçme ve niyet şeklinde yapmıştır.

⁹⁴³ et Tâ-Hâ 20/14.

⁹⁴⁴ Soğukoğlu, *Tulû*, 97.

⁹⁴⁵ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukara*, 152.

⁹⁴⁶ Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye*, 143.

⁹⁴⁷ Soğukoğlu, *Tulû*, 99.

Abdullah İbnü'l-Mübârek, Cafer İbnü Hayyân'dan şöyle işittiğini rivayet etmiştir: Ameller niyetle olgunluğa erişir. Kişi niyeti ile ameli ile ulaşamayacağı bir dereceye ulaşır.”⁹⁴⁸

Niyetin Allah ile beraber Allah için ve yine O'ndan olduğunu söyleyen Sühreverdî, namazda niyetten sonra ortaya çıkan kötülüklerin düşmandan olduğunu belirtmiştir. Düşmanın yani şeytanın müdahalesi ne kadar çok olursa olsun, niyet ne kadar az olursa olsun Allah için ve Allah ile olan niyete denk olamaz.⁹⁴⁹ diyerek niyetin kıymetini ortaya koymuştur.

El ayak vb. azalar zâhir ibadetle Allah'a hizmet ettiği gibi ruh da azim ve irade ile hizmet etmektedir. Ruhu olmayan amel sahih olmaz. İbadetin ruhunu oluşturan azim ve iradedir ve bu kararlılığın merkezi kalptir. Bu vazifede ilk emri veren ruhtur. O emir de halis niyettir. Halis niyet, Allah'tan başka hiçbir maksadın bulunmaması, yapılan ibadette insanlardan itibar kazanmak, belalardan korunmak ya da rızık edinmek gibi veya düşmanlara güzel görünmek gibi hiçbir maksadın olmaması demektir.⁹⁵⁰ Gazzâlî de niyetin amelin ruhu olduğunu beyanla sadık olmayan niyetin riya ve yorgunluktan başka bir işe yaramayacağını, böyle niyetin yakınlıktan ziyade uzaklığa neden olacağını belirtmiştir.⁹⁵¹

18. yy. mutasavvıflarından Şah Veliyyullah Dihlevî de Şeyh İbrahim Halil gibi niyeti “ruh” olarak değerlendirmiş, ibadeti ise bedene benzetmiştir. Ruh olmadan bedende hayat olmaz ancak ruh bedenden ayrıldıktan sonra canlılık emaresini tam gösteremese de yaşantısını sürdürür.’ diyen Dihlevî bu duruma “*Onların ne etleri ne kanları Allah'a ulaşır; fakat ona sadece sizin takvanız ulaşır.*”⁹⁵² ayetini örnek olarak vermektedir.⁹⁵³

⁹⁴⁸ Abdullah İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü 'z-Zühd ve 'r-Rekâik* (İstanbul: Seha, 1992), 53.

⁹⁴⁹ Sühreverdî, *Avârifü 'l-meârif*, 385.

⁹⁵⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 99.

⁹⁵¹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi 'd-din*,4/673.

⁹⁵² Hac 22/37.

⁹⁵³ Dihlevî, *Hüccetullâhi 'l-Bâliğa*, 257.

İsmail Hakkı Bursevî’de niyeti ruh olarak değerlendirenlerdendir. Ona göre niyet; “amellere can veren ruhtur. Amellerin geçerli olması niyetin sâlih olmasına bağlıdır. Riya ile cami yapılsa ulvî âleme ulaşmaz. Çünkü ihlas ruhun sıfatıdır.”⁹⁵⁴

Hz Ömer niyeti hasli ola kimseye kendisi ile insanla arasındaki işlerinde Allah yeter demiştir. Velilerden biri amellerinde niyetini halis yap ki amelin azı da senin için yeterli olsun demiştir.⁹⁵⁵

Bir insan bir ibadete cesedini durdururken, bunu Allah için de herhangi bir put veya bâtil bir şey için de yapabilir. Ceset, emre uyar. Onu, gerçek manada Allah’ın huzuruna götürecektir, hususi bir şekilde onu Allah’a yönlendirecek olan ruhtur ve dolayısıyla bu kalbin vazifesidir.⁹⁵⁶ Aksi takdirde insan nereye isterse cesedini yönlendirebilir. Cesedi yönlendiren ruh ve kalp olduğu için ikisinin de görevleri oldukça önemlidir. Bu konuda Hz Peygamber “*Kalp bir komutan azâlar da onun askerleridir. Komutan iyi olursa askerleri de iyi olur, komutan bozulursa emrindekiler de bozulur.*”⁹⁵⁷ buyurmuştur.

Şeyh İbrahim Halil, eserlerinde ruh ve kalp tabirlerini bazen yan yana, bazen de farklı kullanmıştır. Bunun nedeni şudur ki; İnsanın ibadetinde halisane bir yönelime ulaşabilmesi ve artık ruhuyla kalbi arasında geçişlerin olabildiği anlamını taşır. Dolayısıyla bundan bahsederken aslî niyet kalpte olduğundan, kalbinden ruhuna kapılar açılmış bir insandan bahsediyoruz, demektir. Diğer âlemden buraya gelen insanı tekrar Allah’a götürme görevi ruhtadır. Ruh, ibadetin ruhunu vermek maksadıyla niyeti, azmi, kastı, iradeyi kalple yapmalıdır. Burada nefis de ruh da işini kalple görür. Dolayısıyla müellif, bazen ruh, bazen de kalp tabirini kullanmıştır ki, her ikisi de doğrudur. Ruh kullanıyorsa eğer, ruh kalbin üzerinden yaptırıyor, anlamı taşır. Kalbi kullanıyorsa direkt kalpte ruh bunu yaptırıyor, anlamını taşımaktadır.

Şeyh İbrahim Halil, ibadete niyet edenleri namaz açısından üçe ayırmıştır. Birinci grup niyet ettiği zaman namaza girer ancak tekbirden sonra cesetten uzaklaşır. Bağ, bahçe, çarşı, pazar, kin, düşmanlık vs. yerlerde dolaşır ve cesedine gelip giderek hızlıca namazdan çıkmak ister. Namazı yük, meşakkat, musibet olarak görürler. Bu

⁹⁵⁴ Bursevî, *Kabe ve İnsan*, 69.

⁹⁵⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 4/679.

⁹⁵⁶ Soğukoğlu, *Tulû*, 100.

⁹⁵⁷ Kaynağı bulunamamıştır.

kişiler namazı kılmadan önce kendilerini sıkıntıda hissederler ve namazı kılınca rahatlarlar.

İkinci grup bu durumun idrakinde olan ve namazda ruhlarının gezinmesini istemeyenlerdir. Ancak ruhları ağyar ile ünsiyet kazanmış olduğundan gezinmeye devam eder. Ruh namazda kalsın, gezinmesin diye şeriat kuralları, bazen cennet nimetleri, bazen cehennem fenalıkları hatırlatılır. Müellif burada Hz. Ali ile Peygamber Efendimiz'in arasında geçen bir olaya atıf yapar. Peygamber Efendimiz, henüz on yaşında olan Hazreti Ali Efendimiz'e şöyle dediği rivayet edilir: “*Namazda hiçbir şey düşünmezsen, sana bir deve hediye edeceğim.*” Hazreti Ali aklına hiçbir şey getirmese de başarmaya yakın son anda aklına şu gelir: “*Acaba peygamberin vereceği deve beyaz mı kıvılcık mı?*” Bu kıssa, başlangıçta olan insanın nefesine nasıl sahip olması gerektiğini anlatmak bakımından önemli ve olayın sadece bir yönünü göstermektedir. Dolayısıyla, Hz. Ali namazda başka şeyleri hatırlamazdı. Müellif, bırakın Yâr-i Güzin'i ashab-ı kirâmın en geride olanı bile namazda Allah'tan başka hiçbir şeyi hatırlamadıklarını söyler. Müellife, “Hz. Ali bile devenin rengini düşünmüş, kul kusursuz olur mu?” diyenler şeytanın yolunu tâlim etmiş kişiler olduğunu ifade etmiştir.

Nitekim niyet olmadan kılınan namaz birden fazla kibleye dönülerek kılınan namaz hükmündedir ki bu da bâtıldır. Müslümanın imanı, niyetinin sağlamlığına ve devamına göredir. Niyetten üstün bir esas yoktur. Bozuk, eksik niyet Allah tarafından reddedilmiştir.

Cesetle ruhun hizmeti niyetle birleştiğini beyan eden müellif, niyetle amel ayrılırsa ikilik ve şirk ortaya çıkacağını söylemiştir. çünkü hizmet ve niyet iki kanat gibidir. İnsan Allah'a ulaşmadan iki kanadından da vazgeçmemelidir. Kanadın biri ne tarafa giderse diğerinin de o tarafa gitmesi şart olduğu gibi kalp nereye giderse ceset de oraya gitmelidir.⁹⁵⁸ Ceset Allah'ın huzurunda ise kalp de O'nun huzurunda olmalıdır. Kalp, cesedin olduğu yerden ayrılırsa, hizmet yerine gelmez ve insan ancak kendini aldatır. İslam dini aldanmaktan ve aldatmaktan uzaktır. Ceset, Allah'ın huzurunda bırakılıp da insanın kalbi ve niyeti bambaşka yerleri dolaştığı zaman kendi kendini aldatmış olur. Ceset ruha tabidir, çünkü ruh cesedi terk edince cesedin hareket kabiliyeti kalmaz. Amelin azim ve sebatı da kalbe bağlıdır.⁹⁵⁹ Dolayısıyla amel eğer işin şekliyse,

⁹⁵⁸ Soğukoğlu, *Tulû*, 101.

⁹⁵⁹ Soğukoğlu, *Tulû*, 102.

şekil olan amel işin cesediyse, o ceset kalbin sebatına ve azmine tâbidir. Çünkü o cesedin ruhu, kalpteki niyettir, o azmi ve sebatı sağlayan şeye bağlıdır, onlar yoksa o ceset yoktur.

Namazın niyet edenlerden üçüncü gruba “kânitîn” denir ki, bunlar başlangıcından bitimine kadar kalbi namazdan ayrılmayanlardır. “*Onlar namazlarının üzerine muhafız olurlar.*”⁹⁶⁰ ayetinde işaret edilen, namazlarına bekçidirler.

Bunların daha üstünde “daimûn” denilen bir grup daha vardır. Bunlar namazdaki niyetlerine namazdan çıktıktan sonra da devam ederler. Yerken, içerken, otururken, uyunurken, uyanırken daima bu niyetin içindedirler. Sadece her beş vakitte niyetlerini tazelerler. Cenab-ı Hak “*Onlar namazlarında devamlıdır.*”⁹⁶¹ buyurmuştur. Onların devamlı namazda olan yönleri ise kalptir. Niyet kalpte devam etmekte, kalpleri sürekli namazda, Allah’ın huzurunda gibi kalmaktadır. Cesetleri ise başka işlerle meşgul olabilmektedir. Ceset ise namaza ancak beş vakitte ve nafil namazlarda gelebilir. Öyle görünüyor ki, bu işte kalbin üstünlüklerinden bir tanesi de sürekli namazda olma halidir. Müellif, kalpten muradının insanın kalıbı ve sureti değil, ruhu yani kendisi olduğunu, söyler. Allah Teâlâ, bunların sürekli namazda olduğunu kabul etmektedir.⁹⁶² Serrâc bu konuda sûfilerin namazdan önce murakabe halinde olduklarını, Allah dışında her şeyin zikrinden kalplerini koruduklarını ve namazdan önceki bu niyetlerini namazın içinde de, namazın dışında da sürdürerek namazdan çıkar çıkmaz murakabeye devam ettiklerini beyanla bu durumun sûfilerin namaz adabı olduğunu ifade eder. Allah Resulünün “*Kişi namaz vaktini bekleyip gözledikçe namazda gibidir.*”⁹⁶³ hadisini bu meyanda değerlendirmiştir. ⁹⁶⁴ Gazâlî bir zâta “*namazda aklına bir şey gelir mi?*” diye sorulduğunda “*değil namazda, namaz dışında da Allah’tan başkası hatırıma gelmez.*” dediğini, yine başka bir zatın “*Namazdan daha çok sevdiğim bir şey yok ki, namazda onu hatırlayayım.*” dediğini naklederek daimûn üzere bulunan kişilere örnek vermiştir.⁹⁶⁵

⁹⁶⁰ el-En’âm 6/92.

⁹⁶¹ el-Me’aric 70/23.

⁹⁶² Soğukoğlu, *Tulû*, 102.

⁹⁶³ Buhârî, *Salat*, 47.

⁹⁶⁴ Serrâc, *el-Lüma’*, 161.

⁹⁶⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-din*, 2/465.

Müellif, niyeti, Allah için yapılan her hizmetin ruhu olarak niteler. Niyet sadece namaza başlarken değil, her hizmete başlarken yapılmalıdır. İşlerinde Allah için niyet etmeyenlerin insanlıklarının da ruhsuz ve kıymetsiz, yaptıkları hizmetlerin de merdut olduğunu ifade eder. Nitekim ulu'l-azm denilen peygamberlere büyüklük, niyetlerinin kuvvetine göre verilmiştir. “*Ulu'l-azm peygamberlerin sabrettiği gibi sabret.*”⁹⁶⁶ âyet-i celilesi niyetleri daim olan peygamberler gibi olmayı işaret etmektedir.

İnsanın niyetinin aslı kalptedir. Niyetin kuvveti kalbinin kuvvetiyle alakalıdır. Kalbi ne kadar kuvvetliyse niyeti de o kadar kuvvetli ve bozulmayacaktır. Kalp sağlamsa niyet de bozulmaz, ancak kalp zayıf olursa niyet de bozulur.⁹⁶⁷ Sühreverdî kalbin niyetle üstünlük kazanacağını belirtmiştir. Ona göre niyet en latif sıfatları ile güneşin ışıklarıyla yıldızları aydınlattığı gibi ilahi rahmetle kalbi nurlandırır.⁹⁶⁸

Kötülük düşünen bir kimsenin kötülük yapmamış olsa da kötü niyetinden dolayı tevbe etmezse düşündüğü kötülüğün misliyle ya da başka bir şekliyle karşılaşır. İyi niyet sahibi bir işi yapmadan, o zuhur etmeden önce onun ecrine manada nail olduğu gibi fena niyet sahibi de fenalığı gerçekleştirmeden önce sureten o fenalığının cezası neyse ona uğrar. Bu hususta insanın maddî ve manevî yükselmesi ya da alçalması ya da muhtelif durumlara uğraması onun niyetine göredir. İyi düşünce ve iyi iş sahibine, kötü düşünce ve kötü iş yine sahibine döner.⁹⁶⁹ Müellifin bu görüşleri hakkında şöyle düşünülebilir; şer’i şerifte, insanın iyi düşünmesinin sevabı vardır, ancak kötü düşüncesinin günahı yoktur. Şeyh İbrahim Halil kötü düşündüğünden dolayı günah yazıldığını ifade etmemekle birlikte “surette cezaya uğrar.” demektedir. Bunun da günah değil, kader olarak gerçekleşeceğini söylemektedir.

Müellif üç sınıfı bu hususun dışında tutmaktadır. Bunlar çok üst seviyede güzel niyet sahibi oldukları için farklı bir cezaya uğrarlar ki bu da imtihan şeklinde gerçekleşir. Bunlar; peygamberler, evliyalar, ulemalar ve bunları sevenlerdir. Başlarına gelenler sureta kötü görünse de manada onlar için faydalıdır ve sonuçta yine iyilik

⁹⁶⁶ el-Ahkaf 46/35.

⁹⁶⁷ Soğukoğlu, *Tulû*, 103.

⁹⁶⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 385.

⁹⁶⁹ Soğukoğlu, *Tulû*, 103.

bulmuş olurlar. “İyi iş yapan kendine, kötü yapan yine kendinedir”⁹⁷⁰ ayeti bu durumu teyit eder.⁹⁷¹

Gerçek kul yapacağı her işi, Allah’a gerçek ibadeti olan namazın öncesinde yapılan bir iş olarak görür ve buna göre niyet ederse hesapsız mükâfatlar görür. Kulun yaptığı işin mükâfatı o işe yaptığı niyete göredir. Dünyaya Allah’ı bilmek ve bulmak için geldiğini bilen kul, Allah’ın hoşnutluğundan başka bir şeye niyet etmez. Her şeyi Allah rızası için yapar. Kendi heva ve hevesini Allah için yapıyorum diyen vicdandan uzaktır diyen müellif Avrupalıların yaptıkları icatlara kendi isimlerini verdiğini, müslümanların ise keşif ve icatlarına kendi isimlerini vermediklerini misal göstererek iman, her işin Allah için olmasını emreder, küfür ise nefsin şanı, şöhreti, namı vs. için yapar demektedir.⁹⁷²

Sonuç olarak kul, her işte Allah’ın hoşnutluğu olup olmadığını düşünür, Allah’a ermek için tüm işlerinde bu niyeti gözetir. İnsanlara göstermek ve duyurmak için hiçbir iş yapmayarak bu şekilde riya ve şirkten kurtulur.

Niyetin başlangıcına niyet dense de uygulanmasına ihlas denir. İnsanın kalbini başka niyetlerin başka belirleyicilerin karıştırmasından kurtulması için kalbini halis bir ihlasa ulaştırması, temizlemesi gerekir. Bulaşık olan her şeyden kalp temizlenirse Allah için temiz ve pak hale gelmiş olur. Ayette geçen “*Din, yalnız Allah içindir.*” sözü ihlasla kalp bütünlüğüne işaret eder ki bu durum niyetle oluşabilir. Müellif Allahtan gayrı olan her şeyin bâtil olduğunu kabul edip niyetle kalbi birleştirmeyi tavsiye etmiştir.⁹⁷³

3.3. Oruç

İslamın esaslarından birisi de oruç tutmaktır. Burada yine orucun fıkhi hükümlerine değinmeyip kısaca mutasavvıfların oruç hakkındaki görüşlerine değinilecektir. Allah’a yaklaşma vesilesi olan orucu sadece Allah’a has kılarak nasıl tutulması gerektiği üzerine diğer din âlimleri gibi sûfiler de görüş bildirmişlerdir.

Gazzalî oruç tutanları üç dereceye ayırmıştır. Birincisi avamın orucudur ki yeme içme ve münasebetten sakınmadır. İkincisi havassın orucudur. Yeme içme dışında

⁹⁷⁰ el-Fussilet 41/46.

⁹⁷¹ Soğukoğlu, *Tulû*, 106.

⁹⁷² Soğukoğlu, *Tulû*, 105.

⁹⁷³ Soğukoğlu, *Tulû*, 106.

gözünü, kulağını, elini, ayağını, dilini haramdan, gûnahtan sakınmaktır. Üçüncüsü ahassü'l-havass'ın orucudur. Bu kişiler kalplerini dünya düşüncesinden çekerek Allah'tan başka hiçbirşey düşünmezler.⁹⁷⁴

Oruç konusunda sûfilerin adabı zâhirî anlamda nefsini yemekten alıkoyduğu gibi bâtinî manada bedenini azalarını gûnahtan alıkoyarak, gönlünü mâsiva ile meşgul etmemektir.⁹⁷⁵ Hucvirîye göre orucun hakikati imsaktır.⁹⁷⁶ Zira imsak nefse hâkim olmanın, bayağı duyguların önüne geçmenin başlangıcıdır. Kul oruca başlayarak mideyi yemekten koruduğu gibi, gözü haramdan, kulağı gıybetten, dili malayaniden, bedeni ise şeriatte muhalefet etmekten korumaktadır.⁹⁷⁷ Hucvirî'nin görüşleri müellifin bu konudaki görüşleriyle de örtüşmektedir. Nitekim Allah resulü "*Oruç tutan nice kimseler vardır ki oruçtan nasibi sadece aç kalmaktır. Geceyi ibadetle geçiren nice kimseler vardır ki kıyamdan nasibi sadece uykusuz kalmaktır.*" buyurarak orucun hakikatine ulaşılmasının elzem olduğunu işaret etmiştir.

Orucun hakikatine ulaşmak için tüm duyu organlarını Hakk'ın emirlerine muhalefetten alıkoyulması, korunması gerekmektedir. Zira yemek içmekten uzak kalınarak tutulan oruç çocuk ve yaşlıların orucudur.⁹⁷⁸

Sûfilerin rızık konusunda belli bir ölçülerinin olduğunu söyleyen Sühreverdî "Onlar rızık ne zaman geleceğinin farkında olmaz. Eğer Allah bir rızık verirse edeple alır. Onun oruçsuzluğu belli bir şeye güvenmesinden daha faziletlidir."⁹⁷⁹ Diyerek yeme içme konusunda Allah'a tam tevekkül edenlerin halinden söz etmiştir. Müellif de Sühreverdî'nin görüşüne benzer şekilde orucu sebepler dairesinde değerlendirmiştir.

Müellif orucu, insanın kendisini doyurmaya vesile olan yemek içmekten uzak durmasıdır şeklinde tanımlar ve oruç hizmeti ile remzen Allah'ın kula göstermek istediği beyanı hakikatini şu şekilde ifade eder; 'ey kulum ben seni yemeksiz susuz da yaşatabilirim. Sebeplere bağlı olarak sana verdiğim hayatın idamesini sebepsiz de yaratıp idâme ettirebilirim. İnsana ebedi hayat vermeye de kadirim. Sebepler âleminde

⁹⁷⁴ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/659.

⁹⁷⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 421.

⁹⁷⁶ Soğukoğlu, *Tulû*, 87-88-89.

⁹⁷⁷ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 462.

⁹⁷⁸ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 464.

⁹⁷⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 420.

zuhura gelen her iş ve tesir onların suret ve maddesi itibariyle değil benim emrimle cereyan etmektedir. Emrim olmazsa ateş yakmaz, bıçak kesmez, yemek içmek karın doyurmaz. Gönlünü yemeğe, içmeye ve başka sebeplere verme. Sebeplere emrim olduğu için tevessül et. Tokluğu yemekten içmekten değil benden bil. Eğer böyle bilmezsen sanatını ve icatlarını da kendinden bilirsin. Ve esas murad ve maksadımın uzaklaşsın. O zaman da beni unutarak çirkin akıbetlere erersin ve beni görmekten mahrum olursun.⁹⁸⁰ Sebeplere tevessül etmeden oruç tutmak Gazzâli'nin derecelendirmesine göre ahassü'l-havass'ın orucudur. Onların Allah ve ahiret dışında bir şey düşündükleri zaman oruçları bozulur. Bu Allah dostları şöyle demektedirler: "Kim ramazan günü akşamı ne ile iftar edeceğini düşünürse bunun günahı defterine yazılır. Çünkü bu Allah'a itimadın, vadedilen rızka inanmanın azlığındandır"⁹⁸¹

Sebepler bizim için perdedir. Aslolan o perdenin arkasındaki Allah'ı görmektir. Nitekim Allah sebepsiz de yaratacağının örnekleri göstermiştir. Bıçak Hz İsmail'i kesmemiş, ateş Hz İbrahim'i yakmamış, su Hz Musa'yı boğmamıştır. Müellife göre oruç bir anlamda insanın sebeplere tapmamasını sebeplerin ardındaki yaratıcıyı görmesi noktasında bir örnektir. Nitekim zühd kitaplarında günlerce yemek yemeden su içmeden Allah katından rızıklanan sûfilerden söz edilmiştir. Nitekim Abdullah Tüsterinin on beş günde bir yemek yediği rivayet edilmiştir.⁹⁸²

Müellif oruçta iki anlamın daha olduğunu söyler. Sahur ve iftar emirleri orucun sebebi olarak görülür ancak sebebe bağlılık Allah'tan ve onun bilgisinden uzaklıktır. Dolayısıyla sebepleri Allah'ın emriyle olan basit vesileler olarak görmek gerekmektedir. Allah'a bağlılık ve her şeyde onu hatırlamak, sebeplerin ötesinde Rabbi görmek Allah'a yakınlığı arttırır. Ve çeşitli saadetlere yaklaşmaya vesile olur.

Müellif, namaz hizmeti yalnızca namazın içinde yapılan hizmetlerle sınırlı olmadığı namazın dışında da geçerli olduğu gibi, oruç da yalnız ağız, mide ile alakalı ya da yalnız Ramazan ayına ait bir hizmet olmayıp, gözün, dilin, kulağın vs. âzâların da orucu olduğunu ifade ederek oruçta binlerce manalar ve hakikatler olduğunu, anlatılanların bu hakikatlerin küçük bir cüzü olduğunu söyler. İnsan ölünceye kadar oruç tutmakla yükümlüdür. Müellif, gözün orucunu yasak olan şeylere bakmamak,

⁹⁸⁰ Soğukoğlu, *Tulû*, 61.

⁹⁸¹ Gazzâli, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/659.

⁹⁸² Serrâc, *el-Lüma'*, 169.

baktığı şeylerde ise sebeplerin arkasındaki Allah'ı görmek, hikmetlerini anlamaya çalışmak olduğunu beyanla Ramazan dışındaki aylarda da zâhirî ve bâtinî orucu unutmamakla mükellef olduğumuzu belirtir.

Bu konuda Talib el-Mekkî sūfinin oruç tutarken altı şeye dikkat etmesi gerektiğini belirtmiştir. Kişi oruç tutarken gözünü kısmalıdır ki bakışı dünyaya derinleşmesin, kulağını haram dinlemekten ve dünya ehlinin sohbetinden muhafaza etmelidir. Dilini kendisini ilgilendirmeyen konular hakkında muhafaza etmelidir. Kalbi Allah korkusuyla doldurup yasak fikir ve düşüncelerden korumalıdır. Eli harama uzanmaktan men etmeli, ayağı sadece hayır işlerine kullanılmalı, emredilmediği yere yürümemelidir. Kim bu altı organına oruç tutturursa orucu faziletli olanlardan olacağını beyan etmiştir.⁹⁸³

Nitekim Allah resulü “oruç bir emanettir. Her biriniz bu emaneti korusun” buyurmuştur.⁹⁸⁴

3.4. Zekât

Kur'an-ı Kerimde otuz bir ayette zekât vermek emredilmiştir. İslam'ın şartlarından biri olan zekâtı maddi durumu uygun olan her müslümanın malının kırkta birini senede bir kez vermesi farzdır. Bu farz olan zekât ibadeti dışında her müslümanın gücü nisbetinde sadaka vermesi tavsiye edilmiştir.

Müellif zekât verilmesinin senede bir kere farz olma nedeni yılın diğer zamanlarına da örnek olması içindir şeklinde açıklamıştır. Zekât yılda bir kez farzdır ancak müslümanın tüm seneyi malından vererek geçirmesi gerekmektedir.⁹⁸⁵

Gazzâlî zekât verenleri üç kısma ayırmıştır. Birinci kısım zekât kendilerine farz olmadan kırkta birini değil malının hepsini vererek kırkta birin cimriler için olduğunu söylerler. İkinci kısım bir aşağı kısımdır ki bunların servetleri vardır. Zekât borçları ödemekle birlikte fazladan hayır hasenat da yaparlar. Tabiinin bir kısmı zekât dışında da mal üzerinde borçlar olduğunu söylerler ve “*Sevgisi üzerine malı yakınlarına verir*”⁹⁸⁶ ayetini buna örnek gösterirler. Üçüncü kısım ne fazla ne eksik olmak üzere yalnız zekât borçlarını ödeyen kısımdır. Bunların ahiret sevgisi az olup dünyaya meyli fazladır.

⁹⁸³ Mekkî, *Kûtü'l Kulûb*, 3/367.

⁹⁸⁴ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/667.

⁹⁸⁵ Soğukoğlu, *Tulû*, 62.

⁹⁸⁶ Bakara 2/177.

Müellif zekâtın “temizlik” manasına gelmesini hem suretini hem siretini temizlemek şeklinde yorumlamaktadır. Surette temizlik malın kırkta birini vermektir. Sirettiki temizlik o malı kalbinden çıkarmaktır. Ve bu temizlik bütün bir yıl maldan vererek (sadaka) yapılmalıdır. Yani kişi maddi olarak yılda bir kez malının kırkta birini zekât olarak verse de siretteki temizlik yıl boyu sürekli yapılmalıdır.⁹⁸⁷

Bu konuda imam Gazzâlî muvahhidin yalnız Allah’ı sevmesi kalbinde ondan başka maşukun kalmaması gerektiğini ve sevginin de ortaklık kabul etmeyeceğini ifade eder. Muhabbetin derecesinin diğer sevgililerden ayrılmakla ölçüleceğine göre mal ve servette insanların en sevdikleri şeylerdendir. İşte Allah’ı sevme davasında sâdık olanların sevgilerini ispat için en sevdikleri mallardan tasadduk ettiklerini beyan etmiştir.⁹⁸⁸

Sûfiler her nimetin zekâtının kendi cinsinden olması gerektiğini söyler ve Allah’ın hadsiz sınırsız nimet verdiği idrakinde olan kula, bu sınırsız nimet için sınırsız şükür vacip olduğunu beyan etmişlerdir.⁹⁸⁹ Her organın bir zekâtı olduğunu söyleyen Hucvirî insanın bütün organlarını hizmete yönlendirmesi, ibadetle meşgul etmesi, hiçbir oyun ve eğlenceye meyletmemesi gerektiğini söyleyerek zâhiri ve bâtini nimetlerin bilinmesi ve tanınması lazım geldiği ifade etmiştir. Allah’ın verdiği nimetlerinin hadsiz ve hesapsız olduğu bilincine varan kula nimetlere karşılık hadsiz ve hesapsız şükür vacip olur.

Sûfilerin zekât bahsine genel yaklaşımı zekât düşecek kadar nisap miktarı mala sahip olmamaktır. Şiblî’ye zekât bahsinden sorulduğunda bir kişide cimrilik mevcut ve mal hâsıl olmuşsa her 200 dirhem için 5 dirhem vermek farz olur. Ancak benim mezhebime göre zekât meşgalesinden kurtulmak için hiçbir şeye mâlik olmamak gerektiği şeklinde cevap vermiştir. Mezhebinin ne olduğu sorulduğunda mezhep imamının Hz Ebu Bekir olduğunu zira onun tüm malını tasadduk ettiğini ifade etmiştir. Nitekim bu konuda Hz Ali üzerime zekât farz olmuş değildir. Cömert insanın üzerine hiçbir zaman zekât farz olmaz demiştir. Hucvirî veren elin alan elden üstün olması alan elin daha aşağı olması iddasını bâtil kabul etmiştir.⁹⁹⁰

⁹⁸⁷ Soğukoğlu, *Tulû*, 63.

⁹⁸⁸ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 1/590-591.

⁹⁸⁹ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 454.

⁹⁹⁰ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 455-456.

Ankaravî “Zenginlerin zekâtını mallarından vermeleri, fakirlerin zekâtı zenginlerden mal beklentisini söküp atmaları, âşıkların zekâtı ruhlarını Allah’ın muhabbeti ile süslemeleri, ariflerin zekâtı sahip oldukları güzel hallerden irşad nevinde tasaddukta bulunmaları” şeklinde olduğunu bildirmiştir. Kısacası sâlikin zekâtı ister ilim olsun, ister mal, ister beden, sevdiği herşeyden Allah yolunda infâk etmesidir.⁹⁹¹

Müellif divanında zekâtı ahlakla bağdaştırmıştır. Kişinin şanından şöhretinden de vermesi yani onlardan feragat ederek tevazu yolunu seçmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Zekât virmez iseniz nâr vardır doğru didin

*İzzetle vakârından zekâtın yok mu bu sâl.*⁹⁹²

Özetle sâlik nisap miktarı mala sahip olmaz. Onların zekâtı ilimden, candan, maldan sahip oldukları herşeyden vermektir.

3.5. Hac

Ömründe bir kez hac yapmak gücü yeten her müslümanın üzerine farzdır. Ailevi nafakasını çıkardıktan sonra fazla malı kalan kişinin hac etmesi gerekmektedir. Kur’an-ı Kerimde “*Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*”⁹⁹³ buyrulmaktadır.

Müellife göre, Müslüman hayatın geçiciliğinin idrakine vararak namazda sürekli döndüğü, yöneldiği evi ziyaret eder. Ruhunu esaretten kurtarmış, nefsinin vesveselerinden, alçak dünyanın esaretinden kurtulmuş kalbi temizlenmiş bir Kâbe olabilen insanın kalbi daimi olarak Kâbe’ye müteveccihdir.⁹⁹⁴ Ruhunu esaretten kurtaran, nefsin istekleri, heva ve heves putlarından kalbini arındıran kişinin kalbi Kâbe gibidir. Kâbe’nin ruhu olan, her türlü kötülükten, alçaklıktan uzak, emniyetli, Allah’ını bulmuş o kalbi bulan, gönül Kâbe’sine giren insan, Kur’an’ın “*Kim girdiyse emin oldu.*”⁹⁹⁵ dediği güven, hakikat ve Allah’ı bilme irfanına ulaşacağı işareti ve müjdesidir. Müellif bu durumu beyitlerinde şöyle ifade etmiştir:

⁹⁹¹ Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukara*, 160-161.

⁹⁹² Soğukoğlu, *Kenzü’ş-şümûs*, 448.

⁹⁹³ Âl-i İmrân 3/97.

⁹⁹⁴ Soğukoğlu, *Tulû*, 63.

⁹⁹⁵ Âl-i İmrân 3/97.

Kalp evinde bulmadınsa arzı hicazı

*Halil bin kez hicaza gitsen de haccedilmez.*⁹⁹⁶

İlk dönem sûfîlerinden Muhammed b. Fadl; dünyada Allah'ın evini (Kâbe) talep edip ziyaret etmek isteyen ancak Allah'ı kalpte müşahede ve temaşa etmeyi kabul etmeyen kula şaşarım. Allah'ın senede bir kere baktığı bir taşı ziyaret etmek farz ise her gün üç yüz altmış defa nazar ettiği bir kalbi ziyaret etmek farz olmaya daha layıktır görüşü, müellifin görüşleriyle aynı meyandadır.⁹⁹⁷

Müellifin görüşleri Hucvirî'nin görüşleri de benzerlik göstermektedir; Oranın harem olması İbrahim makamının bulunması, oranın emniyet ve güven yeri olmasıdır. İbrahim (as.)'in iki makamı vardır biri beden makamı diğeri kalp makamı. Beden makamı Mekke'dir, kalbinin makamı ise dostluktur. Hz İbrahim'in beden makamına gitmek isteyenlerin hacı olmak için haccın farzlarını yerine getirmesi gerekir. "Hz İbrahim'in kalbinin makamını isteyen rahatını terk etmeli, alışkanlıklarından vazgeçmeli, ağyarın zikrinden ihrama girmelidir. "mârifet" Arafat'ında vakfeye durmalı, buradan "ülfet" müzdelifesine gitmeli, fasit fikirlerini "eman Mina'sına" atmalı, kurban için nefsinin mücahede mezbahasına göndermelidir bu şekilde dostluk ve hullet makamına ulaşır. Hz İbrahim'in makamı düşman ve onların kılıçlarından korunulan yerdir. Kalpteki hullet makamına girmek ise kesinlikle, irtibatı kesmekten ve kesinlikle eşi olan şeylerden emandır."⁹⁹⁸

"Sâlikin kendi vücud şehrine hacetmesi her zaman mümkünken kendisine farz olmayan zâhiri hacı yapmak için neden bu kadar gayret sarfetmektedir. Bir kimse önce manevi haccını gerçekleştirmelidir ki zâhiri hacdan fayda elde etsin."⁹⁹⁹ "Hal ehli olanlar gönül kabesini tavaf ederler. Safa tepesi mevkiinde olan ruh ile Merve tepesi konumunda olan ceset arasında say ederler. Sonunda Allah'ın nuruna ererler."¹⁰⁰⁰ Görüşleriyle Ankaravî'de diğer sûfîlerde olduğu gibi asıl haccın gönül kâbesini tavaf etmek olduğuna vurgu yapmıştır.

⁹⁹⁶ Soğukoğlu, *Kenzü 'ş-şümûs*, 216.

⁹⁹⁷ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 470-471.

⁹⁹⁸ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûp*, 470.

⁹⁹⁹ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukara*, 178.

¹⁰⁰⁰ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukara*, 178.

Müellif hac hizmetinin manalarının sonsuz olduğunu hakiki anlamlarının mürşidi Kamillerin gönüllerinde gizli olduğunu beyanla Allah dostlarının o manaları kendilerinin icat etmediğini, o manaları oraya Allah'ın koyduğunu ifade eder. Allah'ın emriyle yapılacak olan hizmetleri ölçmek tartmak yine Allah'a mahsustur ve Allah'ın bir yardımcıya ihtiyacı yoktur' ifadesiyle bazı âlim geçinen kimselerin ibadetlere kendi kafalarına göre yorumlar yapmalarına eleştiri getirmektedir.¹⁰⁰¹ Müellifin bu görüşü bir noktada Gazzâlî'nin görüşüyle birleşmektedir. Nitekim İmam Gazzâlî hac dışındaki ibadetlerin ne için yapıldığını kul idrak edebilir, mesela zekât ibadeti ile merhamet duygusu gelişir neticesinde yardım eder, oruçla şehveti kırar, namazda rükû ve secde ile Allah'a saygı gösterir ve tevazuda bulunur. Fakat hac ibadetinde say etmek, cemreleri taşlama vs. ibadetlerdeki hikmeti akılla kavrayamaz. Ve tabiatı benimseyemez bunlar ancak ilahi emir olarak yapar diyerek hac ibadetinin manasının kul aklına kapalı olduğunu işaret etmiştir. Bu kabil ibadetlere şaşırmanın kulluğun esrarından gaflet olduğunu söyler.¹⁰⁰²

Hacda da çok daha fazla manalar bulunmaktadır. Allah'a hizmetin çeşidi yine Allah'ın bildirmesiyle bilinebilir. Allah'ın büyüklüğünün sınırları olmadığı gibi ona hizmet de nihayetsizdir. Allah'ı ona hizmetle bilir tanırız hizmeti de hizmete devam ettikçe anlarız. Hizmete devam ettikçe Allah ilimle bilir basiret gözüyle görülür ve ruh ve mevcudiyetle de Zatı bulunabilir. O zaman insan her şeyi bilmiş ve bulmuş olur.¹⁰⁰³

Her mümine ömründe bir kez hac etmenin farz olmasından maksat haccın rükünlerini görüp ikilikten kurtulmak varlıktaki birliği ve muhabbeti bulmaktır. Yoksa hacca gidip döndükten sonra bu birlikten çıkarak varlıkta birliği görmeyenler haccın manasını idrak etmemiş olur. Hacda kestikleri vacip kurbanları da riya ve gösteriş içindir. Haccın zâhir ve batın manalarının hepsi insana kendini bildirmek ve Allah'a giden yolun esaslarını öğretmek içindir. Bütün bunlardan maksat Kâbe'nin hakikatini keşfederek kişinin kendi manevi Kâbe'sini bulabilmesi içindir.

Kâbenin zâhir ve bânını kıyaslayan Ankaravî, zâhirî Kâbe'nin Hakkın rızasının takip edildiği yer, bânını Kâbe'nin Allah'ın nuruna erişilen yer olduğuna işaretle, zâhirî

¹⁰⁰¹ Soğukoğlu, *Tulû*, 64.

¹⁰⁰² Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi 'd-din*, 1/758.

¹⁰⁰³ Soğukoğlu, *Tulû*, 64.

Kâbenin ihramının elbiselerden arınmak, bâtinî Kâbenin ihramının iki cihana da sahip olma duygusundan kurtulmak olduğunu belirtmiştir. Zâhirî kabe ameller için yönelilen yerdir. Bâtinî kabe Allah'ı müşahede edildiği yerdir. "Zâhirî Kâbeye yolculuk eden duvarlarını görür, bâtinî Kâbeye yolculuk eden ise yârin vechini görür."¹⁰⁰⁴

Şeyh İbrahim Halil Sonuç olarak; Allah'ı aramakta gecikme dünya zincirleri seni bağlarsa artık hidayete yol bulamazsın. Dünyanın zincirleri öyle kuvvetli ve sıkıdır ki derinin içine girer. Onu ancak güçlü kuvvetli bir pehlivan kesebilir. Onu da tenimin derisini kesiyor diye düşman bilirsin, diye nasihat etmektedir. Müellif burada insanı kâmil zincirleri kıracak pehlivana benzetmektedir. Ancak insan, zincirlerine yavaşça dokunan onu kesmeye gücü olmayan yaşlı kadın fitratlı kişileri dost bilmektedir. Hâlbuki o yaşlı kadına şu zincirleri kes desen elindeki sopayı vurur hem zincirler kopmaz hem de kemiklerin kırılır. Hâlbuki pehlivana müsaade etsen sadece deriyi biraz keser kemiklerin zarar görmez, zincirden de kurtulursun. Onların bazen bir Hızır, bazen bir falcı gibi ortaya çıktıklarını anlatan müellif; İyi bil ki kim ona uyduysa yok olup gitti. Kim ona kavuşmak istediye kavuşamadı. Kavuşanlar da pişman oldular. Ona talebe olanlar feyzinden bir şey bulamadılar. Ona mürid olanlar hiçbir himmete ulaşamadılar. Ancak onun yüzüne tükürüp onu memleketinden atarsan, kalbinden çıkarırsan kurtulabilirsin. İyi bil ki sana bahsettiğim koca karıların bir tanesi nâkıs mürâi ve müddeidir. Bunlar, kendilerinin şeyh, sûfi olduğu iddiasında olan ve bir yığın noksanları olan riyakârlardır. Üstelik bu kişiler iblisin tercümanıdır ve sözleri aynen şeytanın sözleridir aralarında hiç fark yoktur. Sakın ki seni hakîkate götürdüklerini zannetme. Sözleri hakîkate benzer, ama hakikat değildir. İkinci bahsettiğim kocakarı, şeytanın bizzat kendisidir. Her zaman bambaşka şekillerde ortaya çıkar. Sana kendisini gösterir, ama sana yaptığına karşılık intikam almak istediğinde hiç ortada gözükmez. Öbür tarafa gittiğinde şeytandan alabileceğin bir şey de olmaz. Üçüncüsü onun güzel gösterdiği heva ve hevestir. Onların da arkasından gidersen yok olursun. Hiçbir şeye ulaşamazsın. O herkese yüzünü gösterir, ama kimseye kendini vermez. Hiçbir şekilde amacına ulaşamazsın. Ve dördüncü koca karı da dünyadır. Onun peşinde gidenler pişman olmuşlardır. Bazıları ona ulaşır bazısı ulaşamaz ancak hepsinin sonu pişmanlıktır.

¹⁰⁰⁴ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukara*, 180.

Bunların hepsi nefs-i emmâreye hizmet ediyor. Şeytan, heva ve heves, dünya ve nâkıs mürâî ve müddeiler. Dolayısıyla hepsi kötülüklerin anasıdır. Her şey nefs-i emmâreden çıkar. Kul bunların şerrinden Allah'a sığınmak suretiyle kurtulabilir. Bir köpek sana hücum ediyorsa ancak sahibine seslenerek ondan kurtulabilirsin. Köpeği öldürmene Allah izin vermemiştir, o yüzden Allah sana şeytanı, nefsi açıkça göstermez. Fakat onlar pusuda bekledikleri için daima Mevla'ya hizmet etmeli ve değeksiz gezmemelidir. O köpekler üzerinde söz sahibi olan çobanlar var diyen müellif velileri çobanlara benzetmektedir. Dikkat et, insan-ı kâmilleri taklit eden, nefse uyan insanlarla çobanları birbirine karıştırmamalıdır. Köpekler hususunda ne yapacağını çobanlardan öğrenmelisin. Köpekler; dünya, nefs-i emmâre, şeytan ve avanesidir. Çoban da insan-ı kâmindir.¹⁰⁰⁵

Müellif, Hz Peygambere hakiki ümmet olmak isteyen kişinin sünnetleri tam ve eksiksiz yapmaları, Allah'a hakiki kul olmak isteyen kişinin de farzları hakkıyla eda etmesi gerektiğini ifade etmiştir. İbadetleri hizmet olarak gördüğünü daha önce belirttiğimiz müellif, bu hizmetlerin sebebi bir, ancak hikmetlerinin sonsuz olduğunu beyan etmiştir. Şeyh İbrahim Halil'e göre; kişinin farzlara ve sünnetlere dikkat etmesinden maksad Allah'ı bilmek, O'nu bulmak, dünyada basiret gözünün açılması ve ahirette de kör haşrolmamak, her işin hakikatine varmak ve mağfirete erişerek tam kul olmak içindir.

¹⁰⁰⁵ Soğukoğlu, *Tulû*, 65.

SONUÇ

Soyu, baba tarafından Hz Hüseyin'e, anne tarafından Hz Hasan'a dayanan Şeyh İbrahim Halil evlad-ı resul bir mutasavvıf, mücahid vasıflı bir muvahhiddir.

Şeyh'in kısa yaşam öyküsüne bakıldığında Türk islam devlet geleneğinin son büyük temsilcisi diyebileceğimiz Osmanlı Devleti'nden yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletine geçişte ülkesinin ve çevresindeki İslam topraklarının özgürlük ve bağımsızlık mücadelesinde bize göre ilahî ilhamla vazifedar olarak önceki devlet büyüklerinin yanı başında yer tutan mutasavvıflar gibi devletin birlik ve beraberliği, İslam sancağı altında özgürlük ve bağımsızlığını sağlamak adına mücadele veren mücahid bir mutasavvıftır.

İslâm tarihinin farklı dönemlerinde nasıl ki, birçok mutasavvıf gerek devletin siyasi yapısı, gerek zâhir ulemanın tenkidi ve ötekileştirmesi sonucu baskı, zulüm ve mağduriyetlere muhatap olmuşsa Şeyh İbrahim Halil de kendi döneminin dinî ve siyasi sâiklerinden dolayı kendi devrinde gereği gibi anlaşılammış, üzeri örtülü, ehl-i hakikat zümresi olarak kalmışlardır.

Manevî bir rüya işaretiyle tarikata intisâp ederek seyr ü sülûk yolculuğuna başlamış, 3 yıl 6 ay 17 günde 41 tarikat ve mürşidinden zâhiren icâzet alarak irşâda memur olmuştur. Onu tasavvufî açıdan ayrıcalıklı kılan yönü, kısa sürede mürşidlerinin emriyle kırk bir tarikat şeyhinden zâhiren icazet alarak bu tarikatları birleştirmesidir. Bu nedenle kendisi tarikatının isminin “Tarik-i Muhammediye-i Mehdiye-i Hâtemiye” olduğunu beyan etmiştir.

Tasavvufun ameli yönüne önem veren Şeyh İbrahim Halil, Kur'an ve sünnet esaslarına sıkı sıkıya bağlı kalmış ve bunu her fırsatta telkin etmiştir.

Tevhid merkezli mücahede ve murakabeyi esas alan şeyh, İbn Arâbî, Cüneyd-i Bağdadadî gibi mutasavvıflarının nazariyelerine yakın bir tasavvufî duruşa sahiptir. Tevhid ve vahdaniyeti islami hakikatlerin kemal noktası olarak görmüş ve tüm ibadetleri tevhid hakikatine götüren vesileler olarak beyan etmiştir. Kendi yolunu da “tarik-i vahdaniye” yani birlik yolu olarak niteleyen Şeyh İbrahim Halil, ibadetleri Allah'a hizmet olarak vasıflandırmıştır. Bütün beşerin bu hizmetteki gayesinin de Allah'ın varlık ve birliği hakikatine ulaşması olarak ifade etmiştir.

Şeyh İbrahim Halil, tasavvuf pratiğini edep ve hizmet mefhumları üzerine oturtmuştur. Seyr u sülûk sürecinin aşk, şevk ve sohbet çerçevesinde yürütüleceği

görüşünde olan şeyhin, tasavvuf metodolojisinde zühd, riyâzet, halvet, uzlet gibi eğitim metodlarının ön planda olmadığı anlaşılmaktadır. Tac, hırka, sarık gibi dervişlik alemeti olan giysileri kullanmamış, suret ve şekilden çok, öz ve manaya önem vermiştir. Geleneksel tekke merkezli tasavvufi hayattan ziyade müridlerini sosyal hayatın içerisinde dinamik bir dervişlik eğitimine tâbi tuttuğu görülmektedir.

Şeyh İbrahim Halil, âlemi irşaddan çok âlemi cihada geldiğini ifade etmiş ve tüm yaşantısını bu meyanda sürdürmüştür. Yurt içi ve yurt dışında hak arayışı ve mazlumları koruma uğrunda sergilediği mücadele bu gerçekliğin en açık göstergesidir. Onun devlet büyükleriyle olan münasebeti halkın zulme uğramasını engellemek ve devlet idare ve yönetimini halkın lehine çevirebilme gayesini taşımaktadır. Gerek Suriye’de gerek Türkiye’de askeri ve siyasi yönden aktif rol oynamasına, ülkeler tarihinin akışını değiştiren Hatay’ın özerkliği ve anavatana katılması, Suriyeden Fransızların kovulması gibi faaliyetlerde bulunmasına rağmen ismi bilinmemektedir. Her iki ülkenin de resmi tarihinde yer almaması dikkat çekicidir. Şeyhin bu faaliyetlerine dair kısıtlı bilgileri ancak Fransız istihbaratı ve Türk istihbaratının tuttuğu raporlarda sınırlı şekilde görmekteyiz. Bu durumun zâhiren siyasi ve politik nedenleri olsa da, zannımızca manevî gerekçesi; gösteriş, şan ve şöhretten azami derecede uzak duran Şeyhin, bilinmeyi istememesidir.

Yoğun mücadele ve mücahede hayatına rağmen eser vermekten geri durmayan Şeyh İbrahim Halil’in eserleri incelenmeye muhtaçtır. Askeri ve siyasi yönü ciddi manada incelenmediği gibi, eserleri de tasavvufi açıdan ele alınmamıştır. Şeyh İbrahim Halil sosyal, kültürel, dini ve tasavvufi açıdan bilinmesi, her eseri derinliğine incelenip üzerinde müstakil olarak çalışılması gereken, hak ve özgürlükler açısından toplumsal hayata da dokunabilmiş siyasi ve askeri etkinliğe sahip çok yönlü zengin bir kişiliktir. Bu tez çalışması, bu kadar yüksek seviyeye sahip seçkin bir şahsın tanıtılması ve eserlerinin incelenmesi, tasavvufî anlam derinliğinin yansıtılması adına hacim olarak yeterli olmayacaktır.

Bu çalışmada *Hulâsatül Âdâb Fî Reddis-Serâb* ve *Tulû* eserleri incelenmiş *Kenzü’l Maarif* ve *Kenzü’s-şümûs* isimli eserlerinden alıntılar yapılarak eserleri arasındaki bütünlük gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak *Divan-ı Kenzü’s-şümûs* ve *Kenzü’l Maarif* eserleri başta olmak üzere diğer eserleri tezin muhteviyatını aşması nedeniyle müstakil bir şekilde ele alınamamıştır.

Tasavvufî ıstılahlar bakımından zengin bir içeriğe sahip olan, yedi binden fazla beyitten oluşan *Divan*, tasavvuf literatürü açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla üzerine tam bir metin incelemesi ve şerh çalışması yapılmalıdır. Yapılacak bu çalışmalar mutasavvıfın, tasavvufî meşrebini, izlediği ekolleri, beslendiği kaynakları ve etkilendiği sûfileri göstermesi açısından daha aydınlatıcı olacaktır.

Ülkemiz tarihi insan ve toplum hayatına yön verip ışık tutan, sosyal ve kültürel hayatın şekillenmesinde etkin rol oynayan Şeyh İbrahim Halil gibi gün ışığına çıkmayı bekleyen nice aydın, bilge, münevver ve mutasavvıf şahsiyetleri barındırma zenginliğine sahiptir. Gizli hazine mesabesindeki bu şahsiyetlerden birisinin tanıtımına vesile olarak temennimiz diğer saklı hazinelerin de gün yüzüne çıkarılacağı akademik çalışmalara örnek teşkil etmesidir.

Fatma GÖKSU SANDIKLI

KAYNAKÇA

- Abdullah İbnü'l-Mübârek. *Kitâbü'z-Zühhd ve'r-Rekâik*. trc.: Adil Teymur, İstanbul: Seha, 1992.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ*. çev.: Mustafa Genç, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019.
- Ahmed b. Hanbel. *Kitâbu'z- Zühhd*. çev.: Mehmet Emin İhsanoğlu, İstanbul: Neda Yayıncılık, 2020.
- Alkan, Harun. *Ahmed Hüsameddin Dağıstani'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Hitit Üniversitesi, 2015.
- Alptekin, Turan. "Ahmed Hüsameddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul, 1989.
- Ankaravî, İsmail, *Minhâcu'l-Fukara*. haz.: Saadettin Ekici, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996,
- Atabey, Figen. "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 3/7 (15 Temmuz 2015), 193-209. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.509271>
- Atasever, Muhammet. "Evliya Çelebi Seyehatnâmesi'nde Kilis". *7.Uluslar Arası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, (2020), 484.
- Avcı, Casim. "Şeyh". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 39. İstanbul, 2010.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararname, 3.2.1937, 5986
- ___Kararname, 9.11. 1939, 12304
- ___Kararname, Haziran 1941, 16033
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, İstihbarat Raporu, (23 Şubat 1939),121-12/13-69-1.
- ___ İstihbarat Raporu , (15 Aralık 1938), B.C.A., 121-12/13-69-1.
- ___ İstihbarat Raporu, (16 Aralık 1938), B.C.A., 121-12/13-69-1.
- ___ İstihbarat Raporu, (28 Ocak 1939), B.C.A., 121-12/13-69-1.
- ___ İstihbarat Raporu, (8-11 Şubat 1939), B.C.A., 121-12/13-69-1.
- ___ İstihbarat Raporu, (30 Aralık 1938), B.C.A., 121-12/13-67-1.

- Bilge, Mustafa. “Faysal” TDV İslam Ansiklopedisi, c.12 İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı. “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”. *Gazi Akademik Bakış* 9/18 (Aralık 2016).
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî. el-Câmiu’s-Sahîhu’l Müsned min Hadîsi Rasûlillâh sallallâhü aleyhi ve sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Kitâbü’n-Netice*. haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş. 2 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Üç Tuhfe*. haz.: M. Ali Akidil, Şeyda Öztürk, İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Kâbe ve İnsan (Tuhfe-i atâiyye)*. haz.: Veysel Akkaya, İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2009.
- Cîlî, Abdulkerim. *Hakîkati Muhaammediyye*. çev.: Muhammed Bedirhan, İstanbul: Nefes Yay. 2010
- Cîlî, Abdulkerim. *İnsân-ı Kâmil*. Trc.: Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul: İz Yayıncılık. 2001
- Cürçânî, Seyyid Şerîf. *Ta’rifat Tasavvuf Istılahları*. trc.: Abdülaziz Vecdi Tolun, İstanbul: Litera Yay., 2014.
- Çağrı Mustafa. “Edep”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 10. İstanbul: TDV Yay. 1994.
- Çağrı Mustafa. “Uyku”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 42. İstanbul: TDV Yay.2012.
- Çakmaklıoğlu, Mustafa. *İbn Arabî’ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2023.
- Çapa, Mesut. “Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 62 (2 Şubat 2018), 23.

- Çelik, Ömer. “Kur’an-ı Kerim’e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Sâlih Kişilere Husûsî ve Bütün Mü’minlere Umûmî Yardımları,” *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, vol.4, no.15, 63-87, 2005
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah. *Sünen-i Dârimî*. trc.: Doç. Dr. Abdullah Aydınli, İstanbul: Madve Yayınları, 1994.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1998.
- Dihlevî, Şâh Veliyullah. *Hüccetullâhi’l-Bâliğa*. trc.: Dr. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Ebû Tâlib el-Mekkî. *Kütü’l Kulûb (Kalplerin Azığı)*. trc.: Muharram Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1994.
- Erdem Şerafettin Can. “Sökmen Tayfur” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Erden, Ömer. *Fransa -Suriye Kıskaçında Hatay (1937 - 1939)*. Ankara: Serüven, 2015.
- Erkaya Mahmud, “Tasavvufî Eğitimde Mürşid - Mürid İlişkileri (Hâliyye Örneği)”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, (30 Kasım 2017), 839-861.
- Eş-Şerif er-Radî. *Nehcü’l Belâğâ*. çev.: Prof. Dr. Adnan Demircan, İstanbul: Beyan Yayınevi, 2006.
- Gazâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed. *İhyâu Ulûmi’d-din*. trc.: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.
- Gazâlî Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed. *Kalplerin Keşfi*. trc.: Hüseyin Erdoğan, İstanbul: Hisar Yayınevi, ts.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâeddin. *Câmi’u’l-usûl*. İstanbul: Pamuk Yayınları, 1987.
- Güçlü Betül, *Molla Fenârî’nin Bilgi Ve Varlık Anlayışı*, (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 196.
- Gürer Betül. *İbn Atâ Tefsiri*. İstanbul: H Yayınları, 2018.

- Gündüz İrfan. “Tasavvufî Terim Olarak Râbîta”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 19 (2007), 23-53.
- Gürer Dilaver. *Fusûsu'l Hikem ve Mesnevî'de Peygamberlerin Öyküleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Hucvirî Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-mahcûp Hakikat Bilgisi*. haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- İşık Sever. “Ne Yakın Ne Uzak Bir Tarihsel Hadise: İbrahim Halil Soğukoğlu Ve Kürtdağı Mürid Hareketi”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, 1056-1073. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.365699>
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fusûsu-Hikem*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabcacı, 2006.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Manzûr Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Dâru Sâdır, Beyrut, 1979.
- İmam Mâlik b. Enes. *Muvatta Hadisleri*. haz.: Ahmet Çelik, Konya: Konevî Yayınları, 2009.
- İnan, Arı. *Tarihe Tanıklık Edenler*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1997.
- İskenderî, İbn Atâullah. *Hikem'ül Atâiyye el-muhkem Fî Şerhi'l Hikem (Tasavvufî Hikmetler)* haz.: Selahattin Hacıoğlu, İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2009.
- Karabulut Pakize Çoban. “Tek Parti Döneminde Suriye-Türkiye Dış Politikasında Fransa'nın Rolü”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, (20 Ekim 2021)
- Karadaş, Cağfer *Kadere İman*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- Karga Göllü Bilge. “XVII. Yüzyılda Kudüs'te Olmak: Hıfzî'nin Kudüs İzlenimleri”, *Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 2 (20018), 132-145
- Kâşânî Abdurrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. trc.: Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

- Kaşânî, İzzeddîn Mahmûd bin Ali. *Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye*, (*Tasavvufun Ana Esasları*). trc.: Hakkı Uygur, İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2010.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim. *et-Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*. haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.
- Kübrâ, Ebü'l-Cennâb Necmüddîn-i Ahmed b. Ömer el-Hîvekî el-Hârizmî. *Usûlu Aşera*. Hz.: Mustafa Kara, İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2003.
- Kuşeyrî, Abdülkerim Kuşeyri. *Letâifü'l-İşârât*. trc.: Prof. Dr. Mehmet Yalar, 6 Cilt. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2012.
- Lorry Pierre. *Kaşâniye Göre Kur'an'ın Tasavvufî Tefsiri*. Çev.: Prof Dr Sadık Kılıç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Mustafa Rasim Efendi. *Tasavvuf Sözlüğü*. haz.: İhsan Kara, İnsan Yayınları, 2013.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okÿânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Na'san Musa. "Şeyh İbrahim Halil Kimdir?" Basılmamış eser.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992
- Öztürk, Mustafa. *1938/ Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Roger Lescot. *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*. stockholm Sweden, 1993.
- Rûmî, Mevlânâ Celaleddin. *Mesnevî*. haz.: Firdevs Tunalı, Ankara: Panama Yayıncılık, ts.
- Serrac, Ebû Nasr Abdullah b. Ali. *Kitâbü'l-Lüma' fi't-Tasavvuf*. haz.: H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul 1996.
- Sinanoğlu, Mustafa. *Peygamberlere İman*, Ankara: DİB Yayınları, 2018.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İbadet" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.19, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Soğukoğlu, Fehmi. “İbrahim Halil Efendi’nin Hayatı ve İtikadi Görüşleri”. Sakarya Üniversitesi, 2011.
- Soğukoğlu, Fehmi. “Milli Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu”. Gaziantep, Atatürk Araştırmaları Yayınları, 2013.
- Soğukoğlu, Fehmi. “Soğukoğlu İbrahim Halil”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. Ek-2. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Soğukoğlu, İbrahim Halil. *Divan-ı Kenzü’ş-şümûs*. trs. ve çev.: M. Davut Göksu, Süleyman Göksu, İstanbul, Başer Matbaacılık., 2001.
- Soğukoğlu, İbrahim Halil. *Biliş ve Görüşlerim*. haz.: M. Davud Göksu. İstanbul: Albatros Ajans, 1997.
- Soğukoğlu, İbrahim Halil. *Hulâsatü’l-Âdâb Fî Reddi’s-Serâb*. Haz.: Muhittin Soğukoğlu, İstanbul, İstikamet Yayınları, 1987.
- Soğukoğlu, İbrahim Halil. *Kenzü’l-Maârif*. çev. Süleyman Göksu, haz.: M. Davut Göksu, İstanbul: Düzey Matbaa, 2008.
- Soğukoğlu, İbrahim Halil. *Tulû*. haz. Mehmet Davut Göksu, İstanbul: Albatros Ajans, Ayyıldız Matbaacılık, 1997.
- Soysal, İsmail. “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, *Bellekten Türk Tarih Kurumu* 6 (15 Şubat 1985), 80.
- Suyûtî, Celaluddin. *Camîu’s-Sağır*. çev.: Heyet, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2004.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer. *Avârifü’l-meârif (Tasavvufun Esasları)*. Haz.: H. Kamil Yılmaz- İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul: 1990.
- Şemseddîn Sâmi. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Şimşek, Halil İbrahim, *Tasavvuf El Kitabı*, edt.: Kadir Özköse, Ankara: Grafiker Yayınları. 2021.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmiu’s-Sahîh*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen. *Hatmü’l-Evliyâ*, İstanbul: İnsan Yay, 2023.
- Topaloğlu, Bekir. “Ahiret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul: TDV Yayınları. 1988.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1990.

Uludağ, Süleyman. “İbadet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.19, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yaşaroğlu, Kâmil. “Vakit” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 42, İstanbul: TDV Yayınları, 2012,

Yılmaz, Hasan Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: 1994.

Yılmaz, Hasan Kamil. *İslam Tasavvufu*. İstanbul: Altınoluk Yay, 1996.

Yüksel Müfid “Dağlıca"dan Suriye"ye Giden Yol”. haz. Piri Medya A.Ş. *Yeni Şafak*. Erişim 26 Şubat 2023. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mufit-yuksel/daglicadan-suriyeye-giden-yol-32981>

“Kehf Suresi 78. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim 08 Aralık 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kehf-suresi/2218/78-ayet-tefsiri>

